

OBSAH / CONTENTS / INHALT

Štúdie a články/Articles/Studien

BOLOM-KOTARI, Martina: Pečeť jako obraz individua. Několik příkladů z prostředí představených moravských klášterů v raném novověku	297
HANULA, Matej: Zdroje vplyvu agrárnej strany na Slovensku v medzivojnovom období	310
MOROVICOVÁ, Eva: Zdravotnícke školstvo na Slovensku v medzivojnovom období	327
DOSKOČIL, Zdeněk: Ladislav Novomeský v čele Slovenské akademie vied a umění (1950–1951)	348

Materiály/Materials/Materialien

PALÁRIK, Miroslav: Divadelníctvo v Nitre v rokoch 1939 – 1945	366
---	-----

Rozhľady/Horizons/Horizonte

RYCHLÍK, Jan: Idea čechoslovakismu versus dotváření svébytného slovenského politického národa v první Československé republice	431
HARDI, Ľura: Gramotnosť v kruhu palatínskej rodiny Drugeth	441
ŠTEINER, Pavol: Živý/mŕtvy Alexej Dmitrijevič Ponomarjov	450

Muzeografia/Museography/Museographie

BEŠINA, Daniel: Prezentácia zaniknutej stredovekej dediny Baratka	459
---	-----

Recenzie/Review/Kritik

DOUMERC, Bernard. Benátky a jejich impérium ve Středomoří 9. – 15. století. (Ľudovít Marci)	474
KAČÍREK, Ľuboš. Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875. (Lukáš Trnkóci)	478
HRABOVEC, Emília (ed.). Jozef Tiso – kňaz a prezident. (Viktória Rigová) ...	481

Kronika/Chronicle/Chronik	487
---------------------------------	-----

Publikačná etika časopisu Studia Historica Nitriensia / Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal / Veröffentlichung Ethik des Zeitschrifts Studia Historica Nitriensia	501
---	-----

Pokyny pre autorov/Instructions for the authors/Hinweise für Autoren	506
--	-----

PEČEŤ JAKO OBRAZ INDIVIDUA. NĚKOLIK PŘÍKLADŮ Z PROSTŘEDÍ PŘEDSTAVENÝCH MORAVSKÝCH KLÁŠTERŮ V RANÉM NOVOVĚKU

Martina BOLOM-KOTARI

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
Česká republika
martina.kotari@uhk.cz

BOLOM-KOTARI, Martina. Seal as the Mirror of an Individual. Few examples of Moravian Monasteries in the Early Modern Age. The paper focuses on the communicating capacity of seals of superiors of Moravian monasteries at the end of middle ages and in the early modern age. It pays attention to the intention of the seal owners, but also to the existing seal matrices and to the impressions made by them. In the process of making seal stands at the beginning an idea of the seal owner to get a seal matrix. Paper follows different motives, which finally led to the creating of matrix and its usage. Almost every seal contains more levels of information. Information is connected and operates together, but not all of them are generally understandable and not all of them have constant validity. Next to the identifying function, which is closely connected to the credibility, legal force and validity, it is necessary to understand the seal as a mean of representation as well. Last but not least we can see the seal as a mirror to the contemporary historical context, which reflects the place of its origin and the position of its owner in the contemporary social structures.

Klíčová slova: pečeť; premonstráti; kartuziáni; raný novověk; interpretace;

Keywords: Seal; Premonstratensians; Carthusians; Early Modern Age; Interpretation;

Interpretační možnosti pečeti

Hermeneutika, nauka o metodách správného chápání a výkladech textů, je dnes v některých oborech již běžně užívaným postupem. Zkoumá vztahy mezi životem, vyjadřováním a rozuměním. Klade důraz na chápání předmětů v dějinném vývoji.¹ Hermeneutika zaměřená na pečeti dosud neexistuje, přesněji není systematicky rozvíjená, byť řada badatelů již chápe, že pečeti musí být vnímány a zko-

¹ Základní informace k hermeneutice v českém jazyce mohou nabídnout tato díla: SZONDI, Peter. Úvod do literární hermeneutiky: studijní vydání přednášek. Brno: Host, 2003. RICOEUR, Paul. Úkol hermeneutiky: eseje o hermeneutice. Praha: Filosofia, 2004. GRONDIN, Jean. Úvod do her-

umány v širokém kontextu.² Chybí-li systematický výklad dat, k jejichž získání využíváme propracovaných postupů oboru, mnoho poznatků a detailů uniká.

Komplexní postup při práci s pečeti bychom mohli nazírat jako modifikovaný hermeneutický kruh, který má počátek v očekávání jednotlivce. Jedná se o fázi předporozumění, kdy jedinec má k dispozici toliko svůj pohled opřený o vlastní vnímání a porozumění světu. Tímto pohledem nazírá okolní svět a jeho projevy. Ve druhé fázi se pokouší o orientaci ve světě, o skutečné rozumění. Obrací pozornost mimo své nitro a získává poznatky, které mohou být v rozporu s prvotním předporozuměním. Následuje třetí fáze, uchopení zkoumaného, interpretace.³ Ač se jedná o termín spojený spíše s interpretací biblických textů, také zde bychom mohli a měli hovořit o exegezi [pečetí]. Pro skutečně komplexní pochopení pečeti je nutné identifikovat její jednotlivé vrstvy.⁴ To znamená nejprve definovat její základní funkce. Standardní sfragistická definice říká, že pečeť plní funkci identifikační, ověřovací a pověřovací. Všechny tyto funkce jsou odvozeny od vztahu pečeti a písemnosti, vycházejí především z reality evropského středověku. Ve chvíli, kdy překročíme takto chronologicky vymezený rámec, musíme svůj pohled značně rozšířit. Je nutné vzít do úvahy měnící se vnější podmínky a zamyslet se nad na významu nabývajícím reprezentačním a společenskou funkcí pečeti.

Pečeť lze „číst“ a interpretovat různě, záleží na tom, jaké otázky badatel kladé, čeho si chce všimnout a proč. Zaměříme se a rozlišujeme dvě komunikační roviny pečeti: jde jednak o zprávu, kterou nese pečeť samotná, ztvárněná určitým způsobem, a jednak o zprávu plynoucí ze spojení pečeti s určitou písemností či užitou jiným způsobem, ovšem už v konkrétním kontextu vymezeném záměrem majitele pečeti a recepčními možnostmi jeho okolí. Proces porozumění pečeti jako artefaktu, který tvoří spojovací prvek mezi dnešním badatelem a jedincem, který žil před mnoha lety, danou pečeť si nechal vytvořit a užíval ji, bychom mohli nejlépe vysvětlit s pomocí (pro potřeby porozumění pečeti adaptovaného) hermeneutického čtyřúhelníku. V něm figurují a navzájem komunikují čtyři složky:⁵

- 1) Autor. V případě pečeti jde o osoby, které se podílely na podobě pečeti v nám dnes již známém vzezření. V prvé řadě se jedná o majitele pečeti, který její vznik inicioval a pečeť pak reálně užíval. Dále o rytce pečeti, který ji zhotovil, a eventuálně o umělce, který podobu pečeti navrhoval. Tito „autoři“ pečeti chtěli svým současníkům i budoucím sdělit něco o sobě. Pečeť byla cíleně

meneutiky. Praha: Oikoymenh, 1997. HROCH, Jaroslav. Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti. Brno: Masarykova univerzita, 1998.

² SCHOFIELD, Phillipp (ed.). *Seals and their Context in the Middle Ages*. Oxford and Philadelphia: Oxbow Books, 2015, Introduction, s. v – viii. Dále lze jmenovat a jako dobrý příklad uvést práce B. M. Bedos-Rezak. BEDOZ-REZAK, Brigitte Miriam. *Medieval Identity. A Sign and a Concept*. In *American The American Historical Review*, 2000, roč. 105, č. 5, s. 1489-1533; TÁŽ. *When Ego was Imago*. Leiden – Boston: Brill, 2010.

³ Srov. RICOEUR, Paul. *Úkol hermeneutiky. Eseje o hermeneutice*. Praha: Filosofia, 2004, s. 17-19 a GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I. Nárys filosofické hermeneutiky*. Praha: Triáda 2010, s. 236 an.

⁴ Srov. OEMING, Manfred. *Úvod do biblické hermeneutiky: cesty k pochopení textu*. Praha: Vyšehrad, 2016.

⁵ Obměněné a situaci čtení pečeti přizpůsobené schéma viz OEMING, Manfred. *Úvod do biblické hermeneutiky*. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 17-18.

koncipována tak, aby zastupovala, ba přímo nahrazovala majitele ve chvíli jeho fyzické nepřítomnosti.⁶ Nejednalo se vždy pouze o povinné, očekávatelné sdělení, občas bylo hlavní ambicí sebevyjádření – ať už majitele či rytce.

- 2) Pečeť samotná. Pečeť je hmotným artefaktem, vlastním a trvanlivým (trvalým) nositelem sdělení vloženého do ní spoluprací majitele, zhotovitele a ev. navrhovatele.
- 3) Recipient sdělení. Primárně jsme to my a naši současníci. Obecně lze hovořit o lidech v jakékoliv době. Tyto osoby navazují kontakt s pečetitelem prostřednictvím jeho pečeti.
- 4) Pečeť v soudobém porozumění. Pečeť, nositelku vlastního sdělení, uchopuje jedinec na základě svých znalostí, kontextu dobu, v níž žije a představ, které si utvořil o době majitele pečeti. Pečeť představuje spojnicí mezi soudobým jednotlivcem (aktuálně námi) a majitelem pečeti. To, co on chtěl či mohl sdělit, přetrvalo právě v tomto kousku vosku či kovu. Pečeť se dalším recipientům stává zdrojem informací o časech a lidech dávno minulých. Na základě nově získaných poznatků pak soudobý člověk zpřesňuje své povědomí o tehdejší době. Přibližování má samozřejmě své nepřekročitelné hranice zakotvené v neprostupitelnosti času. Dnes již však lze na pečeť nahlížet jako na mnohovýznamový a mnohovýznamový předmět, který v sobě má zakódovanou „přímou linku“ spojující minulost a současnost, ne toliko doplněk explicitního písemného materiálu.

Tabulka č. 1: Srovnání vnějších předpokladů a společenského kontextu pro užívání pečeti. Gramotnost obyvatel a dominantní psací látka.

Středověk	Novověk
Nízká gramotnost: - jen omezený počet osob schopných vyhotovit písemnost - omezený počet osob schopných přečíst písemnost - omezený počet písemností - dosud neexistence doprovodného (aktového) materiálu Psací látka: - až do pozdního středověku dominuje pergamen - určitý standardní způsob vyhotovování písemností	Vzrůstající gramotnost - vzrůstá počet osob schopných vyhotovit písemnost - výrazně vzrůstá počet osob schopných přečíst písemnost - k jednomu právnímu pořízení vzniká celá řada písemností zachycující jeho různé fáze (aktový materiál) - vzrůstá výrazně celkový počet písemností a jejich variabilita co do formy i obsahu Psací látka: - stále více se prosazuje papír - umožňuje vyhotovovat větší množství písemností - rozlišování formy (tedy i volby psací látky) dle významu obsahu písemnosti

⁶ Srov. BEDOZ-REZAK, Brigitte Miriam. Medieval Identity. A Sign and a Concept. In American The American Historical Review, 2000, roč. 105, č. 5, s. 1490.

Tabulka č. 2: Srovnání vnějších předpokladů a společenského kontextu pro užívání pečeti.
Vlastnictví a vzhled pečeti.

Středověk	Novověk
- pečeť vlastní jen významní členové společnosti, počet majitelů pečeti postupně stoupá - nižší počet užívaných pečeti, podmíněno nízkou variabilitou forem písemností i jejich celkem nízkým počtem - více než jeden pečetní druh⁷ užívali jen nejvýznamnější majitelé - nový typ pečeti zaveden zpravidla až po odstavení předcházejícího (ztráta, padělání, poškození, změna podmínky) - velká pestrost pečetních motivů a způsobů jejich ztvárnění, přesto daný a dodržovaný systém odrážející hierarchii společnosti (nepísaná pravidla)	- pečeť vlastní či mohou vlastnit i obyčejní lidé - vzrůstá celkový počet užívaných pečeti, podmíněno stoupajícím počtem vydaných písemností i vydavatelů písemností - majitelé pečeti běžně disponují více než jedním druhem pečeti - stále častěji se také vyskytuje souběžné užívání více typů jednoho druhu pečeti - zdánlivá unifikace pečetních motivů, převažují heraldické prvky - čím dál složitější heraldické kompozice, snaha co nejpresněji definovat svůj společenský status (u vyšších vrstev společnosti) či snaha se aspoň vnějškově prezentovat na vyšším stupni společenské hierarchie

Tabulka č. 3: Srovnání funkce pečeti ve středověku a novověku.

Středověk	Novověk
Identifikační funkce: - nejvýznamnější identifikační prostředek - vzhledem k obecné ngramotnosti nutnost všeobecné srozumitelnosti pečetního obrazu a jeho poselství umožňující jednoznačnou identifikaci majitele pečeti či aspoň rozpoznání sociálního zařazení - unikátní kompozice, v kombinaci s textem zamezující či v maximální míře omezující neoprávněné nakládání s pečeti	Identifikační funkce: - postupné oslabování významu pečeti pro identifikaci, paralelně ke vzrůstajícímu významu podpisu - klesající důraz na všeobecnou srozumitelnost, způsobenou zejména unifikací užívaných pečetních námětů, vzhledem ke stírání rozdílů u dalších pečetních znaků obtížnější identifikace sociálního zařazení majitele pečeti - zestručňování pečetních textů, častější výskyt pečeti s textem čítajícím jen několik písmen nebo němých pečeti, opět faktor ztěžující jednoznačnou identifikaci majitele

⁷ K vysvětlení obsahu užívaného pojmu pečetní druh a pečetní typ viz BOLOM-KOTARI, Martina. Pečeti hradských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 73-77.

Pověřovací funkce: - pečeť jako prostředek věrohodnosti, důkaz právní platnosti písemnosti Společenská a reprezentační funkce: - koresponduje s rozvrstvením společnosti, přesně a názorně zrcadlí společenský význam majitele	Pověřovací funkce: - právní platnost písemnosti ve stále vzrůstající míře (spolu)zajišťována podpisem Společenská a reprezentační funkce: - stává se prostředkem symbolizujícím povznesení z bezvýznamnosti - snaha napodobovat vzhled pečeti vyšších vrstev a postupně adoptovat jimi užívanou symboliku - s postupujícím časem se pečeť stává spíše módním doplňkem a dekoracím předmětem bez reálné právní síly a identifikující funkce
--	--

Jakých konkrétních pečetních charakteristik a okolností užití pečeti je tedy nutné si všimnout?

- 1) Doba, v níž pečeť vzniká a je užívána:** Vymezuje co nejpřesněji datum vzniku a užívání pečeti. Ptá se po obecné charakteristice epochy, ale rovněž po konkrétních historických reáliích, v nichž pečetitel žil.
- 2) Místo:** Definuje konkrétní teritorium, kde majitel pečeti žil.
- 3) Jednotlivec a jeho příběh:** Ptá se, kým ve skutečnosti byl majitel pečeti? Jaké byly okolnosti jeho životního příběhu?
- 4) Společenská role majitele pečeti:** Jakým způsobem byl zařazen do společnosti? Jakou roli v ní hrál, jaký byl jeho společenský význam?
- 5) Dobová móda:** Zajímá se o dobové požadavky na ztvárnění pečeti. Hledá a pokouší se definovat obecný umělecko-estetický rámec, v němž je možno se pohybovat.
- 6) Konkrétní příklad užití pečeti:** Dotazuje se: Jaká záležitost se řeší? S kým? Proč? Čeho chce pečetitel dosáhnout?

Resumé: Co z toho všeho vyplývá?

Několik příkladů z prostředí moravských klášterů

1. Pečeť louckého opata Šebestiána Freytaga z Čepiroh (obr. 1)

- 1) Doba vzniku a užívání pečeti:** Pečeť vznikla po roce 1576, ale nejspíše až na počátku 80. let. Její majitel ji pravděpodobně používal až do své smrti v roce

Obr. 1: Velká pečeť louckého opata Šebestiána Freytaga z Čepiroh. 7. prosince 1583. Zdroj: Moravský zemský archiv, Fond E 57 – Premonstráti Louka, sign. L 61. Foto: autorka.

1585, byť doloženy máme jen exempláře z let 1582-1583. Jednalo se o dobu panování císaře Rudolfa II., dobu, kdy Morava náležela k nábožensky velmi tolerantním oblastem.

- 2) **Místo:** Majitel pečeti byl opatem premonstrátského kláštera v Louce u Znojma. Používána byla tedy primárně na jižní Moravě.
- 3) **Jednotlivec a jeho příběh:** Šebestián Freytag se stal opatem v Louce v roce 1573. Zdejší konvent se tehdy nacházel v dost složité situaci, nebyl dalek zániku. Mravy v klášteře byly značně rozvolněné, část kanovníků přestoupila k luteránství. Freytagovi předchůdci buď klášter ke zkáze přímo vedli (jako opat Metoděj Hruza), anebo úpadek nedokázali zastavit. Šebestián Freytag nebyl zvolen obvyklým způsobem konventem, který v této době zřejmě ani nebyl volby schopen. Dosadil jej přímo císař Maxmilián, konečně nový opat mu nebyl osobností neznámou. V minulých letech působil jako vychovatel císařova syna a budoucího panovníka Rudolfa (II.).⁸ Šebestián byl velmi vzdělaný šlechtic z vladyckého rodu Freytagů, doktor obojího práva. Vstoupil nejprve do řádu maltézských rytířů. Po jejich boku se účastnil bitvy u Lepanta roku 1571.⁹ Po návratu do vlasti vstoupil zpočátku do koleje k jezuitům a následně přestoupil do noviciátu k premonstrátům v Louce. Za krátký čas, po rezignaci opata Jiřího, právě jej vybral panovník za nového představeného kanonie, ač ještě neměl kněžské svěcení, které obdržel až v roce 1574. První roky jeho působení byly z hlediska náhledu kanonického práva složitější, protože papež s jeho potvrzením v hodnosti váhal a konečný souhlas vyslovil až v roce 1576. Císař ale mezitím vymohl uznání svého chráněnce u olomouckého biskupa, který mu – papeži navzdory – udělil právo nosit infuli. Doba jeho působení v klášteře je všeobecně považována za dobu opětovného povznesení a rozkvětu kanonie.¹⁰ Šebestián byl mimořádně činný a úspěšný na poli hospodářském i kulturním. Stejně neústupně a nakonec vítězně postupoval i v záležitostech náboženských. Obnovil pořádek ve svém domě, podobně se rázně postavil proti protestantskému učení, které u měšťanů i některých řeholníků nalezlo kladný ohlas.¹¹
- 4) **Společenská role majitele pečeti:** Šebestián díky svému urozenému původu, pověsti statečného rytíře, vztahům s panovnickou rodinou, náležel k významným a váženým členům moravské stavovské společnosti. Proto jej ostatně císař Maxmilián vybral, aby zachránil významný klášter před úplným úpadkem. Zpočátku požíval respektu v panovnických kruzích, později také v kruzích církevních.

⁸ PEŘINKA, František Václav. Opat Šebestián Freytag z Čepiroh. In *Časopis Matice Moravské*, 1900, roč. 24, s. 324.

⁹ TAMTÉŽ.

¹⁰ VÁLKA, Josef. *Morava reformace, renesance a baroka*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 53.

¹¹ KROUPA, Petr a kolektiv. *Premonstrátský klášter v Louce: dějiny, umělecká výzdoba, ikonologie*. Znojmo: Okresní úřad, 1997, s. 30-32; BORNEMANN, Hellmut. *800 Jahre Stift Klosterbruck*. Geislingen – Steiges: Südmährerbund, 2000, s. 48-49; ČERMÁK, Dominik Karel. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha: b. n., s. 345-346.

5) Dobová móda: V době, kdy si opat Freytag nechával zhotovit svůj opatský typář (pečetidlo), používali jeho současníci, představení zbývajících moravských premonstrátských kanonií i většiny jiným klášterů na Moravě stále ještě převážně pečeti s hagiografickými pečetními motivy (zobrazení světců, patronů kláštera) či portrétním vyobrazením. Zejména světský klérus, biskupové, arcibiskupové a kardinálové už znali a užívali pečeti erbovní,¹² u řádového kléru to v této době nebylo ještě úplně běžné. Představení loucké kanonie tradičně užívali motivu hagiograficko-portrétního, vyobrazovali svatého Václava, někdy ve spojení s majitelem pečeti, který byl vyobrazován jako modlící se ke světci (Obr. 2, 3).

6) Konkrétní příklad užití pečeti: dva známé otisky tohoto typu Freytagovy velké pečeti byly připojeny k vidimusům, tedy ověřeným zněním starších písemností jiných majitelů. Užity byly jistě i v jiných případech, ty ovšem nemůžeme doložit.

Co z toho všeho vyplývá? Opat Freytag provedl v pečetních zvycích louckých premonstrátů doslova revoluci. Zavedl užívání znakové pečeti jako velké opatské pečeti. Učinil tak o 30 let dříve než jeho řádoví bratři v klášteře v Zábrdovicích a o celých 70 let dříve než opati v kanonii v Hradisku u Olo-

Obr. 2: Velká pečeť louckého opata Jana Bavora. 29. března 1478. Zdroj: Moravský zemský archiv, fond A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 394. Foto: autorka.

Obr. 3: Velká pečeť louckého opata Metoděje Hrůzy. 17. března 1560. Zdroj: Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, sign. B I a 22. Foto: autorka.

¹² Srov. např. ŠTĚPÁN, Jan. Typologie pečeti olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic. In Archivní časopis, 2010, roč. 60, č. 1, s. 5-27. Více také viz GLEJTEK, Miroslav. Niekoľko poznámok k erbú a pečatiam olomouckého biskupa Stanislava Turza. In DOBROTKOVÁ, Marta (ed.). Studia historica Tyrnaviensia IX-X. Kroków – Trnava: Towarzystwo Słowaków w Polsce – FF Trnavské univerzity, 2010, s. 86.

mouce. Dosud užívanou figuru svatého Václava, znak kláštera, umístil na štít a zkombinoval se svým rodovým znamením. Výsledkem je čtvrcený renesanční štít, kde čestnější první a čtvrté pole náleží znaku klášternímu a druhé a třetí pole jeho znaku osobnímu. V pečetním poli spočívá navíc nad štítem položená infule s fimbriemi, opatská berla a meč procházející kolem. Opatova velká opatská pečeť se obvyklým očekáváním zřetelně vymyká. Obsahuje legendu, jež je v tomto případě dvouřádková, zmiňující všechny Šebestiánem dosažené hodnosti a tituly. Jmenuje jej jako maltéžského rytíře,¹³ doktora obojího práva a z Boží prozřetelnosti také jako opata louckého. Mimořádná je také umělecká kvalita pečeti, která výrazně převyšuje pečeti jiných představených v rámci premonstrátského řádu i v rámci teritoria jeho působení – země Moravy. Pečetní plocha je velmi precizně a do detailu propracována. Ovšem v kontextu také jiných majitelů pečeti (mimo oblast Moravy a mimo zdejší premonstrátské kanonie), bychom zjistili, že tento koncept až tak výjimečný není. Šebestián měl na počátku procesu tvorby pečeti jistě nějaký vzor, kterým se chtěl řídit.¹⁴ Důležité je uvědomit si, že se chtěl prezentovat jako rytíř, chtěl upozornit a zdůraznit svůj původ, ale zároveň věděl, že jeho aktuální důstojnost a společenské postavení se váže k opatské hodnosti, kterou zastává.

Čeho bychom si měli povšimnout, je titul *iuris utriusque doctor* (doktor obojího práva), který uvádí v opise. Práva studoval v Padově a studia dokončil v Benátkách. Byl tedy také vzdělaným mužem – jinak by se nemohl podílet na výchově budoucího císaře Rudolfa.

Freytagova pečeť tedy v celkovém dobovém kontextu představuje důstojně provedený typář významné osoby. V kontextu pečeti louckého kláštera i představených klášterů na Moravě je spíše výjimečným zjevem reprezentujícím svého majitele, vskutku renesančního člověka – rytíře, šlechtice, vzdělance, duchovního hodnostáře, člověka sebevědomého s výraznými ambicemi. Na sfragistiku louckých představených měl zásadní vliv. Nastavený vzor přebírali Freytagovi nástupci po celou zbývající dobu existence kanonie.

2. Pečeť louckého opata Norberta Pleyera (Obr. 4):

1) Doba vzniku a užívání pečeti: Norbertova pečeť vznikla krátce

Obr. 4: Velká pečeť louckého opata Norberta Pleyera. 30. srpna 1666. Zdroj: Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomoucké, sign. D I e 4. Foto: autorka.

¹³ V opise je uvedeno „*Eques Hierosolunitanus*“ – jeruzalémský rytíř, tedy příslušník řádu „*Ordo militaris et hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani de Rhodo et Malta*“ – Rytířského a špitálního řádu sv. Jana Jeruzalémského z Rhodu a Maltý.

¹⁴ Jako jeden z mnoha příkladů může posloužit pečeť kardinála Albrechta von Brandenburg z roku 1542. Staatsarchiv Würzburg, fond Mainz St. Alban, Stift Urkunden, listina z 13. října 1542.

po jeho volbě opatem louckým v roce 1659. Užíval ji zřejmě po celou dobu svého působení, tj. do roku 1679, byť doloženou ji máme jen v letech 1666 a 1670. Stál v čele kláštera v období, kdy se kanonie snažila vzpamatovat ze zkázy, kterou zažila během třicetileté války.¹⁵

- 2) **Místo:** Majitel pečeti byl opatem premonstrátského kláštera v Louce u Znojma. Používána byla tedy primárně na jižní Moravě.
- 3) **Jednotlivec a jeho příběh:** Zprávy o osobě a činech opata Pleyera hovoří rozporuplně. Snad se snažil pozvednout klášter, a to i za cenu dluhů. Navzdory panovnickým restrikcím bojoval za práva klášterů pečovat svobodně o svůj majetek a dále jej rozšiřovat.¹⁶ Současníci jej kritizovali, naopak pozdější generace pro něj našly porozumění.¹⁷ Honosil se doktorátem teologie.
- 4) **Společenská role majitele pečeti:** Z písemností, které se nám dochovaly, a také z narativních pramenů lze vyvodit, že Norbert byl zejména lokální kapacitou. Jeho autorita byla odvozena od opatské hodnosti, kterou zastával. Nemáme zprávy o šlechtickém původu, či širších ambicích, které by měl. Nic takového nenaznačuje ani jeho pečeť. Jednoduše lze konstatovat, že byl jedním z řady opatů, kteří stáli v čele kláštera v 17. století.
- 5) **Dobová móda:** V roce 1659, kdy opat Norbert nechával zhotovit svou pečeť, bylo již obvyklé, že představení klášterů užívali znakové pečeti. Ty byly komponovány dle určitého vzorce.¹⁸ Kombinovaly buď klášterní a řádové motivy s rodovými, byli-li představitelé kláštera šlechtického původu, anebo s univerzálně křesťanskými motivy, případně jinými obecnými motivy. Vyobrazený znak doprovázelo vyobrazení pontifikálií, berly a infule. V Louce tuto kompozici zavedl výše zmíněný Šebestián Freytag. Norbert nebyl příliš inovativní, svou pečeť nechal zhotovit dle starších vzorů jako velmi přesnou kopii svého předchůdce opata Benedikta Lachenia (Obr. 5).
- 6) **Konkrétní příklad užití pečeti:** Dvě písemnosti, ke kterým opat Norbert přivěsil tuto svou velkou opatskou pečeť, se dotýkají majetkových záležitostí kláštera, jedná se o listinu stvrzující směnu patronátního práva a o hamfešt.

Co z toho všeho vyplývá? Máme před sebou vlastně standardní opatskou pečeť, ničím nevybočující z dobových zvyklostí ani nevyčnívající v kontextu pečeti před-

Obr. 5: Velká pečeť louckého opata Benedikta Lachenia. 5. ledna 1635. Zdroj: Státní okresní archiv Znojmo, fond Archiv města Znojma, inv. č. 354. Foto: autorka.

¹⁵ FOLTÝN, Dušan. Encyklopedie moravských klášterů. Praha: Libri, 2005, s. 799.

¹⁶ VÁLKA, ref. 11, s. 165.

¹⁷ KROUPA, ref. 11, s. 36.

¹⁸ Srov. BOLOM-KOTARI, ref. 7, s. 95-97.

stavených louckého kláštera. Přesto je z jiného úhlu pohledu výjimečná a pro sfragistiku řádových představených v období raného novověku důležitá. Spolu s touto velkou opatskou pečetí si dal opat Norbert roku 1659 zhotovit také menší pečeť, sekret a signet, které jsou koncipovány dle stejného schématu. Vzájemně se liší toliko tvarem, velikostí a rozsahem pečetního textu.¹⁹ Podařilo se tedy doložit celou sadu pečetí, z čehož je možné činit vcelku rozsáhlé úsudky. Například, že představení klášterů v 17. století stále rozlišovali jednotlivé pečetní druhy a jejich význam. Ukazuje se, že ačkoliv se význam pečeti jako identifikačního prostředku zároveň se vzrůstající rolí podpisu snižoval, pověřovací role pečeti zůstávala velmi důležitá. Druhou záležitostí hodnou povšimnutí je zmínění doktorátu teologie v opise. Nemáme o Norbertově životě dosud příliš jiných zpráv, jeho pečeť napovídá, že dosáhl vcelku vysokého vzdělání. Vedle Šebestiána Freytaga a jeho titulu doktora obou práva je Norbert Pleyer jediný z premonstrátských opatů, který se titulem honosí. Z pečetí představených jiných řádů lze vyčíst, že titul doktora teologie nebyl úplně výjimečný, ale zase ani úplně obvyklý. Pokud by takovým titulem disponovali, lze očekávat, že by jej v opise pečeti použili.

Obr. 6: Pečeť převora královopolských kartuziánů. 1. února 1481. Zdroj: Archiv města Brna, fond Sběrka listin, mandátů a listů, inv. č. 681. Foto: autorka.

3. Pečeti převorů brněnských kartuziánů (Obr. 6, 7, 8)

- 1) **Doba vzniku a užívání pečeti:** Doba vzniku prvního typáře není jistá, zhotoven byl zřejmě okolo poloviny 15. století. Druhý z typářů vznikl dle daty v opise na počátku 16. století, v užívání jej máme doložen do pol. 16. století. Třetí typář náleží k tzv. sdruženým pečetím, sdílelo jej více majitelů, v našem případě převor spolu s konventem svého kláštera. Typář vznikl ve druhé polovině 14. století, na posledy doložen je ve druhé polovině 17. století. Převorská pečeť spojená s konkrétními osobami byla obměňována častěji, typář sdružené pečeti mohl být

Obr. 7: Pečeť převora královopolských kartuziánů. 13. prosince 1546. Zdroj: Moravský zemský archiv, fond E 9 – Cisterciácky Staré Brno, sign. S 25. Foto: autorka.

¹⁹ Srov. TAMTÉŽ, s. 77-79.

užíván bez přestávky několik staletí, kontinuitu zajišťoval průběžně obnovovaný konvent. Kartuziáni za tuto dobu čelili husitským vojskům, složité hospodářské situaci, stavovským i švédským vojskům.²⁰

2) Místo: Majitelé pečeti byli představitelé kartuziánského kláštera Nejsvětější Trojice v Králově Poli u Brna. Tedy lokální působnost Brno a okolí, v širším pojetí Morava a kartuziánský řád.

3) Jednotlivec a jeho příběh:

V tomto případě není příliš co vyprávět. Známe jménem jen některé z převorů, kteří dané pečeti použili, např. Martina Beera, který stál v čele kláštera v polovině 16. století. Z jiných zdrojů je možné zjistit také jména několika dalších převorů, například Antonína, který zřejmě mohl být držitelem převorského typáře, jenž byl použit v roce 1481 a jehož otisk – pečeť – máme k dispozici. Materiály vypovídající o životě kartuziánů se ve větším počtu nedochovaly.

4) Společenská role majitele pečeti: Představitelé kartouzy v Králově Poli u Brna hráli pravděpodobně především lokální společenskou roli, kontakty mimo jejich působnost lze předpokládat v rámci řádu. Kartuziáni náleželi vždy spíše k uzavřeným řádům, které se vyhýbaly bližším kontaktům s veřejností.

5) Dobová móda: V kontextu pečeti jiných představených církevních institucí na Moravě, překvapuje u převorských typářů strohost pečeti. Čistě nápisové pečeti nebyly úplně obvyklé. Navíc se jedná o pečeti anonymní, neuvádějící v opise jméno konkrétního držitele, pouze funkci majitele pečeti. Očekávali bychom hagiografické motivy, vyobrazení patrona kláštera nebo portrétní motivy. Tomuto paradigmatu odpovídá sdružená pečeť, koncipovaná dle schématu obvyklého ve druhé polovině 14. století. Hagiografický motiv znázorňující Nejsvětější Trojici, které byl klášter zasvěcen, doplněný o prvky gotické architektury tvořící rámec pečetními motivu a doplňkovou heraldickou výzdobu odkazující k zakladateli kláštera, moravskému markraběti.

Obr. 8: Sdružená pečeť převora a konventu královopolských kartuziánů. 16. října 1667.

Zdroj: Archiv města Brna, fond Sbírka listin, mandátů a listů, inv. č. 3565. Foto: autorka.

²⁰ K dějinám kláštera viz ŽÁK, Karel. Dějiny královopolské kartouze. Nové Město na Moravě: vlastní náklad, 1929.

6) Konkrétní příklad užití pečeti: Většina písemností, u nichž se pečeti převorů či sdružená pečeť nacházely, zajišťovala majetkové záležitosti kláštera.

Co z toho všeho vyplývá?²¹ Je těžké vůbec rozluštit význam nápisu v pečetním poli. Ten je klíčem k porozumění pečeti. Jedná se vlastně o dva oddělené, přesto korespondující texty. Dominující písmena S, T, P označují majitele pečeti, kterým je Sanctissimae Trinitatis Prior. Doplnující písmena x, y odrážejí symbolicky konkrétního majitele. Jeho jméno nikde na pečeti nenalezneme. Nebyl totiž důležitý. Byl to někdo „x, y“, jehož význam spočíval jen v tom, že byl boží prozřetelností vybrán do služby v hodnosti představeného kartouzy. Žil krátký a pomíjivý život, brzy jej nahradil jiný „x, y“ ve stejné pozici. Takovéto zdůraznění nedůležitosti jednotlivce jako individua přesně reflektovalo kartuziánskou spiritualitu a jejich rozumění světu. Kartuziáni se snažili o maximální oddělení od světa, své kartouzy stavěli pokud možno ve větších vzdálenostech od lidských sídel. Klášter opouštěli jen výjimečně, také v rámci kláštera žili většinou samostatně s minimálním kontaktem se spolubratry. Mlčenlivá služba Bohu byla jejich hlavním posláním. Sdružená pečeť, ač se na první pohled neodlišuje od pečeti představených a konventů jiných řádů, doplňovala oba převorské typáře. Nejsvětější Trojici znázorňovala obrazem, doplněným o zmíněné dekorační prvky. Pečeť byla řemeslným provedením na výrazně vyšší úrovni než obě převorské, přesto však oproti nim neposkytovala žádné přidáné informace. Držela jednotné komunikační schéma. Její užívání v období tří staletí lze přičíst kvalitnímu provedení, jež nebylo třeba měnit, na druhou stranu byla bezesporu také výrazem velmi konzervativního přístupu kartuziánů a potvrzovala jejich orientaci na vnitřní život.

Závěr

Každá pečeť, ať už dochovaná v originále či jen druhotně, poskytuje komplexní svědectví o svém majiteli a době, kdy vzniklo pečetidlo, i době, kdy byla užívána. Informace, které pečeť nabízí, se nám nedávají automaticky. Jedná se o různé typy informací, uložené v několika vrstvách. Porozumění jejich sdělení vychází nejen z pečeti samotné, ale je také dílem recipienta, dnes badatele zkoumajícího pečeti. Pečeť stojí ve středu komunikačního procesu vedeného napříč věky, je spojnicí tam, kde není možné vést přímý dialog. Na rozdíl od písemných pramenů či klasických obrazů a soch dodávají pečeti specifické postavení funkce, které v minulosti plnila. V předcházejících řádcích jsme chtěli aspoň naznačit, jakým způsobem je možné k pečeti přistupovat, jaké otázky jí můžeme klást a jak poté uchopit sdělení, které nám nabízí.

²¹ Kompletní rozbor a výklad pečeti královopolské kartouzy viz KOTLÍKOVÁ [BOLOM-KOTARI], Martina. Carthusian Seals in the Early Modern Period (15th – 18th Centuries): Carthusians in Brno. In HOMZA, Martin – KUCHARSKA, Veronika – KUZMOVÁ, Stanislava – RÁCOVÁ, Nad'a (eds.). Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order (Analecta Cartusiana). Levoča – Salzburg 2008, s. 197-210.

Literatura:**Monografie a sborníky:**

- BOLOM-KOTARI, Martina. Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015.
- BORNEMANN, Hellmut. 800 Jahre Stift Klosterbruck. Geislingen – Steiges: Südmährerbund, 2000.
- ČERMÁK, Dominik Karel. Premonstráti v Čechách a na Moravě. Praha: b. n., 1877.
- FOLTÝN, Dušan. Encyklopedie moravských klášterů. Praha: Libri, 2005.
- GADAMER, Hans-Georg. Pravda a metoda I. Nárys filosofické hermeneutiky. Praha: Triáda 2010.
- GLEJTEK, Miroslav. Niekoľko poznámok k erbu a pečatiam olomouckého biskupa Stanislava Turza. In DOBROTKOVÁ, Marta (ed.). Studia historica Tyrnaviensia IX–X. Kroków – Trnava: Towarzystwo Słowaków w Polsce – FF Trnavské univerzity, 2010.
- GRONDIN, Jean. Úvod do hermeneutiky. Praha: Oikymenh, 1997.
- HROCH, Jaroslav. Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti. Brno: Masarykova univerzita, 1998.
- KOTLÍKOVÁ [BOLOM-KOTARI], Martina. Carthusian Seals in the Early Modern Period (15th – 18th Centuries): Carthusians in Brno. In HOMZA, Martin – KUCHÁRSKA, Veronika – KUZMOVÁ, Stanislava – RÁCOVÁ, Nad'a (eds.). Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order (Analecta Cartusiana). Levoča – Salzburg, 2008, s. 197-210.
- KROUPA, Petr et al. Premonstrátský klášter v Louce: dějiny, umělecká výzdoba, ikonologie. Znojmo: Okresní úřad, 1997.
- OEMING, Manfred. Úvod do biblické hermeneutiky: cesty k pochopení textu. Praha: Vyšehrad, 2016.
- RICOEUR, Paul. Úkol hermeneutiky: eseje o hermeneutice. Praha: Filosofia, 2004.
- SCHOFIELD, Phillipp (ed.). Seals and their Context in the Middle Ages. Oxford and Philadelphia: Oxbow Books, 2015.
- SZONDÍ, Peter. Úvod do literární hermeneutiky: studijní vydání přednášek. Brno: Host, 2003.
- BEDOZ-REZAK, Brigitte Miriam. When Ego was Imago. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- VÁLKA, Josef. Morava reformace, renesance a baroka. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2000.
- ŽÁK, Karel. Dějiny královopolské kartouze. Nové Město na Moravě: vlastní náklad, 1929.

Studie a články v časopisech:

- BEDOZ-REZAK, Brigitte Miriam. Medieval Identity. A Sign and a Concept. In American The American Historical Review, 2000, roč. 105, č. 5, s. 1489-1533.
- ŠTĚPÁN, Jan. Typologie pečeti olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic. In Archivní časopis, 2010, roč. 60, č. 1, s. 5-27.
- PEŘINKA, František Václav. Opat Šebestián Freytag z Čepiroh. In Časopis Matice Moravské, 1900, roč. 24, s. 321-336.

Počet slov: 4 768

Počet znaků vrátane medzier: 33 080

ZDROJE VPLYVU AGRÁRNEJ STRANY NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Matej HANULA

Slovenská akadémia vied v Bratislave
Historický ústav
Klemensova 19
814 99 Bratislava
histmhan@savba.sk

HANULA, Matej. The Sources of Influence of the Agrarian Party in Slovakia during the Inter-war Period. The article deals with the sources of influence of the Agrarian Party in Slovakia during the inter-war period. Since 1922, the Agrarian Party in Slovakia was an integral part of the state-wide Czechoslovak agrarian movement. Despite the fact that it had never won the highest number of votes in Slovakia and always finished as the second most supported party, thanks to the centralist political system it was also the most influential party in Slovakia. The article examines four basic political activities of the party which made it much more successful than the other centralist parties in Slovakia. Those included organizational structure, affiliated organizations, the land reform and its utilization as a propagandist tool as well as numerous and successful intervention on behalf of its membership.

Kľúčové slová: 1. Československá republika; politické strany; agrárna strana na Slovensku; pozemková reforma; školstvo;

Keywords: 1st Czechoslovak Republic; Political Parties; Agrarian Party in Slovakia; Land Reform; Schools

Agrárna strana, resp. jej slovenská vetva patrila k faktorom, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňovali nielen politický, ale aj hospodársky a sociálny vývoj Slovenska v období medzi dvoma svetovými vojnami. Dialo sa tak napriek tomu, že ani v jedných parlamentných voľbách počas obdobia prvej Československej republiky sa nestala stranou, ktorá získala na Slovensku najvyššiu volebnú podporu. V roku 1920 sa musela ešte ako samostatný slovenský politický subjekt uspokojiť s druhým miestom za vtedy výnimočne úspešnými sociálnymi demokratmi, po zjednotení s českou agrárnou stranou do celoštátneho subjektu pod názvom Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu v roku 1922 prenechala vo všetkých nasledujúcich voľbách pozíciu najpodporovanejšej politickej sily na Slovensku Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS). Sama sa tu umiestňovala vždy na druhom mieste a získavala stabilnú podporu v rozs-

hu od 16 do 18 percent voličských hlasov, čo jej pravidelne stačilo (paradoxne) na rovnaký počet dvanásť mandátov v Poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia.¹ Vďaka centralistickému politickému systému predmníchovskej republiky a spomínanému zjednoteniu do celoštátneho politického subjektu však boli slovenskí agráристи súčasťou najúspešnejšieho a najvplyvnejšieho politického subjektu prvej republiky. Agrárna strana bolo osou všetkých politických vládnych kabinetov medzivojnového Československa a od roku 1922 obsadzoval jej nominant vďaka fakticky permanentnému najvyššiemu počtu mandátov v zákonodarnom zbore pozíciu premiéra. Strana mala navyše takmer neustále pod svojou kontrolou dva významné rezorty, ktorých expozitúry zásadným spôsobom ovplyvňovali verejný život na Slovensku – ministerstvo vnútra a ministerstvo poľnohospodárstva. Ďalším rezortom, ktorý držali agráristi vo svojich rukách takmer celé dvadsiate roky, bolo ministerstvo školstva. Strana tak mala zásadný vplyv na obsadzovanie verejných úradov spravovaných týmito inštitúciami, ako aj na chod ďalších rezortných inštitúcií a úradov, ktoré jednotlivé ministerstvá na Slovensku zriaďovali. V tomto smere jej najpodporovanejšia slovenská politická strana (teda HSĽS) nemohla s výnimkou krátkeho pôsobenia v pravicovej vládnej koalícii v rokoch 1927 až 1929 nijako konkurovať.

Agráristi mali na Slovensku zároveň od volieb v roku 1925 neporovnateľne silnejšie voličské zázemie ako všetky ostatné centralistické strany pôsobiace pravidelne vo vládnych koalíciách prvej republiky (vrátane sociálnych demokratov). Zvyšné centralistické strany dokázali spravidla oslovovať len časť obyvateľstva miest s vyšším počtom robotníctva, vrstvy úradníctva a učiteľov neraz z radov českých verejných zamestnancov pôsobiacich na Slovensku. Kým socialistické strany museli zvädzať o voliča často tvrdý súboj s opozičnými a antisystémovými komunistami, agráristi si na rozdiel od svojich centralistických konkurentov dokázali vytvoriť silné voličské zázemie aj medzi vidieckym slovenským obyvateľstvom, ktoré predstavovalo pri rozbiehajúcej sa urbanizácii stále jednoznačne najpočetnejšiu vrstvu etnicky slovenského obyvateľstva Slovenska. Vedúci činitelia agrárnej strany si navyše boli dobre vedomí skutočnosti, že prvou stranou v republike sú okrem iného aj zásluhou vyšších volebných ziskov, ktoré sú v porovnaní s ostatnými tzv. štátotvornými stranami schopní získavať na Slovensku.² Na záujmy svojej početnej slovenskej členskej základne, ktorú si pre zachovanie svojej pozície v straníckom systéme nemohli dovoliť stratiť, boli preto nútení prihliadať v podstatne väčšej miere ako ich partneri s celoštátnou pôsobnosťou vo vládnych kabinetoch.

¹ Volebné výsledky podľa ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). Slovensko v Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2004, s. 553-576.

² Dobrou ilustráciou dôležitosti slovenskej vetvy agrárnej strany pre jej celoštátny výsledok sú parlamentné voľby z roku 1925. Strana v nich získala len o 36 000 hlasov viac ako komunisti, ktorí skončili ako druhí v poradí. V českých krajinách dokonca komunisti agráristov porazili. Na Slovensku však strana získala o takmer 50 000 hlasov viac ako KSČ a tento výsledok jej zabezpečil pozíciu celoštátne najpodporovanejšej strany. Podobná situácia sa zopakovala aj pri voľbách v roku 1929, keď agráristi v českých krajinách prehrali volebný súboj so sociálnymi demokratmi, výsledky vo východnej časti republiky im však znovu zabezpečili pozíciu najsilnejšej strany v republike.

Výsledkom spomínaných skutočností bolo, že agráристи boli s veľkým odstupom najvplyvnejším politickým subjektom na medzivojnovom Slovensku. S výnimkou spomínaného krátkeho pobytu HSĽS vo vládnej koalícii a niekoľkých ústupkov voči koalíčnym partnerom kontrolovali hlavne od roku 1925 väčšinu verejných úradov pôsobiacych na Slovensku vrátane postu prvého úradníka Slovenska, krajinského prezidenta, ktorým sa stal po odchode Ľudákov z vládnej koalície v roku 1930 dovtedajší viceprezident Jozef Országh. Ako som už konštatoval, zaslúžil sa o to najmä fakt, že od roku 1925 boli na Slovensku jednoznačne volebne najpodporovanejšou centralistickou stranou, ktorej nedokázali konkurovať ani dve štáto tvorné socialistické strany, ani celoštátna pôsobiaci a Československá strana lidová či národní demokrati. Vo svojom príspevku sa pokúsim analyzovať štyri základné faktory, v ktorých mali oproti týmto celoštátnym konkurentom na Slovensku výhodu a vďaka ktorým mohli túto pozíciu vo východnej časti republiky zaujať.

Je nesporné, že faktorov, ktoré sa pod úspech agráristov na Slovensku podpísali, bolo podstatne viac. Nezanedbateľnú úlohu pri ňom určite zohrali aj sociálne a etnické pomery v krajine kombinované s konzervatívnym charakterom medzivojrovej slovenskej spoločnosti alebo jej konfesio nálnym rozdelením.³ Vo svojej stručnej analýze sa však obmedzím na dôvody súvisiace s praktickou politickou činnosťou politickej strany zameranej na aktívne získavanie prívržencov, ako aj na udržiavanie si ich podpory v nasledujúcich rokoch. Medzi pôsobením agrárnej strany na Slovensku a praktickými politickými aktivitami ostatných centralistických politických subjektov boli totiž podľa mňa veľké rozdiely a politickí konkurenti agráristov ťahali podľa môjho názoru jednoznačne za kratší koniec v štyroch kategóriách, ktoré pokladám pri oslovení potenciálnych voličov za kľúčové.

Za základné faktory, ktoré sa zaslúžili o úspech agrárnej strany na Slovensku v medzivojnovom období, považujem nasledujúce štyri skutočnosti:

1. Organizačná štruktúra

Strana si na Slovensku už v polovici 20. rokov vytvorila rozvetvenú sieť územných organizácií, ktorá jej umožnila koordinovať všestranné aktivity namierené na získavanie prívržencov, ako aj vyvíjať intenzívnu propagačnú činnosť zameranú na zviditeľňovanie svojich politických aktivít fakticky vo všetkých regiónoch Slovenska.

2. Pridružené organizácie

Išlo o faktor úzko súvisiaci s organizačnou základňou strany. Jej pridružené organizácie na Slovensku boli budované jednak podľa českých vzorov, zároveň však aj na základe iniciatív slovenských predstaviteľov strany. Ich význam bol i v tom, že išlo o organizácie s potenciálom osloviť a do svojich radov pritiahnúť

³ O regionálnych rozdieloch a konfesio nálnych prvkoch volebnej podpory agrárnej strany na Slovensku pozri podrobnejšie HANULA, Matej. Úrodné zeme a polia neúrodné. Rozdiely volebnej podpory agrárnej strany v slovenských regiónoch v 20. rokoch minulého storočia. In HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.). Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2012, s. 23-34.

najrozličnejšie vrstvy obyvateľstva na Slovensku. Strana vďaka nim výrazne prekračovala svoje pôvodné úzke programové zameranie na roľnícke obyvateľstvo.

3. Pozemková reforma

Strana sa zameriavala nielen na priebeh, ale aj na prezentáciu výsledkov tejto po stáročiach feudalizmu jednoznačne najzásadnejšej zmeny majetkových pomerov v slovenských regiónoch. Agráристи reformu využili na propagáciu svojho programu a aktivít medzi vidieckym obyvateľstvom, keď jej koncepciu a úlohu označovali pri najrozličnejších príležitostiach ako svoju zásluhu. Zároveň je skutočne pravdou, že najmä v druhej polovici 20. rokov dokázala agrárna strana vďaka svojmu vplyvu na ministerstve poľnohospodárstva a v Štátnom pozemkovom úrade, ktorý mal vykonávanie reformy na starosti, zabezpečiť uprednostnenie uchádzačov o prídely pôdy z radov svojich členov a sympatizantov. Získala tak oddaných prívržencov, ktorí ostali jej vernými voličmi v ďalších rokoch. Pravda, ako každá minca, aj táto mala dve strany. Pozemková reforma neuspokojila všetkých uchádzačov a nespokojní záujemcovia o pozemky sa od strany na viacerých miestach, ako to ukazujú dokumenty, odvrátili. V porovnaní s ostatnými centralistickými stranami však pri získavaní voličov na Slovensku získala jednoznačne významnú výhodu.

4. Intervenčná činnosť

Vďaka svojmu vplyvu na verejné inštitúcie na Slovensku mohla strana uprednostňovať pri personálnych nomináciách, ako aj pri prideľovaní najrôznejších finančných dotácií svojich prívržencov. Svedčia o tom nespočetné príklady so žiadosťami o intervenciu adresované popredným predstaviteľom strany, ktoré sú uložené vo fondoch viacerých archívov po celom Slovensku. Strana navyše túto možnosť mnohokrát využívala systematicky na udržiavanie si svojich stúpcov a voličov. Bol to opätovne jeden z nástrojov, ktoré poskytovali agráristom konkurenčnú výhodu nielen oproti ostatným koalíčným stranám, ale predovšetkým proti HSĽS, ktorá svojim prívržencom s výnimkou spomínaného krátkého pôsobenia vo vládnej koalícii takúto výhodu poskytnúť nemohla. Mnohé dokumenty v osobných fondoch osobností strany svedčia naozaj o tom, že tento nástroj sa agráristi snažili využívať predovšetkým v zápase o vidieckeho voliča na miestach, kde bola ich hlavným konkurentom ľudová strana.

Organizačná štruktúra, organizačná činnosť

Organizačná štruktúra agrárnej strany na Slovensku jej poskytovala zázemie pre verejné pôsobenie a rozširovanie členskej základne fakticky do všetkých kútov Slovenska. Vychádzala z pôvodných štruktúr samostatnej slovenskej agrárnej strany, ktoré sa začali vytvárať od jej založenia v roku 1919. Po zlúčení s českou agrárnou stranou do celorepublikového subjektu v roku 1922 prišlo najmä od nasledujúceho roka k intenzívnemu dobudovávaniu a rozširovaniu straníckej organizačnej štruktúry, ktorá sa inšpirovala už dlhšiu dobu prevereným a dobre fungujúcim vzorom z českých krajín. Stranícke organizácie získali rovnako ako v českých krajinách namiesto dovtedajšej dvojstupňovej trojúrovňovej štruktúry. Do polovice 20. rokov už pokrývala rovnomerne (s výnimkou niektorých okre-

sov juhozápadného a juhovýchodného Slovenska) celú krajinu. Prvým stupňom boli miestne organizácie, ktoré sa následne na druhom stupni združovali do obvodových organizácií spájajúcich územie viacerých okresov (zväčša troch alebo štyroch). Na územiach veľkých žúp podľa územnosprávneho členenia Slovenska platného od roku 1923 do roku 1928 ich zastrešovali župné organizácie. Dôležitým novým prvkom, ktorý prinieslo zjednotenie s českými agrárnikmi, bolo, že na čele župných a obvodových organizácií stáli tajomníci, ktorí boli platenými zamestnancami strany a politickej práci vo svojich regiónoch sa preto mohli venovať naplno.⁴ Stranícke sekretariáty agrárnikov sa tak stali prevodovou pákou ústredia smerom k regiónom. Tajomníci koordinovali stranícku činnosť na území svojich obvodov. K ich hlavným poslaniam patrilo najmä viesť evidenciu členskej základne, organizovať verejné zhromaždenia strany, zhromažďovať podnety od členskej základne a dohliadať na uplatňovanie záujmov strany pri nomináciách na verejno-zamestnanecké miesta, akými boli napríklad miesta učiteľov. V polovici 20. rokov mala strana organizovaných vo vyše 1 600 miestnych organizáciách viac ako 76 000 členov.⁵

V porovnaní s ostatnými politickými konkurentmi s výnimkou sociálnych demokratov a komunistov sa snažili agrárnici zároveň svojím programom osloviť aj významnú časť etnicky maďarského obyvateľstva žijúceho na južnom Slovensku. Z iniciatívy v tom čase už prvého muža agrárnej strany na Slovensku Milana Hodžu začala v priebehu roku 1923 na Slovensku pôsobiť nová politická sila – Zväz maďarských maloroľníkov a zemielcov; na zvýraznenie úzkeho spojenectva so stranou začal v neskoršom období používať i názov Republikánska maďarská zemedelská strana (Köztársasági magyar földműves párt). Počas prvých rokov Zväz viedol bývalý maďarský komunista Aladár Csánki. Svoje spojenectvo s agrárnou stranou Zväz oficiálne deklaroval koncom novembra 1924 na kongrese v Leviciach. Zúčastnilo sa na ňom približne 500 delegátov, ktorí podľa policajného hlásenia zastupovali 327 miestnych organizácií.⁶ V uvedenom roku sa stal hlavným tajomníkom Sándor Békefi. Išlo o emigranta z Maďarska, ktorý sa už pred 20 rokmi angažoval v agrárnom hnutí v Békešskej Čabe, pričom z tohto obdobia pochádzali jeho kontakty s Hodžom. V období pred parlamentnými voľbami v roku 1929 začala agrárna strana maďarský Zväz prezentovať ako svoju oficiálnu súčasť. V praxi získal postavenie akejsi neoficiálnej siedmej župnej organizácie agrárnej strany na Slovensku. V tom čase už stál na jeho čele roľník z Farnej v Levickom okrese István Csomor, ktorého zvolili roku 1928 za agrárnu stranu do bratislavského krajinského zastupiteľstva a v roku 1935 za poslanca pražského parlamentu. Podľa odhadov svojich predstaviteľov agrárna strana získala v parlamentných voľbách roku 1925 na južných územiach

⁴ Program a organizační řád Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu. Praha 1922.

⁵ UHLÍŘ, Dušan. Republikánska strana venkovského a maloroľnického lidu 1918 – 1938. Charakteristika agrárneho hnutí v Československu. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1988, s. 68.

⁶ Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA BA), fond (ďalej f.) Župný úrad v Bratislave 1923 – 1928, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 2352, signatúra (ďalej sign.) 9342/1924. Policajná správa z 1. 12. 1924 pre župana Bratislavskej župy.

približne 40 000 hlasov maďarských voličov.⁷ Hoci sa celkom nenaplnili odhady o 90 000 nových voličov, ktoré zazneli na spomínanom kongrese v Leviciach, išlo o nesporný úspech, keďže väčšina maďarských voličov v ČSR dávala vo voľbách prednosť stranám, ktoré sa netajili svojím negatívnym stanoviskom voči republike a podporovali snahy vlád v Budapešti o revíziu trianonských hraníc ČSR. Podpora maďarských republikánov agrárnej strane jej okrem nových voličov prinášala i nezanedbateľný propagandistický nástroj, ktorým mohla poukazovať na skutočnosť, že časť maďarských obyvateľov Československa z radov roľníkov je lojálna voči republike a podporuje politiku vládnych strán. Významne sa tento prvok využíval najmä počas známej proti-rothermerovskej kampane v roku 1927.⁸ Táto maďarská karta v politike agrárnej strany na Slovensku však mala aj druhú stranu. Propagovanie spolupráce s maďarským Zväzom dávalo do rúk agitačné tromfy HSĽS. Strana, ktorá bola často terčom útokov, že svojím autonomistickým programom nahráva maďarskej iredente, mohla, naopak, propagandisticky útočiť na agrárnu stranu a obviňovať ju, že skutočným zástancom maďarských záujmov v republike sú agrárnici.⁹

K úlohám územných organizácií patrilo zároveň koordinovať aktivity poslancov a senátorov strany na území okresov v rámci volebného kraja, za ktorý boli zvolení. V spolupráci s pražským sekretariátom pripravovali jednotlivým parlamentným reprezentantom strany harmonogram ich úradných hodín, v ktorých sa mali počas mesiaca pravidelne stretávať s členskou základňou v jednotlivých okresoch. Na jedného poslanca a senátora pripadalo zvyčajne štyri až päť okresov ležiacich na území volebného kraja, za ktorý boli zvolení.¹⁰ Poslanci a senátori tak mali povinnosť byť v týchto okresoch pravidelne aktívni. Pred regionálnymi a parlamentnými voľbami pripravovali sekretariáty popredným predstaviteľom strany harmonogram ich verejných zhromaždení v regiónoch, na ktorých mali vystúpiť s prejavom. V spolupráci s ústredným sekretariátom rozposielali zákonodarcom strany neraz letáky s okruhom tém, ktorým sa mali v závislosti od politickej situácie a špecifických požiadaviek jednotlivých regiónov vo svojich vystúpeniach venovať. Nechýbali v nich ani vzorové prejavvy najvýznamnejších reprezentantov strany, ktorými sa mali vo svojich rečiach

⁷ SIMON, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 521.

⁸ O pozadí kampane britského tlačového magnáta lorda Rothermera za mierovú zmenu trianonských hraníc Maďarska pozri z novších prác napr.: MICHELA, Miroslav. K aktivizácii maďarskej zahraničnej politiky v rokoch 1926 – 1927. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Pocta historikov Milanovi Zemkovi. Bratislava: Historický ústav SAV v Prodama, s. r. o., 2014, s. 164-166.

⁹ Hodža & comp. In *Slovák*, roč. 6, č. 126, 8. 6. 1923, s. 1.

¹⁰ Poslanec Anton Štefánek mal v roku 1927 napríklad na starosti okresy Bratislava, Malacky, Galanta, Šamorín a Dunajská Streda. Slovenská národná knižnica – Literárny archív (ďalej SNK-LA) Martin, osobný fond (ďalej o. f.) Anton Štefánek, sign. 42 L 2. List hl. sekretariátu agrárnej strany v Bratislave A. Štefánkovi z 11. 2. 1927; Senátor Vavro Šrobár si svoje povinnosti zasa plnil v rovnakom období medzi občanmi okresov Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok a Poprad. Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, o. f. Vavro Šrobár, kartón (ďalej k.) 16, inv. č. 837. List hlavného sekretariátu agrárnej strany v Bratislave Vavrovi Šrobárovi z 12. 2. 1927.

inšpirovať.¹¹ Pozoruhodným bol napríklad leták z jari 1934, v ktorom ústredie poslancov inštruovalo, ako majú pred obyvateľstvom vystupovať v čase vrchoľiacej hospodárskej krízy. Zhromaždeným mali vysvetľovať, čo všetko strana na zmiernenie následkov krízy robí.¹² Z uvedených príkladov je zrejmé, že organizačný aparát strany pracoval počas celého medzivojnového obdobia i na Slovensku ako dobre fungujúci „stroj“.

Pridružené organizácie

Agrárna strana si vytvorila v 1. ČSR rozsiahlu sieť pridružených organizácií, ktorým nemohol konkurovať žiadny iný politický subjekt, a to dokonca ani sociálni demokrati, podľa vzoru ktorých pôvodne českí agrármici svoje pridružené organizácie začali zakladať.¹³ Veľká väčšina z nich sa, samozrejme, po zjednotení agrárneho hnutia v republike, ba dokonca už predtým preniesla i na Slovensko. Tu ich sieť doplnili ešte ďalšie špecificky slovenské organizácie, ku ktorým patrili napríklad náborová organizácia pôvodne samostatnej slovenskej agrárnej strany Slovenská roľnícka jednota (SRJ) so svojimi početnými miestnymi organizáciami, plniaca v mnohých menších mestečkách a obciach fakticky počas celých dvadsiatych rokov úlohu miestnej organizácie strany. Ďalšou špecificky slovenskou pridruženou organizáciou agrárnikov sa stala Roľnícka osвета založená Hodžom v polovici 30. rokov, ktorá mala ešte viac prehĺbiť už beztak širokú sieť organizácií strany zameriavajúcich sa na šírenie osvety a vzdelanosti medzi vidieckym obyvateľstvom Slovenska. Okrem tejto úlohy sa mala zároveň venovať vydávaniu popularizačných a odborných publikácií pre obyvateľov vidieka a sústreďovať vo svojich radoch najvýznamnejších slovenských odborníkov, ktorí sa mali na jej pôde venovať všestrannému výskumu vidieka.¹⁴

Pridružené organizácie strany boli skutočne zamerané veľmi všestranne. Nachádzali sa medzi nimi organizácie osvetové, kultúrne, branné, hospodárske, organizácie pre stranícky dorast a mládež študujúcu na vysokých školách. Takmer všetky mali v náplni svojej činnosti usporadúvanie osvetových či vzdelávacích kurzov alebo prednášok. Spomedzi branných organizácií agrárnikov sa stala najviditeľnejšou Sedliacka jazda, ktorá bola budovaná na Slovensku podľa českého vzoru od polovice 20. rokov. Hlavnou náplňou jej činnosti bola podpora rozvíjania jazdeckého športu, ktorý bol vnímaný ako najvhodnejšia športová

¹¹ V roku 1928 inštruoval hl. stranícky sekretariát rečníkov agrárnej strany, aby sa pri svojich prejavoch inšpirovali rečou Milana Hodžu o aktuálnych problémoch slovenského poľnohospodárstva, ktorú predniesol na verejnom zhromaždení 1. 7. 1928 v Prešove. SNA, o. f. Anton Štefánek, k. 35, inv. č. 977, sing. V. a Rečnícka príloha k voľbám z roku 1928.

¹² Inštrukcie výkonného výboru poslancom a senátorom strany. SNK-LA, o. f. Ján Zeman, sign. 87 D 69.

¹³ O pridružených organizáciách agrárnej strany na Slovensku pozri podrobnejšie: HANULA, Matej. Za roľníka, pôdu a republiku. Slovenskí agrármici v prvom polčase 1. ČSR. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 134-145.

¹⁴ O aktivitách spolku Roľnícka osвета pozri podrobnejšie: HANULA, Matej. Roľnícka osвета: príspevok agrárnej strany k výskumu vidieka a šíreniu vzdelanosti na Slovensku. In RYCHLÍK, Jan – HOLEČEK, Lukáš – PEHR, Michal (eds.). *Agarismus ve střední a východní Evropě* 19. a 20. století. Praha: Centrum středoevropských studií, společné pracoviště vysoké školy CEVRO Institut a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, 2015, s. 193-206.

disciplína pre majetnejšie vidiecke obyvateľstvo. Zároveň mala najmä v 30. rokoch, v čase stúpajúceho vonkajšieho ohrozenia republiky, posilňovať brannosť a patriotizmus členskej základne. Spolok sa však v porovnaní s českými krajinami rozvíjal podstatne menej dynamicky a jednotlivé miestne organizácie prakticky až do svojho rozpustenia na jeseň 1938 neustále zápasili s finančnými problémami a nedostatkom koní vhodných na jazdecký šport. Svojou účasťou na verejných zhromaždeniach strany predovšetkým v 30. rokoch sa im snažil dodávať väčší lesk a slávnostnejší charakter.¹⁵

O všestrannom zameraní agrárnikov snažiacich sa dôsledne naplňať neoficiálne stranické heslo „Vidiek – jedna rodina“ svedčí výpočet záujmových (podľa vtedajšej terminológie odborových) organizácií strany zameraných na presadzovanie záujmov jednotlivých profesijných skupín jej členskej základne. Koncom 20. rokov už mala strana na Slovensku dve organizácie združujúce roľníkov (SRJ a Slovenská domovina), dorastovú organizáciu, organizáciu pre poľnohospodárskych robotníkov, úradnícky, notársky a učiteľský odbor a zároveň odbor evanjelických farárov, lesnícky odbor a odbor remeselníkov a obchodníkov. Významné miesto medzi odborovými organizáciami agrárnej strany zaujímal školský a učiteľský odbor. Učitelia hrali významnú úlohu v plánoch agrárnej strany na rozširovanie svojho vplyvu medzi obyvateľstvom vidieka. Podpisovala sa pod to celkom iste aj skutočnosť, že popri kňazoch s ním boli najčastejšie v priamom kontakte, a keďže väčšina katolíckych kňazov na Slovensku patrila k prívržencom, ba dokonca priamo k funkcionárom HSĽS, logicky sa agrárnici zameriavali práve na učiteľov. Už od polovice 20. rokov tak začali učitelia tvoriť významnú časť medzi funkcionármi a stúpenkami strany na Slovensku. Na kandidátnych listinách pre všetky typy volieb boli práve učitelia po roľníkoch druhou najpočetnejšou profesijnou skupinou. Na lepšie usmernenie ich práce a priame politické ovplyvňovanie bol v auguste 1925 pri agrárnej strane založený spomínaný učiteľský odbor. Na jeho ustanovujúcom zhromaždení sa v Bratislave zúčastnilo 725 učiteľov a učiteliek z celého Slovenska. Za predsedu odboru zvolili učiteľa, v tom čase správcu školy v Suchej nad Parnou pri Trnave, Pavla Teplánskeho.¹⁶ O významnej pozícii tohto odboru v rámci stranických štruktúr svedčí skutočnosť, že Teplánsky sa postupom času prepracoval na jedného z najvýznamnejších funkcionárov strany, v neskoršom období agrárnikov zastupoval v bratislavskom krajskom zastupiteľstve a v roku 1929 bol zvolený za poslanca pražského parlamentu.

Strana navyše do svojich rúk získala aj viaceré verejné organizácie zakladané ministerstvami, na čele ktorých stáli dlhodobo nominanti agrárnikov. Dobrým príkladom tejto jej „schopnosti“ je Zväz Roľníckych vzájomných pokladníc (RVP), ktoré založil z pozície ministra poľnohospodárstva Milan Hodža v roku 1924. Ich poslaním bolo sprostredkovať roľníkom lacné a prístupné úvery a umožniť im tak okrem iného získať prostriedky na odkúpenie pozemkov rozdeľovaných

¹⁵ O pôsobení Sedliackej jazdy na Slovensku pozri napr.: HANULA, Matej. Sedliacka jazda na Slovensku: zelené vojsko agrárnej strany, alebo jej prestížny klub? In *Forum historiae: Odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2010, roč. 4, č. 1, s. 1-11. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/main/texty_1_2010/hanula.pdf. (21. 3. 2017)

¹⁶ SNA, f. Policajné riaditeľstvo, k. 225, mat. 51/2.

pozemkovou reformou. Sieť týchto malých finančných ústavov sa na Slovensku neustále rozrastala. V priebehu 30. rokov už sídlila jedna RVP takmer v každom okrese Slovenska.¹⁷ Aj tieto oficiálne verejné inštitúcie sa stali oporou politiky agrárnej strany na Slovensku. Hoci išlo o finančné ústavy budované z verejných zdrojov, agráристи vždy dbali na to, aby mali jednotlivé pobočky tohto finančného ústavu v rukách ich ľudí, a preto vždy veľmi rázne zakročili proti snahám iných subjektov budovať si v RVP pozície. Platilo to predovšetkým o HSLS, pričom zástupcom ľudovej strany síce na niektorých miestach symbolicky niekoľko postov v ich správnych radách uvoľnili, zároveň si však zabezpečili, aby v nich mali stúpenci agráristov prevahu.¹⁸ Komplex pridružených organizácií agrárnej strany na Slovensku tak bol jedným z kľúčových faktorov jej vplyvu na verejný život v krajine počas medzivojnového obdobia.

Pozemková reforma a jej prezentácia

Pozemková reforma bola zásadnou kapitolou z dejín prvej republiky, ktorú už slovenská a česká historiografia pomerne dobre spracovali.¹⁹ Pri svojej analýze sa sústreďím predovšetkým na úlohu, ktorú zohrala pri budovaní vplyvu agrárnej strany na Slovensku, a to nielen priamo prostredníctvom pridelovania pozemkov svojim stúpencom, ale aj propagandistickým zdôrazňovaním svojho obrazu ako sily, ktorá sa zo všetkých politických subjektov pôsobiacich na čs. politickej scéne zaslúžila o realizáciu pozemkovej reformy v najväčšej miere. V tejto kategórii nedokázal agrárikom na Slovensku konkurovať nikto – ani opoziční autonomisti, ani ostatné čs. centralistické strany rozvíjajúce svoje aktivity vo východnej časti republiky.

Opatrenia na chystanú zmenu pozemkovej štruktúry na svojom území začala republika prijímať takmer okamžite po svojom vzniku. Už 9. novembra 1918 prijal pražský Národný výbor nariadenie o obstaraní veľkostatkov, ktoré zakázalo ich predaj a dávanie do zálohy. Novovytvorené Revolučné národné zhromaždenie následne v decembri normu rozšírilo aj na Slovensko. Rozsah reformy určil po intenzívnych sporoch najmä medzi agrárikmi a socialistickými stranami tzv. záborový zákon č. 215 zo 16. apríla 1919. Veľkostatkom mali byť vyvlastnené pozemky nad 150 ha poľnohospodárskej pôdy a 250 ha všetkej pôdy.²⁰ Často pertraktovaný paragraf 11 zákona pripúšťal v mimoriadnych prípadoch výnimky až do 500 ha.²¹

¹⁷ CAMBEL, Samuel. Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878 – 1944. Bratislava: Veda, 2001, s. 95-116.

¹⁸ V roku 1927 sa to napríklad agrárikom podarilo zariadiť v prešovskej RVP. SNA, o. f. Ján Cablk, k. 3. List J. Cablka M. Hodžovi z 24. 5. 1927.

¹⁹ Zrejme najkomplexnejšou publikáciou na túto tému je stále kolektívna monografia: Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994. Uherské Hradiště: Slovác-ké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.

²⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929). Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 456.

²¹ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v 20. rokoch. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 4, s. 577.

Vykonávanie reformy mal na starosti Štátny pozemkový úrad (ŠPÚ), ktorý bol zriadený v júni 1919. Nestal sa súčasťou ministerstva poľnohospodárstva, ale bol priamo podriadený ministerskej rade. Agrárnej strane sa napriek tomu podarilo zaistiť si rozhodujúci vplyv na jeho činnosť. Prvým prezidentom ŠPÚ sa stal jej predstaviteľ Karel Viškovský, ktorý úrad zastával do roku 1926, keď ho nahradil stranícky kolega Jan Voženílek. Popri prezidentovi úrad riadil viceprezident a dvanásťčlenný správny výbor. Regionálne zretele reformy malo zabezpečovať 11 poradných zborov pri jednotlivých obvodových úradovniach, pričom na Slovensku pôsobila až do roku 1922 iba obvodová úradovňa v Bratislave, ktorú nahradila úradovňa v Trenčianskych Tepliciach, neskôr presťahovaná do Trenčína. V ďalšom období pribudli obvodové úradovne vo Zvolene a Prešove, ktoré riadili činnosť prídelových komisariátov na území svojej pôsobnosti.²²

Pozemkovú reformu tvorilo celkovo osem hlavných právnych noriem prijatých v rokoch 1918 – 1920. Okrem už spomenutých bol významný najmä tzv. prídelový zákon z januára 1920. Stanovoval podmienky prideľovania pôdy zo záboru do súkromného vlastníctva. Vytváral možnosť vytvárania tzv. „zbytkových statkov“, ktoré mali zachovávať najefektívnejšiu výrobu parcelovaných veľkostatkov, či už poľnohospodársku, alebo priemyselnú, pričom sa mali využívať existujúce stavby a strojový inventár. Najmä na latifundiách najväčších vlastníkov totiž často stáli veľmi rentabilné pivovary, liehovary, cukrovary, vinárstva alebo fabriky drevárskeho a stavebného priemyslu. V praxi sa stali „zbytkové statky“ najmä efektívnym politickým nástrojom, ktorý využívali agráристи, ale v menšej miere aj ostatné strany vládnej väčšiny na odmeňovanie svojich politických protežantov a sympatizantov. Zákon zároveň pripúšťal aj ďalšiu výnimku pre zachovávanie statkov s výmerou nad zákonom stanovenou hranicou. Umožňovala sa pri zvláštnych dôvodoch, napríklad ak išlo o krajinotvorné celky, parky alebo záhrady.²³

Ako dobrá ilustrácia vplyvu, ktorý agráристи zásluhou kontroly nad ministerstvom poľnohospodárstva a ŠPÚ na pozemkovú reformu mali, sa ponúkajú udalosti z roku 1925. Už na jeho začiatku padlo rozhodnutie, že sa v jeho priebehu prerozdeli medzi drobných uchádzačov vyše 400 000 katastrálnych jutár²⁴ pôdy zo zabratých veľkostatkov na Slovensku. Agráристи sa na tento proces dokonale nachystali. Už začiatkom apríla rozoslal bratislavský hlavný sekretariát miestnym pobočkám svojich neoficiálnych odborových roľníckych organizácií materiál s inštrukciami, ako postupovať pri parcelácii pozemkov. Tento spis bol označený ako prísne dôverný. Roľnícke odborové organizácie strany SRJ a Slovenská domovina (SD), ktoré však na tento účel vystupovali nie ako jej pobočky, ktorými reálne boli, ale ako záujmové organizácie zastupujúce všetkých slovenských roľníkov, a to oficiálne, bez ohľadu na stranícku príslušnosť, mali ihneď po oznámení začatia prídelového konania starostom obce delegovať svojich zástupcov do miestneho poradného zboru, pretože sa rátalo s tým, že bude

²² KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923 – 1927. In *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 6, s. 788–789.

²³ KÁRNÍK, ref. 20, s. 460.

²⁴ Jutro – stará plošná miera, uhorské jutro približne 0,5 ha.

mať pri prideľovaní pozemkov zásadné slovo. Mali si dať záležať, aby zo svojich radov vybrali na tieto zodpovedné úlohy skutočne „najschopnejších“ ľudí. Zároveň ich z Bratislavy upozorňovali, že do zboru nemajú v žiadnom prípade prístup delegáti politických strán, ale iba zástupcova SRJ, SD, legionárov, invalidov a zástupca zamestnancov veľkostatkov, ktorého pozemky sa delili. Vďaka zástupcom z radov spomínaných pridružených organizácií tak získali agráристи v porovnaní s politickými konkurentmi pri pridelovom konaní nezanedbateľnú výhodu. Nechýbali ani inštrukcie, ako sa zachovať, ak by sa do komisie snažili vyslať svojho zástupcu ľudáci. Svojich prívržencov agráристи informovali, že novovznikajúce ľudácke odborové Kresťanské roľnícke združenie ešte nemalo na vyslanie svojho delegáta do komisie nárok. V tom období totiž iba plynula doba jeho registrácie na ministerstve vnútra, počas ktorej žiadne aktivity oficiálne vykonávať nemohlo. Ak by k takémuto pokusu napriek tomu došlo, mali mu v zmysle zákona zabrániť. Ľudí v regiónoch zároveň zo sekretariátu upozorňovali, že v komisii je aj pozícia vyhradená pre hospodára, ktorú sa mali tiež snažiť získať zástupcovia SRJ alebo SD. Podobná možnosť sa núkala i pri delegovaní zástupcov z radov legionárov i invalidov, a pokiaľ sa dalo, mali sa ju snažiť využiť. Agráristom sa pripomínalo, že v poradnom zbore sa rozhodnutia neprijímajú hlasovaním, ale vzájomnou dohodou jeho členov. Ak bola príležitosť, mali sa preto snažiť, aby sa doň ako invalidi či legionári v žiadnom prípade nedostali zástupcovia konkurenčných politických zoskupení, ktorí by mohli byť na zasadnutiach poradného zboru zdrojom obštrukcií a prekážkou dosiahnutia potrebnej dohody. Členstvo strany v regiónoch zároveň z Bratislavy varovali, že v nasledujúcich týždňoch dostanú vzhľadom na blížiacu sa parceláciu SRJ a SD množstvo prihlášok. Nových záujemcov o členstvo mali dôkladne preverovať a prijímať len takých, ktorí boli skutočnými stúpenkami programu agrárnej strany. V spise zároveň nechýbal ani návod na to, ako vychádzať s úradníkmi, ktorých pridelový komisariát do obce vyšle. Svedčil o tom, že agráристи mali pred začiatkom pridelového konania k dispozícii informácie priamo zvnútra pozemkového úradu. Po zvolení delegátov do poradných zborov mali z obce obratom oznámiť ich mená aj s ich politickou inklináciou hlavnému sekretariátu v Bratislave.²⁵

Dôsledkom následnej jednoznačnej prevahy prívržencov agrárnej strany v poradných zborech pre parceláciu v jednotlivých obciach bolo, že sa na mnohých miestach uprednostňovali pri prúdele pôdy nároky členov a prívržencov agrárnej strany. Okrem iného o tom svedčí množstvo sťažností na priebeh parcelácie, ktoré zodpovedné úrady v nasledujúcich rokoch na Slovensku zaznamenávali. Prichádzali nielen od prívržencov ľudovej strany, ale aj od stúpencom centralistických strán.²⁶ Vyskytlo sa, samozrejme, aj niekoľko prípadov, keď pri parcelácii zohľadnil miestny agrárny predák iba záujmy seba, prípadne svojej rodiny, no ostatní prívrženci strany v obci obišli skrátka. Následkom takéhoto postupu

²⁵ SNA, o. f. Vavro Šrobár, k. 16, inv. č. 844. Dôverný prípis hl. sekretariátu agrárnej strany v Bratislave svojim odborovým organizáciám zo 4. 4. 1925.

²⁶ Napríklad sťažnosti občanov obce Malženice v okrese Trnava údajne sympatizujúcich s Čs. stranou ľudovou. ŠA BA, f. Župný úrad 1923 – 1928, inv. č. 7349, sign. 268/1928.

sa od strany začali odvracať.²⁷ Podobných výsledkov parcelácie však bolo nepochybne menej. Menej bolo aj prídelových konaní, pri ktorých agrárci urobili ústretové gesto a vyhovelí požiadavkám prívržencov strán, s ktorými práve tvorili vládnu koalíciu. Celkovo možno konštatovať, že parcelácia drobných prídelov pozíciu strany v mnohých oblastiach Slovenska posilnila. Uchádzači, ktorí pôdu získali, veľmi dobre rozumeli, komu predovšetkým za túto skutočnosť vďačia. Ďalším významným prvkom pozemkovej reformy boli už spomenuté tzv. „zbytkové statky“, ktorých pridelovanie záujemcom na Slovensku si strana takisto žiarlivo strážila.²⁸

Agrárna strana pozemkovú reformu na Slovensku výrazne využila na propagáciu svojej politiky a štylizáciu sa do pozície jedinej ochrankyne záujmov roľníctva. Jej tlačoviny, ako aj rečníci strany na verejných zhromaždeniach prítomným najmä v druhej polovici 20. rokov neustále pripomínali, že pridelovanie pozemkov uchádzačom je v prvom rade výsledkom iniciatívy agrárnej strany. Využívanie tohto prvku na rozširovanie vplyvu strany na Slovensku dobre ilustruje kampaň agrárikov niekoľko týždňov pred parlamentnými voľbami v roku 1925. Hodža sa pred nimi z pozície ministra poľnohospodárstva na mnohých miestach osobne zúčastnil na odovzdávaní dekrétov o nadobudnutej pôde roľníkom.²⁹ Napriek tomu, že išlo o opatrenie realizované štátom, agrárnikom slúžilo jednoznačne na ich predvolebnú propagáciu. Pozemková reforma však bola komplexným fenoménom. Pre agrárnu stranu mala na druhej strane aj negatívne dôsledky. Prídely pôdy nemohli pokryť nároky všetkých uchádzačov a politickí konkurenti dokázali tento moment vo svojej agitačnej činnosti proti agrárnej strane využiť.

Intervenčná činnosť

Pozícia agrárnej strany však zároveň vyvolávala silné očakávania jej členskej základne a sympatizantov smerom k napĺňaniu ich ambícií. Najčastejšie mali podobu snahy o získanie zamestnaneckého miesta vo verejnej správe alebo výhod pri poskytovaní štátnych príspevkov na rozvoj svojich obcí a okresov. Išlo o istý neustále sa otáčajúci kruh uplatňovania moci. Strana bola najvplyvnejšou stranou v republike, a to aj vďaka (alebo z iného uhla pohľadu predovšetkým vďaka) hlasom získavaným na Slovensku. Na to, aby si túto pozíciu udržala, však musela napĺňať isté očakávania svojich členov a voličov. Iba takýto postup jej totiž

²⁷ K takémuto konfliktu medzi miestnymi členmi strany údajne došlo v obci Veča nad Váhom (dnes je obec súčasťou mesta Šaľa). Šéf miestnej straníckej bunky sa tu vraj z parcelácie obohatil na úkor ostatných členov. SNA, o. f. Vavro Šrobár, k. 16, inv. č. 846. List správcu školy vo Veči nad Váhom A. Húsku V. Šrobárovi z 13. 1. 1927.

²⁸ Zoznam budúcich nadobúdateľov „zbytkových statkov“, ktorý zaslal dobre informovaný zdroj z prostredia ústredného sekretariátu strany v Prahe poslancov Pavlovi Blahovi. SNA, o. f. Pavol Blaho, k. 43, inv. č. 1528. O blížiacom sa vytvorení nových 14 „zbytkových statkov“ na Slovensku informoval poslanec strany Ján Petrovič A. Štefánka, ktorý sa v nasledujúcich rokoch o zisk jedného z nich pre svoju rodinu neúspešne uchádzal. SNK-LA, o. f. Anton Štefánek, sign. 42 F 88. List J. Petroviča A. Štefánkovi z 22. 11. 1928.

²⁹ OSYKOVÁ, Linda. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR. Bratislava: Veda, 2012, s. 129-130.

mohol tieto pozície zaručiť aj na ďalšie obdobie, pretože iba stranícka ideológia by na to rozhodne nestačila. Medzi funkcionárskymi špičkami panovali neustále obavy, že v prípade nenaplnenia aspoň časti očakávaní voličov a prívržencov sa ich časť prikloní pri ďalšom hlasovaní k opozičným autonomistom, resp. dokonca k radikálnemu programu komunistov.³⁰ Opozičné strany mali v tomto smere pri agitácii nepochybne výhodu, pretože, ako už býva pravidlom v parlamentnej demokracii, strany, ktoré držia politickú moc v štáte, bývajú najčastejšie označované za vinníka neuspokojivej sociálnej či ekonomickej situácie obyvateľstva alebo za pôvodcu všetkých nových negatívnych javov. Agráристи sa tento hendikep usilovali kompenzovať práve spomínanými konkrétnymi krokmi pre svojich prívržencov, ktoré im mohli ako najvplyvnejšia strana v republike zabezpečiť. Stranícki predstavitelia sa tak snažili vyhovieť žiadostiam o zabezpečenie zamestnaneckého miesta, prípadne o poskytnutie finančnej subvencie z verejných zdrojov najmä v prípadoch schválených obvodovými a župnými tajomníkmi, ktorí dobre poznali miestne pomery.³¹ Strana si dávala záležať napríklad na tom, aby jej sympatizanti obsadzovali miesta okresných náčelníkov, ktorí patrili k najvplyvnejším štátnym úradníkom pôsobiacim v jednotlivých regiónoch.³² Podobne dôležitou pozíciou boli miesta verejných notárov. V roku 1924 sa napríklad pri uvoľnení notárskeho miesta v Liptovskom Mikuláši obrátil na Vavra Šrobára ako významného predstaviteľa strany Jozef Sonderlich, ktorý ho požiadal o podporu pri uchádzaní sa o spomínanú pozíciu. Zároveň nezabudol zdôrazniť, že pri svojom verejnom pôsobení v minulosti vždy podporoval agrárnu stranu, za čo musel neraz znášať „ústrky ľudáckych fiškálov“ z liptovského regiónu. Zároveň Šrobára informoval o poznámke, ktorú mu prezradil prezident notárskej komory Ivan Krno. Údajne mu oznámil, že konečné rozhodnutie pri výbere uchádzača o spomínaný post bude závisieť „od postoja Šrobára a Hodžu“³³. Ide o jednoznačný a priamy dôkaz vplyvu agrárnej strany na obsadzovanie týchto verejných úradníckych postov.

Dobrým príkladom intervencií strany v prospech svojich sympatizantov s cieľom udržať si ich podporu bola oblasť školstva. Strana sa za nich pravidelne zasadzovala pri ich úsilí o získanie uvoľneného učiteľského miesta, prípadne pri ich preložení na lukratívnejšiu pozíciu. Zároveň sa agráристи často snažili zabezpečiť, aby boli pri udeľovaní štátnych subvencií na výstavbu nových školských budov uprednostňované obce, kde mala strana silné zázemie, alebo tie, kde sa predpokladalo, že by poskytnutie subvencie mohlo pozície strany zlepšiť.

Na lepšiu ilustráciu možno na tomto mieste uviesť niekoľko príkladov konkrétnej podoby uvedených intervencií. Sú síce iba povestnou špičkou ľadovca

³⁰ Takéto obavy sa často vyskytujú v korešpondencii miestnych organizácií strany s jej vrcholnými predstaviteľmi. Do svojho denníka si podobné starosti viackrát poznačil napríklad Anton Štefánek. SNA, o. f. Anton Štefánek, k. 11., inv. č. 649, sign. III/3 denníky. Záznamy z rokov 1925 – 1928.

³¹ SNK-LA, o. f. Ján Zeman, sign. 87 D 63. List obvodového sekretariátu strany v Prievidzi poslancom J. Zemanovi z 22. 11. 1934.

³² Počas špekulácií o preložení žilinského okresného náčelníka Jesenského na iné miesto poslala miestna okresná organizácia poslancovi Zemanovi prípis, v ktorom požadovala, aby ho v úrade vystriedal „100 % zmýšľajúci republikán“. SNK-LA, o. f. Ján Zeman, sign. 87 D 66. List predsedníctva okresnej organizácie strany v Žiline J. Zemanovi z 2. 2. 1934.

³³ SNA, o. f. Vavro Šrobár, k. 16, inv. č. 845. List verejného notára J. Sonderlicha V. Šrobárovi z 21. 3. 1924.

zásahov agrárnej strany do života na medzivojnovom Slovensku, slúžia však ako vhodná ukážka argumentov, ktoré pri ich zdôvodňovaní agrárna strana a dotknutí uchádzači používali, a zároveň demonštrujú širšie politické ciele, ktoré pri ich realizácii agrárnici sledovali.

Takmer trvalou súčasťou týchto žiadostí sú uistenia o pozitívnom vplyve vymenovania konkrétneho učiteľa pri posilňovaní či aspoň udržaní dovtedajších pozícií strany medzi obyvateľmi obce. Časté sú zároveň prípady, keď sa o konkrétnych učiteľoch hovorí ako o horlivých ľudákoch, ktorých uchádzanie sa o post v danej obci vnímajú miestni agrárnici ako hrozbu pre svoje pozície.³⁴ Snaha dostať učiteľa blízkeho agrárnikom na uvoľnené miesto bola častá najmä v regiónoch, v ktorých mala strana veľmi slabé pozície, ako napríklad na Kysuciach či na hornej Orave. Podobne ťažkú pozíciu mala strana so získavaním pozícií aj v Prievidzskom okrese. Situáciu jej tu na poli školstva sťažovala skutočnosť, že od roku 1919 vo funkcii tunajšieho školského inšpektora pôsobil člen ľudovej strany a od roku 1924 jej poslanec Jozef Sivák.³⁵ Najčastejším adresátom intervencií členov strany na poli školstva bol v agrárnej strane Anton Štefánek. Do roku 1924 stál na čele bratislavského referátu ministerstva školstva, od roku 1925 bol poslancom a v roku 1929 pôsobil krátko dokonca vo funkcii ministra školstva. Stal sa tak akýmsi hlavným odborníkom strany na školské problémy. Situácia na školskom poli v Prievidzskom okrese sa stala pre agrárikov ešte náročnejšou počas krátkeho pôsobenia HSĽS vo vládnej koalícii v rokoch 1927 – 1929, keď museli k jej zástupcom, hoci často najmä na regionálnej úrovni s veľkou nevôľou, pristupovať ako ku koalíčným partnerom. Práve v tomto období sa tamojšia okresná organizácia strany obrátila na Štefánka so žiadosťou, aby zabezpečil umiestnenie miestneho prívrženca strany Titusa Rožnayho na pozíciu profesora prievidzského gymnázia. V žiadosti sa zdôrazňovalo, že spomedzi tridsiatich stredoškolských profesorov okresu išlo o jediného sympatizanta agrárikov. Jeho vymenovaním na miesto v Prievidzi ho mali trvale získať pre „našu vec v prievidzskom okrese“. Nutnosť tohto kroku sa ešte zvýrazňovala úspechom, ktorý sa mal v tom čase v okrese podariť Sivákovou zásluhou ľudovej strane. Podľa miestnych agrárikov totiž dokázal umiestniť tamojších kandidátov profesúry spomedzi absolventov aspoň na mešťanákach, čím, samozrejme, získal pre HSĽS aj politické body.³⁶

Intervencie agrárnej strany pri poskytovaní štátnych subvencií na výstavbu nových školských budov dobre ilustruje príklad z obce Dolné Držkovce (dnes

³⁴ V roku 1929 sa napríklad obrátil na vtedajšieho ministra školstva Štefánka predseda mládežníckej organizácie agrárnej strany Ján Ursíny a v liste ho informoval, že za správcu školy v Kysuckom Novom Meste bol jeho ministerstvom vymenovaný „horlivý ľudák Horniš“. Žiadal ho o nápravu a vymenovanie nového kandidáta blízkeho strane, pretože len tak si mohla podľa neho zachovať stále veľmi krehké pozície, ktoré v spomínanom okrese mala. SNK-LA, o. f. Anton Štefánek, sig. 42 H 92. List Jána Ursínyho ministrovi školstva Antonovi Štefánkovi zo 4. 9. 1929.

³⁵ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Učiteľ v politike. Školská a politická činnosť Jozefa Siváka v rokoch 1918 – 1936. In ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol. Adepti moci a úspechu: etablovanie elit v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického. Bratislava: Veda, 2016, s. 41.

³⁶ SNA, o. f. Anton Štefánek, k. 6, inv. č. 467, sig. II/4. Obvodový sekretariát Republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu v Prievidzi. List obvodového sekretariátu agrárnej strany v Prievidzi Antonovi Štefánkovi zo 14. 9. 1928.

súčasť Veľkých Držkoviec) v okrese Bánovce nad Bebravou z rokov 1936 – 1937. Netreba pripomínať, že v regióne, v ktorom pôsobil popredný ľudácky poslanec a bývalý minister zdravotníctva Jozef Tiso, mal zásah opäť silný politický podtón. Strana si od neho sľubovala posilnenie svojej prestíže a zvýšenie voličskej podpory v rámci okresu. Presne týmito argumentmi sa poskytnutie finančných prostriedkov obci zdôvodňovalo v samotných listoch adresovaných miestnymi agrárnikmi Štefánkovi. V tom čase už bývalý minister školstva obci pomohol získať štátnu subvenciu na výstavbu novej školskej budovy vo výške 150 000 Kč a príspevok z krajského úradu vo výške 40 000 Kč. Zvyšnú sumu takmer 60 000 Kč mal pokryť výhodný úver od Zemskej banky, ktorý takisto pomohol sprostredkovať.³⁷ Miestnej straníckej bunke Štefánek asistoval i v nasledujúcom roku pri úspešnej snahe obce získať starú školskú budovu na verejnoprospešné účely. Plánovala v nej zriadiť verejnú čítareň, divadelnú sieň a priestory pre ďalšie kultúrne aktivity. V žiadosti sa argumentovalo okrem iného aj tým, že jej kladné posúdenie celkom iste posilní štátotvorné zmýšľanie obyvateľov a mládeži umožní vzdelávať sa v republikánskom a stavovskom duchu podľa programových zásad agrárnej strany.³⁸ Otázkou ostáva, či by si podobne úspešne počínala pri rovnakých žiadostiach obec s iným politickým zafarbením, teda bez prepojenia s agrárnou stranou. Miestny starosta Ján Košťál bol totiž dôverníkom (teda tajomníkom) tamojšej pobočky agrárnej strany. Dá sa predpokladať, že pri starostovi z radov opozičných strán by vybavenie žiadosti taký promptný a hladký priebeh nemalo.

Zásahy strany sa však neobmedzovali iba na štátne inštitúcie. Vďaka svojmu spoločenskému vplyvu bola schopná vyvinúť tlak dokonca na súkromné firmy. Túto skutočnosť ilustruje prípad s medzinárodnou poisťovňou Fénix. Na základe sťažností členov úradníckeho odboru strany zo Slovenska intervenoval hlavný tajomník strany na Slovensku Josef Robl v roku 1936 u riaditeľa československej pobočky tejto poisťovne v Prahe, aby zakročil v jej bratislavskej filiálke. Podľa informácií, ktoré mala agrárna strana k dispozícii, tam totiž prevládali medzi zamestnancami Maďari a Nemci a úradovalo sa tam prevažne v maďarčine a nemčine. V závere pripojil hrozbu, že ak sa pomery v pobočke nezmenia, môže ústav očakávať mnohé neprijemnosti, ktoré jej bola najsilnejšia strana vládnej koalície určite schopná pripraviť.³⁹

O význame, aký intervenčnej činnosti strana pripisovala, dobre vypovedajú aj správy miestnych straníckych organizácií zasielané hlavnému sekretariátu v Bratislave, v ktorých tvorí nezriedka osobitú kapitolu. Do správy o svojej činnosti za obdobie 1925 – 1926 zaradili napríklad funkcionári miestnej straníckej organizácie v Bratislave zákroky v prospech svojich členov a sympatizantov na pridelenie licencií, živnostenských oprávnení či získanie úradníckych alebo

³⁷ SNA, o. f. Anton Štefánek, k. 6, inv. č. 449, sign. II/4. Miestna organizácia republikánskej strany v Dolných Držkovciach. List miestnej organizácie agrárnej strany v Dolných Držkovciach A. Štefánkovi z 15. 5. 1936.

³⁸ Tamže. Listy miestnej organizácie agrárnej strany v Dolných Držkovciach A. Štefánkovi z 22. 2. 1937 a 25. 3. 1937.

³⁹ SNA, o. f. Vavro Šrobár, k. 16, inv. č. 846. Kópia listu hl. tajomníka strany na Slovensku J. Robla riaditeľovi poisťovne Fénix z 3. 2. 1936 preposlaná so sprievodným listom V. Šrobárovi.

učiteľských a zamestnaneckých pozícií.⁴⁰ Intervencie v prospech členstva teda tvorili integrálnu súčasť aktivít straníckych organizácií fakticky na všetkých úrovniach stranického aparátu.

Príklad intervencie tajomníka agrárnej strany v poisťovni Fénix z 30. rokov dokladá, že strana bola v rámci republiky a pri jej dôsledne uplatňovanom centralistickom systéme i na Slovensku hráčom, ktorý významne ovplyvňoval nielen politický život, ale aj hospodárske a spoločenské dianie v krajine. Vďaka svojej pozícii si agráристи dokonca mohli dovoliť adresovať list súkromnej finančnej spoločnosti s prevahou zahraničného kapitálu, v ktorom ju žiadali o zmenu národnostnej štruktúry zamestnancov jej bratislavskej filiálky. Napriek tomu, že neboli na Slovensku stranou s najvyšším počtom voličov, vďaka unitárnemu fungovaniu štátu a svojim všestranne zameraným aktivitám si agráristi i vo východnej časti republiky vydobyli pozíciu najvplyvnejšieho politického subjektu. Ich podpora spomedzi všetkých centralistických politických strán tu bola od volieb v roku 1925 s veľkým náskokom najvyššia. Okrem prirodzených socioekonomických a demografických faktorov a svojho programového zamerania na roľnícke obyvateľstvo získali túto dominantnú pozíciu medzi centralistickými stranami i zásluhou svojej rozvetvenej organizačnej siete, rôznorodosti svojich straníckych pridružených organizácií, ovládnutia priebehu pozemkovej reformy, štylizovania sa do sily, ktorá sa o tento proces dominantne zaslúžila, ako aj mnohých v texte popísaných intervencií v prospech svojich členov a sympatizantov. O túto ústrednú pozíciu v slovenskej politike agráristov pripravili až štátoprávne zmeny na jeseň roku 1938. Dianie na autonómnom Slovensku ovládla najpodporovanejšia strana medzivojnového obdobia HSĽS a krajinu začala pretvárať podľa svojich predstáv.

Štúdia je čiastkovým výstupom grantového projektu VEGA č. 2/0054/17 pod názvom Kultúrna infraštruktúra školskej politiky čs. štátu a jej realizácia na Slovensku v r. 1918 – 1939 (Prepojenie vzdelávacej činnosti školského systému s osvetovo-výchovným pôsobením na obyvateľstvo, osobnosti). Zodpovedná riešiteľka: PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc.

Literatúra:

Archív a pramene:

Slovenská národná knižnica – Literárny archív Martin, osobný fond Anton Štefánek; osobný fond Ján Zeman

Slovenský národný archív Bratislava, osobný fond Vavro Šrobár; osobný fond Anton Štefánek; osobný fond Ján Cablk; osobný fond Pavol Blaho; fond Policajné riaditeľstvo Štátny archív v Bratislave, fond Župný úrad v Bratislave 1923 – 1928.

Monografie a zborníky:

CAMBEL, Samuel. Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878 – 1944. Bratislava: Veda, 2001.

⁴⁰ SNA, o. f. Ján Cablk, k. 8, inv. č. 722, sign. IIb/2. Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu.

- HANULA, Matej. Roľnícka osveta: príspevok agrárnej strany k výskumu vidieka a šíreniu vzdelanosti na Slovensku. In RYCHLÍK, Jan – HOLEČEK, Lukáš – PEHR, Michal (eds.). *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha: Centrum střeoevropských studií, společné pracoviště vysoké školy CEVRO Institut a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, 2015, s. 193–206.
- HANULA, Matej. Úrodné zeme a polia neúrodné. Rozdiely volebnej podpory agrárnej strany v slovenských regiónoch v 20. rokoch minulého storočia. In HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.). *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2012, s. 23–34.
- HANULA, Matej. Za roľníka, pôdu a republiku. Slovenskí agrárnici v prvom polčase 1. ČSR. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011.
- KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929). Praha: Nakladatelství Libri, 2000.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica. Učiteľ v politike. Školská a politická činnosť Jozefa Siváka v rokoch 1918 – 1936. In ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol. *Adepti moci a úspechu: etablovanie elít v moderných dejinách*. Jubileum Valeriána Bystrického. Bratislava: Veda, 2016.
- KOLEKTÍV AUTOROV. Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.
- MICHELA, Miroslav. K aktivizácii maďarskej zahraničnej politiky v rokoch 1926 – 1927. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Pocta historikov Milanovi Zemkovi. Bratislava: Historický ústav SAV v Prodama, s. r. o., 2014.
- Program a organizační řád Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Praha 1922.
- OSYKOVÁ, Linda. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR. Bratislava: Veda, 2012.
- UHLÍŘ, Dušan. Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918 – 1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1988.
- ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava: Veda, 2004.

Štúdie a články v časopisoch:

- HANULA, Matej. Sedliacka jazda na Slovensku: zelené vojsko agrárnej strany, alebo jej prestížny klub? In *Forum historiae: Odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2010, roč. 4, č. 1, s. 1–11. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/main/texty_1_2010/hanula.pdf. (21. 3. 2017)
- Hodža & comp. In *Slovák*, roč. 6, č. 126, 8. 6. 1923, s. 1.
- KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923 – 1927. In *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 6, s. 788–789.
- KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v 20. rokoch. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 4, s. 577.
- SIMON, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 521.

Počet slov: 7 700

Počet znakov vrátane medzier: 55 779

Univerzita Komenského v Bratislave
Lekárska fakulta
Psychiatrická klinika
Odborárske námestie
811 08 Bratislava-Staré Mesto
eva.morovicsova@fmed.uniba.sk

Kľúčové slová: história; zdravotnícke školstvo; sestry; pôrodné asistentky; vzdelávanie; Slovensko;

V období vzniku prvej Československej republiky zabezpečovali inštitucionálne vzdelávanie sestier dve ošetrovateľské školy (v Prahe a Chomutove), ktoré svoju činnosť začali ešte v období Rakúsko-Uhorska. Od roku 1926 k nim pribudla aj Ošetrovateľská škola v Opave. Na území Slovenska až do roku 1929 však neexistovala žiadna vzdelávacia inštitúcia pre teoretickú a praktickú prípravu ošetrovateľiek. Štúdium na českých ošetrovateľských školách bolo pre mnohé záujemkyne zo Slovenska náročné a problematické nielen z finančných, ale aj rodinných dôvodov. Počet absolventiek nemohol uspokojiť potreby klinickej praxe. Preto ošetrovateľskú starostlivosť poskytovali prevažne neškolené praktické ošetrovateľky, praktické ošetrovateľky a rádomové sestry. Vzdelávanie získavali priamo v nemoc-

niciach a v ambulanciách od lekárov a skúsenejších kolegýň. Rozvoj lekárskych vied, zmeny v poskytovaní zdravotnej starostlivosti a prehlbujúci sa nedostatok sestier nastolili požiadavku založenia ošetrovateľských škôl aj na Slovensku.¹

Zriadenie Ústavu Milana Rastislava Štefánika v Martine

Konštituovanie zdravotníckeho školstva na Slovensku výrazne podporili dobročinné organizácie a spolky, hlavne aktivity žien združených v Živeny na čele s Elenou Maróthy-Šoltésovou a predsedníčky Československého Červeného kríža (ďalej len ČSČK) Dr. Alice Masarykovej. Otázku zakladania odborných škôl, ktoré by vychovávali sociálno-zdravotné pracovníčky, nastolila Živena na valnom zhromaždení v auguste 1920. Na základe ďalších rokovaní prijala rozhodnutie vybudovať školu pre sociálnu a zdravotnú starostlivosť a učiteľský ústav na výchovu učiteliek rodinných škôl, ktoré by sa sústredili do jedného ústavu. Ústav mal byť podľa prvých plánov umiestnený v Bratislave, neskôr prišlo vedenie Živeny s návrhom, aby bol vybudovaný v Martine.² Na návrh predsedníčky Živeny E. M.-Šoltésovej bol pomenovaný podľa Milana Rastislava Štefánika.³ Základný kameň ústavu bol položený 9. augusta 1922 a do užívania bol slávnostne odovzdaný počas augustových matičných slávností v roku 1926.⁴ Kuratórium vypracovalo štatút ústavu, ktorý schválil zriadenie dvoch škôl – župnej školy na vzdelávanie učiteliek gazdinského odboru rodinných škôl a dvojročnej školy pre sociálnu a zdravotnú starostlivosť.⁵

Zriadenie školy pre sociálno-zdravotnú starostlivosť v Martine

Dvojročná škola pre sociálno-zdravotnú starostlivosť bola založená v rámci Ústavu M. R. Štefánika v roku 1925 ako prvá verejná škola tohto typu na Slovensku.⁶ Tvorila súčasť odborných škôl pre ženské povolania v ČSR a bola pod patroná-

¹ MOROVICSOVÁ, Eva. Ošetrovateľské školy v prvej Československej republike. In *Revue ošetrovateľstva a laboratórnych metódik*, 2005, roč. 11, č. 1, s. 13-16.

² Odôvodňovalo sa to najmä potrebou výchovy sociálnych pracovníčok pre potreby zaostalejšieho dedinského obyvateľstva, ale aj tým, že sociálno-zdravotná starostlivosť vo väčších centrách bola všeobecne predsa dostupnejšia. Pozitívom Martina boli aj národno-kultúrne tradície mesta a presťahovanie Slovenskej divízie Československého Červeného kríža (ďalej ČSČK) do tohto mesta. In *Zpráva o činnosti Živeny, spolku slovenských žien*, na 53. správny rok od 1. VII. 1921 do 30. VI. 1922. Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Inštruktor ministerstva sociálnej starostlivosti (ďalej Inštruktor MSS), kartón (ďalej k.) 8.

³ Medzi najdôležitejšie úlohy Živeny v rokoch 1921 – 1922 patrilo zriadenie školy na prípravu sociálnych sestier. O dôležitosti vybudovať ústav s týmto zameraním rokovalo aj valné zhromaždenie Živeny v roku 1921. In *Zpráva o činnosti Živeny*, ref. 2.

⁴ NEMCOVÁ, Jana – HLINKOVÁ, Edita. História a súčasnosť vzdelávania sestier na Ústave Milana Rastislava Štefánika v Martine. In BUJALKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila. *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Martin: Jesseniova lekárska fakulta UK, 2007, s. 214.

⁵ Prípravné kuratórium pracovalo v zložení: Dr. Igor Dulla, Elena Maróthy-Šoltésová a František Mareš, ktorého vymenovalo Ministerstvo sociálnej starostlivosti (ďalej MSS) v Prahe. In MIN-TÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Matica slovenská: Martin, 2005, s. 99-100.

⁶ Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO) zo dňa 22. 6. 1925, č. 68.623-III-25.

tom vtedajšej Považskej župy, ktorej sídlom bol Turčiansky Svätý Martin. Škola začala svoju činnosť v provizórnych podmienkach v Štátnom učiteľskom ústave v Turčianskych Tepliciach.⁷ Vyučovanie sa zameriavalo najmä na sprostredkovanie vedomostí, ktoré absolventky potrebovali pri poskytovaní sociálnej pomoci a zdravotnej starostlivosti a v rámci poradenstva na prekonávanie vžitých predsudkov a povier hlboko zakorenených predovšetkým na vidieku. Opodstatnenosť teoretickej prípravy vychádzala z toho, že sociálne pracovníčky sa museli v praxi rozhodovať a konať samostatne, pričom úspech ich pôsobenia často závisel aj od ich primerane taktného a citlivého prístupu k chorým a núdznym. Podľa učebnej osnovy, schválenej v roku 1926, bolo v prvom ročníku 34 a v druhom 37 teoretických vyučovacích hodín. Praktický výcvik v druhom ročníku vzrástol týždenne z 34 na 36 hodín.⁸ Obsah výučby tvorili odborné predmety: *organizácia zdravotnej starostlivosti o mládež, činnosť okresnej starostlivosti o mládež, ošetrovateľská technika, zdravotveda* a iné. Cieľom bolo poskytnúť poznatky týkajúce sa výživy a ošetrovania dojčiat, ošetrovania chorého dieťaťa a základov výchovy. V školskom roku 1931/1932 bola schválená nová učebná osnova⁹, do ktorej bolo zaradených ďalších 8 predmetov¹⁰; z osnovy boli vyradené predmety *činnosť okresnej starostlivosti o mládež a sociálna starostlivosť*.

Vyučovací proces bol od začiatku spojený s praxou. Praktický výcvik študentiek zabezpečoval predmet *prehliadky ústavov a sociálno-zdravotných zariadení*, ktorý mal v prvom ročníku 4-hodinovú dotáciu týždenne, v druhom ročníku sa hodinová dotácia zvýšila na 10 hodín týždenne. Obsahom predmetu boli prehliadky a exkurzie v sociálnych ústavoch, detských domovoch a v ďalších zdravotníckych zariadeniach v jednotlivých mestách republiky. Pred každou exkurziou dostali žiačky usmernenie a pokyny, na čo sa majú počas prehliadky zamerať, pretože po návrate do školy museli vypracovať podrobný elaborát a zhodnotiť pozitíva a negatíva príslušného zariadenia.¹¹ V prvom ročníku žiačky absolvovali exkurzie v sociálno-zdravotných zariadeniach a inštitúciách v Martine a jeho okolí. Náplňou exkurzií v druhom ročníku boli niekoľkodňové prehliadky v zariadeniach v jednotlivých mestách na Slovensku, v Čechách a na Morave, čo bolo časovo aj finančne náročné. Vzhľadom na to, že časté exkurzie mohli narúšať

⁷ Výstavba ústavu nebola ukončená pred otvorením školského roka 1925/1926, preto začiatok výučby prebiehal v Štátnom učiteľskom ústave v Turčianskych Tepliciach.

⁸ Výnos MŠANO zo dňa 18. 12. 1926, č. 4.151.800/26.

⁹ Výnos MŠANO zo dňa 10. 12. 1931, č. 119.962/31-III/5.

¹⁰ Boli to nasledujúce predmety: sociálne lekárstvo a štatistika, administratíva ústavná a spolková, sociológia a sociálna politika, etika sociálnej práce, úvod do poradenskej práce, individuálna starostlivosť, laboratórne cvičenia a písanie na stroji.

¹¹ Cieľom prehliadok bolo: „... teoretické poznatky podporiť názorom. Žiačky zadovážia si prehľad sociálnych inštitúcií, menovite tých, s ktorými budú musieť vo svojom povolani spoločne pracovať a ktoré budú pri výkone sociálno-zdravotnej pečlivosti potrebovať; ďalej zoznámia sa s odbornými pracovníkmi a činiteľmi v sociálno-zdravotnej pečlivosti; poznajú jasné a tmavé stránky jednotlivých inštitúcií, pritom upozornia sa prípadne na potrebu reformy a doplnenia sústavy sociálno-zdravotných inštitúcií v republike vôbec a najmä na Slovensku; napokon poznajú faktickú účasť verejných a súkromných činiteľov v sociálno-zdravotnej pečlivosti.“ Zo župnej školy pre sociálno-zdravotnú pečlivosť pri Ústave M. R. Štefánika. In Živena, 1926, roč. 16, č. 9, s. 193.

teoretickú prípravu, ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO) súhlasilo s ich realizáciou len raz mesačne – každý štvrtý týždeň v rozsahu 40 hodín. Počas 3-týždňového vyučovacieho procesu sa neorganizovali žiadne prehliadky, „*ale dohŕňajú sa teoretické predmety, zameškané v štvrtom týždni*“. Prvá takto orientovaná exkurzia sa uskutočnila v dňoch 3. 9 – 8. 9. 1926 v Brne. Počas brnianskeho veľtrhu si žiačky mohli prezrieť výstavu „Zdraví“, ktorú pripravila Masarykova univerzita.¹² Zároveň navštívili aj niektoré sociálne a zdravotnícke zariadenia a inštitúcie v Brne: „*Detskú kliniku prof. Teyschla, Americkú Domovinu, ústav mrzákov, úradnícku štvrť mesta Brna ako vzor zdravého bývania, Kounicove kolegia, detské ihrisko pri výstavke „Zdraví“, život na ňom a detskú besiedku, mestskú materskú školu pri Vesne, mestskú školu na Kolišti, poradňu „Naším deťom“, školský útulok na Vídeňce, školy a zariadenie Vesny, sociálne ústavy pani Steyskalovej, Českú zemskú péči na Morave a ve Slezsku.*“¹³ Hlavným zámerom exkurzií bolo, aby žiačky navštívili a spoznali v prvom rade tie inštitúcie, s ktorými budú vo svojom budúcom povolani spolupracovať, aby si vytvorili obraz o sociálnej starostlivosti o deti a mládež a o tých inštitúciách, ktoré dopĺňali sústavu sociálnych zariadení, ale žiačky ich z rozličných príčin nemohli navštíviť.

V dňoch 4. – 9. októbra 1926 sa konala exkurzia na Ostravsku, kde sa žiačky oboznámili so sociálno-zdravotnou starostlivosťou v priemyselnom a baníckom kraji.¹⁴ V nasledujúcich mesiacoch sa realizovali exkurzie v zariadeniach poskytujúcich starostlivosť o deti a robotníkov v Zlíne, ale aj v zdravotníckych zariadeniach na Slovensku, napr. v Košiciach, Dolnom Smokovci, Novom Smokovci, Lučivnej.¹⁵ Zabezpečovanie exkurzií do sociálnych inštitúcií, zdravotníckych zariadení a ústavov, ktoré tvorili súčasť odborného vzdelávania, bolo finančne náročné a bez dotácií ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej len MVZTV) ťažko realizovateľné. Súčasťou praktickej prípravy bola aj účasť žiakov pri organizovaní aktivít ČSČK. Podieľali sa napr. na príprave sviatku matiek v Martine, vo Veľkom Čepčine, v Mošovciach, vypomáhali v polievkovej kuchyni miestneho spolku a pri stravovaní účastníkov žiackych exkurzií. Zúčastnili sa aj na trojdňovom štátnom zdravotníckom kurze pre učiteľky materských škôl v Martine.¹⁶ Aj v nasledujúcom období sa realizovali exkurzie do rôznych sociálno-zdravotníckych inštitúcií v slovenských mestách.¹⁷

¹² „Výstava bola bohatá, prehľadná a pri svojej vedeckosti predsa prístupná pochopu širokých vrstiev.“

¹³ Zo župnej školy pre sociálno-zdravotnú pečovosť pri Ústave M. R. Štefánika. In Živena, ref. 11, s. 194.

¹⁴ V rámci exkurzie navštívili viaceré zariadenia: napr. Útulok spolku „Ochrana matek a kojenců“ a sirotinec spolku „Ludmila“ v Smolkove, poradňu „Naším deťom“ a Útulok Božích bojovníkov v Ostrave, vo Vítkoviciach detskú poradňu, mestský sirotinec, poradňu pre voľbu povolania, študentský domov, sociálny ústav Červeného kríža, banícke kolónie, mestskú knižnicu, závodnú nemocnicu a krematórium.

¹⁵ Zo župnej školy pre sociálno-zdravotnú pečovosť pri Ústave M. R. Štefánika. In Živena, ref. 11, s. 194.

¹⁶ SNA, f. Krajinský úrad v Bratislave (ďalej len KU BA) 1928 – 1939, k. 308, C1., Administratívne oddelenia, organizačné útvary 1928 – 1929.

¹⁷ Napr. v Martine absolvovali exkurzie v týchto zariadeniach: dispenzár ČSČK, detská zdravotná stanica, župná nemocnica, jasle, polievková kuchyňa, študentské baraky, materská škola, továreň na pletený tovar, továreň na náradie z ohýbaného dreva, úradovňa Slovenskej divízie ČSČK. V Kláštore pod Znievom sirotinec, ústav hluchonemých, hračkárska a čipkárska škola, detskú

Sociálno-zdravotná škola začala od roku 1926 organizovať počas letných prázdnin krátkodobé kurzy so sociálnym zameraním, venované najmä starostlivosti o matku a dieťa, organizácii sociálnej a zdravotnej starostlivosti a sociálnej hygiene. Z hľadiska šírenia zdravotno-osvetovej práce mali kurzy veľký význam. Záujem žien (aj z radov vidieckeho prostredia) narastal z roka na rok. Pôvodné zameranie učiť ženy správnej výžive sa postupne rozšírilo na rôzne oblasti zdravotnej starostlivosti a výchovateľstva.

Pri otvorení prvého ročníka školy sa zo strany slovenských žien prejavil pomerne malý záujem o štúdium. Príčiny boli viaceré: nedocenenie sociálnej práce medzi obyvateľstvom, nepriaznivá finančná situácia slovenských rodín (neschopnosť hradiť výdavky spojené so štúdiom), ale aj tradičné predstavy o úlohe a poslaní ženy. Medzi najširšími vrstvami obyvateľstva prevládala všeobecná mienka, že úlohou ženy je predovšetkým byť matkou a gazdinou bez toho, aby prejavovala záujem o sociálno-spoločenské funkcie.¹⁸ Z tohto dôvodu sa vedenie školy rozhodlo ponúknuť možnosť štúdia aj uchádzačkám z Moravy a Čiech. V prvom ročníku v školskom roku 1927/1928 študovalo v škole 20 žiačok.¹⁹ Neskôr sa situácia zmenila a záujem o štúdium z roka na rok stúpal. V rokoch 1926 – 1939 školu ukončilo 177 absolventiek. Štúdium mohli absolvovať aj žiačky zo sociálne slabších rodín. Finančnú pomoc im poskytovala nadácia Živeny, založená E. Maróthy-Šoltésovou. Pravidelné finančné príspevky vo forme pôžičky (vyplácané v mesačných dávkach) im umožnili uhradiť poplatky za internát. Jedna z absolventiek spomínala, že na ostatné výdavky si zarábala „*praním, žehlením golierov a čepcov spolužiackam, ako i doučovaním, o ktoré v Martine nebola núdza*“²⁰.

Zriaďovanie ošetrovateľských škôl na Slovensku v medzivojnovom období

Zriaďovanie ošetrovateľských škôl v medzivojnovom období vymedzovalo nadálej platné nariadenie rakúskeho ministerstva vnútra č. 139 o ošetrovaní chorých z 25. júna 1914, ktoré upravovalo podmienky odbornej prípravy ošetrovateľiek v dvojročných ošetrovateľských školách. V platnosti bol aj výnos rakúskeho ministerstva vnútra č. 6122 zo 4. júna 1914, ktorý určoval osnovu teoretickej prípravy ošetrovateľiek. V zmysle uvedených právnych predpisov bol prvý rok štúdia prevažne teoretický a druhý rok bol venovaný výlučne praktickej príprave.²¹ Ošetrovateľské školy boli pričlenené k nemocniciam, ktoré zabezpečovali praktický vý-

zdravotnú stanicu, mincovňu, v Kremnici mestské múzeum a archív, materskú školu vo Vrútkach, poradne Masarykovej ligy proti tuberkulóze v Ružomberku, ústav mrzákov v Slávnici a iné.

¹⁸ PAMÄTNICA. 50 rokov zdravotníckeho školstva v Martine 1926 – 1976. Martin: Stredná zdravotnícka škola, 1976, s. 15.

¹⁹ Žiačky prvého ročníka začali štúdium v prvom semestri 1. 2. 1927. Z 21 zapísaných žiačok školu opustila jedna žiačka, jedna prestúpila do učiteľského ústavu a jedna bola prijatá dodatočne.

²⁰ PAMÄTNICA, ref. 18, s. 74.

²¹ Poslucháčky však mali možnosť aj v rámci teoretickej prípravy hospitovať na interných, chirurgických, gynekologických klinikách, v pôrodnici, nalezinci a detskej nemocnici. Praktická príprava sa realizovala pod vedením vrchnej školskej sestry na klinike, ktorá bola do tejto funkcie menovaná ministerstvom vnútra. In MÁNKOVÁ, Anna. Dějiny ošetrovatelství. In Československá nemocnice, 1934, roč. 4, č. 3, s. 78.

cvik žiačok. Na zriadenie každej ošetrovateľskej školy v medzivojnovom období bolo potrebné zvláštne povolenie MVZTV, ktoré zároveň schvaľovalo počet učiteľov. K základnému vybaveniu škôl patrili posluchárne, laboratória, niektoré ošetrovateľské školy boli vybavené učebňou ošetrovateľstva a knižnicou. Školy boli internátne, žiačky mali povinnosť bývať v ústave a stravovať sa za určitý poplatok.

Prijímanie uchádzačiek na štúdium sa realizovalo na základe podania žiadosti, ku ktorej museli priložiť osobné doklady.²² K podmienkam prijatia patrili: československé štátne občianstvo, vek od 20 do 30 rokov, absolvovanie troch tried meštianskej školy, dobrý zdravotný stav.²³ Jednou z podmienok prijatia na štúdium bola aj požiadavka, aby žiačka bývala počas štúdia v internáte, ktorý bol súčasťou školy. Tie uchádzačky, ktoré nemohli bývať v internáte, neboli na štúdium prijímané. Priamy dozor nad životom žiačok v internáte pri cirkevných školách mala predstavená, na civilných školách riaditeľka internátu. Zodpovedali aj za ich osobné vedenie a pozornosť venovali vstúpeniu vedomia zodpovednosti v prístupe k chorým, resp. osvojovaniu a dodržiavaniu stavovských povinností.²⁴

Ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža²⁵ v Bratislave

Proces konštituovania prvej ošetrovateľskej školy na Slovensku trval niekoľko rokov. Pôdu na založenie školy pripravovali ošetrovateľské kurzy, ktorých realizáciu umožnilo povolenie ministra verejného zdravotníctva a telesnej výchovy Dr. Jozefa Tisa z 15. marca 1929. Kurzy prebiehali v Štátnej nemocnici v Bratislave a ich hlavnou organizátorkou bola Mária Fides Dermeková.²⁶ Navštevovali ich

²² K žiadosti o štúdium prikladali domovský list, osvedčenie o štátnom občianstve, krstný list, súhlas otca alebo poručníka, ak záujemkyňa nedovŕšila 18 rokov, doklad o ukončení troch tried meštianskej školy, lekárske potvrdenie o zdravotnom stave, očkovací preukaz, vysvedčenie o bezúhonnosti. Vo vysvedčení musela žiadateľka uviesť mená dvoch osôb, ktoré by na požiadanie riaditeľstva školy mohli potvrdiť jej bezúhonnosť, poskytnúť informácie o domácich pomeroch a o jej postavení v obci, v ktorej žila. Osoby, ktoré mohli poskytovať tieto informácie, nesmeli byť v príbuzenskom vzťahu s uchádzačkou o štúdium. K ďalším požiadavkám patrila doklad o tom, že uchádzačka nevedie vlastnú domácnosť a nestará sa o vlastné alebo cudzie dieťa.

²³ K ďalším požiadavkám patrili aj dosiahnutie určitej výšky (najmenej 155 cm) a hmotnosti, ktorá musela byť najmenej toľko kilogramov, koľko centimetrov presahovala výška uchádzačky 1 meter. In MOROVICSOVÁ, Eva. Prvé ošetrovateľské školy v Čechách a na Slovensku a ich podiel na profesionalizácii ošetrovateľstva. In PAVLÍKOVÁ, Ľudmila et al. Prínos zdravotníckych pracovníkov v zdravotno-sociálnej oblasti (minulosť a súčasnosť). Bratislava: Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky LF UK v Bratislave v spolupráci s vydavateľstvom Book & Book, 2004, s. 53-54.

²⁴ PROSPEKT České školy ošetrovateľské při Všeobecné nemocnici v Praze. Praha-Vyšehrad: Tiskem Vladimíra Reise, b. r., 6 s.

²⁵ Rehoľné spoločenstvo Inštitútu sestier sv. Kríža vzniklo v roku 1845 vo Švajčiarsku v Ingenbhole. Na Slovensko prišli prvé tri sestry v roku 1865. Usadili sa v Chyzerovciach pri Zlatých Moravciach, kde prevzali ošetrovanie chorých. Charitatívne služby krížových sestier, ako sa im ľudovo hovorilo, sa šírili aj do iných miest. V Bratislave od roku 1875 prevzali sestry sv. Kríža súkromné ošetrovanie chorých, organizáciu detskej opatrovne a dievčenského internátu, neskôr (od roku 1878) aj ošetrovanie chorých vo Vojenskej nemocnici v Bratislave. Dostupné na internete: www.sestrysvkriza.sk/index.php/en/o-nas/dejiny-a-zakladatelia.

²⁶ Ešte pred vznikom samostatnej slovenskej provincie Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža ochotne prijala 19. júla 1927 poverenie predstavenej Sr. Teodózie Hossovej organizovať ošetrovateľské kurzy pre sestry.

rehoľné sestry, dobrovoľné sestry ČSČK a civilné osoby, záujemkyne o ošetrovateľské povolanie. M. F. Dermeková²⁷ bola zároveň aj prednášateľkou a metodologičkou kurzov. Veľmi precízne a zanietené spísala a rozmnožila celé učivo ako študijnú pomôcku pre účastníčky. Tento materiál sa neskôr stal východiskom pre vypracovanie koncepcie a učebných osnov ošetrovateľskej školy, na ktorej študovali rehoľné sestry aj civilné študentky. Po úspešnom ukončení druhého ošetrovateľského kurzu, na ktorý kladne reagovala nielen odborná verejnosť, ale aj predstavitelia vtedajšieho MVZTV, sa otvorila cesta pre zriadenie prvej ošetrovateľskej školy na Slovensku. Ošetrovateľskú školu Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža v Bratislave slávnostne otvorili 2. novembra 1931 na základe povolenia MVZTV zo dňa 23. októbra 1931. Riaditeľom školy sa stal MUDr. Ľudovít Valach, pedagogickou riaditeľkou a predstavenou M. F. Dermeková. Tretí ošetrovateľský kurz pod jej vedením už prebehol v podmienkach novovytvorenej inštitúcie. Pretože škola spoiatku nemala vlastnú budovu, vyučovalo sa v prenajatých priestoroch na Hviezdoslavovom námestí v penzióne pre staré dámy, ľudovo nazývanom „Promenáda“. V roku 1933 sa škola presťahovala do nových priestorov na Leškovej ulici, kde bol vybudovaný aj internát.²⁸ Praktická časť výučby prebiehala v Štátnej nemocnici v Bratislave. Na základe prvých praktických skúseností s organizáciou ošetrovateľského vzdelávania M. F. Dermeková dospela k záveru, že pôvodne navrhovaná dvojročná dĺžka štúdia na ošetrovateľských školách je priveľmi krátka na zvládnutie predpísanej školskej osnovy, čo sťažoval aj nedostatok učebných materiálov. Svoje návrhy na predĺženie štúdia o jeden rok predniesla na celoštátnej konferencii diplomovaných sestier v novembri 1934.²⁹

Ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach
V roku 1932 bola založená Ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach. Škola bola pričlenená k Štátnej nemocnici v Košiciach a svoju činnosť začala 1. februára 1933.³⁰ Košice boli zvolené na zriadenie školy preto, lebo v meste existovala nová moderná nemocnica, kde mohli žiačky získať kvalitnú odbornú prípravu, pričom teoretickú výučbu zabezpečovali primári jed-

²⁷ Odborné ošetrovateľské vzdelanie získala štúdiom na dvojročnej ošetrovateľskej škole v Prahe. Potrebné vedomosti o ošetrovaní chorých si doplnila o praktické skúsenosti, ktoré nadobudla absolvovaním odborných pracovných návštev vo väčších nemocniciach v republike a na ošetrovateľských školách v Chomutove a Opave. In MOROVICOVÁ, Eva. Snahy Márie Fides Dermekovej o skvalitnenie profesionálnej prípravy sestier. In *Revue ošetrovateľstva, sociálnej práce a laboratórnych techník*, 2008, roč. 14, č. 3, s. 103-106.

²⁸ DERMEKOVÁ, Mária. Výchova ošetrovateľského dorastu. In *Československá nemocnice*, 1934, roč. 9, s. 234-235.

²⁹ Podľa jej predstáv mala žiačka pred nástupom do školy absolvovať povinnú prax so skúsenou sestrou, aby pochopila podstatu práce, pre ktorú sa rozhodla študovať. Táto požiadavka bola postupne zahrnutá aj do podmienok prijatia na Ošetrovateľskú školu Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža v Bratislave. Pôvodný návrh sa síce nepodarilo zrealizovať, prínosom však bola aj niekoľkokomesačná internátna výchova a praktická príprava uchádzačiek pod vedením odborne vzdelaných sestier v nemocnici, ktorá sa stala východiskom pre nadväzujúce riadne dvojročné teoretické a praktické vzdelávanie.

³⁰ FARKAŠOVÁ, Dana. Ošetrovateľstvo – teória. Martin: Osveta, 2001, s. 23.

notlivých oddelení nemocnice. Riaditeľom sa stal MUDr. Adolf Měska³¹ a predstavenou sestra Marta Jirůšková, absolventka českej ošetrovateľskej školy v Prahe.³² Škola prijímala aj civilné žiačky, ale vo veľmi obmedzenom počte. Napríklad v roku 1935 ich na škole študovalo len päť. Absolventky školy pôsobili nielen v Štátnej nemocnici v Košiciach, ale aj v ďalších liečebných zariadeniach na Slovensku.

Škola pre civilné ošetrovateľky v Ústave M. Rastislava Štefánika

Krajinská dvojročná ošetrovateľská škola bola založená v roku 1933 na pôde Ústavu M. R. Štefánika.³³ Škola mala rovnaké učebné osnovy ako škola pre ošetrovateľky v Prahe. Podľa organizačného štatútu sa riaditeľ martinskej nemocnice stal zároveň aj riaditeľom ošetrovateľskej školy (až do roku 1938 ním bol Dr. Arnošt Dudek). V rokoch 1933 – 1939 ako hlavná sestra v škole pôsobila Františka Židová, diplomovaná ošetrovateľka s vynikajúcimi odbornými skúsenosťami, získanými na domácich a zahraničných klinických pracoviskách. Napriek tomu, že pochádzala z Čiech, rýchlo sa adaptovala na slovenské pomery a bola prínosom pre prípravu odborného ošetrovateľského dorastu.

Do školy sa prijímali žiačky systémom striedania ročníkov – každý druhý rok sa otváral prvý ročník. Škola poskytovala vzdelanie v teoretických predmetoch v spojení s praktickým výcvikom v Krajinskej nemocnici v Martine, Štátnej nemocnici v Žiline a v Bytči. Počas prázdnin žiačky praxovali aj v iných nemocniciach, v sociálnych ústavoch a zdravotníckych zariadeniach. Po úspešnom absolvovaní záverečnej diplomovej skúšky absolventky skladali sľub³⁴ a mohli používať titul *diplomovaná ošetrovateľka chorých*. V prípade neúspechu sa mohla diplomová skúška opakovať len raz, a to po absolvovaní šesťmesačného praktického výcviku. V roku 1935 ukončilo štúdium na Ošetrovateľskej škole M. R. Štefánika prvých 24 absolventiek, z ktorých 15 získalo diplom s vyznamenaním.

Činnosť ošetrovateľských škôl v medzivojnovom období

Štúdium na všetkých slovenských ošetrovateľských školách v medzivojnovom období bolo v zmysle nariadenia rakúskeho ministerstva vnútra č. 139 o ošetrovaní chorých z 25. júna 1914 dvojročné. V prvom roku štúdia sa pozornosť venovala predovšetkým prednáškovej činnosti. Prednášky a praktické cvičenia sa konali

³¹ FALISOVÁ, Anna. Lekári na Slovensku do roku 2000. Bratislava: VEDA, 2010, s. 300-301. Iné zdroje uvádzajú, že riaditeľom ošetrovateľskej školy v Košiciach bol Ján Kňazovický. In FARKAŠOVÁ, ref. 30, s. 23; FAKRAŠOVÁ, Dana – ZÁVODNÁ, Vlasta – KUBICOVÁ, Ľudmila – MUSILOVÁ, Mária – MUSILOVÁ, Eva. História ošetrovateľstva. Marin: Osveta, 2010, s. 22.

³² Všetky výdavky spojené s udržiavaním budovy školy, zaopatrením žiačok, honorármi prednášajúcim a iné hradila provincia Dcéra kresťanskej lásky, pretože škola bola výlučne jej majetkom. Bližšie pozri: KLEINSCHNITZ, Eduard. Dnešní stav odborného ošetrovateľského školství. In Československá nemocnice, 1935, roč. 5, č. 6, s. 137-138.

³³ Škola bola povolená výnosom MŠANO zo dňa 25. 8. 1933 a výnosom MVZTV zo dňa 14. 6. 1933.

³⁴ V znení: „Sľubujem v prítomnosti tohto zhromaždenia, že budem viesť život mravný a svoje povinnosti budem vykonávať verne a svedomite. Vyhnem sa všetkému zlému a vedome nepodám škodlivý liek. Pričiním sa, pokiaľ moje sily stačia, povzniesť úroveň svojho povolania. Zachovám v prísnej tajnosti všetko, čo sa dozviem o pacientoch a ich veciach rodinných. Budem svedomite pomáhať lekárom a venujem sa dobru tých, ktorých do našej starostlivosti zveria.“ In PAMÄTNICA, ref. 18, s. 76.

v škole, nemocnici, prednáškových miestnostiach a laboratóriách. V druhom roku štúdia prevládala v učebnej osnove praktický výcvik. Prebiehal na viacerých klinikách a v nemocniciach, s ktorými škola spolupracovala, čím sa podstatne rozšíril záber praktickej prípravy žiakov. Išlo napr. o interné, chirurgické, gynekologické, dermatologické, pôrodnice a iné kliniky. Súčasťou praktickej prípravy bola aj prax v detskej nemocnici a detských poradniach. Počas praktického výcviku sa opakovala učebná látka prvého ročníka a budúce ošetrovatelky sa cvičili v ošetrovatelstve, sociálnej a zdravotnej starostlivosti. Uchádzačky o štúdium ošetrovatelstva boli v prvom roku štúdia označované ako žiačky ošetrovatelstva, v druhom roku sa nazývali ošetrovatelky na skúšku. Osnova teoretického vyučovania, ktorú vymedzoval výnos rakúskeho ministerstva vnútra č. 6122 zo 4. júna 1914, bola východiskom výučby aj v postupne zriaďovaných ošetrovateľských školách na Slovensku. V 20. rokoch bola pôvodná učebná osnova dodržiavaná, postupne sa však zvyšoval počet predmetov. Ich obsah bol daný požiadavkami praxe a skúsenosťami vyučujúcich. Preto bolo potrebné, aby učebná látka a ošetrovateľská metodika mali jednotné základy, prispôbené celoštátnym potrebám pre všetky prípady.³⁵ Odborníci zároveň vyslovili požiadavku zaviesť jednotné učebnice pre teoretické a praktické disciplíny. Predmety postupne nadobúdali informatívny charakter, čo dosvedčuje počet hodín venovaný jednotlivým predmetom v učebnom pláne z roku 1936, ktorý sa pohyboval od 6 do 50 hodín.³⁶ Zameranie štúdia bolo v teoretickej aj v praktickej rovine široké, ako to dokladuje prehľad jednotlivých predmetov a ich hodinovej dotácie v učebnej osnove.

Tabuľka č. 1: Učebná osnova ošetrovateľských škôl³⁷

Predmet	Hodinová dotácia
Anatómia	40
Fyziológia	34
Bakteriológia (prednášky, laboratórium)	26
Hygiena	15
Skladba potravín (prednášky, varenie diét)	38
Náuka o chorobách	22
Terapia (farmakológia, hydroterapia, elektroterapia)	20
Etika	6
Ošetrovateľská technika (prednášky, demonštrácie, prax)	75
Masáž	15

³⁵ V roku 1921 sa vyučovalo 14 predmetov, v rokoch 1936 – 1948 sa počet predmetov zvýšil na 23. In MOROVICSOVÁ, ref. 23, s. 52-53.

³⁶ MOROVICSOVÁ, Eva. Odborná príprava sestier a ich profesionálne uplatnenie v prvej Československej republike. In Historické pohľady na vývoj ošetrovatelstva a ošetrovateľského vzdelávania. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita, 2010, s. 199-200.

³⁷ Vzhľadom na výnos ministerstva vnútra č. 6122 zo 4. júna 1914 môžeme predpokladať podobnosť učebných osnov na všetkých ošetrovateľských školách. Bližšie pozri: KLEINSCHNITZ, ref. 32, s. 134, 138.

Diéta v nemocnici	10
Ošetrovanie pri nákazlivých chorobách	14
Ošetrovanie pri vnútorných ochoreniach	26
Ošetrovanie pri chirurgických ochoreniach	30
Ošetrovanie pri ženských ochoreniach	20
Ošetrovanie v pôrodníctve	10
Starostlivosť o dojča	30
Starostlivosť o dieťa	10
Ošetrovanie pri ochoreniach kože	5
Ošetrovanie pri očných ochoreniach	5
Ošetrovanie pri ušných, nosných a krčných ochoreniach	5
Ošetrovanie pri duševných ochoreniach	10
Administrácia nemocníc	12
Občianska náuka a zdravotné zákony	15
Sociálna starostlivosť	10
Verejné zdravotníctvo	6
Analýza moču	6

Spracované podľa: Kleinschnitz, 1935, s. 134.

Praktická výučba predstavovala až 80 % študijného času. Zo základných 4 pracovísk sa postupne rozšírila na 29. Doba praxe sa pohybovala od 45 do 180 hodín. Krátkodobé týždenné praxe v rozsahu 45 hodín boli určené pre väčšinu pracovísk, 4-týždňová súvislá prax s dotáciou 180 hodín sa realizovala iba na interných oddeleniach.³⁸

Školský rok sa začínal 15. októbra. Počas štúdia mali žiačky nárok na prázdniny a vo výnimočných prípadoch aj na dovolenku.³⁹ Školné vrátane poplatkov za internát a stravovanie predstavovalo 4 000 Kč ročne. Celkové finančné náklady na štúdium boli 8 000 Kč, žiačky mesačne platili finančnú sumu v rozmedzí od 400 do 500 Kč podľa kritérií stanovených školou. Šikovné a inteligentné žiačky z chudobnejších rodín mohli byť oslobodené od poplatku buď úplne, alebo im bola poskytnutá 25 %, 50 % alebo až 75 % zľava z celkových nákladov. Žiadosť o oslobodenie od poplatku musela žiačka doložiť vysvedčením o nemajetnosti svojich rodičov.⁴⁰ Celkové náklady na výchovu žiačok boli podstatne vyššie ako

³⁸ WILTSCHOVÁ, Marie. Vývoj základního vzdělání středních zdravotnických pracovníků. In *Československé ošetrovatelství*, 1971, roč. 2, č. 1, s. 6.

³⁹ V prvom roku štúdia mali 14-dňové vianočné prázdniny, jeden týždeň počas veľkonočných sviatkov a 6 týždňov v lete. V druhom roku štúdia mali ošetrovatelky nárok na niekoľko dní počas vianočných a veľkonočných sviatkov len v prípade, že to okolnosti a pomery v škole a v nemocniciach umožnili. Dovolenka mimo prázdnin sa umožňovala iba v prípade zdravotných alebo rodinných problémov.

⁴⁰ Ak žiadala o poskytnutie zľavy, musela k žiadosti priložiť vyhlásenie o svojich majetkových pomeroch a majetkových pomeroch svojich rodičov, na základe ktorých sa zľava udeľovala. Zároveň sa musela zaviazat', že po získaní ošetrovateľského diplomu zostane pracovať v štátnych

školné poplatky. Na prevádzku školy musel teda prispievať aj štát.⁴¹ Z týchto dôvodov boli na štúdium prijímané len schopné uchádzačky, ktoré pristupovali k zvolenému povolaniu vážne a zodpovedne. Tomu zodpovedali aj vyššie uvedené podmienky prijatia a priebeh prijímania záujemkýň na štúdium. Zároveň boli vypracované stanovy záväzné pre všetky žiačky, ktoré mali zabezpečiť napĺňanie hlavných cieľov školy.

Vzdelávanie pôrodných asistentiek pred vznikom Československej republiky

V období vzniku prvej Československej republiky sa príprava pôrodných asistentiek realizovala v zmysle nariadení, ktoré určoval uhorský zákon č. XIV z roku 1876 o verejnom zdravotníctve (jeho platnosť pretrvala až do roku 1928).⁴² Na celom území ČSR zabezpečovalo inštitucionalizované vzdelávanie 8 škôl pre pôrodné asistentky, dobovo označovaných aj ako „školy pre babice“. ⁴³ Ich rozmiestnenie bolo z teritoriálneho hľadiska nerovnomerné.⁴⁴ Jednotlivé vzdelávacie inštitúcie sa líšili vo viacerých aspektoch. Rozdiely sa týkali najmä podmienok prijímania frekventantiek na štúdium, dĺžky štúdia, ako aj spôsobu vykonávania záverečných skúšok. Z 8 škôl pre pôrodné asistentky pôsobilo na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi 5. Školy v Bratislave, Košiciach a Užhorode zabezpečovali pre pôrodné asistentky 5-mesačné kurzy a štúdium sa končilo skúškou pred komisiou. Diametrálne odlišný spôsob prípravy pôrodných babíc zabezpečovali školy v Nitre a Rimavskej Sobote. Nezodpovedal ani základným požiadavkám. Dĺžka štúdia bola 2-mesačná, od frekventantiek sa nevyžadovala gramotnosť a záverečné skúšky sa nekonali pred komisiou.⁴⁵ Z týchto dôvodov bola činnosť škôl v Nitre a Rimavskej Sobote krátko po vzniku ČSR ukončená. Odborné vzdeláva-

alebo štátom spravovaných nemocniciach Československej republiky v dĺžke poskytovania zľavy alebo tak dlho, ako to určí zemský úrad, prípadne zdravotná štátna správa.

⁴¹ Ošetrovateľské školy pre rehoľné sestry boli dotované najmä z prostriedkov príslušnej kongregácie.

⁴² FALISOVÁ, Anna. Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. Bratislava: Veda, 1999, s. 170-171.

⁴³ Na Slovensku pred vznikom ČSR zabezpečovala vzdelávanie pôrodných asistentiek aj Prešovská nižšia pôrodnická škola, ktorá vznikla v roku 1900, svoju činnosť však ukončila ešte pred rokom 1910. In PEKAŘOVÁ, Katarína. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLLEROVÁ, Anna. Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch (Tradícia a súčasnosť). Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 155.

⁴⁴ MOROVICSOVÁ, Eva. Profesionálna príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek v prvej Československej republike. In BUJALIKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila. Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny. Martin: Univerzita Komenského, 2007, s. 199.

⁴⁵ Dr. Jaroslav Dlouhý, odborný poradca pre vypracovanie pripravovanej reformy o pôrodníckej praxi, konštatoval nevyhovujúci stav odbornej prípravy pôrodných asistentiek v Čechách a na Slovensku v období vzniku ČSR, nutnosť zatvorenia škôl pre pôrodné babice v Nitre a v Rimavskej Sobote, v roku 1920 pozastavenie činnosti škôl pre pôrodné babice v Čechách. Dôvodom bol nadbytok pôrodných asistentiek v mestách a v oblastiach, kde žili zámožnejší obyvatelia, kým v oblastiach s horšími existenčnými podmienkami bol nedostatok pôrodných pomocníčok. Pozornosť venoval aj stavu pripravenosti škôl na zavedenie reformy do praxe. Bližšie pozri: Výcvik a vzdělání porodních pomocnic. In Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek v republice Československé, 1927, roč. 15, č. 2, s. 1-2.

nie pôrodných asistentiek v ČSR napokon zabezpečovali iba školy pre pôrodné asistentky v Bratislave, Košiciach a Užhorode. Prijímali len absolventky meštianskych škôl a štúdium sa predĺžilo na deväť mesiacov. Štúdium podporovali okresy, mestá i obce. Nemajetným študentkám sa poskytovala podpora, prípadne im boli poskytnuté zľavy na školské poplatky a skúšobné taxy. Záujem o štúdium prevyšoval možnosti škôl.⁴⁶ Odborný dohľad nad výchovou pôrodných asistentiek prevzali lekári Gynekologicko-pôrodníckej kliniky Univerzity Komenského pod vedením profesora MUDr. Gustáva Müllera. Činnosť pôrodných asistentiek kontrolovali úradní lekári v zmysle nariadenia MVZTV č. 10 991/1925.

O reforme vyučovania a prípravy pôrodných asistentiek sa začalo uvažovať hneď po vzniku ČSR. Poukazovalo sa na ich nedostatočnú predchádzajúcu prípravu, krátkosť samotných kurzov, ale aj na absenciu postgraduálnych kurzov pre pôrodné asistentky z praxe. Podnety na potrebnú zmenu v odbornej príprave pôrodných asistentiek vychádzali nielen z centrálnych orgánov, ale aj priamo z klinickej praxe.⁴⁷

Zmeny vo vzdelávaní pôrodných asistentiek v medzivojnovom období

Výrazný posun v príprave pôrodných asistentiek priniesol zákon č. 200/1928 o pomocnej pôrodníckej praxi, o vzdelávaní a o výcviku pôrodných asistentiek.⁴⁸ Pozostával zo štyroch častí, v ktorých sa venovala pozornosť pomocnej pôrodníckej praxi, vzdelávaniu a výcviku pôrodných asistentiek i trestným opatreniam. Významnými zmenami v uvedenom zákone boli úprava odbornej prípravy pôrodných asistentiek, ktorá sa predĺžila na 10 a viac mesiacov, a vydávanie diplomov oprávňujúcich na pôrodnícku prax. Diplomy mohli vydávať iba štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek podriadené priamo MVZTV.⁴⁹

Štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek

Zriaďovanie ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek vymedzoval výnos MVZTV⁵⁰, v zmysle ktorého boli na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi zriadené tri štátne ústavy: v Bratislave, Košiciach a Užhorode. Výučba v Bratislave a Košiciach prebiehala v slovenskom jazyku, v Užhorode sa vyučovalo v „podkarpatoruskom“ (ukrajinskom) jazyku. Ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek boli zriaďované ako samostatné inštitúcie alebo boli pričlenené k štátnym nemocniciam, prípadne k liečebným a humanitným ústavom, ktoré mali gynekologicko-pôrodnícke oddelenie. Boli to samostatné hospodárske

⁴⁶ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku. Martin: Osveta, 1989, s. 279-280.

⁴⁷ FALISOVÁ, Anna. Vzdelávanie žien pre pôrodnícku prax (1918 – 1938). In BUJALKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila. Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny. Martin: Univerzita Komenského, 2007, s. 37-42.

⁴⁸ ZÁKON o pomocnej praxi porodníckej, jakož i o vzdělání a výcviku porodních asistentek (porodních pomocnic). In Sběrka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1928, částka 71, vydána dne 14. prosince 1928, s. 1202-1205.

⁴⁹ BĚBR, Richard. Výklad předpisů o vzdělání a výcviku porodních asistentek. In Československá nemocnice, 1932, roč. 2, č. 5-6, s. 89-100.

⁵⁰ Výnos MVZTV č. 21 749 z 10. júla 1930.

jednotky priamo podriadené MVZTV. Riaditeľ štátneho ústavu musel byť súčasne aj vedúcim lekárom pôrodnice alebo gynekologicko-pôrodnického oddelenia, na ktorom prebiehal praktický výcvik študentiek.

Predpisy o podmienkach pri prijímacích skúškach, o výške školských a skúšobných poplatkov, o prospechových a záverečných skúškach, ako aj o znení diplomu a sľubu pôrodných asistentiek vymedzovalo vládne nariadenie č. 154/1929.⁵¹ Žiadateľky (vo veku 20 – 35 rokov) o prijatie do niektorého zo štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek museli predložiť riaditeľstvu ústavu vlastnoručne napísanú žiadosť, ktorej súčasťou boli krstný alebo rodný list, doklad o československom štátnom občianstve, vysvedčenie „zachovalosti“, očkovací preukaz⁵², vysvedčenie o dosiahnutom vzdelaní⁵³. Prijímacia skúška zisťovala úroveň všeobecných vedomostí uchádzačiek v rozsahu predpísanej látky pre tri triedy meštianskej školy. O prijatí uchádzačiek do kurzu rozhodoval riaditeľ ústavu podľa smerníc vydaných MVZTV. V prípade vyššieho počtu uchádzačiek, ktoré spĺňali kritériá na prijatie do kurzu, sa uprednostňovali tie, ktoré sa písomne zaviazali, že po ukončení kurzu budú vykonávať pomocnú pôrodnícku prax v obciach, ktoré im určí zdravotná štátna správa. Prednosť sa dávala aj tým kandidátkam, ktoré boli vysielané na kurz na účet obce, v ktorej sa zaviazali vykonávať pomocnú pôrodnícku prax.⁵⁴ Kandidátky boli povinné bývať a stravovať sa v štátnom ústave pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek.⁵⁵

Činnosť štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek

V období konštituovania štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek bola učebná osnova iba dočasná a už vtedy sa uvažovalo o jej dopracovaní na základe prvých skúseností. Obsahovala predpisy o rozdelení vyučovacej doby, podrobný rozpis vyučovacích predmetov a prehľad týždennej hodinovej dotácie, predpisy o praktickom výcviku kandidátok, klasifikácii a o skúškach.⁵⁶ Súčasťou bol zoznam a najnižší počet najdôležitejších praktických výkonov⁵⁷ i vzor pre vysvedčenie o záverečnej skúške. Školský rok trval 10 mesiacov, začínal sa 1. septembra a bol rozdelený do troch období. Prvé obdobie trvalo jeden mesiac. Úvodná prednáška bola zameraná na poskytnutie informácií o priebehu

⁵¹ VLÁDNÍ NARIŽENÍ č. 154 ze dne 15. října 1929 o podmínkách pro přijetí do státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, o zkouškách přijímacích, o výši školného, výši zkušebních tax, o zkouškách prospěchových a o zkoušce závěrečné, o znění diplomu a znění slibu. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1928, částka 60, vydána dne 30. října 1929, s. 1223-1226. Pozri tiež: STRAKA, Jozef. O pôrodných asistentkách. In STODOLA, Ivan. Zdravotné predpisy na Slovensku. Martin: Matica Slovenská, 1937, s. 101-103.

⁵² V očkovacom preukaze sa kontrolovala doba očkovania alebo preočkovania proti kiahňam, ktorá nemohla byť dlhšia ako 5 rokov.

⁵³ Vysvedčenie o úspešnom absolvovaní troch tried meštianskej školy alebo o absolvovaní troch tried strednej školy, prípadne diplom o absolvovaní ošetrovateľskej školy. Tieto doklady mohli nahradiť prijímacia skúška.

⁵⁴ VLÁDNÍ NARIŽENÍ č. 154 ze dne 15. října 1929, ref. 51, s. 1223.

⁵⁵ Na pobyt v ústave si boli povinné priniesť stanovený počet osobných potrieb, šatstva a obuvi, ako aj bielych záster a bielych šatiek na hlavu potrebných na praktický výcvik.

⁵⁶ BÉBR, ref. 49, s. 89-100.

⁵⁷ Kandidátka musela predložiť potvrdenie o absolvovaní predpísaných výkonov.

kurzu a zopakovanie poznatkov pomocných náuk potrebných pre ďalšie vyučovanie.⁵⁸ Druhé obdobie (v trvaní 8 mesiacov) bolo rozdelené do dvoch častí.⁵⁹ Na záver oboch období frekventantky skladali prospechové skúšky. Tretie obdobie, ktoré trvalo jeden mesiac, bolo určené na zopakovanie učebnej látky. Nevyhnutnou súčasťou vzdelávania a výcviku pôrodných asistentiek bol praktický výcvik, ktorý sa uskutočňoval sústavne podľa výskytu prípadov na gynekologicko-pôrodných oddeleniach.⁶⁰ Po uplynutí tohto obdobia sa kandidátky podrobili záverečnej skúške⁶¹ a po jej úspešnom absolvovaní a zložení sľuby sa pôrodným asistentkám vydal diplom oprávňujúci na ohlásenie a vykonávanie pomocnej pôrodnickej praxe. Na vykonávanie praxe bola nevyhnutná pôrodná brašna. Na jej vybavenie pre absolventky kurzov z roku 1930/1931 platil výnos MVZTV č. 23.803/31, podľa ktorého bola študentkám oslobodeným od školských poplatkov poskytnutá finančná podpora pri obstarávaní pôrodnickej brašny. Tento výnos bol v platnosti aj v nasledujúcom období. Vybavenie brašny pre pôrodné asistentky definitívne vymedzoval výnos MVZTV č. 10007 z 12. 5. 1932.⁶²

Školské poplatky na celé obdobie výcviku predstavovali 300 Kč, ktoré museli kandidátky zaplatiť hneď pri prijatí. Okrem školného platili tiež za ubytovanie a stravovanie. Výšku poplatkov v štátnych ústavoch pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek určovalo MVZTV po dohode s ministerstvom financií (ďalej len MF).⁶³ Stanovená suma sa platila mesiac vopred. Nemajetným študentkám mohla byť poskytnutá 50 % zľava alebo úplné oslobodenie od poplatkov na základe návrhu riaditeľa ústavu, ktoré umožňovalo MVZTV po dohode s MF. Žiadosť o oslobodenie od poplatkov musela študentka podať riaditeľstvu ústavu do troch dní pred začiatkom kurzu.⁶⁴ Finančné náklady predstavovali v priemere 1 600 Kč ročne.

⁵⁸ Z hľadiska skladby vyučovacích predmetov sa pozornosť venovala základom aseptiky, antiseptiky, náuke o dezinfekcii tela a náuke o skladbe a činnosti ľudského tela so zreteľom na telo ženy.

⁵⁹ Prvá časť nemala trvať menej ako 4 mesiace a bola zameraná na výučbu o fyziologickom priebehu tehotenstva, pôrodu, šestonedelia a starostlivosti o novorodenca. Predmetmi druhej časti boli poznatky z patológie tehotenstva, pôrodu, šestonedelia, náuka o ženských a pohlavných chorobách a právnych úpravách vzťahujúcich sa na pôrodnú prax.

⁶⁰ Pri organizácii kurzov sa v ranných a dopoludňajších hodinách venovala pozornosť teoretickej výučbe, opakovaniu učiva a praktickým cvičeniam. V popoludňajších hodinách bol vytvorený priestor aj na individuálnu prípravu kandidátok, počas ktorej mali možnosť osvojovať si praktické zručnosti na fantómoch a modeloch, ktoré boli prístupné v študovni internátu.

⁶¹ Záverečná skúška sa skladala z písomnej a ústnej časti. Ústnu skúšku vykonávali frekventantky pred komisiou zloženou zo zástupcu MVZTV, riaditeľa ústavu, prednášajúcich asistentov a ostatných členov učiteľského zboru.

⁶² Výnos obsahoval aj požiadavky na rozmery brašny, vybavenie a materiál, z akého mala byť zhotovená: „Podľa dotčeného výnosu má byť brašna rozměru asi 44x28x18 cm zhotovená z t. zv. vulkanfibru nebo z aluminia event. plátnem potaženého, má mít 2 zámky a držadlo a uvnitř opatřena plátěným povlakem.“

⁶³ Taxy za povinné ubytovanie a stravovanie neboli v jednotlivých ústavoch rovnaké (napr. v Pardubicích predstavovali 330 Kč; v Liberci 360 Kč; v Bratislave a Košiciach 300 Kč; v Užhorode 270 Kč).

⁶⁴ K žiadosti bolo potrebné doložiť výkaz o majetkových pomeroch študentky, jej rodičov, prípadne manžela. Tento výkaz musel potvrdiť politický úrad (okresný úrad, magistrát, mestské notárstvo) a oddelenie knihovníctva okresného súdu. Študentky, ktorým bola poskytnutá zľava alebo boli úplne oslobodené od povinných poplatkov, sa museli písomným reverzom zaviazvať,

Ďalšie vzdelávanie pôrodných asistentiek v medzivojnovom období

Za odbornú úroveň pôrodných asistentiek v ústavoch zodpovedali vedúci štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek. V prípade pôrodných asistentiek, ktoré pracovali samostatne, preberal zodpovednosť za ich odborný rast štát.

Neustály pokrok v lekárskejších vedách a zotrúvanie cedulových babíc v pôrodníckej praxi predstavovali hlavné dôvody na zavedenie opakovacích kurzov pre všetky pôrodné asistentky. Snaha zriadiť jeden celoštátny opakovací kurz narážala na viaceré problémy. Do ďalšieho vzdelávania pôrodných asistentiek sa však aktívne zapájali pobočky stavovskej organizácie zastrešené *Ústrednou jednotou pôrodných asistentiek*, ktoré zabezpečovali na pravidelných schôdzach odborné prednášky z pôrodnictva alebo z iných lekárskejších odborov. Pravidelnú účasť všetkých pôrodných asistentiek na prednáškach nebolo možné dosiahnuť z viacerých dôvodov. Častou príčinou neúčasti bola ich pracovná zaneprázdnenosť, prekonávanie vzdialeností, finančné náklady a ďalšie. V niektorých prípadoch bolo dôvodom neúčasti aj pohodlie samotných pôrodných asistentiek, nezaujím o odborný rast či neochota získavať nové poznatky. Uvedené skutočnosti prispievali k prehľbovaniu nielen vedomostných rozdielov medzi pôrodnými asistentkami, ktoré sa mohli a chceli zdokonaľovať, a medzi tými, ktoré sa nemohli, ba často ani nechceli vzdelávať. Zároveň nepriaznivo ovplyvňovali aj vykonávanie pôrodníckej praxe.⁶⁵ Určité limity a rezervy v ďalšom vzdelávaní pôrodných asistentiek prostredníctvom odborných prednášok sa vyskytovali aj na strane lekárov.⁶⁶ Nevyhnutným dôvodom zavedenia postgraduálneho vzdelávania pôrodných asistentiek bola i nedostatočná, resp. nekomplexná kontrola ich odbornej úrovne. Kontrolnú činnosť pôrodných asistentiek pravidelne vykonávala verejná zdravotná správa u okresného lekára počas úradných dní.⁶⁷ Lekár v rámci kontroly posudzoval úroveň vedomostí a praktických zručností praktikujúcich pôrodných asistentiek. Vzhľadom na vysoký počet pôrodných asistentiek sa musel obmedziť iba na kontrolu vybavenia pôrodníckej brašny, vedenia pôrodného denníka a hygieny rúk asistentiek. Úradný deň končil okresný lekár poučením pôrodných asistentiek o zásadách, ktoré mali v praxi dodržiavať.⁶⁸ Situácia v kli-

že po ukončení kurzu budú vykonávať pomocnú pôrodnícku prax v rozsahu poskytovanej zľavy na mieste, ktoré im určí zemský, resp. krajinský úrad. V prípade, že takáto študentka bola z ústavu z vlastného zavinenia prepustená, bola povinná zaplatiť riaditeľstvu ústavu sumu, ktorá jej bola poskytovaná.

⁶⁵ GÁLA, Cyril. Poznámky k organizaci a administrativní přípravě opakovacích kursů pro porodní asistentky v C. S. R. In Československá nemocnice, 1936, roč. 4, č. 1, s. 8.

⁶⁶ Nie všetci prednášajúci sa usilovali naplniť zábery tejto formy vzdelávania, pravidelným prednáškam lekárov často chýbala jednotnosť, zaujímavosť a pútavosť, v niektorých prípadoch sa lekári viac orientovali na výklad takých výkonov a nových postupov, s ktorými sa pôrodné asistentky v klinickej praxi nestretávali.

⁶⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 46, s. 280.

⁶⁸ Prínos úradných dní k zvyšovaniu vedomostnej úrovne a zdokonaľovanie praktických zručností pôrodných asistentiek bol napokon minimálny, pretože „snaživé“ pôrodné asistentky pred ohláseným termínom kontrolnej činnosti upratali, doplnili svoju pôrodnícku brašnu a venovali pozornosť hygieny rúk, aby tak eliminovali prípadné nedostatky. Na posúdenie kontroly práce pôrodných asistentiek slúžilo aj povinné hlásenie „horúčky omladníc“.

nickej praxi a vyššie prezentované okolnosti viedli k iniciovaniu ďalšieho vzdelávania pôrodných asistentiek v pokračovacích kurzoch.

Opakovacie kurzy pre pôrodné asistentky

Organizácia povinných opakovacích kurzov pre pôrodné asistentky v prvej ČSR vyplývala zo zákona č. 200/1928.⁶⁹ Podrobné predpisy o opakovacích kurzoch vypracovalo MVZTV v spolupráci s MSS a MŠANO. Zákon mal vyhovieť všeobecnej požiadavke, aby sa náležitým dozorom i vhodne ustanovenou korepetíciou a doplňovaním nových poznatkov a skúseností zabránilo negatívnemu javu: „... že totiž porodní asistentky průběhem let v praxi degenerují; zvláště ony, jež jsou nedostatečně zaměstnány.“ Tento negatívny jav sa netýkal iba zabúdania teoretických poznatkov (napr. v oblasti symptomatológie rôznych pôrodných nepravidelností a v šestonedelí), ale hlavne toho, „že upadají do zlovykú, nedbalosti a povrchnosti, zejména po stránce porodnické čistoty“⁷⁰. Mnohé postupy, napr. umývanie a dezinfekciu rúk, úpravu lôžka, úpravu rodičky pred pôrodom a po ňom, starostlivosť o novorodenca, ošetrovanie šestonedielky, prípravu rodičky na operačný zákrok, prípravu dezinfekčných prostriedkov a pod., nevykonávali pôrodné asistentky s takou presnosťou a dodržiavaním hygienických zásad ako na začiatku svojej pôrodnickej praxe. Situácia bola naliehavejšia zvlášť na vidieku, kde bolo vedenie pôrodov zverené iba pôrodnej asistentke a dodržiavanie uvedených postupov sa (aj napriek ich časovej vyťažnosti, resp. prekonávaniu vzdialeností medzi rodičkami) stávalo nevyhnutnosťou. Na zlepšenie danej situácie bolo prednesených viacero návrhov.⁷¹ Najdôležitejším a najúčinnjším spôsobom riešenia bolo školenie pôrodných asistentiek v pôrodniciach, kde sa venovala pozornosť opakovaniu vedomostí a praktických zručností, ako aj poskytovaniu nových poznatkov.

Zákom č. 200/1928 Zb. v § 9 v odsekoch 3 a 4 bolo ustanovené, že: „každá porodní asistentka jest povinna po 5 letech od vydání diplomu počítajíc a pak po dalších 10 letech, anebo přerušil-li praxi, ať dobrovolně, či nuceně, nejméně na 3 léta, zúčastniti se opakovacích kursů. Při porodních asistentkách v § 3, odst. 1 uvedených jest tyto lhůty počítati ode dne účinnosti tohoto zákona. Kromě toho jest každá porodní asistentka, u níž byly zjištěny vážné nedostatky vědomostí, povinna zúčastniti se opakovacího kursu mimo lhůty v předchozím odstavci uvedené“⁷².

V prvých rokoch trvali opakovacie kurzy minimálne 3 týždne, pretože sa na nich zúčastňovali ešte pôrodné asistentky, ktoré boli absolventkami 5-mesačných kurzov. Tento aspekt sa premietol aj do osnovy opakovacích kurzov.⁷³

⁶⁹ ZÁKON o pomocné praxi porodnické, ref. 48, s. 1204.

⁷⁰ PACHNER, František. Opakovací kursy pro porodní asistentky. In Československá nemocnice, 1934, roč. 4, č. 9, s. 236.

⁷¹ Napr. poskytovanie informácií pôrodným asistentkám prostredníctvom odborných časopisov, prednášok v stavovských organizáciách a spolkoch, osobným usmerňovaním pôrodných asistentiek pôrodníkmi a úradnými lekármi.

⁷² ZÁKON o pomocné praxi porodnické, ref. 48, s. 1204.

⁷³ Do učebnej osnovy boli zaradené témy, ktoré neboli obsahom 5-mesačnej pregraduálnej prípravy pôrodných asistentiek, ako napr. hygiena a dietetika normálneho a nepravidelného tehotenstva, pôrodu a šestonedelia, podrobné vyšetrovanie ženy s fyziologickým priebehom te-

Učebná osnova opakovacích kurzov bola v zásade zhodná s učebnou osnovou 10-mesačných kurzov štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek v rámci pregraduálnej prípravy podľa výnosu MVZTV č. 21672/30 z 25. 9. 1930.⁷⁴ Predstavovala zhustený súbor nevyhnutných vedomostí a zručností potrebných na vykonávanie pomocnej pôrodníckej praxe. Pri príprave obsahovej štruktúry opakovacích kurzov bolo potrebné zohľadniť, že frekventantky si počas svojej pôrodníckej praxe upevňovali nielen žiaduce praktické zručnosti, ale osvojili si aj nesprávne postupy a zlozvyky. Preto sa z praktického hľadiska presadzovala orientácia na dodržiavanie zásad asepsy a antisepsy, na výbavu pôrodnického balička, používanie sterilných rukavíc. Zdôrazňoval sa význam, ale aj nebezpečenstvo vnútorného vyšetřovania, možnosť a význam vyšetřenia konečníkom, pozornosť sa viac orientovala na zopakovanie zásad vedenia druhej a tretej pôrodnej doby a ošetřenia šestonedielky. Z patologického pôrodnictva sa dôraz kládol na diagnostiku a vedenie pôrodu pri úzkej panve, na symptomatológiu pri mimomaternicovom tehotenstve i preeklamptických stavoch a na povinnosti pôrodnej asistentky pri výskyte kŕčov u tehotnej ženy.⁷⁵ Podľa odborníkov bolo potrebné venovať pozornosť aj užívaniu „kontracepčných“ prostriedkov, významu predmanželských poradní, rizikám umelého prerušenia tehotenstva a iným otázkam.⁷⁶ Výučba v opakovacích kurzoch bola teoretická a praktická. Teoretická príprava v rozsahu 68 hodín prebiehala formou prednášok v dopoludňajších a popoludňajších hodinách. Realizácia praktickej výučby spočívala v seminárnych rozhovoroch, v prezentácii a demonštrácii kazuistik, v aktívnej účasti frekventantiek pri gynekologických a pôrodných výkonoch a vo vykonávaní poradenskej činnosti. Vedenie kurzov a prístup lekárov k frekventantkám museli byť profesionálne a citlivé, pretože frekventantky mali z pôrodníckej praxe bohaté skúsenosti.⁷⁷

Často diskutovanou otázkou bola konkrétna realizácia opakovacích kurzov a reálne možnosti vzdelávacích inštitúcií.⁷⁸ Kapacita štátnych ústavov nemohla zabezpečiť účasť na opakovacích kurzoch pre všetky pôrodné asistentky. Z tohto dôvodu bolo nevyhnutné pristúpiť k výnimočným opatreniam, predovšetkým

hotenstva, rodičiek a šestonedielok, rozpoznanie nepravidelného tehotenstva, sledovanie normálneho pôrodu vonkajším a vnútorným vyšetřením, sledovanie pôrodných nepravidelností vonkajším a vnútorným vyšetřením a povinnosti pôrodnej asistentky pri uvedených stavoch, príčiny vzniku „horúčky omladníc“ a podiel ich zavinenia pôrodnou asistentkou, chránenie hrádze a ošetřenie trhlín so zreteľom na profylaxiu gynekologických chorôb, venerické choroby a ich vplyv na plodnosť, etika pôrodnej asistentky a jej vzťah k lekárovi.

⁷⁴ Predpisy o opakovacích kurzoch vydalo MVZTV po dohode s MSS a MŠANO.

⁷⁵ Pozornosť sa venovala aj starostlivosti o zdravého novorodenca, umelej výžive, prípadne niektorým ochoreniam, ako napr. lues, blenorrea, krivica, keďže v 5-mesačných kurzoch pre pôrodné asistentky sa táto problematika preberala iba okrajovo.

⁷⁶ PACHNER, František. Prevence v porodnictví. In Československá nemocnice, 1935, roč. 5, č. 1, s. 82.

⁷⁷ V učebnej osnove sa pozornosť venovala týmto témam: náuka o tehotenstve, pôrode a šestonedelí (30 hodín), náuka o dojčenskom období (15 hodín), náuka o ženských chorobách (15 hodín), pomocné náuky (6 hodín), zákony a predpisy (2 hodiny).

⁷⁸ Napríklad v roku 1934 Štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek mali celkovú kapacitu 183 kandidátok. Pri celkovom počte asi 8 000 pôrodných asistentiek pôsobiach v praxi nebolo možné dodržať v plnom rozsahu kritériá na absolvovanie pokračovacích kurzov.

v začiatkoch uplatňovania právnych predpisov v praxi.⁷⁹ Vzhľadom na to, že záujem praktikujúcich pôrodných asistentiek o ďalšie vzdelávanie nebol jednoznačný, postupne sa prijala právna norma, ktorá určovala pre pôrodné asistentky zákonnú povinnosť zúčastňovať sa na opakovacích kurzoch, ktoré na území Slovenska zabezpečovali Štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek v Bratislave, Košiciach a Užhorode. V roku 1934 (v zmysle prijatých právnych úprav a výnimiek) sa výcvik v pokračovacích kurzoch týkal asi 570 pôrodných asistentiek.⁸⁰

Zaradenie pôrodných asistentiek na opakovacie kurzy zabezpečovali okresné úrady na základe vypracovaných zoznamov všetkých pôrodných asistentiek v príslušnom okrese.⁸¹ Zároveň stanovili poradie pôrodných asistentiek, na základe ktorého boli na kurzy vysielané.⁸² Zoznamy pôrodných asistentiek prihlásených do opakovacích kurzov zasielal okresný úrad 3 mesiace pred termínom ich realizácie na príslušný štátny ústav.⁸³ Ak nebola pôrodná asistentka zaradená na opakovací kurz, mohla do 15 dní od doručenia oznamu podať odvolanie na zemský úrad. V prípade, že pôrodná asistentka nenastúpila na opakovací kurz, hodnotilo sa jej správanie ako zanedbanie povinnosti, ktorá vyplývala zo zákona.⁸⁴ Po úspešnom absolvovaní opakovacieho kurzu pôrodná asistentka získala osvedčenie, ktoré sa evidovalo na diplome.⁸⁵ Ak pôrodná asistentka neuspela na skúškach, rozhodnutie o neúspešnom absolvovaní opakovacieho kurzu zaslal ústav príslušnému okresnému úradu, ktorý ju vyslal. V takomto prípade mala pôrodná asistentka povinnosť prihlásiť sa na nasledujúci opakovací kurz, pričom finančné náklady si hradila sama. Opakovacie kurzy boli inak bezplatné a finančné náklady spojené s ich absolvovaním hradil štát (vrátane ubytovania frekventantiek).⁸⁶ Dôvodom boli viaceré skutočnosti. Kurzy sa konali vo všeobec-

⁷⁹ Povinnosť absolvovať opakovacie kurzy sa nevzťahovala na pôrodné asistentky, ktoré sa neprihlásili k pôrodnickej praxi alebo ju priamo nevykonávali, aspoň mesiac pracovali v štátnych ústavoch pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek, v pôrodniciach, na pôrodných oddeleniach nemocnice a v sanatóriách, ale ani na choré alebo invalidné pôrodné asistentky, ktoré nevykonávali pôrodnú prax, a pôrodné asistentky staršie ako 55 rokov.

⁸⁰ PACHNER, ref. 70, s. 237.

⁸¹ Zoznamy obsahovali tieto údaje: meno, priezvisko a bydlisko pôrodnej asistentky, dátum a miesto narodenia, štátna príslušnosť, domovská obec, rodinný stav, počet detí, záujem o typ výučbového jazyka, žiadosť o vykonanie opakovacích kurzov mimo bydliska, potvrdenie o predchádzajúcom absolvovaní pokračovacích kurzov (miesto a rok absolvovania).

⁸² Do opakovacích kurzov sa prednostne zaraďovali pôrodné asistentky, u ktorých sa zistili vážne nedostatky vo vedomostiach, ktoré boli z predchádzajúceho kurzu vylúčené, resp. tie, ktoré sa na opakovanom kurze ešte nezúčastnili. Prednosť sa dávala aj tým pôrodným asistentkám, ktoré sa do kurzov hlásili dobrovoľne, a tým, na ktoré sa vzťahovala povinnosť pravidelne sa zúčastňovať na opakovacích kurzoch. Do zoznamu sa nezaraďovali pôrodné asistentky staršie ako 60 rokov aj napriek tomu, že sa na opakovací kurz hlásili dobrovoľne.

⁸³ Pôrodná asistentka musela byť informovaná o zaradení na opakovací kurz minimálne 5 týždňov pred jeho začatím, ako aj o mieste konania. Povolávací výmer obsahoval aj zoznam vecí, ktoré si mala na opakovací kurz priniesť.

⁸⁴ Takýto prístup sa sankcionoval finančnou pokutou, väzením, odobratím diplomu až zákazom vykonávať pôrodnú prax.

⁸⁵ VLÁDNÍ NAŘÍZENÍ č. 154 ze dne 15. října 1929, ref. 51, s. 1225.

⁸⁶ GÁLA, ref. 65, s. 10.

nom záujme a ich hlavným cieľom bolo zvyšovať odbornú úroveň praktikujuúcich pôrodných asistentiek, a tak znížiť výskyt komplikácií pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti o tehotné ženy, rodičky, šestonedielky a novorodencov. Mnohé pôrodné asistentky pochádzali z chudobných rodín a často boli aj ich jedinými živiteľkami. Zavedenie poplatkov za opakovacie kurzy tak mohli vnímať ako povinnosť a záťaž. Na základe prvých skúseností s realizáciou opakovacích kurzov sa postupne vyšpecifikoval obsahový rámec učiva tejto formy ďalšieho vzdelávania pôrodných asistentiek.

Záver

Zdravotnícke školstvo v medzivojnovom období zabezpečovalo inštitucionálnu prípravu okrem lekárov aj sestier a pôrodným asistentkám. Tá bola predmetom našej štúdie. V prvých rokoch po vzniku ČSR bolo potrebné riešiť absenciu vzdelávacích inštitúcií na prípravu sestier na Slovensku, ktorá (na rozdiel od prípravy pôrodných asistentiek) nemala svoju tradíciu. Odbornú prípravu poskytovali iba tri ošetrovateľské školy v Čechách: v Prahe, Chomutove a Opave. V klinickej praxi tak pôsobili prevažne neškolené a praktické ošetrovateľky a rehoľné sestry, ktoré pripravovali priamo v praxi lekári a praktické poznatky získavali od skúsenejších kolegýň. Významným prínosom v tomto smere bolo zriadenie Ústavu Milana Rastislava Štefánika v Martine, kde sa vybudovali dve vzdelávacie inštitúcie: v roku 1925 škola pre sociálno-zdravotnú starostlivosť a v roku 1933 ošetrovateľská škola. Na rozvoji zdravotníckeho školstva sa podieľali aj rehole, z iniciatívy ktorých boli zriadené Ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža v Bratislave (1931) a Ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach (1932).

Na rozdiel od inštitucionálnej prípravy sestier malo vzdelávanie pôrodných asistentiek na území Slovenska svoju históriu. Profesionálnu prípravu až do roku 1928 kontinuálne poskytovali školy pre pôrodné asistentky v Bratislave, Košiciach a Užhorode v 5-mesačných kurzoch. Rozvoj medicíny, zdravotníctva a prírodných disciplín si však vyžiadali zmeny v príprave pôrodných asistentiek, ktoré priniesla reforma pomocnej pôrodnickej praxe v zmysle zákona č. 200 Zb. z 9. 11. 1928. Zavádzanie progresívnych zmien do praxe prispelo k prehĺbeniu výcviku a k skvalitneniu vzdelávania pôrodných asistentiek v samostatných špeciálnych štátnych ústavoch a k zavedeniu opakovacích kurzov pre praktikujuce pôrodné asistentky, ktorých cieľom bolo prezentovať nové vedecké poznatky a odstraňovať zakorenené a zaužívané zlozvyky a poverby. Konštituovanie a rozvoj zdravotníckeho školstva mali (aj napriek mnohým problémom a nedostatkom) svoje opodstatnenie a prínos. Absolventky ošetrovateľských škôl a ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek sa uplatnili vo všetkých oblastiach zdravotníctva a výraznou mierou prispievali k zvyšovaniu kvality poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti i k skvalitneniu pôrodnickej praxe.

Literatúra:

Archív a pramene:

Slovenský národný archív, fond Inštruktor ministerstva sociálnej starostlivosti; fond Krajský úrad v Bratislave

Československá nemocnice

Vládní nařízení č. 154 ze dne 15. října 1929 o podmínkách pro přijetí do státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, o zkouškách přijímacích, o výši školného, výši zkušebních tax, o zkouškách prospěchových a o zkoušce závěrečné, o znění diplomu a znění slibu.

Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek v republice Československé

Zákon o pomocné praxi porodnické, jakož i o vzdělání a výcviku porodních asistentek (porodních pomocnic).

Živena

Monografie a zborníky:

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku. Martin : Osveta, 1989.

FALISOVÁ, Anna. Lekári na Slovensku do roku 2000. Bratislava : VEDA, 2010.

FALISOVÁ, Anna. Vzdelávanie žien pre pôrodnú prax (1918 – 1938). In BUJALKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila. Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny. Martin : Univerzita Komenského, 2007.

FALISOVÁ, Anna. Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. Bratislava : Veda, 1999.

FAKRAŠOVÁ, Dana – ZÁVODNÁ, Vlasta – KUBICOVÁ, Ľudmila – MUSILOVÁ, Mária – MUSILOVÁ, Eva. História ošetrovateľstva. Martin : Osveta, 2010.

FARKAŠOVÁ, Dana. Ošetrovateľstvo – teória. Martin : Osveta, 2001.

MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938. Matica slovenská : Martin, 2005.

MOROVICSOVÁ, Eva. Prvé ošetrovateľské školy v Čechách a na Slovensku a ich podiel na profesionalizácii ošetrovateľstva. In PAVLÍKOVÁ, Ľudmila et al. Prínos zdravotníckych pracovníkov v zdravotno-sociálnej oblasti (minulosť a súčasnosť). Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky LF UK v Bratislave v spolupráci s vydavateľstvom Book & Book, 2004.

MOROVICSOVÁ, Eva. Odborná príprava sestier a ich profesionálne uplatnenie v prvej Československej republike. In Historické pohľady na vývoj ošetrovateľstva a ošetrovateľského vzdelávania. Trnava : Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita, 2010.

MOROVICSOVÁ, Eva. Profesionálna príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek v prvej Československej republike. In BUJALKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila. Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny. Martin : Univerzita Komenského, 2007.

MOROVICSOVÁ, Eva. Snahy Márie Fides Dermekovej o skvalitnenie profesionálnej prípravy sestier. In Revue ošetrovateľstva, sociálnej práce a laboratórnych techník, 2008, roč. 14, č. 3, s. 103-106.

NEMCOVÁ, Jana – HLINKOVÁ, Edita. História a súčasnosť vzdelávania sestier na Ústave Milana Rastislava Štefánika v Martine. In BUJALKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila. Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny. Martin : Jesseniova lekárska fakulta UK, 2007.

- PAMÄTNICA. 50 rokov zdravotníckeho školstva v Martine 1926 – 1976. Martin : Stredná zdravotnícka škola, 1976.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLLEROVÁ, Anna. Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch (Tradícia a súčasnosť). Bratislava : Univerzita Komenského, 2013.
- PROSPEKT České školy ošetrovateľské při Všeobecné nemocnici v Praze. Praha-Vyšehrad : Tiskem Vladimíra Reise, b. r., 6 s.
- STRAKA, Jozef. O pôrodných asistentkách. In STODOLA, Ivan. Zdravotné predpisy na Slovensku. Martin : Matica Slovenská, 1937.

Štúdie a články v časopisoch:

- MOROVICSOVÁ, Eva. Ošetrovateľské školy v prvej Československej republike. In Revue ošetrovateľstva a laboratórnych metodík, 2005, roč. 11, č. 1, s. 13-16.
- WILTSCHOVÁ, Marie. Vývoj základního vzdělání středních zdravotnických pracovníků. In Československé ošetrovateľství, 1971, roč. 2, č. 1, s. 6.
- <www.sestrysvkriza.sk/index.php/en/o-nas/dejiny-a-zakladatelia>.

Počet slov: 9 163

Počet znakov vrátane medzier: 67 819

/348/

významně podílel na organizaci Slovenského národního povstání i prosazení nového státoprávního uspořádání česko-slovenských vztahů, které odmítlo etnický čechoslovakismus a obnovenou Československou republiku ustavilo jako stát dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků.² Následně vykonával četné státní a stranické funkce. Stal se místopředsedou Slovenské národní rady, pověřencem školství a osvěty,³ poslancem Národního shromáždění a Slovenské národní rady, členem předsednictva ÚV KSS a ústředního výboru KSČ. Objevil se v čele Kulturní komise při ÚV KSS. Věnoval se rovněž žurnalistice. V únoru 1945 založil deník SNR *Národná obroda*, kde převzal funkci zodpovědného redaktora.⁴ Nepopíratelný byl rovněž básníkův vklad do rozvoje slovenského školství. Zabezpečoval postátnění všech jeho stupňů, poválečné prověrky učitelů, realizaci kontroverzního zákona o jednotné škole, výstavbu nových školních budov i zakládání těch dosud chybějících (Vysoká škola múzických umění, Vysoká škola výtvarných umění, Pedagogická fakulta Slovenské univerzity). Měl rovněž na starosti věcně různorodou problematiku osvěty, umění, vědy, památkové péče, tělovýchovy, církevních záležitostí, kulturních styků se zahraničím atd. Svými činy usiloval o pozdvižení úrovně národní kultury, jejímuž rozvoji se pokoušel dát odpovídající institucionální zázemí. Podílel se na postátnění divadel a muzeí, podnítil založení nových kulturních stánků (Slovenská národní galerie, Slovenská filharmonie, nová profesionální divadla, soubory Lúčnica a Slovenský ľudový umelecký kolektív, výtvarnické družstvo Tvar aj.). V roce 1945 fakticky převzal vedení Matice slovenské,⁵ čímž ji pravděpodobně zachránil před zrušením, a posléze se podílel na přípravě nové koncepce její činnosti. Ze stejných důvodů byl o rok později zvolen předsedou Spolku slovenských spisovatelů.⁶ Postavil se do čela Vseslovanského sdružení a nově založené Hviezdoslavovy společnosti, stal se místopředsedou Československé společnosti, podílel se na činnosti dalších spolků, různých komisí či institucí. Řečnil na půdě parlamentu i na veřejných shromážděních.⁷ Program SNP, poválečné uspořádání společenských poměrů a politiku komunistické strany obhajoval také jako publicista. Do širokého spektra

² Nejnovější syntetický pohled na komunistickou rezistenci přináší: SYRNÝ, Marek. Slovenskí komunisti v letech 1939–1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní. Banská Bystrica: Belianum, 2013.

³ Od roku 1948 byl pověřencem školství věd a umění. RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. Slovenské národné orgány 1943–1968. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1973, s. 500.

⁴ Národná obroda vycházela do května 1948, kdy bylo její vydávání na popud Václava Kopeckého zastaveno. K Novomeskému vedení deníku více Otázky žurnalistiky. Štúdie, články k problémom dejín, teórie tlače, rozhlasu a televízie, 1965. Martin: Matica slovenská, 1966, s. 132–150; ŽÁRY, Štefan. Snímanie masiek. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979, s. 48–53; CHARVÁT, Juraj. Spomienka na Novomeského redakciu. In Slovo 2004, roč. 6, č. 23, dostupné na internetu: <http://www.noveslovo.sk/node/23833> [cit. 25. 1. 2017].

⁵ Matica slovenská měla celkem čtyři volené předsedy. Vedle Novomeského jimi byli Juraj Hrovec, Vavro Šrobár a Jozef Országh. Poslední dva se však na práci Matice soustavněji nepodíleli. HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. Ladislav Novomeský. Bratislava: Pravda, 1981, s. 243–244.

⁶ V čele Spolku zůstal do února 1948, kdy ho vystřídal Míchal Chorváth.

⁷ Nutno připomenout, že Novomeský nebyl velkým řečníkem. Míval trému, bál se improvizace, všechna svá veřejná vystoupení si předem písemně připravoval. Obsáhlý soubor rukopisů jeho poválečných projevů viz Slovenský národný archív (dále jen SNA), f. Povereníctvo školstva (dále jen PŠ), písomnosti povereníkov, kr. 11–18.

svých poválečných aktivit se Novomeský pustil s neobyčejnou energií a zaníceností, překvapivou cílevědomostí, koncepčností a rozhodností. Politická práce ho zcela pohltila.⁸ Jeho umělecké plány šly na dlouhou dobu zcela stranou.⁹

Svémi kroky z druhé poloviny čtyřicátých let Novomeský nesporně prospěl národní kultuře. Zároveň však byl disciplinovaným členem komunistické strany, který v letech 1945–1948 respektoval všechny posuny její politické strategie a taktiky. Podílel se na jejím úsilí o dosažení mocenského monopolu a nezůstal ani stranou událostí února 1948.¹⁰ Ačkoliv byl Novomeský přesvědčeným, věřícím komunistou, nikdy se nestal fanatikem. Jeho myšlení se nevyznačovalo úzkoprsým schematismem a skalním dogmatismem, které byly typickými znaky éry stalinismu. Jako pověřenec školství a osvěty byl hlasatelem otevřené a tolerantní kulturní politiky. Snažil se získat ke spolupráci každého, kdo respektoval nové poměry a byl ochoten se konstruktivně angažovat, samozřejmě s výjimkou těch, kteří se svou předchozí společenskou aktivitou otevřeně zkompromitovali. Ve sporných případech postupoval umírněně a nad mnohými jednotlivci držel ochrannou ruku. Sledoval tím především prospěch kultury jako celku. Zabránil trestním postihům a existenčně pomohl spisovatelům Valentinu Beniakovi, Emilu Boleslavu Lukáčovi, Milovi Urbanovi či Andreji Žarnovovi, kteří se exponovali za Slovenského státu.¹¹ Neobrátil se zády ani k lidem, kteří byli nastupující vládě KSČ z různých důvodů nepohodlní. Korespondoval si se Závašem Kalandrou, kterého přemlouval k vědecké práci na Slovensku.¹² V Bratislavě umožnil půso-

⁸ Za nejplastičtější doklad všestranné básnickovy činnosti i jeho vysokého pracovního nasazení a obětavosti lze považovat Novomeského úřední i osobní korespondenci z doby, kdy stál v čele pověřenectva školství a osvěty. Edičně ji zpřístupnil DRUG, Štefan (ed.). *Umenie politiky, politika umenia*. Z listov Laca Novomeského, sv. I–II. Bratislava: Tatran, 1988–1989.

⁹ Na psaní poezie Novomeskému po skončení války nezbývalo soustředění ani čas. Stačil vydat pouze útlou knížku Pašovanou ceruzkou (1948), která obsahovala jeho verše z let 1940–1941. Není asi náhodou, že naprostou většinu svých básní napsal v době, kdy nebyl zahlcen funkcemi či nutností se exponované veřejně angažovat, tedy od sklonku dvacátých do počátku čtyřicátých let a posléze za časů věznění a následného čekání na rehabilitaci v letech 1951–1963. KUČERA, Martin. *Dialektika poezie a života*. In *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004, s. 16.

¹⁰ Ve dnech komunistického převratu Novomeský dočasně převzal řízení pověřenectva informací místo odvolaného zástupce Demokratické strany Jozefa Lukačoviče. K politickému dění na Slovensku v letech 1945–1948 srov. kupř. BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993; LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945–1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994.

¹¹ Na Novomeského přímluvu byli Beniak i Lukáč propuštěni z vyšetřovací vazby a mohli nastoupit jako úředníci na pověřenectvu školství a osvěty. Ve prospěch Lukáče také svědčil u Národního soudu. Urbanovi po jeho návratu z emigrace Novomeský dopomohl k překladům ruských pohádek. Žarnov, původní profesí lékař, získal po jeho intervenci místo v trnavské nemocnici. Více k tomu např. DRUG, ref. 8, sv. I., s. 65, 100–101, 118–120, 128–130, sv. II, s. 279; JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 98–99. Podobně zasáhl i v případě režiséra Slovenského národního divadla Jána Borodáče, kterého kvůli jeho konformnímu chování za tisovského režimu doslova „odklidil“ do košického divadla, aby ho tak uchránil před eventuálním postihem. Srov. BORODÁČ, Ján. *Spomienky*. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1995, s. 233–235.

¹² Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Ministerstvo národní bezpečnosti (dále jen MNB) – případ Slánský a spol., sign. ZV 66/1 – Ladislav Novomeský, Osobný spis štátnebez-

bit ostrakizovanému dirigentu Václavu Talichovi.¹³ Přispěl ke zmírnění poválečných tlaků vůči některým avantgardním umělcům (Ján Smrek,¹⁴ Ján Jamnický)¹⁵ či nemarxisticky orientovaným vědcům (např. historik Daniel Rapant),¹⁶ kteří se mohli snadno stát obětmi nevybíravých kampaní. Při snaze získat slovenskou inteligenci pro novou linii školské a kulturní politiky se Novomeský nechoval jako stranický agitátor. Ve svých veřejných vystoupeních nebyl poplatný dobovému dogmatismu a udržoval si odstup od estetické doktríny socialistického realismu, která se na sklonku čtyřicátých let stala nezpochybnitelným kánonem umělecké tvorby.¹⁷ I v praktické politice tak zůstal nekonformním komunistickým intelektuálem.

pečnostného vyšetrovania proti Ladislavu Novomeskému č. j. B/4-V-2449, dopis Ladislava Novomeského Závaši Kalandrovi, 1. 7. 1948. Novomeský také přiměl Kalandru k napsání studie o úloze Slováků v revoluci 1848–1849, která vyšla roku 1948 v nakladatelství Tatran pod názvem *Zvon slobody* a pseudonymem Juraj Pokorný. K okolnostem jejího vzniku viz BOUČEK, Jaroslav. 27. 6. 1950. *Poprava Závaše Kalandry – česká kulturní avantgarda a KSČ*. Praha: Havran, 2006, s. 127–129; BLAŽEK, Petr. „Ludovodemokratický honorár“. *Dopisy Ladislava Novomeského Závaši Kalandrovi*. In *Pamäť národa*, 2006, roč. 2, č. 2, s. 50–56; KUČERA, Martin. *Pocta marxistovi, popravenému komunisty. Kalandrův Zvon svobody znovuobjevený*. In *Zrcadlení/Zrkadlenie*, 2011, roč. 7, č. 3, s. 23–49.

¹³ Novomeského roli při angažování Talicha za šéfdirigenta nově založené Slovenské filharmonie dokládá mj. DRUG, ref. 8, sv. II., s. 368–371, 479–482. Poválečným Talichovým osudem se naposledy zabýval KŘEŠŤAN, Jiří. *Případ Václava Talicha. K problému národní čistoty a českého heroismu*. Praha: Akropolis, 2014. O Talichově pobytu na Slovensku se však zmiňuje jen letmo.

¹⁴ Smrekovi pomohl v roce 1946 s obnovením vydávání časopisu *Elán*.

¹⁵ Po Jamnického vynuceném odchodu ze Slovenského národního divadla mu Novomeský nabídl místo přednosta referátu umění na pověřenectvu školství a osvěty, ze kterého Jamnický kvůli byrokratickým překážkám po několika měsících odešel a místo toho nastoupil v Praze jako scenárista v Československém státním filmu. O svém rozhodnutí Novomeského informoval osobním dopisem. Básníkova reakce na něj byla empatická i velkorysá: „Podívej sa Jano, ja Ti veľmi dobre rozumiem. Nepovažujem tvoj útek za zradu. Naopak. Si len sebe verný, keď takto hľadáš a hľadáš, i keď' napokon to vyzerá ako prelietanie od kauzy ku kauze, od pokusu k pokusu. [...] Si prosto nespokojná nátura, a tak sa len vylietaš, milý môj. Nepochybujem o tom, že pracuješ veľmi mnoho a v oblasti, ktorá Ťa láka a ktorú nepoznáš. Ale ako Ťa poznám, [...] Ty nikde nenájdeš to, čo hľadáš, a nech Ťa poteší to, že nie si v takej situácii sám. A keď sa raz rozhodneš vrátiť sa, len sa vráť.“ DRUG, ref. 8, sv. I., dopis Jánovi Jamnickému, 5. 12. 1945, s. 136–137.

¹⁶ Nestor slovenské historiografie, navzdory zákazu přednášet, mohl díky Novomeskému po únoru 1948 zůstat na bratislavské univerzitě a dále pokračovat ve vědecké práci. Básníkův přístup k Rapantovi lze ilustrovat na jeho intervenci u pověřence vnitra Mikuláše Ferjenčíka ohledně vydání historikova cestovního pasu: „Neviem, aké dôvody viedli [...] k odmietnutiu Rapantovej žiadosti, ako však Rapanta poznám, je sotva mysliteľné, že by mohli byť proti nemu vážne konkrétne námietky. [...] Rapant je divná nátura, ale človek cenný, ktorému sa nejaké mušky musia odpustiť.“ DRUG, ref. 8, sv. II., dopis Mikuláši Ferjenčíkovi, 13. 2. 1948, s. 75. Na druhé straně nelze přejít fakt, že Novomeský byl bezprostředně po únoru 1948 podepsán pod sdělením Rapantovi, že „na základe uznesenia Akčného výboru FF Slovenské univerzity schváleného Ústredným akčným výborom NF slovenských vysokých škôl Vám oznamujem, že nemáte sa zúčastniť na zasadnutiach profesorského zboru Filozofickej fakulty SU na čas štyroch semestrov počínajúc letným semestrom školského roku 1947/48“. BAĐURÍK, Jozef. *Pedagogická činnosť univ. Prof. Dr. Daniela Rapanta*. In *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997)*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 71.

¹⁷ Jejich tematicky zatím nejobsáhlejší výběr přináší publikace NOVOMESKÝ, Ladislav. *Zväzky a záväzky. Výber zo statí a článkov (1945–1950)*. Bratislava: Pravda, 1972.

Navíc básník vlastní účinkování ve vrcholné politice považoval za dočasnou záležitost a osobní oběť, které si vynutila válka a turbulentní politický vývoj po osvobození. Jako umělec a stranický intelektuál se k dlouhodobé politické práci necítil být povoláný. Vícekrát žádal vedení KSS, aby byl svých exponovaných funkcí zproštěn.¹⁸ Pokaždé narazil na nesouhlas partajních předáků, kterému se jako disciplinovaný komunista vždy podřídil. K jeho politickému pádu tak došlo až na jaře 1950, kdy byl v houstnoucí atmosféře hledání „nepřátel uvnitř strany“ společně s Vladimírem Clementisem, Gustávem Husákem a Karolem Šmidkem obviněn z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu a donucen k ponižující sebekritice, jejíž kající tón musel na popud vůdce KSS Viliama Širokého několikrát prohlubovat. Naposledy ji prezentoval na IX. sjezdu KSS (24. – 27. května 1950), jehož průběh byl silně poznamenán pogromistickou atmosférou boje proti nacionalistické úchylce.¹⁹ Za pomoci tvrdých, cize znějících formulací, pro jeho vyjadřování natolik nezvyklých, se disciplinovaně přiznal ke všem pochybením, které mu byly vedením KSS vyčítány. Své pokání zakončil těmito větami: „IX. zjazd KSS ma podrobil ostrej kritike. Dovoľte mi však záverom povedať, že je to môj zjazd v tej istej miere, v akej je zjazdom tých súdruhov, ktorí túto kritiku vyslovovali. Je mojím zjazdom preto, lebo vyzdvihuje zástavu marxizmu-leninizmu, najmä na ideologickom poli. A o to ide! To je jeho víťazstvo a to je aj víťazstvo nového Slovenska v socialistickom Československu! Preto sa k zjazdu hlásim v takej úprimnosti a oddanosti, akej som schopný. Prosím zjazd strany, aby toto moje vyznanie prijal.“²⁰

Krátce před sjezdem byl Novomeský zbaven postu pověřence školství, věd a umění.²¹ Události z jara 1950 však ještě neznamenaly definitivní konec jeho poválečné veřejné činnosti. Buržoazní nacionalismus byl totiž zatím kritizován jen jako ideologická úchylka. Nebyl hodnocen jako trestná činnost. Pranýřování funkcionáři byli potrestáni pouze stranicky – odvoláním z funkcí. Nikdo z nich však nebyl vyloučen z KSČ, natož zatčen nebo dokonce postaven před soud. K takovému kroku zákulisní režiséri, organizující mašinérii politických procesů (vybraní straniční funkcionáři, vyšetřovatelé StB, sovětsí poradci), ještě potřebovali nějaký čas. Kritizovaná čtveřice (Clementis, Husák, Novomeský, Šmidke) se tak ještě mohla několik měsíců pohybovat v oficiální sféře, byť na okrajových místech. Viliam Široký na její adresu v závěru sjezdu uvedl: „Menovaní súdruhovia

¹⁸ Viz např. dopis předsednictvu ÚV KSS, do rukou předsedy KSS Viliama Širokého, 2. 1. 1946, in DRUG, ref. 8, sv. I., s. 148.

¹⁹ S hlavním referátem, obsahujícím zdrcující kritiku buržoazního nacionalismu, vystoupil na sjezdu Viliam Široký. Objevily se v něm např. tyto formulace: „Ideológiu buržoázneho nacionalizmu zanesli do našej strany s. Husák a s. Novomeský. [...] Dostali sa do vleku slovenskej nacionalistickej buržoázie. [...] Pod blahovoľnou ochranou buržoázne-nacionalistických úchyľkárov vo vedení KSS mohli [v] strane a mimo stranu voľne šarapať šovinistické a ľudácke živly, mohli sa v strane udomáčniť pracovné metódy úplne cudzie komunistickým stranám a priečiace sa duchu leninsko-stalinského učenia.“ SNA, f. KSS-ÚV (1944–1989), zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, referát V. Širokého, 24. 5. 1950, s. 57–58.

²⁰ SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, vystoupení L. Novomeského, 25. 5. 1950, s. 183.

²¹ V úřadě ho nahradil předseda Slovenského výboru Svazu československé mládeže Ernest Sýkora. Rudé právo, 6. 5. 1950, s. 5.

majú možnosť v inej funkcii – trošku dole – napraviť svoje chyby, osvojiť si marx-leninskú teóriu a dokázať, že si zasluhujú dôveru strany“.²² Na prvom zasedaní po sjezdu proto predsedníctvo ÚV KSS rozhodlo, aby Novomeský nastoupil do čela Správy Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU).²³

Po skončení IX. sjezdu KSS se Novomeský na nějaký čas stáhl do ústraní.²⁴ Setkal se v Lánech s prezidentem Klementem Gottwaldem²⁵ a následně trávil čtyřtýdenní dovolenou v Karlových Varech. V létě 1950 se začal připravovat na převzetí úřadu předsedy Správy Slovenskej akadémie vied a umení. Nepřicházel do prostředí, které by mu bylo neznámé, neboť péče o nedávno založenou vědeckou organizaci spadala do kompetence pověřenectva školství, věd a umění.²⁶ Bratislavské politické elity projevovaly v osvobozené republice zájem o institucionální rozvoj slovenského vědeckého života. K nemnoha existujícím organizacím tudíž přistupovaly vcelku pragmaticky a do jisté míry přehlížely problematické jevy z jejich minulosti. SAVU, stigmatizovaná již okolnostmi svého vzniku za luďáckého režimu, nebyla výjimkou. Novomeský jako pověřenec školství a osvěty zabránil po skončení války její likvidaci a vyvinul značné úsilí, aby ji přizpůsobil novým poměrům. Hned v květnu 1945 odvolal dosavadní vedení SAVU a do jejího čela dosadil, ve funkci dočasného správce, literárního vědce Mikuláše Bakoše.²⁷ Posléze podpořil přijetí nového zákona o SAVU, který stabilizoval její právní postavení.²⁸

V poválečném období byl Novomeský zřejmě jediným politikem, soustavně se angažujícím ve prospěch nové instituce. Dlouhodobě se pokoušel docílit jmenování prvních řádných členů SAVU, kteří by následně zvolili nové predsedníctvo

²² SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, referát V. Širokého, 24. 5. 1950, s. 64. Na návrh volební komise ovšem sjezd nikoho z kritizovaných nezvolil do nového ústředního výboru KSS.

²³ Básnikovi měl k tomu zůstat ještě mandát poslance Národního shromáždění a osobní plat na úrovni zaměstnance ústředního sekretariátu KSS. SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 796, 13. schůze, 3. 6. 1950, b. 3, niektoré kádrové otázky. Rozhodnutí následně 12. června potvrdilo i predsedníctvo ÚV KSČ. Národní archiv, f. KSČ-ÚV (1945–1989), 02/1 (predsedníctvo ÚV KSČ 1945–1954), sv. 19, a. j. 227, b. 7.

²⁴ Ocitl se po letech v situaci, kdy byl aspoň na chvíli zbaven úředních povinností. Příznacně ji komentoval v letmé poznámce na okraj dopisu literárnímu vědci Karolu Rosenbaumovi z konce května 1950: „Nezazlievajte neúhladnosť dopisu. Zaúčam sa písať si listy sám a ešte to neviem tak, ako naše stenotypistky. No vsjo budeť!“ DRUG, ref. 8, sv. II., s. 557.

²⁵ Novomeský se na audienci u prezidenta snažil zjistit, zda po své sebekritice má ještě důvěru stranických orgánů i Gottwalda osobně. Jeho popis setkání viz NA, f. KSČ-ÚV, 03/10 (barnabitská komise), sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 65–66; tamtéž, a. j. 39, dopis Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963.

²⁶ Slovenská akadémia vied a umení byla založena v červenci 1942 na základě zákona, který schválil sněm Slovenského státu. Jejím protektorem se stal prezident Josef Tiso. Viz KOVÁČ, Dušan a kol. Dejiny Slovenskej akadémie vied. Bratislava: Veda, 2014, s. 59–61.

²⁷ Mikuláš Bakoš, který bezprostředně po válce pracoval jako přednosta V. (vysokoškolského) odboru sekce A pověřenectva školství a osvěty, v následujících letech výrazně ovlivnil její vývoj. DRUG, ref. 8, sv. I., s. 31, 128–130.

²⁸ Osnova byla schválena ve formě nařízení SNR č. 22/1946 Sb. Viz Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, SNR 1945–1946, stenoprotokoly, 15. schůze, 8. 2. 1946, dostupné na internetu: <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/015schuz/s015007.htm> [cit. 25. 1. 2017].

Akademie a tím ukončili provizorní stav jejího fungování.²⁹ V letech 1948–1949 se ztotožnil s ideou prosazovanou vedením KSS, aby se SAVU stala ústřední výzkumnou organizací na Slovensku. Přestože byl od roku 1945 předsedou Matice slovenské, souhlasil s převedením její vědecké činnosti do prostředí Akademie a přeměnou Matice v organizaci primárně se věnující osvětové a popularizační práci.³⁰ Snažil se pro SAVU, stále trpící nedostatkem vědeckých pracovníků,³¹ získat kvalifikované odborníky.³² Dohlížel na její hospodaření.³³ Zároveň se však po únoru 1948 podřídil centralizačním tlakům stranického aparátu a rezignoval na úsilí o přeměnu SAVU ve veřejnoprávní instituci s autonomním postavením, která by nebyla bezprostředně řízena státními úřady. V prosinci 1948 naoktrojoval do čela Akademie pětičlenný Správní sbor v čele se sociologem a filozofem Andrejem Siráckým, který měl reálně plnit funkci dosud nezvoleného předsednictva.³⁴ Pověřenectvo školství, věd a umění si tak v Akademii zachovalo rozhodující slovo v personálních a organizačních otázkách. Do náplně její vědecké činnosti zatím výrazněji nezasahovalo.

S nástupem stalinismu se situace radikálně změnila. Oficiální stranická politika nastolila v letech 1949–1950 program výchovy nové inteligence, která měla ve své práci vycházet z idejí marxismu-leninismu a řídit se sovětskými zkušenostmi. Také vědečtí pracovníci se měli podrobit ideologické indoktrinaci, osvojit si kritiku a sebekritiku jako základní metodu tvorby a vést nepřetržitě

²⁹ Podle přijatého nařízení SNR jmenoval řádné členy SAVU prezident republiky. Novomeský proto již v červenci 1946 požádal vedení Akademie, aby ve spolupráci s Uměleckou a vědeckou radou předložila profesní charakteristiky navrhovaných kandidátů. Následně věc postoupil k vyjádření Sboru pověřenců a Předsednictvu vlády ČSR, které záležitost dále předalo prezidentské kanceláři. Edvard Beneš však jmenování řádných členů z nespécifikovaných pohnutek oddaloval (navzdory Novomeského opakovaným urgencím) a odhodlal se k němu za změněné situace až v květnu 1948. Proti postupu hlavy státu se však postavil Ústřední akční výbor Národní fronty, kterému vadilo, že žádný ze schválených kandidátů nebyl členem KSČ, a docílil faktického anulování prezidentova rozhodnutí. Přes úsilí pověřenectva školství, věd a umění nebyli řádní členové SAVU nominováni až do zániku instituce v roce 1953. Více KOVÁČ, ref. 26, s. 73-78; DRUG, ref. 8, sv. I., s. 129, 293-294; sv. II., s. 214.

³⁰ Kromě politických motivů sehrála svou roli i praktická hlediska, protože Matice z řady důvodů neměla předpoklady stát se centrální vědeckou institucí. KOVÁČ, ref. 26, s. 78-79.

³¹ Ještě v roce 1950 zaměstnávaly jednotlivé ústavy SAVU jen minimum interních vědeckých pracovníků. Konkrétní údaje uvádí HOLOTÍKOVÁ, ref. 5, s. 295.

³² Patřil mezi ně např. básník a literární kritik František Votruba, který na pověřencův popud nastoupil roku 1950 do Literárněvědného ústavu SAVU. DRUG, ref. 8, sv. II., s. 483-486.

³³ Vyslání finanční kontroly do Akademie bylo v prosinci 1948 jednou z příčin rezignace Mikuláše Bakoše na post úředního správce, neboť tento krok pověřenectva chápal jako vyjádření nedůvěry ke své osobě. Jeho tehdejší korespondence s Novomeským viz Literární archiv Slovenskej národnej knižnice, f. Mikuláš Bakoš, arch. j. 190D4 a 190L6; zčásti DRUG, ref. 8, sv. II., s. 271-272.

³⁴ Učinil tak na návrh Mikuláše Bakoše, který při svém odchodu z funkce argumentoval tím, že oproti původním předpokladům řídí Akademii provizorně již přes tři roky, což ho při jeho dalších povinnostech (profesor Filozofické fakulty Slovenské univerzity, generální tajemník Umělecké a vědecké rady) neobyčejně zatěžuje a znemožňuje mu věnovat se vlastní vědecké práci. Novomeský jeho demisi nejprve odmítl, posléze s řešením souhlasil, když se ujistil, že Bakoš je ochoten se i ve Správním výboru dále angažovat. Tamtéž; srovnej ještě Ústřední archiv Slovenskej akademie vied (dále jen ÚA SAV), f. Slovenská akadémia vied a umení (dále jen SAVU), kr. 32, inv. č. 96; širší souvislosti KOVÁČ, ref. 26, s. 78.

boj s nepřátelskými názory. Na IX. sjezdu KSS, který v dogmatickém duchu nalinkoval program „sovětizace“ slovenské vědy, byl za prioritní označen zápas proti buržoaznímu nacionalismu.³⁵ O to více překvapí, že jeho svedením na půdě SAVU pověřilo stranické vedení právě Novomeského, z této úchylnky nedávno obviněného a nacházejícího se v nepřízni politických špiček.

Zatím se nepodařilo jednoznačně určit, kdy Novomeský převzal faktické řízení Slovenské akademie věd a umění.³⁶ Pověřenectvo školství, věd a umění spojilo jeho jmenování s další reorganizací akademických orgánů. Odvolalo dosavadní Správní sbor a nahradilo jej dvanáctičlennou Správou SAVU v čele s předsedou.³⁷ Nový vrcholný orgán byl oficiálně uveden do úřadu až 4. října 1950. Na jeho prvním zasedání přednesl básník programovou řeč, ve které nastínil vlastní představy o zásadách, podle nichž se měla organizace dále rozvíjet. Přestože vycházel z ideově-politických požadavků IX. sjezdu KSS, snažil se nové úkoly formulovat pozitivně. Vypíchl především otázku výchovy mladých pracovníků, kterým je nutné „otvorit [...] nové cesty vědy, konkrétně – dát im nové učebnice, studijné pomůcky a pramene“. V souvislosti s tím zmínil potřebu vydávání kvalitních publikací, přičemž existující mezery v původní vědecké tvorbě navrhol vyplnit překlady sovětských děl. Připomněl nutnost rozvíjení kritického myšlení, neboť „autori nielenže sa nesmú báť kritiky, ba naopak, musia si žiadať, aby ich práca

³⁵ Oficiální linii v oblasti kulturní a vědecké politiky předestřel na sjezdu Štefan Bašťovanský: „Treba celú slovenskú vedu postaviť na pevný základ marxizmu-leninizmu, udomáčniť v nej bez výhrad metódu dialektického a historického materializmu, postaviť vedu do služieb veľkého budovateľského úsilia pracujúcich, uviesť jej ciele do súladu s cieľmi robotníckej triedy – s budovaním socialistického spoločenského poriadku našej vlasti. [...] Naša ľudovodemokratická spoločnosť [...] vynucuje si vedu a umenie, oprostene od nánosov cudzích nepriateľských ideológií a prvkov: od formalizmu, dekadencie, kozmopolitizmu, klerikalizmu a buržoazného nacionalizmu, od ideovej bezzásadovosti, estétskeho hračkárstva atď. [...] Naši [...] umeleckí a vedeckí pracovníci všetkých odborov musia sa predovšetkým oslobodiť zo zajatia západníckych vplyvov, [...] zbaviť sa toho cudzieho peria, [...] manier, predstáv a zvyklostí. [...] Našich vedeckých pracovníkov musíme viesť k tomu, aby prekonalí v sebe prepaty individualizmu a osvojili si metódy kolektívnej práce. Musíme ich presvedčiť o nevyhnutnosti plánovanej vedeckej činnosti, [...] orientovať ich prácu na riešenia veľkých otázok nášho života. [...] A hovoríme i tu veľmi otvorene, že týmto vysokým požiadavkám môže vyhovieť len vedecký pracovník, ktorý sa vo svojej činnosti opiera o teóriu marxizmu-leninizmu.“ Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska. Bratislava: ÚV KSS, 1950, s. 214-220; kontext viz KOVÁČ, ref. 26, s. 81-83; PÖSS, Ondrej (ed.). Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Bratislava: Historický ústav, 1994, s. 44.

³⁶ V kádrovém dotazníku z roku 1961, kdy Novomeský působil v Památníku národního písemnictví, uvedl jako datum svého nástupu do pracovního poměru v SAVU 1. srpen 1950. Viz Literární archiv Památníku národního písemnictví, f. Ladislav Novomeský, kr. 1 (dodatky).

³⁷ Na zasedání Správního sboru SAVU 11. července 1950 tlumočil Andrej Sirácky oznámení pověření Sýkory, že „pravdepodobne koncom tohto týždňa si zavolá do svojho kabinetu všetkých členov Správneho zboru, poďakuje sa im za doterajšiu činnosť a úradne im oznámi za prítomnosti poslanca Novomeského, že on preberá vedenie celej SAVU“. Ještě na schůzi odcházejícího Správního sboru SAVU 7. září však byl básník přítomen jen jako host. Sbor pověřenců oficiálně jmenoval novou Správu teprve o den později. Kromě předsedy se jejími členy, kteří zastupovali jednotlivé vědní obory, stali Ľudovít Bakoš, Miloš Gosiorovský, Ján Hovorka, Ferdinand Keviczky, Ivan Kuhn, Rudolf Lukáč, František Mestitz, Pavol Nemec, Ľudovít Pastýrik, Andrej Sirácky a Viliam Thurzo. Trvalo však ještě měsíc, než Správa reálně zahájila svou činnost. Vše ÚA SAV, f. SAVU, kr. 32, inv. č. 96.

bola podrobená všeobecnej kritike, pretože len takto možno aj vo vedeckej tvorbe robiť kroky vpred“.³⁸ Souběžně s tím však dal Novomeský bez obalu najevo, že i po odsudku, jemuž byl na IX. sjezdu KSS vystaven, nadále zůstává disciplinovaným straníkem, který přišel do SAVU především dohlížet na její ideologickou čistotu. Ještě před úředním nástupem do funkce si nechal předložit ediční plán připravovaných publikací a nekompromisně ho zcenzuroval.³⁹ Členové Správy předsedův referát i vydavatelská opatření jednomyslně přijali. Zároveň schválili organizační strukturu SAVU a dohodli se na rozdělení kompetencí.⁴⁰

Z nepatrného torza písemností, které se o básnickové činnosti v čele Akademie dochovalo, lze vyvodit, že ke svěřenému úkolu přistupoval s nasazením a svědomitostí. Od října 1950 do února 1951 se pod jeho vedením uskutečnilo šest zasedání Správy SAVU, na nichž vždy přednesl úvodní referát, dotýkající se, samozřejmě v souladu s linií IX. sjezdu KSS, mnoha koncepčních i praktických problémů.⁴¹ Plně požadavky stranických a státních orgánů, které položily důraz na přednostní rozvoj technických, přírodních a lékařských věd, Novomeský zaštitil vznik několika nových vědeckých pracovišť pro obory, jež zatím neměly v Akademii své zastoupení.⁴² Současně dohlížel na to, aby pracovní plány jednotlivých ústavů na rok 1951 odpovídaly aktuálním ideologickým kritériím.⁴³ Věnoval se také hospodaření SAVU a personálním záležitostem, mezi něž patřilo především jmenování ředitelů ústavů a přijímání nových (zvláště mladých) vědeckých i administrativních pracovníků. Zasahoval do edičních plánů akademického nakladatelství.

³⁸ HOLOTÍKOVÁ, ref. 5, s. 295-296. Zdenka Holotíková cituje ze „Zápisnice z prvního zasednutí Správy SAVU“, uložené v ÚA SAV, f. SAVU. Při výzkumu se mi ji nepodařilo nalézt.

³⁹ Předseda Správy SAVU zastavil přípravu dalšího vydání knihy Mikuláše Bakoše Vývin slovenského verša, protože ji koncipoval „nie marxisticky, ale štrukturalisticky. Keby sa v takejto forme dostala do rúk poslucháčom vysokých škôl, mohla by ich pomýliť“. Teprve po poradě na Kulturné komisi ÚV KSS mohla být v minimálním nákladu distribuována odborníkům a do knihoven. Stejně tak Novomeský nedovolil publikovat svazek Slovenské vlastivedy venovaný umění, jelikož neudává „presnú marxistickú líniu.“ ÚA SAV, f. SAVU, kr. 32, inv. č. 96, Zápisnica z II. schôdzky Správy SAVU, 9. 10. 1950.

⁴⁰ Za zástupce předsedy byl vybrán filozof a teoretik výchovy Ľudovít Bakoš. Novomeský dostal na starost dohled nad Literárněvědným a Jazykovědným ústavem SAVU. Tamtéž. Nová Správa se rovněž usnesla, že „SAVU usmerní svoju činnosť v súlade s generálnou líniou KSS v oblasti vedy a umenia tak, ako ju na IX. zjazde KSS tlmočil generálny tajomník ÚV KSS Štefan Bašťovanský.“ PÖSS, ref. 35, s. 44.

⁴¹ Novomeský řídil schůzi Správy SAVU naposledy 1. února 1951, tedy pět dní před svým zatčením. Texty jeho vystoupení se patrně nedochovaly, k dispozici byly jen programy avizovaných schůzí, případně jejich stručné zápisy. ÚA SAV, f. SAVU, kr. 32, inv. č. 96.

⁴² V jednom ze zápisů stálo: „SAVU sa doteraz orientovala predovšetkým na vedy kultúrovedné; je už najvyšší čas sústredene plánovať a organizovať vedeckú činnosť a vedecký výskum najmä v oblasti vied technických a prírodných. [...] Nová Správa dáva Akademii novú náplň.“ PÖSS, ref. 35, s. 44. Ještě na podzim 1950 byly založeny ústavy pro technické, přírodní, lékařské vědy a Ústav pro veterinární lékařství. ÚA SAV, f. SAVU, kr. 32, inv. č. 96; KOVÁČ, ref. 26, s. 83.

⁴³ Plány činnosti akademických ústavů, které Správa SAV postupně projednávala na podzim 1950, byly zpravidla posuzovány kriticky kvůli značným ideologickým nedostatkům (neschopnost odpoutat se od dědictví buržoazních názorů, nedostatečná aplikace marxismu-leninismu atd.). V hodnocení propadl i Literárněvědný ústav SAVU, který podléhal Novomeskému kontrole: „Štrukturalizmus udomácnený na Slovensku dostal literárnu históriu do závozu. Treba s ním otriasť a pohnúť dejiny slovenskej literatúry.“ KOVÁČ, ref. 26, s. 83; PÖSS, O. (ed.), ref. 35, s. 44-45.

Dohlížel na pořádání vědeckých konferencí a politických školení zaměstnanců, na organizaci přednášek pro veřejnost či tvorbu nových pravidel slovenského pravopisu. Zaobíral se také četnými drobnostmi (mzdy, nákup automobilu pro Akademii, rekreace vědeckých pracovníků na Červeném Kameni atd.).⁴⁴

Navíc se jako předseda SAVU snažil dovést k cíli vlekoucí se projekt, který podnítil ještě v pověřenecké funkci: přípravu mezinárodního sborníku historických statí věnovaných úloze jednotlivých národů habsburské monarchie v revolučních událostech let 1848–1849. Samotný nápad vznikl již na jaře 1948 v souvislosti s přípravami oslav jejich 100. výročí. Organizaci záměru zajišťovala po zásahu pověřence školství SAVU, konkrétně Mikuláš Bakoš. Jeho základem měl být přednáškový cyklus za účasti zahraničních odborníků, jehož rámec by, podle Novomeského představy, umožnil „násť po sto rokoch spoločnú základnicu, na ktorej by národy pred sto rokmi rozvadené si mohli ruky podať. To predpokladá, aby otvorene povedal každý ten reprezentant kritiku o účasti svojho vlastného národa.“ Novomeského řeči měla být série vystoupení zakončena. Proslovení přednášek a následná příprava sborníku *Revolučné dedičstvo rokov 1848–1949* od počátku narážely na řadu těžkostí organizačního i politického rázu (např. znemožnění účasti zástupce Jugoslávie). Básník svůj referát nakonec nepřednesl a po jeho uvěznění se nad chystaným sborníkem definitivně zavřela voda.⁴⁵

Ačkoliv se Novomeský v druhé polovině roku 1950 již držel stranou politického života, jeho aktivity nebyly striktně omezeny jen na pole Slovenské akademie věd a umění.⁴⁶ Nadále zůstával jedním z předsedů Matice slovenské. Nedlouho před odchodem z funkce pověřence školství se podílel na vypracování nového zákona o Matici, kterým měla být postátněna a definována jako osvětová instituce. Jeho příprava ale na jaře 1950 uvázla.⁴⁷ V atmosféře stalinistické centralizace se Matice ocitla v provizorním postavení s nejistou budoucností. Ztrácela svůj spolkový charakter, neboť jednotlivé místní odbory byly postupně rozpouštěny. Rovněž se zužovaly tematická šíře a rozsah její činnosti. Vrcholné matiční orgány (výbor a valné shromáždění) přestávaly být svolávány. Novomeský, přesvědčený že i v nových společenských poměrech má existence Matice své oprávnění, se snažil nad ní držet ochrannou ruku. Rozhodující slovo však již měl stranický aparát. Ještě na sklonku zimy 1950 se básník zabýval přípravou každoročního valného shromáždění, které mělo být poprvé od roku 1945 spojeno s řádnou volbou matičních orgánů. Sám již nechtěl

⁴⁴ ÚA SAV, f. SAVU, kr. 32, inv. č. 96.

⁴⁵ Marné úsilí investované do celé akce je podrobně zdokumentováno korespondencí v ÚA SAV, f. SAVU, kr. 7, inv. č. 119; dále DRUG, ref. 8, sv. II., s. 88–94, 214–216, 560–562, 571–572.

⁴⁶ Z politických funkcí už mu zůstal jen druhořadý mandát poslance Národního shromáždění, které navíc v tuto dobu zasedalo jen sporadicky, a řadové členství v Kulturní komisi ÚV KSS (funkce předsedy se musel na jaře 1950 vzdát). DRUG, Štefan. *Premeny umeleckého života po roku 1948*. In: TÝŽ (ed.). *Umenie v službách totality 1948–1956*. Sondy do problematiky. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry, 2001, s. 27.

⁴⁷ Osnova narazila na připomínky pověřenectva informací a osvěty, do jehož kompetence Matice slovenská od podzimu 1948 spadala, a nakonec nebyla vůbec předložena. Teprve v roce 1954 byl schválen zcela nový zákon, který Matici charakterizoval jako knihovědné a bibliografické pracoviště s postavením národní knihovny.

na předsedu kandidovat.⁴⁸ Jednání, původně stanovené na květen a později přeložené na podzimní termín, se nakonec neuskutečnilo. Příčinou byla zřejmě kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu. Její razantní průběh patrně u matičních funkcionářů zesílil obavy o další osud instituce a minimalizoval jejich vůli ke krokům, za které by mohli být stranickou mašinérií záhy kritizováni.⁴⁹ Novomeský tak paradoxně zůstal v čele Matice až do svého zatčení.⁵⁰ Po odvolání z pověřenectva školství, věd a umění se ovšem již nezúčastňoval schůzí matičního výboru a do dění v instituci zasahoval už jen okrajově prostřednictvím korespondence.⁵¹ Svůj zájem soustředil především na vydávání dalších svazků Hviezdoslavovy knihovny.

Již krátce po válce Novomeský naléhal na Matici slovenskou, aby co nejrychleji publikovala výbor z nejlepších děl štúrovců. V letech 1947–1948 inspiroval přípravu knižní edice *Prameny doby štúrovské*, pro kterou také vymohl finanční dotaci. Dříve než bylo její vydávání zahájeno, pověřenec školství své záměry podstatně rozšířil. Pod vlivem tzv. Jiráskovské akce (šlo o Klementem Gottwaldem zaštitěné vydávání autorových děl v masovém nákladu za příznivé ceny), která byla vyhlášena v listopadu 1948, inicioval analogický projekt zpřístupnění děl slovenských klasiků, pojmenovaný po básníkovi Pavlu Országhovi Hviezdoslavovi, jenž měl být jedním z pilířů poúnorové kulturní politiky KSS.⁵² Získal pro něj podporu vyšších míst (Gottwald opětovně převzal patronát). Hviezdoslavovskou akci koordinovala v březnu 1949 ustavená Hviezdoslavova společnost, která Novomeského zvolila svým předsedou. Koncepce projektu odpovídala českému protějšku (publikování děl v masovém nákladu a v jednotné grafické úpravě za nízké ceny; široká propagace spojená s nábořem předplatitelů; vyhlášení celonárodní sbírky sloužící k financování záměru). Všechny svazky měly být edičně upraveny a doplněny odborným úvodem, zasazujícím

⁴⁸ DRUG, ref. 8, sv. II., *Dopis Vladimíru Húskovi*, 9. 3. 1950, s. 541–542. Navzdory tomu v návrhu programu valného shromáždění, který vedení Matice slovenské básníkovi poslalo 24. března, Novomeský opět figuroval jako kandidát na předsedu.

⁴⁹ Nic na tom nezměnilo ani devótní prohlášení z matičního aktivu komunistů (22. červen 1950), které ujišťovalo, že chystané valné shromáždění bude „působivým dokumentem škodlivosti buržoazního nacionalizmu pre národný slovenský vývin v minulosti a Matica nielen verejne a oficiálne ukáže, že vykročila na správnou cestu v zmysle našich národných tradícií.“ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kol. *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 168.

⁵⁰ Představitelé Matice ještě v září 1950 básníka zvali do Martina k diskusi o aktuálních problémech Matice a přípravě valného shromáždění. K návštěvě však s největší pravděpodobností již nedošlo. DRUG, , ref. 8, sv. II., s. 542.

⁵¹ K Novomeského činnosti v čele Matice zatím nejpodrobněji DRUG, Štefan. *Novomeský a Matica slovenská*. In: *Slovenské pohľady* 103, 1987, č. 4, s. 49–66; v širším kontextu se problematiky dotýkají WINKLER – ELIÁŠ, ref. 49, s. 152–170; případně WINKLER, Tomáš. *Matica Slovenská. Vrstanie do času*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 79–80, 99–104, 119–121. Z memoárů přináší cenné informace HIRNER, Alexander. *Matičná myšlienka*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1992, s. 72–74 a 316n; stručně ještě MARTÁK, Ján. *S Novomeským v Matici slovenskej*. In: ROSENBAUM, Karol (ed.). *Ladislav Novomeský 1904–1974*. Martin: Matica slovenská, 1974, s. 217–220.

⁵² K Jiráskovské akci více ŠÁMAL, Petr. *Znárodný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády*. In: NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr a kol. *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 457–472.

interpretaci tvorby jednotlivých autorů do ideologického hávu socialistického realismu. Za vydavatele Hviezdoslavovy knihovny byla určena Matica slovenská.

Aktivity v rámci Hviezdoslavovské akce Novomeský soustavně sledoval a usměrňoval.⁵³ Ve svém zájmu nepolevil ani po odvolání z pověřenecké funkce. Dopisoval si s Karolem Rosenbaumem, pracovníkem literárněhistorického odboru Matice slovenské a členem výboru Hviezdoslavovy společnosti, který měl redigování celé edice na starosti. Požadoval aktuální informace o činnosti společnosti, množství financí ve Hviezdoslavově fondu či připravovaných dalších svazcích. Byl nespokojený s malým počtem předplatitelů z dělnických a rolnických vrstev. Vyjadřoval se k obsahu i jazykové stránce jednotlivých děl, navrhoval stylistické a ediční úpravy či změny názvů, kriticky hodnotil ilustrace, dohlížel na správné ideové vyznění úvodních studií.⁵⁴ V této souvislosti čelil již od počátku vydávání Hviezdoslavovy knihovny častým zásahům aparátníků z kulturně-propagačního oddělení ÚV KSS (zvláště Júlia Šefránka a Juraje Špitza), na které musel do jisté míry brát ohled a jež následně tlumočil svým spolupracovníkům. Některé básníkovy připomínky, ovlivněné houstnoucí dobovou atmosférou, tak občas získávaly ráz až cenzorských pokynů.⁵⁵ Názorně dokládaly, že i u nekonformního a názorově tolerantního tvůrce si dogmatické principy stalinské kulturní politiky a rostoucí tlak na jeho osobu začaly vybírat svou daň.⁵⁶

Na rozdíl od pověřeneckých dob, kdy tisk každoročně uveřejňoval několik desítek Novomeského projevů a článků, vystupoval básník po IX. sjezdu KSS na veřejnosti už jen ojediněle a výhradně v souvislosti s činností Slovenské akademie věd a umění, které stál v čele. Na stránkách novin se jeho jméno vyskytovalo sporadicky.⁵⁷ V říjnu 1950 se ještě podílel na organizaci oslav 200. výročí narození

⁵³ Podrobně se tématu věnuje DRUG, Štefan. Hviezdoslavovská akcia a Novomeský. In: Slovenská literatúra, 38, 1991, č. 2, s. 93-111; srovnej ještě DRUG, ref. 8, sv. II., s. 310-316, 328-333, 343-345, 348-349, 355-356, 416-418, 442-444, 451-457, 488-491, 500-502, 520-521.

⁵⁴ DRUG, ref. 8, sv. II., s. 544-545, 556-559, 578-581. Kupř. u Jesenského povídek navrhoval doplnit u každé z nich rok vzniku a celému souboru dát název Paní Rafíková a iní (pod tímto názvem svazek skutečně také vyšel).

⁵⁵ Požadoval třeba přepracování úvodní studie Ivana Kusého pro druhé vydání povídek Martina Kukučína. V Reštavrácii Jána Kalinčiaka a novelách Jána Jesenského doporučoval provést úpravy v pasážích originálního textu, které odrážely široce rozšířený antisemitismus u lidových vrstev ve starém Uhersku.

⁵⁶ Svědčí o tom také např. Novomeského korespondence s bratislavským nakladatelstvím Dukla z února 1950 týkající se koncentračnického deníku nizozemského spisovatele Nica Rosta (napsaného v Dachau mezi lety 1944-1945), k jehož slovenskému vydání básník připravil úvod. Po přečtení Rostova textu redaktorovi doporučoval „neponechat“ z příčin dnes už velmi zreteľných velebenie Tita na strane 38 rukopisu, na strane 61 neuvádzať ako autora akéhosi žartu o nemeckej povahe Karola Radka“. SNA, f. PŠ, písomnosti povereníkov, kr. 20, inv. č. 36. Novomeského úvod viz ROST, Nico. Goethe. Bratislava: Dukla 1949, s. 5-6. Stejně tak při přípravě sborníku o revoluci 1848-1849 vyslovil Novomeský v srpnu 1950 přání, aby rakouský marxistický intelektuál Ernst Fischer přepracoval svůj pod vlivem poválečné atmosféry stylizovaný příspěvek o „německé misi“ Rakouska a jeho vztahu k okolním národům. V nové verzi měl zohlednit skutečnost, že v Jugoslávii byl odhalen Tito a v Berlíně existuje vláda Německé demokratické republiky. DRUG, ref. 8, sv. II., s. 561.

⁵⁷ Za jistou výjimku lze považovat proslov při příležitosti přenesení ostatků Janka Jesenského z Bratislavy do Martina (22. května 1950), k jehož otištění však došlo až po stranickém sjezdu. Novomeský v něm spisovatele charakterizoval, samozřejmě v kontextu doby, jako ironického

Juraje Fándlyho, katolíckeho kňazu, osvícence a obrozeneckého spisovateľa bernolákovskej generácie, na nichž pronesl hlavný proslov. V súlade s tehdejšími ideologicky zjednodušujúcimi interpretáciami národného obrozenia ako zápasu prostého ľudu proti sociálnemu a národnému útlaku zo strany vykošťovateľských tried vykreslil Fándlyho ako osamoteného buditeľa a osvetového pracovníka neúnavne usilujúceho o povznesenie života drobného roľníctva i za cenu konfliktu s cirkevnou vrchnosťou: „Neboril uvedomelo feudálne poriadky, nebol originálnym vedeckým objaviteľom... Bol však zanietene oddaný svojmu ľudu, – «chudobe slovenskej», ako ho zavše i sám oslovuje, – poznal a živo precíťoval jeho mizérie, nedostatky, trudy i potreby a po celý svoj neveselý život s tvrdohlavou dôslednosťou hľadal a propagoval lieky na odstránenie týchto bied.“ Své postrehy o neutěšených podmienkach, v nichž Fándly rozvíjal své vzdelávacie aktivity, poněkud násilně aktualizoval odkazem na proměnu postavení katolické církve po únoru 1948: „Súčasný hnutie vlasteneckého kňazstva, ktoré i za cenu nepriazne a zloby vysokej cirkevnej hierarchie žehná a pomáha úsiliam o vytvorenie lepších a šťastnejších životných podmienok pre svoj ľud, môže si pripomenúť pri slávnostných spomienkach na Juraja Fándlyho, že nestojí osamelo ani len v slovenskej histórii, no na rozdiel od Fándlyho v situácii nepomerne priaznivejšej, pretože jeho zápas nie je už taký nerovný, ako bol zápas Fándlyho v druhej polovici XVIII. storočia, nestojí už tak osamelo a bez podpory, ako stál Fándly.“⁵⁸ S výrazným ponorom do problematiky sa Novomeský venoval venkovskému faráři také v soukromém dopise Karolu Rosenbaumovi, v němž představil svůj, nesporně subjektivní a dobrou podmíněný, náhled na bernolákovské hnutí.⁵⁹ Oba texty, jaksi mimoděk, dokazují, že básník ani po svém politickém zavržení nepropadl otupělé rezignaci, neztratil intelektuální jiskřivost a chuť koncepčně se zabývat myšlenkově podnětnými záležitostmi.

V lednu 1951, krátce před Novomeského zatčením, ještě stačila vyjít jeho esej ve sborníku *Ilja Erenburg – Plamenné slovo pravdy*, vydaném při příležitosti oslav šedesátých narozenin sovětského spisovatele.⁶⁰ Jejím základem byla přednáška o Erenburgově tvorbě a jeho poměru ke Slovensku, kterou Novomeský pronesl

kritika buržoazní společnosti a antifašistu, který navzdory legionářské zkušenosti a dřívějšímu kritickému postoji k říjnové revoluci, dokázal v roce 1945 stanout na předním místě mezi těmi, kteří vřele a upřímně vítali Rudou armádu. Rozlúčka s Jankom Jesenským. In *Kultúrny život*, 1950, roč. 5, č. 10, s. 10; pretištěno in *NOVOMESKÝ*, ref. 17, s. 399-403.

⁵⁸ Odkaz Juraja Fándlyho. In *Kultúrny život*, 1950, roč. 5, č. 20, 22. 10. 1950, s. 1-2; pretištěno in *NOVOMESKÝ*, ref. 17, s. 403-408.

⁵⁹ Smysl obrozencových aktivit spatřoval v následujícím: „[Treba] vyzdvihnúť tú neobyčajnú a veľkolepú vec, že osvietenstvo Juraja Fándlyho nepozostáva len zo snahy ľud poučiť, naučiť ho lepšie hospodáriť, ale i z dobrého pochopenia osvietenských úsilí: otriasť mocou stredovekej cirkvi, alebo čo len jedným jej orgánom. Páni, veď je to pýcha našich dejín! Čerta starého záleží na tom, že sa Fándly pokoril, že sa dal zastrašiť. [...] Nesmie nás myliť, že Fándly sa podrobil napokon rozhodnutiu svojej cirkevnej vrchnosti. Bol prosto osamelý. Alebo mu chýbala osobná odvaha. I to je možné, že mu vernosť k cirkvi zabráňovala porušiť cirkevnú kázeň. Ale fakt faktom ostáva, že Fándly vyslovil na svoju dobu veľkú myšlienku a odôvodnil ju vážnymi pokrokovými argumentami, dodnes živými. Fándly mal pravdu a psou povinnosťou jeho oslavovateľov v roku 1950 je stáť na jeho strane.“ *DRUG*, ref. 8, sv. II., s. 567-568.

⁶⁰ MILCOVÁ, Květa (ed.). *Ilja Erenburg. Plamenné slovo pravdy*. Sborník k šedesátým narozeninám. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 58-70.

krátce před svým odchodem z pověřenecké funkce.⁶¹ K napsání textu se jistě nenechal dlouho přemlouvat. S autorem románů *Trust D. E. neboli historie zániku Evropy* či *Pád Paříže* se poznal už na sklonku dvacátých let, kdy Erenburg poprvé navštívil Slovensko a seznámil se s levicovými intelektuály okolo časopisu DAV. Názorová blízkost vytvořila mezi nimi přátelské pouto, které přetrvalo do poválečné doby.⁶² Nejen zásluhou davistů si Erenburg vytvořil k zemi pod Tatrami poměrně blízký vztah. Novomeský se ve svém příspěvku tohoto faktu několikrát dotknul. Navzdory jeho názvu („Priateľ slovenského ľudu“) se však soustředil především na zhodnocení Erenburgovy reportážní činnosti z dob občanského konfliktu ve Španělsku a druhé světové války. Do sborníku, jehož obsah byl silně poznamenán studenoválečnickou atmosférou, přispěli v podstatě všichni klíčoví protagonisté kulturní politiky KSČ v éře stalinismu (Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý, Gustav Bareš, Ladislav Štoll, Jiří Taufer, Jan Drda, Vítězslav Nezval, Marie Majerová aj.). Přesto nelze vyloučit, že po Novomeského zatčení – kvůli jeho příspěvku – putoval právě vytištěný náklad do stoupy.⁶³

Básník ještě stačil jménem Slovenské akademie věd a umění poslat Erenburgovi k narozeninám blahopřejný telegram.⁶⁴ Nápad na udělení čestného doktorátu bratislavskou univerzitou se mu však již nepodařilo dotáhnout do zdárného konce. Na svůj nezdar vzpomínal po letech dosti lakonicky: „Keď mal mať [Erenburg] šesťdesiat rokov, prišiel – myslím Andrej Mráz – s návrhom, aby mu Slovenská univerzita udelila čestný doktorský titul. [...] Myšlienku [...] sme si osvojili. Ale univerzita mu ho nestačila udeliť. [...] Vtedy už, aj keď nie nad jeho hlavou, naisto nad hlavou jeho slovenských priateľov sa sťahovali ťažké, hrozivé mraky. A tak, aby sa nezdalo, že na prísnom Slovensku má miesto zmierlivá zhovievavosť voči tým, čo sa s Erenburgom priatelili, zavrhl sa v mene Slovenska i pocta, ktorou chcela naša univerzita vyjadriť úctu k Erenburgovmu priateľstvu a porozumeniu voči Slovensku a jeho kultúre. Erenburg sotva čo vie o tomto naozaj úprimnom pokuse a jeho nezdare. Ale aj keby vedel o ňom, asi by sa iba ironicky usmial.“⁶⁵

⁶¹ SNA, f. PŠ, písomnosti povereníkov, kr. 20, inv. č. 36, Prednáška Ilja Erenburg a Slovensko, 28. 3. 1950. Stručný výtah z ní Pravda, 1950, 1. 4. 1950; přetištěno in NOVOMESKÝ, ref. 17, s. 393-399.

⁶² Novomeský se s Erenburgem seznámil v létě roku 1928, když společně s Clementisem doprovázel spisovatele a jeho manželku při jejich cestě po Slovensku. V senickém domě Novomeského matky prožil Erenburg v prosinci 1929 vánoční svátky. Ve třicátých letech se uskutečnilo vícero setkání (roku 1934 v Bratislavě, v Praze a poté ještě v Moskvě na sjezdu sovětských spisovatelů, o tři léta později ve španělské Valencii za občanské války). Na jaře 1936 se Erenburg také zúčastnil kongresu slovenských spisovatelů v Trenčianských Teplicích. Novomeský o pár měsíců později zprostředkoval návštěvu jeho dcery v Matici slovenské. Poválečné kontakty zatím nejsou zmapovány. Ke stykům Erenburga s davisty více ERENBURG, Ilja Grigorjevič. Lidé, roky, život, sv. 3. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 352-360; dále DRUG, Štefan. Dobrý deň, človek. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1983, s. 203, 233-234, 328-330, 340, 383-387, 392-393.

⁶³ Přitom ještě deset dní předtím, než si pro Novomeského přišla StB, vyšla v tisku na sborník delší upoutávka. Pravda, 27. 1. 1951, s. 5.

⁶⁴ Na poslední schůzi vedení Akademie, kterou její předseda řídil před svým zatčením, se hovořilo o Erenburgově děkovné odpovědi. ÚA SAV, f. SAVU, kr. 32, inv. č. 96, VI. zasadnutie Správy SAVU, 1. 2. 1951.

⁶⁵ Prieskumník a priekopník. In Kultúrny život, 1966, roč. 21, č. 5, s. 1 a 8; přetištěno NOVOMESKÝ, Ladislav. Splátka veľkého dlhu, sv. I. Bratislava: Nadácia Vladimíra Clementisa, 1993, s. 325-326.

Osobního setkání s dávným sympatizantem davistů se Novomeský dočkal až po svém návratu ze žaláře.⁶⁶

Jak Novomeský vnitřně prožíval své poslední měsíce na svobodě, lze dnes rekonstruovat jen obtížně. Snad po IX. sjezdu KSS doufal, že to nejhorší se kolem něj již přehnalo. Zároveň ale silně pociťoval rostoucí izolaci, která se kolem něj rozprostřela.⁶⁷ Navenek se patrně snažil nedat na sobě nic znát a choval se k lidem ve svém okolí, jako by se nic nestalo.⁶⁸ Rutinně vykonával všechny své povinnosti. S úzkostí a strachem však musel vnímat nebezpečí, které se k němu krok za krokem přibližovalo.⁶⁹ Určitě zaregistroval mediální tažení proti buržoaznímu nacionalismu, do něhož se na jaře 1950 zapojili i někteří jeho spisovatelští kolegové.⁷⁰ Nepochybně ho zasáhl tragický úděl „trockisty“ Závěše Kalandry. Přibližně ve dnech, kdy byl autor *Českého pohanství* v procesu s Miladou Horákovou a spol. odsouzen k trestu smrti a následně popraven, navštívil Novomeský v Lánech Klementa Gottwalda. Nenávistným útokům, které se na Kalandrovu hlavu valily v soudní síni či na stránkách tisku, mohl jen těžko věřit.⁷¹ Nalezl však tváří v tvář prezidentovi, jehož důvěru nechtěl za žádnou cenu ztratit, odvahu utrousit za dávného přítele aspoň slovo? Nebo se ožehavému tématu raději vyhnul? S Kalandrou měl přece mnoho společného. Žážitky z redakce *Rudého práva*, blízkost k umělecké avantgardě, obdobný okruh generačních přátel.⁷² Nezahlédl

⁶⁶ Erenburg ve svých memoárech uvedl, že se o Novomeského uvěznění dozvěděl od Adolfa Hoffmeistra po svém příjezdu do Prahy na sekretariát Světové rady míru, na jejíž činnosti se tehdy podílel. Jeho tehdejší návštěvu Československa dokládá dobový tisk (*Rudé právo*, 3. 3. 1951, s. 4; *Pravda*, 4. 3. 1951, s. 2). Jak na postih přítele reagoval, se můžeme jen dohadovat. S Novomeským se znovu uviděl po roce 1956, kdy byl básník zaměstnán v pražském Památníku národního písemnictví. ERENBURG, ref. 62, s. 359.

⁶⁷ Státní bezpečnost např. zachytila postřeh básníkovy manželky Karly Novomeské, která se v dopise své sestře Pavle Slavíkové měla zmínit o tom, že „Laco je v poslední době zaražen jednáním svých známých a že se těchto straní.“ ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, složka Laco Novomeský, Slavíková Pavla – přípravě šetření, 15. 1. 1951.

⁶⁸ Nasvědčoval by tomu např. přátelský tón jeho gratulace k padesátinám Andreje Siráckého, jejímž prostřednictvím se nejspíš snažil vlít do žil trochu optimismu i sobě samému: „Pripomínam Ti tvojich päťdesiat rokov v dobe, ktorá malo dovoľuje obracať sa nazad, na seba a ani Tebe ani nám neumožňuje s uspokojením, po luteránsky povedať: dobre jsem činil, co jsem činil. Naopak: žiada záväzné slovo o tom, čo ďalej, čo v ďalšej budúcnosti chceš konať a vykonať. A dobre je tak! Takýmto spôsobom päťdesiatky nijako neuzatvárajú životné púte, nezužujú cesty ďalšie, naopak, vyžadujú si nové perspektívy i v osobných životoch.“ DRUG, ref. 8, sv. II., dopis Andreji Siráckému, 9. 12. 1950, s. 576.

⁶⁹ Jeho nedobré psychické rozpoložení lze vypožorovat ze sdělení krajského velitelství StB v Karlových Varech. Podle něj byl Novomeský při dovolené v lázeňském městě „velice nervózní a často až roztržitý“. ABS, f. MNB, sign. ZV 66/1, složka Laco Novomeský, sdělení KV StB Karlovy Vary, 19. 7. 1950.

⁷⁰ Blíže k němu PETŘÍK, Vladimír. *Proces & tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990, s. 60-67; BÍLIK, René. *Industrializovaná literatúra (1945–1956)*. Bratislava: Proxy, 1994, s. 25-27; DRUG, ref. 46, s. 26-27.

⁷¹ K mediálním atakům proti Kalandrovi nejvíce FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr. *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha: ÚSTR, 2008, s. 86, 88, 98, 102-104, 395, 397-398, 402, 469-473, 508-511, 536-537.

⁷² S ohledem na rodinné přátelství hledala po Kalandrově zatčení u Novomeských pomoc jeho žena Ludmila. Básníková dcera na to vzpomíná následovně: „Na Lídu si ještě pamatuji z Bratislavy, kdy mi bylo asi pět let, a Lída byla celý den u nás a stále plakala, pak asi dostala i nějaký

v Závišově krutém osudu neblahou předzvěst vlastní budoucnosti? Nezačal se v skrytu duše připravovat i na variantu svého zatčení? Otázky zůstávají bez jednoznačné odpovědi...

Novomeského angažmá v čele Slovenské akademie věd umění bylo jeho v životě jen kratičkou, zatčením 6. února 1951 násilně přerušenu epizodou. Nesporně si tenkrát musel uvědomovat, v jak schizofrenní situaci se ocitl. Ve funkci, která mu byla stranickými místy přidělena, se snažil nadále napomáhat koncepčnímu rozvoji slovenské vědy i kultury a aspoň zčásti pokračovat v některých projektech, které inspiroval ještě jako pověřenec školství. Zároveň však až úzkostlivě dbal na to, aby všechny jeho aktivity byly v souladu s rigidními ideologickými požadavky stalinské kulturní politiky. Pro názorově otevřeného člověka, který své kroky jen nerad spoutával myšlenkovými schémata a utilitárními politickými požadavky, to jistě nebylo snadné. Leč, podvolil se. Ale ani stranickou disciplínou podmíněná ochota vtěsnat se do příkázaných ideově-politických mantinelů neuchránila Novomeského od jeho budoucího osudu. Po svém „odhalení“ byl z postu předsedy Správy Akademie odstraněn a jeho působení bylo ex post podrobena nekompromisnímu odsudku: „Zradca Novomeský, ako je známe, prevádzal po dlhý čas oportunistickú, zdanlivo kompromisnícku, v skutočnosti protistranícku kádrovú politiku medzi vedeckými pracovníkmi. Veľmi si obľuboval rozličné rozhovory so staršími «uznávanými» odborníkmi. Venoval im veľa času aj pozornosti. Pritom však nezaujímal ho pomer starších odborníkov k ľudovodemokratickému zriadeniu, k Sovietskemu zväzu, ku strane a ani sa nepokúšal, aby ich priviedol na pozície marxizmu-leninizmu. [Jeho] nezásadný kompromisnícky pomer k ideologickým otázkam spomalil výchovu staršej vedeckej inteligencie a to bola tiež jedna zo zákerných foriem Novomeského záškodníctva, ktorou poškodil rozvoj našich vysokých škôl vedy. O výchovu mladej socialistickej vedeckej generácie sa Novomeský nestaral, nemal pre ňu času, ani pozornosti, zámerne ju ignoroval, zosmiešňoval. Tým sa zdržala výchova novej socialistickej vedeckej inteligencie.“⁷³

SAVU byla po uvěznění svého předsedy nejprve podrobena tvrdým kádrovým čistkám a poté v roce 1953 transformována v nástupnickou organizaci, Slovenskou akademii věd. Novomeského jméno bylo až do roku 1963 vymazáno z jejích dějin, v oficiálních dokumentech se raději nepřipomínalo. Kdo mohl tehdy tušit, že se básník po své rehabilitaci do SAV ještě na nějaký čas vrátí, byť už jen jako řadový zaměstnanec Ústavu slovenské literatury. Ale to už je jiná kapitola Novomeského života.

záchvat, protože seděla, či ležela na zemi a mama volala doktora. Takovéto scény si malé dítě zapamatuje, a že jich ještě bylo. Lída zemřela na rakovinu o nějaký čas později [v roce 1952 – pozn. aut.].“ Archiv autora, BŮTOROVÁ-NOVOMESKÁ, Elena. O Pavle, strojopis, s. 5. Ludmila Kalandrová také neúspěšně prosila prezidenta Gottwalda o milost pro svého muže. Její sugestivní dopis otiskl s komentářem BLAŽEK, Petr. Jen zaváté stopy. In A2, 2006, roč. 2, č. 26. Dostupné na internetu: <http://www.advojka.cz/archiv/2006/26/jen-zavate-stopy> [cit. 25. 1. 2017].

⁷³ Dokument pre ÚV KSS definujúci zásady kádrovej politiky v budúcej SAV, zima 1953, In KOVÁČ, Dušan a kol. Dejiny Slovenskej akadémie vied, s. 396.

Literatura:

Archivy a prameny:

Archiv autora, BÚTOROVÁ-NOVOMESKÁ, Elena. O Pavle, strojopis, s. 5.

Archiv bezpečnostních složek, f. Ministerstvo národní bezpečnosti – případ Slánský a spol.

Kultúrny život

Literární archiv Památníku národního písemnictví, f. Ladislav Novomeský.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, f. Mikuláš Bakoš.

Národní archiv, f. Komunistická strana Československá – Ústřední výbor, 03/10 (barnabitská komise)

Nařízení SNR č. 22/1946 Sb. Viz Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, SNR 1945–1946, stenoprotokoly, 15. schůze, 8. 2. 1946, dostupné na internetu: <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/015schuz/s015007.htm> [cit. 25. 1. 2017].

Slovenský národní archiv, f. Povereníctvo školstva.

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, f. Slovenská akadémia vied a umení.

Monografie a sborníky:

BAĎURÍK, Jozef. Pedagogická činnosť univ. Prof. Dr. Daniela Rapanta. In Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997). Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998.

BARNOVSKÝ, Michal. Na ceste k monopolu moci. Bratislava: Archa, 1993.

BÍLIK, René. Industrializovaná literatúra (1945–1956). Bratislava: Proxy, 1994.

BORODÁČ, Ján. Spomienky. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1995.

BOUČEK, Jaroslav. 27. 6. 1950. Poprava Závaše Kalandry – česká kulturní avantgarda a KSČ. Praha: Havran, 2006.

DOSKOČIL, Zdeněk. Jak se Ladislav Novomeský stal buržoazním nacionalistou. In DRUG, Štefan – DOSKOČIL, Zdeněk – GAVURA, Ján. Väzeň vlastných súdruhov. Z väzenských rokov básnika Novomeského. Fintice – Košice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania, 2015.

DRUG, Štefan. Dobrý deň, človek. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1983.

DRUG, Štefan. Premeny umeleckého života po roku 1948. In DRUG, Štefan (ed.). Umenie v službách totality 1948–1956. Sondy do problematiky. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry, 2001.

DRUG, Štefan (ed.). Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského, sv. I–II. Bratislava: Tatran, 1988–1989.

ERENBURG, Ilja Grigorjevič. Lidé, roky, život, sv. 3. Praha: Československý spisovatel, 1967.

FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr. Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provádějící proces s Miladou Horákovou a spol. Praha: ÚSTR, 2008.

HIRNER, Alexander. Matičná myšlienka. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1992.

HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. Ladislav Novomeský. Bratislava: Pravda, 1981.

JABLONICKÝ, Jozef. Samizdat o odboji. Bratislava: Kalligram, 2004.

KOVÁČ, Dušan a kol. Dejiny Slovenskej akadémie vied. Bratislava: Veda, 2014.

KŘEŠŤAN, Jiří. Případ Václava Talicha. K problému národní čistoty a českého heroismu. Praha: Akropolis, 2014.

KUČERA, Martin. Dialektika poezie a života. In V tenkej koži básnika. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004.

LETZ, Róbert. Slovensko v rokoch 1945–1948 na ceste ku komunistickej totalite. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994.

- MARTÁK, Ján. S Novomeským v Matici slovenskej. In ROSENBAUM, Karol (ed.). Ladislav Novomeský 1904–1974. Martin: Matica slovenská, 1974.
- MILCOVÁ, Květa (ed.). Ilja Erenburg. Plamenné slovo pravdy. Sborník k šedesátým narozeninám. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Splátka veľkého dlhu, sv. I. Bratislava: Nadácia Vladimíra Clementisa, 1993.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Zväzky a záväzky. Výber zo statí a článkov (1945–1950). Bratislava: Pravda, 1972.
- Otázky žurnalistiky. Štúdie, články k problémom dejín, teórie tlače, rozhlasu a televízie, 1965. Martin: Matica slovenská, 1966.
- PETRÍK, Vladimír. Proces & tvorba. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990.
- PÖSS, Ondrej (ed.). Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Bratislava: Historický ústav, 1994.
- Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska. Bratislava: ÚV KSS, 1950.
- RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. Slovenské národné orgány 1943–1968. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1973.
- ROST, Nico. Goethe. Bratislava: Dukla 1949.
- SYRNÝ, Marek. Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní. Banská Bystrica: Belianum, 2013.
- ŠÁMAL, Petr. Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády. In NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr a kol. Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011.
- ŽÁRY, Štefan. Snímanie masiek. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979.
- WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kol. Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť. Martin: Matica slovenská, 2003.
- WINKLER, Tomáš. Matica Slovenská. Vrastanie do času. Martin: Matica slovenská, 2013.

Studie a články v časopisech:

- BLAŽEK, Petr. Jen zaváté stopy. In A2, 2006, roč. 2, č. 26. Dostupné na internetu: <http://www.advojka.cz/archiv/2006/26/jen-zavate-stopy> [cit. 25. 1. 2017].
- BLAŽEK, Petr. „Ludovodemokratický honorár“. Dopisy Ladislava Novomeského Záviši Kalandrovi. In Pamäť národa, 2006, roč. 2, č. 2, s. 50–56.
- DRUG, Štefan. Hviezdoslavovská akcia a Novomeský. In Slovenská literatúra, 38, 1991, č. 2, s. 93–111.
- DRUG, Štefan. Novomeský a Matica slovenská. In Slovenské pohľady 103, 1987, č. 4, s. 49–66.
- CHARVÁT, Juraj. Spomienka na Novomeského redakciu. In Slovo 2004, roč. 6, č. 23, dostupné na internetu: <http://www.noveslovo.sk/node/23833> [cit. 25. 1. 2017].
- KUČERA, Martin. Pocta marxistovi, popravenému komunisty. Kalandrův Zvon svobody znovuobjevený. In Zrcadlení/Zrkadlenie, 2011, roč. 7, č. 3, s. 23–49.

Počet slov: 9 442

Počet znakov vrátane medzier: 66 242

DIVADELNÍCTVO V NITRE V ROKOCH 1939 – 1945

~~~~~
Miroslav PALÁRIK

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hodžova 1
949 01 Nitra
mpalarik@ukf.sk

PALÁRIK, Miroslav. Stage-craft in Nitra between the years 1939-1945. The totalitarian regime established in Slovakia after October 1938 affected not only the political and economic life, but it was fully manifested in the cultural sphere and ways of spending leisure time as well. Residents of Nitra could feel „the cold breath of totalitarianism“ on their own skin in the form of restrictions and regulations issued by the governing party through local loyal representatives during the Second World War. Regulations issued during the Second World War by Hlinka' Slovak People's Party influenced stagecraft as well as other elements of leisure time activities. After the Vienna Arbitration, Slovakia lost the city of Košice with the second most stable theatrical scene. There was a theater company only in Bratislava along with several touring and amateur theaters. Their number had been significantly reduced. The government power was not interested in Czech artists, who had to leave the country. It supported mainly Slovak dramatic works, however, there were only a few authors, who were able to write a good drama. Therefore, the government power tried to compensate this deficit by holding competitions for the best drama, but this effort did not have any great response among authors. Many dramatic pieces contained ideological elements. The works of some authors were even misused for propaganda purposes. A new theater ensemble led by Fraňo Devinský was established in Nitra at this time. The ensemble gradually spread and even persons who were suspicious of the regime started to act here. However, operation of theater was financially demanding and if Devinský wanted to maintain its operation with the help of state grants, he had to adjust the program to the requirements of state representatives. Therefore, this theater also performed dramatic plays that had national character and emphasized imaginary milestones in Slovakia's past. On the contrary, the state and critics were not in favor of operettas, which were very popular and attended by large crowds, who enjoyed their simple story and well-known songs. The amateur theatrical scene in Nitra almost completely ceased to exist. Amateur actors did not want to perform the theatrical plays required by the state and after the harsh criticism of one of its satiric plays, the amateur theatrical company completely ceased operation.

Kľúčové slová: Slovenské ľudové divadlo; divadelníctvo; Nitra; totalita;

Keywords: Slovak Folk Theatre; Stage-craft; Nitra; Totality;

Úvod

Umenie a kultúrna sféra v období slovenského štátu patria medzi menej prebádané oblasti slovenskej historiografie, aj keď v poslednej dobe sa im dostalo od autorov viacej pozornosti.¹ Divadelníctvo ako jedna z dlhodobých súčastí umeleckej a kultúrnej scény zohrávalo významnú úlohu aj v dobe autonómie Slovenska a po vzniku slovenského štátu. Hoci počet „kamenných“ divadiel sa po novembri 1938 znížil, vládna moc sa snažila o podporu kreovania nových stálych divadelných súborov vo väčších slovenských mestách. Podobne to bolo aj v prípade ochotníckych súborov, ktorých vznik štátostrana kontrolovala prostredníctvom Ústredia slovenských ochotníckych družstiev. Keďže v sledovanom období bol v slovenskom štáte autoritatívny politický režim, do popredia sa dostáva otázka, do akej miery sa prejavili zásahy vládnej moci do tohto druhu umenia.² Boli dramatické diela vznikajúce v tomto období zámerne upravované tak, aby vyhovovali duchu doby a štátnej ideológii? Mali sa v tomto type diel objavovať symboly súvisiace s vládnuou stranou? Ak áno, ktoré to boli? Dostávali umelci/tvorcovia divadelných hier objednávky na vytvorenie dramatických diel priamo od štátu aj s ich tematickou vyhranenosťou? Kto boli autori týchto diel? Boli v čase slovenského štátu povolené divadelné predstavenia, ktoré sa stavali opozitne voči

¹ Bez nároku na vymenovanie všetkých diel, pozri napríklad: HANÁKOVÁ, Petra. Udávať, dozeňať a trestať. Slovenské kino 1939 – 1945 v policajných a iných archívoch. In KANÚCH, Martin (ed.). Film a kultúrna pamäť. Bratislava: Asociácia filmových klubov a Slovenský filmový ústav, 2014, s. 114-127. BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka et al (eds.). Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945. Katalóg k výstave. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2016. 437 s. MISTRÍK, Miloš a kol. Slovenské divadlo v 20. storočí. Bratislava: VEDA, 1999. 539 s. DRAXLER, Vladimír. Slovenský rozhlas 1938 – 1945. In Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia, 2013, roč. 13, č. 1-2, s. 141-175. PALÁRIK, Miroslav. Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945. Nitra: UKF, 2011. 198 s. PALÁRIK, Miroslav. The fate of objects of artistic or historic interest owned by Jews during the Second World War. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. The Nitra cinema during the Second World War. In Historický časopis, 2015, roč. 63, č. 2, s. 291-312. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Libri prohibiti. Zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra. In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, roč. 4, č. 2, s. 117-137. PALÁRIK, Miroslav. Ochrana slovenského pamiatkového fondu v čase existencie tzv. slovenského štátu. In Muzeum: muzejní a vlastivědná práce, 2010, roč. 48, č. 2, s. 19-29. JAKSICOVÁ, Vlasta. Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia. Bratislava: Historický ústav SAV, Veda, 2012. 360 s. CIEL, Martin. Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989. Bratislava: Občianske združenie Vlna, 2017. 148 s. FALATHOVÁ, Zuzana. Museology and organisation of exhibitions in Bratislava during the period of Slovak Republic (1939 – 1945). In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, roč. 5, č. 2, s. 61-76. KURINCOVÁ, Elena. Múzeum mesta Bratislavy počas druhej svetovej vojny. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (eds.). Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky. Bratislava: Zväz múzeí na Slovensku & Slovenské národné múzeum, 2015, s. 54-64. KAČÍREK, Ľuboš. Editorial activities of museums in late 19th and early 20th century. In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, roč. 5, č. 1, s. 43-56.

² K tejto problematike pozri napríklad: CARROLL, Noël: Politics and Aesthetics, Historical and Conceptual Overview. In KELLY, Michael (ed.). Encyclopedia of Aesthetics. Volume 4. New York, Oxford 1998, s. 12-16; KUKUROVÁ, Lenka. Politické aspekty v súčasnom umení. České a slovenské umenie v období 1989 – 2011. [Dizertačná práca.] Univerzita Karlova v Praze, 2012, s. 12 a n.

režimu? Išlo v nich o kritiku pomerov v štáte alebo len o prezentovanie inej ideológie? Ako voči takýmto predstaveniam postupoval štát a oficiálne médiá? Boli niektorí umelci štátom proskribovaní? Ako sa obyvateľstvo stavalo k divadelnému umeniu? Ktoré hry uprednostňovalo a prečo? Čo mu bolo bližšie, divadelné predstavenia profesionálnej scény alebo hry ochotníkov? Načrtnuté otázky sú, samozrejme, len vybranou vzorkou. Odpovede však môžu pomôcť pochopiť hĺbku vplyvu totalitnej moci na verejný a súkromný život na Slovensku a jej snahy o „zglajchšaltovanie“ spoločnosti.

Tematika vývoja divadelníctva v období rokov 1939 – 1945 nie je na Slovensku nová a ocitla sa v zornom poli niekoľkých autorov³, ktorí sa problematikou zaoberali viac-menej z teatrologického hľadiska. Všímali si poetiku vybraných predstaviteľov slovenskej divadelnej scény, dramatiky a scénografiu prezentovaných hier a rôzne ďalšie umelecké aspekty vývinu slovenského divadelného umenia. Významnú časť diel tvoria aj biografické reflexie o významných hercoch, prípadne režiséroch.⁴

Vývoju profesionálnych divadelných scén v jednotlivých mestách v období druhej svetovej vojny sa venovali aj historické práce. Kým niektoré diela majú skôr popisný a prehľadový charakter⁵, v iných sa divadelníctvo prezentovalo

³ Bez nároku na vymenovanie všetkých autorov, ktorí sa problematike venovali, spomeniem len niektoré diela: ŠTEFKO, Vladimír. Divadelná Nitra. 50 rokov slovenského profesionálneho divadla v meste. Bratislava: Obzor, 1989. 423 s. ŠTEFKO, Vladimír. Slovenské činoherné divadlo 1938 – 1945. Pokus o náčrt problematiky. Bratislava: Tália-press, 1993. 171 s. POLÁK, Milan. Frontové divadlá slovenskej armády (1943). Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998. 158 s. ČAVOJSKÝ, Ladislav a kol. Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1967. 590 s. ČAVOJSKÝ, Ladislav – ŠTEFKO, Vladimír. Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980. Bratislava: Obzor, 1983. 505 s. MARTÁK, Ján. Ochotnícka činohra 1918 – 1944. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1965. 361 s.

⁴ Bez ohľadu na úplnosť pozri napríklad: HIMIČ, Peter. Janko Borodáč – zakladateľ alebo exulant? In Ľudia a dejiny – historická biografia a jej miesto v historiografii. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Ľudia a dejiny – historická biografia a jej miesto v historiografii, konanej dňa 11. septembra 2015 v Košiciach. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 120-125. Autor vychádza takmer výhradne z autobiografických spomienok Janka Borodáča. PODMAKOVÁ, Dagmar (ed.). Hana Meličková. Bratislava: Tália-press, 1996. 265 s. BULÝ, Marián. Anton Prídavok a jeho účasť v prešovskom divadelnom živote v rokoch 1938 – 1944. In Nové obzory 23. Bratislava: Osveta, 1981, s. 181-213. KASÁČ, Zdenko (ed.). Anton Prídavok. Život a dielo. Zborník pri príležitosti 70. nedeľných narodenín a IX. Literárneho Kežmarku. Bratislava: Osvetový ústav, 1974. PROCHÁZKA, Miroslav. Andrej Bagar. Divadelný kráľ storočia. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. Bratislava: VEDA, 2003, s. 31-34. KÁZMEROVÁ, Ľubica. Hana Meličková. Veľká dáma slovenského divadla. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. Bratislava: VEDA, 2003, s. 411-414. ŠTEFKO, Vladimír – FOJTÍKOVÁ-FEHÉROVÁ, Dária – TIMKO, Martin. Ferdinand Hoffmann. Kritik, dramaturg, režisér... Bratislava: Divadelný ústav, 2015. 574 s.

⁵ Napríklad: ČAVOJSKÝ, Ladislav. Divadlo v Trnave. Bratislava: Obzor, 1982. 55 s. HIMIČ, Peter. Tektonika a ruptúry divadelnej genézy Košíc (1899 – 1999). In ŠUTAJ, Štefan – DZURIKANI NOVÁ, Nikoleta (eds.). Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 104-127. HIMIČ, Peter. Divadelný život Prešova. Od počiatkov do polovice 20. storočia. Bratislava: Divadelný ústav, 2014. 283 s. MUŠINSKÝ, Ladislav. Ochotnícke divadlo v Piešťanoch. 1. časť. 1918 – 1945. In KOSTELNÍK, Martin (ed.). Balneologický spravodajca. = Balneological Bulletin. Vlastivedný

ako súčasť možností trávenia voľného času⁶ v zmysle alternatívy medzi návštevou knižnice alebo kina, aktívnym športovaním a inými formami voľnočasových aktivít. Zároveň sa v týchto dielach poukazuje na fakt, akým spôsobom môže politická moc zasahovať a ovplyvňovať každodenné trávenie voľného času obyvateľov štátu prostredníctvom rôznych nariadení a vyhlášok. Špeciálnu skupinu príspevkov tvoria analytické štúdie sledujúce úzke prepojenie umeleckého a politického života.⁷

Pri rekonštrukcii osudov nitrianskeho ochotníctva a profesionálnej divadelnej scény v období slovenského štátu možno využiť celkom bohatý pramenný materiál. Aktivitu ochotníckych divadelných spolkov, ktoré v sledovanej epoche pôsobili na pôde mesta, možno rekonštruovať prostredníctvom prameňov uložených vo fonde Ústredie slovenských ochotníckych divadiel v Archíve Matice slovenskej v Martine. Zdroje dopĺňajú zmienky o činnosti nitrianskych ochotníkov na Okresnom a Mestskom úrade v Nitre zo Štátneho archívu v Nitre. Hodnotenie predstavení pripravených ochotníkmi si možno prečítať v dobovej tlači, najmä Nitrianskej stráži. Pre poznanie nitrianskej profesionálnej scény je kľúčový fond Slovenské ľudové divadlo, ktorý opatruje Archív Divadelného ústavu v Bratislave. Materiál fondu podrobne zachytáva činnosť súboru pod vedením Fraňa Devinského. Riaditeľ súboru spolu s vybranými členmi často poskytovali rozhovory, zväčša obhajujúce vlastné kroky, ktoré boli publikované na stránkach dobových novín a časopisov, ako napríklad Slováč, Slovenská politika, Gardista. Významným zdrojom informácií o vývoji divadelníctva v období druhej svetovej vojny sú časopis Naše divadlo, ktorý vydávalo Ústredie slovenských ochotníckych divadiel v Martine, viaceré práce popredných slovenských divadelných historikov a publikované dobové pramene.⁸

Príspevok o divadelníctve v Nitre v sebe prepája niekoľko rovín. Prvou je sledovanie postupných krokov smerujúcich k vytvoreniu profesionálnej divadelnej

---

zborník múzea. Piešťany: Trnavský samosprávy kraj – Balneologické múzeum v Piešťanoch – Piešťanská muzeálna spoločnosť, 2008 – 2010 (vydané v roku 2011), s. 190-268.

⁶ Pozri napríklad: PEKÁR, Martin. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov). In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 63-69. Štúdia nespomína pôsobenie Slovenského ľudového divadla v Prešove, hoci v ňom strávilo približne rok.

⁷ Pozri napríklad viaceré práce od: PODMAKOVÁ, Dagmar. Divadlo v zrkadle spoločensko-politických kontextov. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikov Milanovi Zemkovi. Bratislava: HiÚ SAV & Prodama, 2014, s. 497-508. PODMAKOVÁ, Dagmar. Divadlo na Slovensku 1918 (1920) – 1938. In ROGUĽOVÁ, Jarmila (ed.). Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. Bratislava: Historický ústav SAV 2009, s. 153-162. PODMAKOVÁ, Dagmar. Divadlo v živote Vavra Šrobára. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). Dr. Vavro Šrobár – politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava: Ústav politických vied SAV – VEDA, 2012, s. 775-782. PODMAKOVÁ, Dagmar. Múzy v službe politiky. Divadlo a propaganda. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGUĽOVÁ, Jaroslava (eds.). Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií. Bratislava: AEP, 2005, s. 195-204.

⁸ LAJCHA, Ladislav. Dokumenty SND. Zápas o zmysel a podobu SND (1920 – 1938). Bratislava: Divadelný ústav, 2000. 1003 s. LAJCHA, Ladislav. Dokumenty SND 1939 – 1945. Divadlo v rokoch vojny. 2. diel. Bratislava: Divadelný ústav, 2000. 585 s.

scény v Nitre, ktoré sa viažu práve k obdobiu vojnovnej Slovenskej republiky. Mestské divadlo sa po prvýkrát stalo sídlom stáleho divadelného súboru, od ktorého sa veľa očakávalo najmä pri pozdvíhovaní kultúrnej úrovne Nitranov. Isté očakávania mala aj vládna moc, ktorá, ako už bolo vyššie spomenuté, do tejto sféry umenia aktívne zasahovala. Preto v niektorých podkapitolách príspevok presahuje hranice mesta, regiónu a na vysvetlenie pomerov popisuje situáciu na úrovni štátu. Kreovanie stáleho divadelného súboru so sebou prinášalo aj nutnosť súžitia rôznorodého umeleckého súboru vnútri a tiež s obyvateľmi mesta. Domáce ochotnícke spolky z medzivojnového obdobia boli nahradené profesionálnymi hercami z celého Slovenska, ktorých maniere mohli byť Nitranmi prijímané rôzne. Výraznejšie sa zmenil repertoár hier. Pribudli vážne dramatické diela, ktoré boli dovtedy hrané skôr sporadicky. Možnosti trávenia voľného času tak boli opätovne rozšírené. Príspevok hľadá odpovede na otázku, aký typ predstavení uprednostňoval väčšinový divák v Nitre, a pokúša sa dešifrovať, prečo to tak bolo. Štúdia zachytáva aj aspekt fungovania profesionálneho súboru, jeho vnútorného poriadku, prostredníctvom ktorého sa snažil regulovať aj správanie hercov navonok. Čitateľovi tak umožňuje nahliadnuť do zákulisia Slovenského ľudového divadla, ktoré doteraz nebolo známe.

Stručný náčrt stavu nitrianskeho divadelníctva v medzivojnovom období

Počiatky divadelnej scény v Nitre vystupujúcej pred divákmi vo vlastnej budove siahajú do druhej polovice 19. storočia⁹, keď sa v meste začalo stavať divadlo. Na jeho doskách však do roku 1918 dostávali priestor len maďarské a nemecké divadelné krúžky. Po vzniku Československa sa maďarský umelecký súbor rozpadol a väčšina jeho členov odišla do nového pôsobiska. Nitra tak na istú dobu zostala bez divadelných predstavení. Na scéne sa však čoskoro objavili nové súbory. Niektoré z nich sa organizovali v rámci rôznych spolkov, ako boli napríklad Sokol, Orol a i. Spolu ich do roku 1922 vzniklo v meste približne šesťnásť. Išlo o ochotnícke krúžky, ktoré si priestory na divadelné predstavenia prenajímali. Hrali buď v nitrianskom divadle, alebo využívali väčšie miestnosti v školách a sály v Župnom, Živnostenskom, Robotníckom, Národnom a Katolíckom dome.¹⁰ Od roku 1919 na nitrianskej divadelnej scéne možno pozorovať počiatky bábkového divadla, ktoré sa spájajú s pôsobením telocvičného spolku Sokol a učiteľov v Štátnej obchodnej akadémii v Nitre.¹¹ Miesto v Mestskom divadle bolo tiež prepožičané na tú dobu ešte novej kinematografickej zábave. Budova bola adaptovaná na podmienky umožňujúce filmové predstavenia v kine s názvom Republika. Správcom biografu sa v mene vlastníka kinolicencie (Družstva Slovenského národného divadla¹²) stal

⁹ BALLAY, Miroslav. *Kontinuita Študentského divadla VYDI*. Nitra: UKF, 2012. 198 s.

¹⁰ ZUBÁCKA, Ida. *Nitra za prvej ČSR*. Nitra: UKF, 1997, s. 93.

¹¹ K tomu pozri bližšie: ŠIŠKA, Matej. *Staré divadlo Karola Spišáka v Nitre a regionálna kultúra*. Nitra: FF UKF, 2013, s. 24.; ŠTEFKO, Divadelná Nitra..., ref. 3, s. 20-33.

¹² O činnosti Družstva Slovenského národného divadla pozri bližšie: BOKES, František. *Družstvo Slovenského národného divadla*. In *Slovenské divadlo. Revue dramatických umení*, 2008, roč. 56, č. 2, s. 236-258.

Václav Mizera.¹³ Stále premietanie pre filmových nadšencov sa začalo koncom októbra 1920.¹⁴ Kino poskytovalo priestor pre 395 platiacich divákov.¹⁵ Tieto aktivity na divadelnej pôde však nemali dlhé trvanie. Už začiatkom roku 1924 správa kina informovala kompetentných úradníkov na ministerstve pre správu Slovenska, že činnosť výrazne obmedzilo, a to pre bohaté konkurenčné prostredie, bojkot Čechoslováka Mizera zo strany obyvateľstva prevažne maďarskej národnosti a celkovú finančnú tieseň Nitranov v čase hospodárskej recesie.¹⁶ V tomto režime fungovalo kino Republika ešte približne rok. Následne boli pri revízii budovy zistené závažné nedostatky v protipožiarnej ochrane.¹⁷ Problémy spôsobovali nezodpovední návštevníci a členovia divadelného krúžku, ktorí fajčením zvyšovali nebezpečenstvo vzniku požiaru. Odvtedy sa skúšky divadelníkov konali výhradne za prítomnosti hasičského zboru. Pre nevyhovujúci stav budovy sa „divadelné kino“ muselo vyšťahovať do konca júla 1925.¹⁸ Budova divadla mala následne prejsť komplexnou rekonštrukciou a v budúcnosti mala slúžiť výhradne divadelným účelom. Kino Republika sa presťahovalo v apríli 1925 do budovy bývalého kina Urania. Na niekoľko nasledujúcich rokov tak Republika zostala jediným kinom v meste.¹⁹ Družstvo Slovenského národného divadla si už v roku 1926 nechalo postaviť novú účelovú budovu pre potreby filmových predstavení. Stalo sa ňou kino na Radlinského ulici²⁰, ktoré neskôr odkúpil nitriansky podnikateľ v oblasti zábavy Július Stark a pomenoval ho Palace.²¹

¹³ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej len SNA v BA), fond Ministerstvo vnútra (ďalej len f. MV), 1940, kr. 719. List Župného úradu v Nitre adresovaný ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska dňa 8. 9. 1923.

¹⁴ SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. List účastinnej spoločnosti pre filmový obchod a priemysel v Bratislave adresovaný ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska, kinoadministratívne oddelenie, dňa 26. 10. 1920.

¹⁵ SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. Plány Mestského divadla adaptovaného pre biograf Slovenského národného divadla.

¹⁶ SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. List Župného úradu v Nitre adresovaný ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska dňa 15. 1. 1924.

¹⁷ Najbližší požiarňny hydrant k budove bol bez vody a hadice, ktorými sa malo hasiť, boli chybné, nevyhovujúca bola elektroinštalácia, preto hrozilo nebezpečenstvo vzniku požiaru, núdzové osvetlenie bolo inštalované iba v priestoroch biografu a vo zvyšku budovy chýbalo. Množstvo prvkov v budove bolo vyrobených z dreva, čo zvyšovalo možnosť rýchleho šírenia požiaru. Absentovalo aj telefonické spojenie, ktoré malo byť využité pri privolaní požiarnikov. SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. Zápisnica z ohňo-polícajnej prehliadky budovy divadla vykonanej dňa 29. 10. 1924.

¹⁸ SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. Koncept listu Policajného riaditeľstva v Bratislave adresovaný Družstvu Slovenského národného divadla dňa 16. 2. 1925.

¹⁹ SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. List Okresného úradu v Nitre adresovaný Ministerstvu pre správu Slovenska v Bratislave dňa 10. 4. 1925.

²⁰ Plány nového kina boli predložené ministrovi pre správu Slovenska dňa 22. 1. 1926. SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. List Župného úradu v Nitre adresovaný ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska dňa 20. 2. 1926.

²¹ O tom konkrétnejšie: MIKULÁŠOVÁ – PALÁRIK, Nitra cinema..., ref. 1, s. 291-312.

Obrázok č. 1: Budova nitrianskeho divadla (Fond Ponitrianskeho múzea v Nitre)

V medzivojnovom období teda Nitra nemala stály umelecký súbor, ktorý by pripravoval celosezónny repertoár. Divadlo bolo prenajímané na podujatia rôznym „kočovným“ súborom, organizáciám a inštitúciám. V tomto období v ňom hosťovali napríklad Slovenské národné divadlo²², vidiecky divadelný súbor pre Slovensko z Banskej Štiavnice²³, Krúžok žien Československej sociálnej demokratickej strany robotníckej v Nitre²⁴, ruský divadelný súbor pod vedením Dimitrija Romanoffa²⁵ a Východoslovenské národné divadlo²⁶. Veľmi často do mesta zavítala spoločnosť pod vedením Otakara Nováka²⁷, ktorej vedenie po smrti riaditeľa v roku 1929 prevzala jeho manželka Marie Nováková²⁸. Prenajímateľmi divadla boli tiež miestne školy, využívajúce ho na hranie nenáročných predstavení

²² Štátny archív v Nitre – pobočka Horné Krškany (ďalej len ŠA v NR – pob. H. Krškany), fond Mestský úrad v Nitre (ďalej len f. MÚN), 1944, kr. 139. List Okresného úradu v Nitre adresovaný Slovenskému národnému divadlu dňa 7. 11. 1930.

²³ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. MÚN, 1944, kr. 139. List Okresného úradu v Nitre adresovaný riaditeľke stredoslovenského divadelného súboru dňa 21. 10. 1930.

²⁴ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. MÚN, 1944, kr. 139. List Krúžku žien Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej v Nitre adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 11. 11. 1930.

²⁵ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. MÚN, 1944, kr. 139. List Okresného náčelníka v Nitre adresovaný Dimitriovi Romanoffovi dňa 14. 4. 1930.

²⁶ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. MÚN, 1944, kr. 139. List východoslovenského národného divadla adresovaný Okresnému úradu v Nitre 3. 7. 1930.

²⁷ SNA v BA, f. MV, 1940, kr. 719. List Župného úradu v Nitre adresovaný ministrovi pre správu Slovenska dňa 28. 2. 1925.

²⁸ ČAVOJSKÝ, Ladislav. Trnavčanov hudobný a divadelný zápisník. In *Slovenské divadlo. Revue dramatických umení*, 2008, roč. 56, č. 2, s. 167.

určených pre detského návštevníka.²⁹ Budovu využívala aj mestská samospráva na rôzne spoločenské akcie, akými boli napríklad oslava narodenín prezidenta Masaryka³⁰, koncerty vážnej hudby a akadémie.

Najčastejším nájomcom divadla bol dramatický krúžok divadelných ochotníkov „Čapek“ so sídlom v Nitre. Jeho predsedom bol A. Tužinský, podpredsedom Václav Baloun³¹ a tajomníkom Emil Černý³². Ďalšími členmi boli napríklad Jozef Mudrych, Eduard Falckráb, Štefan Marčíš a Alexander Štefček.³³ Súbor hral takmer výhradne v češtine a Nitranom priniesol viacero hodnotných predstavení. Hoci zo začiatku sa jeho aktivita vnímala pozitívne aj vzhľadom na národnostné zloženie obyvateľstva Nitry, koncom tridsiatych rokov 20. storočia bol „Čapek“ mnohokrát kritizovaný predstaviteľmi vládnej moci za výsostne český repertoár, a to nielen vo verejných prejavoch, ale aj v regionálnej tlači.

Zásahy vládnej moci do divadelníctva

Krátko po tom, ako sa Hlinkova slovenská ľudová strana dostala k moci, snažila sa o zásahy do všedného života obyvateľov a „zglajchšaltovanie“ celého kultúrneho života, divadelníctvo nevynímajúc. V tomto smere sa vyslovene ponúkala možnosť využiť na tieto ciele ochotnícke divadelné krúžky, považované už za predchádzajúcich režimov za šíriteľov osvetu medzi pospolitým ľudom. Nezastupiteľná úloha ochotníkov na osvetovom a výchovnom poli bola niekoľkokrát deklarovaná aj na stránkach oficiálneho časopisu pre divadelníctvo – *Naše divadlo*. Mali sa stať jedným z výchovných prostriedkov spoločnosti a snažiť sa o „socializáciu duchovných a umeleckých hodnôt“. Počet ochotníckych krúžkov však bol po politických zmenách výrazne zredukovaný, preto sa vládna moc snažila podporovať ich rozširovanie.³⁴ Ak mali ochotníci plniť predstavy vládnej moci, nevyhnutné boli aj zásahy do doteraz autonómnych rozhodnutí, ako napríklad skladby repertoáru. Kritik Andrej Mráz sa na úkor medzivojnovnej plejády hier hraných na doskách, ktoré znamenajú svet, vyjadril: „... do rúk našich ochotníkov dostávali sa hry celkom neslýchané, vonkoncom zlé zo strany umeleckej, absurdné svojou tendenciou, na sto míľ vzdialené od slovenskej mentality...“³⁵ Kritizovalo sa hranie českých hier, respektíve používanie češtiny pri divadelných predstaveniach, pokračovalo sa v pranierovaní divácky úspešných, avšak divadelníkmi zaznávaných operiet. Nahrádzať sa mali najmä tvorbou slovenských dramatikov, ktorých však

²⁹ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. MÚN, 1944, kr. 139. List Okresného náčelníka v Nitre adresovaný Štátnej ľudovej škole v Nitre dňa 24. 2. 1930.

³⁰ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. MÚN, 1944, kr. 139. List Robotníckej telocvičnej jednoty v Nitre adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 24. 2. 1930.

³¹ Archív Matice slovenskej v Martine (ďalej len AMS v MT), fond Ústredie slovenských ochotníckych divadiel (ďalej len f. ÚSOD), kr. 94. Zápisnica o mimoriadnej valnej hromade D. K. D. O. „Čapek“ konanej dňa 14. 2. 1939 v Hlinkovom dome v Nitre.

³² ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. Okresný úrad v Nitre (ďalej len OÚN), 1939, kr. 41. List MO MS v Nitre adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 16. 2. 1939.

³³ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 41. List Policajného oddelenia mesta Nitry adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 24. 3. 1939.

³⁴ CÍGER, Anton. Reorganizácia slovenského ochotníctva. In *Naše divadlo*, 1939, roč. 11, č. 6, s. 81.

³⁵ MRÁZ, Andrej. Spojenými silami. In *Naše divadlo*, 1939, roč. 11, č. 5, s. 67.

v tom čase bolo málo.³⁶ Preto sa vládna moc snažila podporiť domácu dramatickú tvorbu vypisovaním súťaží o najlepšie dielo, pričom víťazi získali okrem možnosti vydania hry aj finančné ocenenie. Zahraničná tvorba mala byť prehodnotená, aby sa na javiská dostali len hry, ktoré sú hodnotné z mravnej a duchovnej stránky. Bariéry v podobe nedostatku ochotníkov a dobrých režisérov mali byť aj naďalej odstraňované organizovaním divadelných kurzov, ktoré boli v réžii okresných a miestnych osvetových komisií. V ochotníckom divadelníctve malo hrať naďalej prím Ústredie slovenských ochotníckych divadiel (ďalej len ÚSOD) v Turčianskom Svätom Martine, ktoré od roku 1922 fungovalo pod Maticou slovenskou. Jeho úlohou bolo usmerňovať ochotnícke divadelné krúžky, povoľovať a viesť evidenciu ochotníckych predstavení, organizovať súťaže a režisérske kurzy. Okrem toho vydával ÚSOD aj spomínaný časopis *Naše divadlo*, ktorý členstvu prinášal základné ideové podnety. Na čele ÚSOD-u v sledovanom období stáli Jozef Cíger-Hronský a Ivan Turzo.³⁷ V činnosti malo úzko spolupracovať s Hlinkovou gardou³⁸, ktorá prebrala po zákaze spolkov (Sokol, Orol, RTJ a ďalších) nezaniknuté miestne divadelné kolektívy a začlenila ich do vlastných osvetových odborov. Ochotnícke divadlo tvorené hereckými a režiséorskými laikmi a hrajúce pre jednoduchých ľudí v slovenských dedinách a obciach sa malo stať prostriedkom ich výchovy v duchu ideológie prezentovanej štátostranou. Podľa názoru Štefana Horu, tlmočeného prostredníctvom časopisu *Naše divadlo*, mohli ochotnícke divadelné krúžky plniť niekoľko výchovných cieľov: pripravovať dobrých občanov upriamovaním pozornosti najmä na rodinu ako základnú bunku spoločnosti a podporu reprodukcie, podporovať telesnú a brannú výchovu, pretože „Slovák bude musieť aj v budúcnosti veľa zápasiť s prírodou aj nepravými“³⁹, a to tak, aby „naočkúvala miesto ľahostajnosti vzdor a vôľu k činom, k odvahe chytiť palicu a pušku a ísť hájiť svoju svätú národnú pravdu“⁴⁰. Divadlo malo stmeľovať v národnom duchu, odsudzovať egoizmus, posilňovať politické povedomie najmä hrami hier s historickou tematikou (*Jánošík*, *Chlapci na stráž*, *Zostaň s nami*, *Pane...*, *Marína Havranová*), ktoré dokázali strhnúť aj „najľahostajnejšieho svetoobčana alebo renegáta k svedci so svojim vnútnom, k novým činom, k novému myslieniu a k novému hodnoteniu národného a štátneho života“⁴¹. V divadelných hrách sa mal dôsledne uplatňovať jazykový purizmus. Celkovo však možno povedať, že o divadlo a vážnejšie predstavenia nebol medzi obyvateľmi veľký záujem, čo vyvolalo v ochotníkoch zmiešané pocity, pričom na prázdne sály sa sťažovali aj predstavitelia ÚSOD-u a štátostrany. Mnohokrát bol z tohto dôvodu repertoár ochotníkov zostavený z operiet, ktoré dokázali ľudí prilákať na predstavenie. Spevohry boli obyvateľmi častejšie navštevované aj z toho dôvodu, že sa v časoch vojny chceli

³⁶ Medzi aktívnych dramatikov v tomto období patrili: Ivan Stodola, Július Barč-Ivan, Štefan Králik, Ján Poničan, Mária Rázusová-Martáková a Peter Zvon. Hrali sa aj diela staršej generácie (ako napríklad Ján Palárik, Jonáš Záborský a Jozef Gregor Tajovský).

³⁷ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 90. List ÚSOD adresovaný MŠANO dňa 15. 11. 1939.

³⁸ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 96. List ÚSOD adresovaný hlavnému veliteľstvu Hlinkových gárd v Bratislave dňa 12. 11. 1940.

³⁹ HORA, Štefan. Divadlo v službách osvety ľudu. In *Naše divadlo*, 1942, roč. 15, č. 2, s. 27.

⁴⁰ HORA, ref. 39, s. 28.

⁴¹ HORA, ref. 39, s. 30-31.

skôr rozptýliť ako zamýšľať nad dešifrovaním odkazu ukrytého vo vážnej divadelnej inscenácii. Kritici však operety pranierovali pre ich nízku umeleckú hodnotu a najmä od ochotníkov sa očakával prínos v oblasti výchovného pôsobenia na obyvateľov, čo sa operetami dosiahnuť nedalo. Bolo preto potrebné ochotníkov upozorniť, že pre pochopenie vážnejšieho predstavenia pospolitým ľuďom je nutné s obecenstvom pracovať. Na stránkach časopisu *Naše divadlo* sa objavili návody, ako možno divákov v hľadisku vychovávať. Tí mali byť pred začiatkom hry sloвне poučení, mala im byť jasne naznačená pointa, odkaz hry, a to prostredníctvom predslovu režiséra alebo tlačeným „úvodníkom“. Vzbudiť záujem o hru mali tiež články a upútavky v miestnej tlači.⁴²

Divákom prezentované divadelné hry museli ešte pred ich naštudovaním prejsť predbežnou politickou cenzúrou. Tú vykonávali politickí revízori na župných úradoch.⁴³ Po tom, ako Slovenská republika vstúpila do vojny so Sovietskym zväzom, boli zakázané hry ruských autorov, respektíve mohli sa hrať iba tie, ktoré získali od štátnych úradníkov povolenie. Napríklad hra Dimitrija S. Merežkovského *Smrť Pavla I.* v preklade Hany Ruppeldtovej sa ocitla na indexe, keďže sa v nej nachádzalo niekoľko viet urážajúcich Nemecko.⁴⁴ Celkovo state, kde sa spomínali Rusi alebo Nemci, boli cenzúrou citlivo vnímané, väčšinou upravované alebo vyhadzované. Bolo to tak aj v prípade obľúbenej hry *Marína Havranová*, v ktorej mali byť upravené partie spomínajúce Rusko.⁴⁵ Ako už bolo spomenuté, problematické boli historické hry z obdobia Veľkej Moravy. Bol to aj prípad hry *Rastic* od Ľ. S. Donovalského, ktorú MŠANO zakázalo súborom naštudovať dovtedy, kým neprejde politickou cenzúrou.⁴⁶ Za nie veľmi vhodné boli považované aj príbehy so zbojníckou tematikou, a to z morálnych dôvodov. Ako príklad možno uviesť operetu *Žena jeho snov* s podtitulom *Zbojnícka opereta* od Bohumila Relského, v ktorej bol kritizovaný hlavný hrdina, zbojník v jánošíkovskom poňatí.⁴⁷

Ako už bolo spomenuté, diapazón divadelných hier bol na Slovensku značne obmedzený. Nutnosť zvýšiť podiel dramatických hier s tematikou vyhovujúcou predstavám štátostrany si uvedomovala aj nová vládna moc. Jej predstavitelia sa preto začali obracať na laických autorov a motivovali ich k písaniu nových, prípadne k prekladu vhodných cudzojazyčných hier. Aby zintenzívnili záujem o dramatickú tvorbu, vyhlasovali súťaže o najlepšie diela na stanovenú tému. Takýto súbeh bol vyhlásený na tvorbu hier pre rôzne vekové kategórie a v roku 1943 aj na písanie diel nacionálneho charakteru, podporujúcich brannú výchovu obyvateľstva. Predstavitelia štátostrany jasne zverejňovali aj vlastné predstavy o hlavných hrdinoch. V dielach podporujúcich brannú výchovu mali napríklad vystupovať „... silní a odhodlaní jednotlivci priameho a nezlomného charakteru,

⁴² JK. K výchove divadelného obecenstva. In *Naše divadlo*, 1943, roč. 16, č. 3, s. 57-60.

⁴³ Archív Divadelného ústavu v Bratislave (ďalej len ADÚ v BA), fond Slovenské ľudové divadlo (ďalej len f. SLD) 1939 – 1945, kr. 2. Vyjadrenie MŠANO k programu SLD na sezónu 1944/45.

⁴⁴ Hra opisovala život cára Pavla I., syna cárovnej Kataríny Veľkej. AMS v MT, f. ÚSOD, 1941, kr. 103. List Ivana Turza adresovaný Hane Ruppeldtovej dňa 8. 4. 1941.

⁴⁵ AMS v MT, f. ÚSOD, 1941, kr. 103. List Ivana Turza adresovaný Ivanovi Stodolovi dňa 1. 12. 1941.

⁴⁶ ADÚ v BA, f. SLD 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 12. 9. 1944.

⁴⁷ ADÚ v BA, f. SLD 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 7. 10. 1944.

uvedomení Slováci, typy zdravého slovenského člověka“⁴⁸. Vládná moc tiež konkretizovala tematiku a ladenie hier, o ktoré mala záujem. Hry nacionálnej povahy mali vyznievať kladne a optimisticky, mali utužovať charakter, vieru v národ a jeho poslanie.⁴⁹ Dejovo mohli ich autori čerpať „z prítomnosti a nedávnej minulosti (*Hlinkov boj*, 14. marec), ale aj z histórie národa (doba Pribinova, Ríša Veľkomoravská, časy Matúša Čáka, doby husitské, doby kráľa Mateja, doby turecké, doby kurucké, slovenské povstanie v roku 1848, svetová vojna 1914 – 1918, doby legionárske, americkí Slováci, vpád maďarských bolševikov na Slovensko)“⁵⁰. Súťaž o najlepšiu hru podporujúcu brannú výchovu však veľký záujem zo začiatku nevyvolala, a tak vyhlasovatelia predĺžili termín predkladania diel z decembra 1943 na február 1944. Zvýšili sa aj odmeny za tri najlepšie hry, a to z pôvodných 3 000 korún za prvé miesto na 10 000 korún.⁵¹ Do stanoveného termínu bolo doručených ÚSOD-u dovedna 21 divadelných hier, z toho 16 celovečerných a 5 jednoaktoviek.⁵² Výsledky boli slávnostne vyhlásené rozhlasom na piate výročie vzniku samostatného slovenského štátu. Najčastejším námetom hier boli príbehy zo slovensko-maďarského pomedzia a cesta k vzniku Slovenskej republiky. Ich úroveň však bola podľa poroty⁵³ veľmi nízka, preto neudelila prvé miesto. Na druhom mieste sa umiestnila hra s názvom *Za svetlom*, ktorá sa zaoberala problémom maďarizácie na odstúpenom území. Autorom bol Štefan Sonderlich, učiteľ z Turčianskeho Svätého Martina. Tretie miesto obsadila Hana Gajdošová-Zelinová s hrou s názvom *Ľudovít Štúr*. Porota ešte finančne odmenila ďalšie dve hry, avšak už mimo poradia.⁵⁴ Jednoaktovky nedosiahli požadovanú úroveň, a tak víťazi neboli určení.

Diela predložené do spomínaných súbehov posudzovala komisia, v ktorej mali zastúpenie aj dramaturgovia Národného divadla Ferdinand Hoffmann⁵⁵ alebo Ján

⁴⁸ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 122. List Osvetového ústredia MŠANO adresovaný ÚSOD dňa 13. 7. 1943.

⁴⁹ Medzi odporúčané zaradili ÚSOD a Veliteľstvo brannej výchovy v Banskej Bystrici týchto 7 hier: Chlapci na stráž (Ján Debnár), Černová (Jozef Hollý), Zostaň s nami, Pane... (Jožo Korbačka), Pribina (Anton Prídavok), Detvan (Andrej Sládkovič a Oľga Paulíny), Mária Havranová (Ivan Stodola), Smrť Ďurka Langsfelda (Jozef Gregor Tajovský). Pozitívne sa obe inštitúcie stavali aj k nasledujúcim divadelným predstaveniam: Najdúch (Jonáš Záborský), Na letovisko (Milan Žarnovický), Matka (Július Barč-Ivan), Ženský zákon, Statky-zmätky a Matka (Jozef Gregor Tajovský), Kocúrkovo (Ján Chalupka), Boží človek (Milan Begovič), Dobrodružstvo pri obžinkoch, Inkognito, Drotár (Ján Palárik), Škriatok, Strašidlo, Bludár (Ferdo Urbánek) a Jánošík (spracovania od troch autorov: Juraj Mahen, Mária Rázusová-Martáková, Svobodová-Goldmanová). AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 122. Zoznam divadelných hier odporúčaných po dohode ÚSOD a Veliteľstva brannej výchovy v Banskej Bystrici.

⁵⁰ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 122. Súbeh na divadelné hry s branne-výchovnou tendenciou.

⁵¹ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 122. List Veliteľstva brannej moci adresovaný ÚSOD dňa 8. 11. 1943.

⁵² AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 136. List ÚSOD adresovaný MŠANO dňa 15. 11. 1939.

⁵³ Členmi poroty boli: Ján Sedlák – predseda, stot. gšt. Vladislav Kušel, stot. gšt. Ján Straka, stot. pech. Ján Baláž, npor. pech. Fero Korček, Ján Mešťančík, J. V. Trebišovský a Ivan Turzo. AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 136. Zápisnica z rokovania poroty súbehu brannej výchovy dňa 13. 3. 1944.

⁵⁴ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 136. Zápisnica z rokovania poroty súbehu brannej výchovy dňa 13. 3. 1944.

⁵⁵ **Ferdinand Hoffmann** (1908 – 1966) – študoval v Prahe na Českom vysokom učení technickom. V rokoch 1932 – 1938 bol tajomníkom Ústredia slovenských ochotníckych divadiel v Turčianskom Svätom Martine (v tomto období bol tiež redaktorom časopisu *Naše divadlo*) a následne sa stal dramaturgom činohry Slovenského národného divadla v Bratislave. Túto pozíciu zastával

Sedlák⁵⁶. Najlepšie diela boli uverejnené na stránkach časopisu *Naše divadlo* alebo vyšli knižne. Oceňované boli témy z národnej minulosti, najmä z obdobia boja Slovákov za samostatnosť s vyvrcholením v marcovom vzniku štátu. Pozitívne hodnotené boli aj hry z rodinného a vidieckeho prostredia, náboženské námety a „... hry, ktoré nabádajú k pokoju, láske, bratstvu...“⁵⁷. Predstavenia s celkovo pozitívne ladenou tematikou sa začali hrávať až ku koncu vojny. V hrách opisujúcich vtedajšie udalosti sa niekedy objavovali skryté odkazy, ktoré odrážali oficiálnu rétoriku štátostrany. Napríklad v hre Jozefa Korbačku s názvom *Tri vrecia* sa objavila pasáž o arizácii Grossmanovho obchodu, neochote robiť reklamu židovským podnikom a apel na nákup *ručníka* v kresťanskej firme. V druhom vydaní tejto hry sa slovo *krčma* nahrádzalo slovom *družstvo*.⁵⁸ Pre druhé dejstvo hry Antona Prídavka s názvom *Pribina* bolo posudzovateľom navrhnuté prispôsobenie znakov nachádzajúcich sa na divadelnej scéne tým štátnym a gardistickým.⁵⁹ Vladimír Štefko uvádza, že z dielne Jána Borodáča vyšlo v sledovanom období aj niekoľko úprav starších dramatických diel, napríklad Palárikových, v ktorých doplnil ideologické pasáže – protižidovské a protimaďarské, čím fakticky zmenil podstatu diela tak, aby vyhovovala vtedajšej politickej garnitúre.⁶⁰ Problémy však prinášali aj námety z inak Slováckmi obľúbeného obdobia Veľkej Moravy. Takýchto hier vzniklo niekoľko (*Pribina*, *Úsvit*, *Svätopluk*), avšak vzhľadom na prezentovaný antagonizmus Veľkomoravanov ku germánskym Frankom, ktorý vyvolával nevôľu zo strany nemeckého protektora, boli veľmi rýchlo po premiére stiahnuté. Podobne rozpačito boli prijímané aj príbehy, ktoré mali provokatívny erotický náboj, prípadne prezentovali osoby na pokraji spoločnosti – prostitútky a asocálne živly. Neprijateľné bolo prezentovanie nemravného spôsobu života bez jeho jasného odsúdenia. Úplne zakázané boli diela autorov židovského pôvodu, ktorí boli podľa Židovského kódexu vylúčení z možnosti umelecky tvoriť.⁶¹

Do súťaží o nové dramatické diela sa zapájali ľudia z celého spektra spoločnosti. Najčastejšie to boli úradníci, ochotníci, študenti, farári, ale aj bežní robotníci, ktorí s písaním dovtedy nemali veľa spoločného. Autori zväčša dostávali k zamietnutým dielam krátke zdôvodnenie. Najčastejšie bola hra zamietnutá pre tematiku nezlučujúcu sa s poslaním Matice slovenskej, prehnané scénické

---

do roku 1941, keď prešiel na úrad propagandy. Po skončení vojny emigroval. Zomrel v Buenos Aires v Argentíne. MRLIAN, Rudolf a kol. Encyklopédia dramatických umení Slovenska 1. A – L. Bratislava: VEDA, 1989, s. 467. Pozri aj: ŠTEFKO – FOJTÍKOVÁ-FEHÉROVÁ – TIMKO, ref. 4.

⁵⁶ Ján Sedlák (1914 – 2007) – študoval na Univerzite Komenského v Bratislave, Jagelovskej univerzite v Krakove a parížskej Sorbonne. Do roku 1941 pôsobil ako učiteľ literatúry na stredných školách v Bratislave a Trnave, od roku 1941 ako dramaturg činohry v Slovenskom národnom divadle. V období druhej svetovej vojny bol tiež redaktorom časopisu *Rozvoj* a revue *Kultúra*. MRLIAN, Rudolf a kol. Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2. M – Ž. Bratislava: VEDA, 1990, s. 305-306.

⁵⁷ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 113. List Ivana Turza adresovaný Lacovi Korbeľovi dňa 27. 6. 1942.

⁵⁸ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 103. List Jozefa Korbačku adresovaný ÚSOD dňa 5. 1. 1941.

⁵⁹ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 103. List Antona Prídavka adresovaný ÚSOD dňa 27. 5. 1941.

⁶⁰ ŠTEFKO, Slovenské činoherné..., ref. 3, s. 26-29.

⁶¹ Takto bol zamietnutý preklad hry nemeckého autora Franza Werfela s názvom *Príbeh jednej noci*. AMS v MT, ÚSOD, kr. 113. List ÚSOD adresovaný Gregorovi Cútovi dňa 11. 2. 1941.

a kostýmové požiadavky, veľké množstvo štylistických chýb, neznalosť slovenskej gramatiky, absenciu logickosti alebo neschopnosť autora napísať dramatické dielo. V niektorých prípadoch však tvorcovia divadelných hier nedostali jasné vyrozumenie, prečo sa dostali na index so zakázanými dielami. Zo strany úradov vtedy stačilo zdôvodnenie, že hra je nevyhovujúca z mravnej alebo jazykovej stránky.⁶² Do súťaží sa zapojili aj autori z Nitry a blízkeho okolia. Len málo z nich však bolo úspešných. Napríklad v roku 1939 zaslal hru s názvom „*Za Andrejom Hlinkom...*“ na posúdenie kaplán Jozef Dudík z neďalekej obce Urmín (dnes Mojmirovce). Hra bola po istých úpravách odporúčaná na publikovanie s odôvodnením, že je „*vhodná pre pietne spomienky*“ na túto osobnosť.⁶³ Záujem o preklady cudzojazyčných divadelných hier prejavili Andrej Marko⁶⁴ a bývalý ochotník Ľudovít Boronkay⁶⁵ z Nitry, avšak ich aktivita nebola zo strany ÚSOD-u prijatá pozitívne.

Nová politická moc mala repertoár divadelných hier, ktorý vyhovoval jej predstavám o správnom tematickom zameraní. Ako uvádza Vladimír Štefko, boli to skôr diela starších dramatikov, ktoré reflektovali minulosť Slovákov. Pre štátostranu však boli zaujímavé aj hry zo súčasnosti s pozitívnym pohľadom na vládnu režim. Kritika a zosmiešňovanie pomerov v štáte boli predstaviteľmi štátu a ich posluhovačmi odmietnuté s patričným upozornením na „nesprávny náhľad“ autorov a režisérov v tlači. Najmä v prvých rokoch samostatnosti boli takéto hry sťahované z javísk. Tí, ktorí sa na uvedení hry podieľali, boli režimom perzekvovaní. Medzi predstavenia pozitívne sa stavajúce k novým politickým pomerom v štáte patrili napríklad Borodáčovi *Chlapci na stráži*, divadelná hra pôvodne napísaná k 20. výročiu vzniku ČSR, avšak ľahko prispôsobiteľná potrebám nového štátneho útvaru, najmä po doplnení nacionálnych propagandistických statí namierených proti Čechom. Hra bola niekoľkokrát prezentovaná divákovi aj na doskách Slovenského ľudového divadla v Nitre.⁶⁶ Protižidovské tendencie spoločnosti odrážala hra Jaroslava Antona Míča s názvom *Petrolej*⁶⁷, na ktorej sa podieľal aj režisér SLD Ľubo Smrček. Slováckmi a štátostranou obľúbená historická tematika z obdobia Veľkej Moravy bola zo začiatku v divadlách prezentovaná hrami *Pribina* od Antona Prídavka (bola reprízovaná štyrikrát) a *Úsvit* od Ladislava Slavka (pseudonym Ľubomíra Smrčka). Hra s názvom *Anna Christie* amerického dramatika Eugena O'Neilla bola niekoľkokrát reprízovaná. Napriek tomu, že išlo o „znenárodného autora“, jeho dielo zobrazovalo zhýralý život v Amerike (prostitúcia, alkoholizmus), a tak pre vládu moc nebolo úplne neprijateľné.

⁶² AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 90. List ÚSOD adresovaný Jarkovi Elenovi Kaiserovi dňa 19. 5. 1939.

⁶³ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 90. List ÚSOD adresovaný Jozefovi Dudíkovi dňa 12. 9. 1939.

⁶⁴ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 96. List ÚSOD adresovaný Andrejovi Markovi dňa 13. 12. 1940.

⁶⁵ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 103. List ÚSOD adresovaný Ľudovítovi Boronkayovi dňa 21. 3. 1941. Boronkay bol jedným z hlavných predstaviteľov skritizovanej hry *Raj bohémov*. V liste o sebe píše ako o bývalom ochotníkovi, čo potvrdzuje, že herci po tomto predstavení nemali chuť pokračovať v ochotníckej práci.

⁶⁶ ŠTEFKO, *Divadelná Nitra...*, ref. 3, s. 59.

⁶⁷ ŠTEFKO, *Divadelná Nitra...*, ref. 3, s. 59.

Ochotnícke divadelné súbory v Nitre po októbri 1938

Po štátoprávných zmenách v októbri roku 1938 došlo aj na divadelníckom poli v Nitre k zlomu. Ochotnícky súbor „Čapek“ prestal vykazovať aktivity, a to najmä z toho dôvodu, že ostré protičeské nálady v krajine nedávali reálne predpoklady na jeho ďalšie fungovanie. Následne sa začal boj o jeho majetok. Kým zástupcovia dramatického krúžku tvrdili, že ich oficiálne nikto nerozpustil a napriek tomu, že nevykazujú činnosť, fungujú naďalej, predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany boli presvedčení, že súbor bol súčasťou sokolského spolku, ktorého činnosť bola podľa vládneho nariadenia zastavená. Majetok krúžku vrátane inventára k divadelným predstaveniam mal byť teda prevedený na miestne veliteľstvo Hlinkových gárd.⁶⁸ Proti tomu sa však vedenie rázne postavilo. Vo februári 1939 sa „Čapek“ zišiel na likvidačnom zhromaždení, kde sa rozhodol včleniť do dramatického krúžku Miestneho odboru Matice slovenskej v Nitre, na ktorú previedol aj všetko imanie.⁶⁹ Tento postup však miestni predstavitelia Hlinkovej gardy napadli na policajnom úrade. Dôvodili tým, že krúžok nemal právo uznávať sa, pretože jeho činnosť bola spolu so spolkom Sokol zastavená.⁷⁰ Nakoniec majetok zostal v správe HG a Matica slovenská si od nej divadelný inventár prepožičiavala zdarma. Súbor „Čapek“ potom obnovil činnosť krátko po skončení druhej svetovej vojny, a to pod vedením Jána Hatinu.⁷¹

Podobný osud postihol aj Divadelný krúžok Ferka Urbánka, ktorý vznikol v roku 1936. Ako posledné predstavenie uviedol hru s názvom *Španielska muška*, štekľivú komédiu Franza Arnolda a Ernsta Bacha z prostredia vyššej spoločnosti zo začiatku 20. storočia. Následne sa herecky odmlčal a činnosť obnovil až po skončení druhej svetovej vojny.⁷²

Rok 1939 znamenal ukončenie činnosti aj pre ďalšieho častého návštevníka Nitry – divadelný zbor Marie Novákovej, ktorý zo Slovenska odišiel na Moravu.⁷³ V časopise *Naše divadlo* opisuje pôsobenie tohto umeleckého zboru na Slovensku v medzivojnovom období Andrej Mráz⁷⁴, historik a literárny kritik, v článku s názvom *Budúcnosť slovenského profesionálneho divadla*: „... jeho zaniknutie nemusí nás bolieť, bolo balastom v našich divadelných snahách, v ničom nevedelo sa pozitívne začleniť do tvorenia divadelnej kultúry a v nových pomeroch jeho existencia nie je ničím

⁶⁸ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 90. List ÚSOD adresovaný MŠANO dňa 15. 11. 1939.

⁶⁹ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 41. Zápisnica z likvidačného zasadnutia divadelného súboru „Čapek“ zo dňa 7. 2. 1939.

⁷⁰ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 41. List miestneho veliteľstva HG adresovaný Mestskej polícii v Nitre dňa 3. 3. 1939.

⁷¹ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 153. List Jána Hatinu adresovaný ÚSOD dňa 12. 6. 1945.

⁷² AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 153. List predsedu Divadelného krúžku Ferka Urbánka adresovaný ÚSOD dňa 29. 10. 1945.

⁷³ ČAVOJSKÝ, ref. 28.

⁷⁴ Andrej Mráz (1904 – 1964) – nebol vyštudovaný divadelník, no napriek tejto skutočnosti bol aktívnym kritikom divadelných predstavení. Dostal sa preto do ostrého sporu s Ferdinandom Hoffmannom, ktorý sa divadelnej práci dlhodobo venoval a v rokoch 1938 – 1941 zastával pozíciu dramaturga a režiséra Slovenského národného divadla. K tomu pozri: ŠTEFKO – FOJTÍKOVÁ-FEHÉROVÁ – TIMKO, ref. 4.

odôvodnená...“.⁷⁵ Na adresu súboru sa vyjadril v Slovákov aj Vladimír Wagner, kunsthistorik a neskôr jeden z pracovníkov pamiatkového oddelenia na ministerstve školstva a národnej osvety, pričom kritizoval rečovú a umeleckú neserióznosť divadelníkov združených v tomto kolektíve. Podobne jeho pôsobenie v Trnave zhodnotil aj Ladislav Čavojský, keď na jeho úkor napísal: „*Trnave priniesol súbor len málo umeleckých zážitkov. ... S miestnymi hudobnými spolkami a spevokolmi súbor nespo-lupracoval.*“⁷⁶ Nevedno, aký dojem malo z predvedených výkonov nitrianske obe-censtvo, ale je možné konštatovať, že tento divadelný súbor bol častým návštevní-kom v nitrianskom divadle a jeho prehnaná kritika v období autonómie Slovenska skôr súvisí s pohľadom vtedajšej vládnej moci, ale aj časti divadelníkov na českú národnostnú skupinu a repertoár, ktorý tvorili viac-menej iba kritizované operety.

Predstavy štátostrany o pôsobení divadelníctva na široké masy občanov sa v reáli nie vždy naplňali. Napríklad v Nitre sa ochotníckej práci príliš nedarilo, a ako uvádza Vladimír Štefko, v porovnaní s medzivojnovým obdobím v tejto oblasti nastal jednoznačný úpadok.⁷⁷ Divadelný odbor Hlinkovej gardy a ani miestny odbor Matice slovenskej nedokázali presvedčiť ochotníkov, aby sa pri-spôsobili predstávam vládnej moci o šírení propagandistických myšlienok, a tak ochotníci s hrami vystupovali len sporadicky. Jasným signálom pre ochotníckych hercov, že štátostrana nebude mať s ľuďmi inak zmýšľajúcimi pochopenie, bola situácia, ktorá nastala po uvedení hry *Raj bohémov* vo februári 1941. Vladimír Štefko uvádza, že hru napísal miestny učiteľ Andrej Kostolný a ostro sa v nej „za-hryzol“ do pomerov v novom štátnom útvere a snahy ovplyvňovať životy obča-nov. Keďže mnohí sa v hre našli, vyvolala ostrú kritiku, ktorú niesli ochotníci len veľmi ťažko.⁷⁸ Miestny odbor Matice slovenskej po tomto fiasku zorganizoval už len jednu divadelnú akciu. V rámci osláv druhého výročia vzniku samostatného štátu pozval na predstavenie členov divadelného krúžku „Záborský“ z Prešova. Nitranom prezentovali historickú hru *Pribina* z pera matičiara z Prešova Antona Prídavka.⁷⁹ Potom divadelnícke úsilie krúžku ustalo a sústredil sa skôr na rozši-rovanie vlastnej členskej základne.

Uvoľnený priestor v divadelníctve sa snažili zaplniť súbory organizované štá-tostranou a jej organizáciami. V ich réžii sa prezentovali publiku hry určené pre detského diváka, resp. operety pre dospelých. Takýmto ochotníckym zoskupe-ním bol i Dramatický odbor Hlinkovej gardy. Na čele stál údenár Eugen Farkaš.⁸⁰ V danom období sa nitrianskemu publiku predstavil s hrami *Nevesta z Tatier*, *Keď rozkvitne nový máj...*, *Mŕtva, ktorá žije*.⁸¹ Do organizácie divadelných predstave-ní sa zapojila aj okresná osvetová komisia v spolupráci s pobočkou *Slovenského kresťansko-sociálneho združenia*. Publiku predstavila v rokoch 1939 – 1945 nasledu-

⁷⁵ MRÁZ, Andrej. Budúcnosť slovenského profesionálneho divadla. In *Naše divadlo*, 1938, roč. 11, č. 3, s. 35.

⁷⁶ ČAVOJSKÝ, ref. 28, s. 167-168.

⁷⁷ ŠTEFKO, Divadelná Nitra..., ref. 3, s. 43-47.

⁷⁸ ŠTEFKO, Divadelná Nitra..., ref. 3, s. 47.

⁷⁹ ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. Župa Nitrianska III., 1941, kr. 19. List Divadelného krúžku „Záborský“ adresovaný Nitrianskemu županovi dňa 7. 2. 1941.

⁸⁰ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 93. List Eugena Farkaša adresovaný ÚSOD dňa 19. 5. 1939.

⁸¹ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92 – 152. Informatívne lístky o divadelných hrách za roky 1939 – 1945.

júce divadelné hry: *V zápasoch*, *Jozefka z malej Kremničky*, *Strídža spod hája* a *Láska zdoľá všetko*.⁸² V roku 1943 požiadal ÚSOD o zápis medzi ochotníckej krúžky *Samovzdelávajúci robotnícky krúžok Pribina* na čele s Vojtechom Janikovičom. Jeho aktivity v sledovanom období však nie sú známe.⁸³

V multietnickej Nitre bol priestor poskytnutý aj cudzojazyčným hrám, ktoré sa prezentovali pre nemeckú a maďarskú menšinu. Organizátorom predstavení pre Nemcov bola Deutsche Partei.⁸⁴ Divadelné hry pre maďarskú menšinu organizoval Maďarský kultúrny spolok v Slovenskej republike. Bolo ich nepomerne viac ako tých v nemeckom jazyku, čo odzrkadľovalo národnostné pomery v meste.⁸⁵

Divadelné hry pripravované nitrianskymi krúžkami nedosahovali kvalitu porovnateľnú s inými slovenskými združeniami. Svedčí o tom aj fakt, že žiadny zo súborov sa nezúčastnil na súťažiach ochotníkov organizovaných ÚSOD v Turčianskom Svätom Martine a ani raz ich v Nitre, sídle župy, nezorganizovali. ÚSOD síce vo februári 1941 oslovil miestny odbor Matice slovenskej s návrhom na spoluprácu pri organizovaní župných ochotníckych pretekov⁸⁶, pričom Nitrania sa k tejto myšlienke stavali zo začiatku kladne⁸⁷, ale po tom, čo sa do priestorov mestského divadla nasťahoval súbor Fraňa Devinského, a po faktickom rozpade matičného divadelného odboru zo spolupráce nebolo nič.

Aktivity školských a mládežníckych divadelných krúžkov v Nitre

Divadlo malo podľa predstáv vládnej moci prispievať k výchove občanov už od útleho veku, preto sa v tejto oblasti aktivizovali aj Hlinkova mládež, školské mládežnícke kolektívy alebo divadelné krúžky katolíckych organizácií. Pohľad štátostrany na úlohu divadelných predstavení hraných mládežou a určených pre detského diváka dokumentuje článok z časopisu *Naše divadlo*, kde J. Hodorovský píše: „*Nás zaujíma význam detského divadla pri občianskej výchove. Pomáha tu veľmi účinne, lebo nahrádza suchopárnu teóriu mravných a občianskych ponaučení skutočným životom alebo ilúziou, ktorú nesmieme len tak ľahko odhadzovať. ... nám nestačí oháňať sa v škole heslami, na steny pribíjať bohvie aké zvučné vety, tie pôsobia len na zrak dieťaťa, ich pravú podstatu však nechápe. No v detskom divadle vidí dieťa život a tam pochopí význam a smysl toho alebo onoho hesla, pravidla.*“⁸⁸

Miestny odbor Hlinkovej mládeže v Nitre združoval herecky nadané deti v krúžku s názvom *Hlinkova mládež „Jánošík“* (v roku 1944 bol včlenený do *Združenia katolíckej mládeže v Nitre*).⁸⁹ Vo vedení tohto divadelného súbo-

⁸² AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92 – 152. Informatívne lístky o divadelných hrách za roky 1939 – 1945.

⁸³ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 131. List Vojtecha Janikoviča adresovaný ÚSOD dňa 3. 1. 1943.

⁸⁴ V roku 1941 boli Nemcom prezentované tieto hry: *Der Reiter* a *Parkstrasse*. AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92 – 152. Informatívne lístky o divadelných hrách za roky 1939 – 1945.

⁸⁵ V roku 1941 boli odohrané nasledujúce predstavenia: *Nos*, *Vdova po Abrisovi* *Vargovi*, *Sladký nepriateľ*, *Chudobný valach* a *Jožko čarodejník*. AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92 – 152. Informatívne lístky o divadelných hrách za roky 1939 – 1945.

⁸⁶ AMS v MT, ÚSOD, kr. 112. List ÚSOD adresovaný MO MS v Nitre dňa 11. 2. 1941.

⁸⁷ AMS v MT, ÚSOD, kr. 112. List HSLS v Nitre adresovaný ÚSOD dňa 15. 10. 1941.

⁸⁸ HODOROVSKÝ, J. *Výchova divadlom*. In *Naše divadlo*, 1943, roč. 16, č. 4, s. 85.

⁸⁹ V čase druhej svetovej vojny si nacvičili nasledujúce divadelné predstavenia: *Moliérove Scapinove šibalstvo*, *Zápasiace mocnosti* (hra zo 16. storočia o prenasledovaní katolíkov), *Gontkovu hru Hora volá*, *Škriatok*, *O matke vlasti*, *Strašidlo*, *Slovenka zo zámoria* a *Dolárová nevesta*.

ru figurovali Pavel Tudík, Pavel Letko a Ján Bábik.⁹⁰ Repertoár hier pripravených krúžkom HM bol ostro sledovaný jednak hlavným veliteľstvom HM a tiež ministerstvom školstva. Úplne neprípustné bolo nacvičovanie operiet. Úroveň nacvičených hier bola sledovaná prostredníctvom súťaží. Ministerstvo však konštatovalo ich nízku kvalitu. Predstavovalo si totiž, že HM bude šíriť len „čistú a svojráznu slovenskú kultúru“. Z tohto dôvodu od januára 1943⁹¹ prikázalo režisérom a účinkujúcim v divadelných predstaveniach HM (nariadenie sa týkalo aj školských súborov) žiadať si pre túto činnosť povolenie riaditeľstva školy, ktorú navštevovali.⁹² Hoci s týmto postupom veliteľstvo HM nesúhlasilo, považovalo ho za zbytočne zaťažujúce a odstrašujúce pre záujemcov o herectvo, ministerstvo školstva trvalo na uplatňovaní znenia nariadenia.

Nitriansku ochotnícku scénu po spomenutom faux pas s hrou *Raj bohémov* nahrádzali tiež početné školské ochotnícke krúžky. Tieto fungovali pri štátnej slovenskej obchodnej akadémii⁹³, rímskokatolíckej dievčenskej meštianskej škole⁹⁴, rímskokatolíckej materskej škole a malom internáte⁹⁵, Slovenskej mariánskej družine⁹⁶, Štátnej ľudovej škole na Zobore⁹⁷, štátnej slovenskej obchodnej akadémii (*Vzdelávací krúžok P. O. Hviezdoslava*)⁹⁸ a pri obvodových odborných živnostenských školách pokračovacích (*Učňovská besiedka* založená Hlinkovou mládežou, stotinou živnostenskou)⁹⁹. Školská mládež si pripravovala predstavenia pri príležitosti štátnych alebo cirkevných sviatkov. Tieto mali mravoučný, náboženský alebo rozprávkový námet.

Istú úlohu v ochotníckom divadelníctve zohrali aj náboženské inštitúcie a organizácie. V prvom rade treba spomenúť saleziánov, ktorí v Nitre pôsobili od septembra 1942.¹⁰⁰ V aktivitách spájali náboženskú a mravnú výchovu so záujmovou

⁹⁰ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 93. List Pavla Tudíka adresovaný ÚSOD dňa 20. 4. 1939.

⁹¹ Nariadenie zo dňa 12. 1. 1943 č. 20364/42 prez.-osv.

⁹² ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List Hlavného veliteľstva HM v Bratislave adresovaný Prezídium Ministerstva školstva a národnej osvety dňa 14. 7. 1943. Odpoveď Ministerstva školstva a národnej osvety zo dňa 30. 11. 1943.

⁹³ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 91. List Jozefa Karvaša adresovaný ÚSOD dňa 30. 11. 1939. Išlo o predstavenie Jozefa Cígera-Hronského s názvom Červený trojuholník. Hra bola v roku 1939 uvedená dvakrát.

⁹⁴ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92. Informatívne lístky o divadelných predstaveniach. Išlo o predstavenia s názvom Jedným sníčkom anjeličkom, Démon zlata, 10 vnúťat starej mamy a Narodenie Pána.

⁹⁵ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92. Informatívne lístky o divadelných predstaveniach. Išlo o predstavenia s názvom Desať vnúťat starej mamy a Mesiačik a hviezdíčky.

⁹⁶ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92. Informatívne lístky o divadelných predstaveniach. Išlo o predstavenia s názvom Pre hriech matky a Medajlón.

⁹⁷ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92. Informatívne lístky o divadelných predstaveniach. Išlo o predstavenia s názvom Slepý pastier a Princezná a sedem trpaslíkov.

⁹⁸ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 92. Informatívne lístky o divadelných predstaveniach. Išlo o predstavenia s názvom Charleyova teta, Pytačky, Kocúrkovo a Marína Havranová.

⁹⁹ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 98. Informatívne lístky o divadelných predstaveniach. Išlo o predstavenia s názvom Bludár, Pytliakova žena od Ferka Urbánka, Pašiové hry. Besiedka ukončila činnosť po skončení druhej svetovej vojny. AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 153. List riaditeľa štátnych odborných učňovských škôl v Nitre adresovaný ÚSOD dňa 17. 10. 1945.

¹⁰⁰ BEZ AUTORA. Saleziánske dielo v Nitre. In Saleziánska Nitra, 1943, roč. 1, č. 1, s. 2.

činnosťou mladých ľudí¹⁰¹. V saleziánskom ústave sídliacom na nitrianskom námestí sa nachádzala aj menšia miestnosť určená na hranie divadelných predstavení.¹⁰² Tie pripravovali v rámci jedného z odborov Krúžku sv. Jána Bosca pod vedením Emila Gabmayera.¹⁰³ Podľa stanov bol kolektív otvorený verejnosti, avšak členstvo v ňom si oratoriáni (členovia organizácie saleziánov) museli zaslúžiť vzorným správaním.¹⁰⁴ Naštudované divadelné hry mali náboženský námet¹⁰⁵ a organizovali sa zväčša ako súčasť slávnostných akadémií pri príležitosti významných cirkevných alebo rádových sviatkov. Súbor nepresiahol brány ústavu a nebol ani členom Ústredia slovenských ochotníckych divadiel v Turčianskom Svätom Martine. Na pozitívnych skúsenostiach s prácou saleziánov s mládežou sa snažili parazitovať aj miestne odbory HG a HM¹⁰⁶, hoci úspechy cirkevnej organizácie v práci s mladými ľuďmi svedčili skôr o zlyhávaní činnosti vedenia Hlinkovej mládeže.

Režisérmí hier prezentovaných deťskými ochotníckymi krúžkami boli miestni učitelia, študenti a rehoľníci. Kostýmy si žiaci zabezpečovali svojpomocne alebo im ich za menší finančný poplatok (od 15 do 30 korún za jeden odev) zapožičalo ÚSOD v Turčianskom Svätom Martine. Predstavenia sa konali najčastejšie v priestoroch Hlinkovho domu (bývalá Sokolovňa, dnes Staré divadlo Karola Spišáka)¹⁰⁷, zriedkavo v mestskom divadle. Ak išlo o náboženské organizácie, predstavenia sa odohrali v ich vlastných priestoroch. Ceny lístkov sa pohybovali

¹⁰¹ Okrem nacvičovania divadelných a hudobných predstavení (jazz-orchester pod vedením dirigenta mestskej hasičskej hudby Galu, huslisti nacvičovali pod vedením Júliusa Tolnaya, 30-člený detský spevokol) sa mohli chlapci venovať aj basketbalu, futbalu, volejbalu, šachom, ping-pongu, stolovému futbalu, biliardu alebo kolkom. Organizovali sa aj výlety do blízkeho okolia. PILLAJ, Jozef. Načo je ten Saleziánsky ústav? In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 1-2, s. 8. BEZ AUTORA. Ústavná kolkárňa. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 1-2, s. 11. BEZ AUTORA. Telovýchova a šport. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 1-2, s. 16. BEZ AUTORA. Šport. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 3-6, s. 30.

¹⁰² SKALA, Peter. Pripravuje sa veľkostavba Saleziánskeho ústavu s kostolom v Nitre. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 1-2, s. 2.

¹⁰³ BEZ AUTORA. Krúžok sv. Jána Bosca. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 3-6, s. 25-26.

¹⁰⁴ GABMAYER, Emil. Vznik a doterajšia činnosť nášho krúžku. In Saleziánska Nitra, 1943, roč. 1, č. 1, s. 7.

¹⁰⁵ Boli to napríklad hry: Veľké poslanie – o kráse kňazského povolania; Zo života Dominika Savia – príbeh o tom, ako ničil nemravné knihy a časopisy. BEZ AUTORA. Slávnosť najmenších oratoriánov v Nitre. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 3-6, s. 27. BEZ AUTORA. Sjazd nitrianskych chlapcov-oratoriánov. In Saleziánska Nitra, 1944, roč. 2, č. 3-6, s. 30.

¹⁰⁶ Pozri články okresného veliteľa HG Bohdana Vilčeka a okresného vodcu HM Štefana Letka: VILČEK, Bohdan. Čo znamenajú saleziáni pre národ? In Saleziánska Nitra, 1943, roč. 1, č. 1, s. 8. LETKO, Štefan. Hlinkova mládež – Don Boskova mládež. In Saleziánska Nitra, 1943, roč. 1, č. 1, s. 14.

¹⁰⁷ Budova Národného domu/Sokolovňa (dnes Staré divadlo Karola Spišáka v Nitre) bola postavená v medzivojnovom období. V jej priestoroch sa nachádzala aj divadelná sála. Tieto priestory však nevyhovovali všetkým predstaveniam, boli stiesnené a neposkytovali členom súborov plné pohodlie (neboli tu šatne, skladištia kostýmov). Okrem toho sa Sokolovňa viazala na jasné ideologické myšlienky, nebolo ju možné považovať za „neutrálnu pôdu“, ako to bolo v prípade mestského divadla. Už v medzivojnovom období bola pre niektoré súbory z konfesijného a národnostného hľadiska neprijateľným priestorom. ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 377. List Dramatického krúžku divadelných ochotníkov Čapek v Nitre adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 7. 2. 1932.

od 2 do 15 korún. Výťažok z predstavení, či už pre dospelých, alebo pre detských divákov, bol často odovzdávaný na dobročinné ciele, ako napríklad na pôžičku hospodárskej obrody Slovenska, na obrodu slovenského štátu, na rôzne formy pomoci pre chudobných žiakov nitrianskych škôl, na reštaurovanie kaplnky na Zobore, na založenie knižnice Kresťansko-sociálneho odborového združenia v Nitre alebo na pomoc povodňami postihnutému Záhoriu.¹⁰⁸ Úroveň hier bola priamo úmerná režisérskym a hereckým schopnostiam protagonistov.

Slovenské ľudové divadlo Fraňa Devinského

Profesionálna divadelná scéna v Nitre do druhej svetovej vojny v podstate neexistovala. Po Viedenskej arbitráži zostalo na Slovensku len jedno profesionálne divadlo, a to Národné divadlo (ďalej len ND) v Bratislave. Hoci sa nová vládna garnitúra snažila „zbaviť“ aj českých umelcov, ak chcelo ND aj naďalej vykonávať zverené poslanie, museli na jeho pôde zostať. V opačnom prípade by bolo jeho fungovanie vážne ohrozené.¹⁰⁹ Činnosť ND sa obmedzovala iba na hlavné mesto republiky, v ostatných častiach prakticky nevystupovalo. Podľa mienky hlavných predstaviteľov divadelníctva mali v ostatných mestách a na vidieku pôsobiť kočovné divadelné súbory a „šíriť národné a štátne myšlienky“. Prvou takouto scénou bolo Slovenské ľudové divadlo, na čele ktorého stál Fraňo Devinský.¹¹⁰ Po krátkom pôsobení v Trnave a Prešove sa nakoniec vďaka úzkej spolupráci s novým nitrianskym županom Štefanom Haššíkom usídlilo v Mestskom divadle v Nitre. Tu súbor zostal až do zničenia budovy na jar v roku 1945.

Mestské divadlo v Nitre prešlo od druhej polovice 19. storočia rukami niekoľkých vlastníkov. V roku 1931 začala Slovenská krajina rokovania s obecným zastupiteľstvom mesta Nitry o prevzatí budovy divadla do vlastnej správy. Mesto vzhľadom na zlú finančnú kondíciu hodlalo prevziať divadlo iba v tom prípade, že ho do správy dostane zdarma.¹¹¹ Niekoľkoročné rokovania o prevode majetku, keď sa uvažovalo aj o predaji budovy iným záujemcom (Jednota Orol, Dramatický krúžok divadelných ochotníkov Čapek, evanjelická cirkev a. v.), sa

¹⁰⁸ AMT v MT, f. ÚSOD, 1939 – 1945. Hlásenia o divadelných predstaveniach.

¹⁰⁹ SNA v BA, f. Úrad Predsedníctva vlády (ďalej len ÚPV), 1940, kr. 12. Referát Jána Borodáča o stave divadelníctva na Slovensku prečítaný počas zasadnutia Kultúrnej rady dňa 7. 3. 1940.

¹¹⁰ V medzivojnovom období pôsobil Devinský nielen na pôde ND v Bratislave, ale aj vo Východoslovenskom národnom divadle v Košiciach. Osobu Fraňa Devinského možno charakterizovať ako podnikateľa s dušou divadelníka. Hoci jeho herecká kariéra nebola úspešná, život zasvätil divadlu ako muž „stojaci v úzadí“. V období slovenského štátu mu v podnikateľskej brandži určite pomáhali konexie, napríklad ochranná ruka prešovského, neskôr nitrianskeho župana, poslanca a nakoniec aj ministra národnej obrany Štefana Haššíka. Jeho kroky však nenaznačujú, že by podľahol ideológii národnej očisty, veď nakoniec v jeho súbore dostali priestor aj umelci štátom proskribovaní. Na druhej strane bol aj podnikateľom a v záujme udržania rentability divadla musel prostredníctvom repertoára naplniť i predstavy štátnej moci, a to aj vzhľadom na skutočnosť, že ministerstvo školstva a národnej osvety sa výraznou mierou podieľalo na financovaní jeho súboru. ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. Župa Nitrianska III. (ďalej len ŽN III.), 1943, kr. 552. O Fraňovi Devinskom pozri bližšie tiež: ŠTEFKO, Divadelná Nitra..., ref. 3, s. 50 a n.

¹¹¹ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 377. Výťah zo zápisnice z rokovania Obecného zastupiteľstva v Nitre zo dňa 9. 11. 1931.

nakoniec uzavreli v novembri roku 1937. Pri preberaní nehnuteľnosti sa zistilo, že väčšina inventára a kulís už bola značne opotrebovaná a prakticky zničená.¹¹² Mesto podmienilo prebratie budovy do správy tým, že Krajinský úrad v Bratislave mal dať priestory do takého stavu, aby mohli byť využívané na kultúrne účely. Nakoniec sa oba úrady dohodli na spoločnom finančnom zabezpečení nutných rekonštrukčných prác v pomere 1 : 2 v neprospech mesta. Rekonštrukcia trvala do roku 1941 a vyžiadala si náklady vyše 450 tisíc korún.¹¹³ Najväčšou položkou bolo inštalovanie moderného ústredného kúrenia, ktoré nahradilo dovtedajší, už nevyhovujúci spôsob vyhrievania priestorov. Napriek tomu, že v divadle sa dovtedy hrávalo len sporadicky, po zamestnaní v ňom bol značný dopyt, pričom záujemcovia sa často uchýľovali k donášaniu na konkurenciu. Niektorí apelovali na lojalitu voči novému režimu a zháňali si odporúčania od predstaviteľov štátostраны, ktoré mohli byť pre získanie zamestnania rozhodujúce. Napríklad krajčír uchádzajúci sa o prácu v divadle mal od miestnych predstaviteľov odporúčanie, v ktorom sa písalo: „... jej (strane – M. P.) záleží na tom, aby boli v prvom rade umiestňovaní ľudia, ktorí sa zúčastnili práce v prospech národa...“¹¹⁴ Pozíciu vrátnika v divadle chcel získať iný adept tak, že na súčasného donášal úradom. Informoval ich, že vrátnik nie je Slovákom a vlastne ani túto prácu nepotrebuje, pretože je bezdetný, poberá od štátu invalidný dôchodok a je zamestnaný aj ako kostolník na Nitrianskom hrade. Naopak, on nemal z čoho platiť nájom, bol unavený z vykonávania krajčírskoho remesla, pritom musel živiť rodinu. Odvolával sa tiež na to, že v marci 1939 sa dobrovoľne postavil do služieb HG, za čo získal od gárd uznanie, ktoré pripojil k žiadosti. Uviedol aj človeka, ktorý ho do funkcie odporúčal, a to konkrétne župného lekára a jedného z hlavných predstaviteľov HSĽS v regióne Rudolfa Turčeka.¹¹⁵ Keď mu kompetentní úradníci odmietli vyhovieť, snažil sa tlačiť najmä na skutočnosť, že pozíciu zastáva človek národnostne nespôľahlivý.¹¹⁶ Žiadosť urgoval aj na Miestnom veliteľstve HG v Nitre.¹¹⁷ Mestská rada však napriek tomu zo svojho stanoviska neupustila.

Mestské divadlo bolo v roku 1941 dané k dispozícii Slovenskému ľudovému divadlu. Súčasťou areálu bola aj príľahlá budova, ktorá prešla do rúk mesta z poštátneho židovského majetku. Tu sídlilo riaditeľstvo, časť šatní, krajčírka dielňa a študovňa.¹¹⁸ Prvú sezónu súbor „odštartoval“ 6. septembra 1941 hrou *Pribina*

¹¹² ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 377. List Krajinského úradu v Bratislave adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 5. 1. 1938. Zápisnica z preberania budovy Krajinského divadla v Nitre zo dňa 4. 11. 1937.

¹¹³ ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1941, kr. 19. List prezídia župného úradu v Nitre adresovaný štátnemu intendantovi Slovenského národného divadla dňa 25. 6. 1941.

¹¹⁴ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 367. List z 11. 11. 1939 s názvom Tunajší sekretariát odporúča priaznivé vybavenie žiadosti.

¹¹⁵ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 367. List Jána Mecku adresovaný Mestskej rade v Nitre bez datovania.

¹¹⁶ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 367. List Jána Mecku adresovaný Mestskej rade v Nitre dňa 1. 4. 1940.

¹¹⁷ ŠA v NR – pob. H. Krškany, f. OÚN, 1939, kr. 367. List miestneho veliteľstva HG adresovaný Obecnému úradu v Nitre dňa 25. 9. 1940.

¹¹⁸ ADÚ v BA, f. SĽD, 1939-1945, kr. 2. List Družstva SĽD v Nitre adresovaný Prezídiu ministerstva školstva a národnej osvety dňa 20. 12. 1942.

od Antona Prídavka.¹¹⁹ Keďže budova divadla ešte v auguste nebola pripravená na užívanie, herci skúšali v náhradných priestoroch kaviarne „Tatra“ a v kaviarni „U Brauna“. Súbor mal v repertoári činoherné, operetné aj baletné vystúpenia a v porovnaní s predchádzajúcim obdobím sa výrazne rozrástol: zo 44 na 76 členov.¹²⁰ Súčasťou súboru bol 14-členný orchester, na čele ktorého stál František Schramm¹²¹. Počas prvej sezóny v Nitre pripravili, aj vďaka rozšíreniu hereckého súboru a jeho rozdeleniu na samostatnú činohru a spevohru, kvalitné divadelné predstavenia. Devinský tak reagoval na kritiku, ktorá sa na jeho súbor a vystúpenia zosypala ešte počas predchádzajúcich rokov. Pranierované boli najmä operetné vystúpenia, ktoré boli považované za podradné, ideovo prázdne a celkovo nevyhovujúce, a to aj napriek tomu, že divákmi boli najviac obľúbené a navštevované. Potvrďovali to jednak výkazy zárobkov operetných predstavení, ktoré boli dva-, niekedy až trikrát vyššie ako tie z činoherných¹²², ale aj samotní členovia súboru. Napríklad Devinský v jednom z listov adresovaných ministerstvu školstva uviedol: „... najväčšmi sa páčia, myslím na počet ľudí najširší, jednoducho motivované a stavané hry na primitívnych prokoch, ako je láska, bôľ ap. Teda hry, ktoré útočia na cit ľudí. Týmto sa dajú unášať. Prirodzene dobré veselohry sa tešia tiež veľkej obľube. Širšie vrstvy neradi hry, v ktorých sú nadhodené príliš složité problémy alebo ktoré problémy by si mali oni rozriešiť...“¹²³ Herec a režisér Alfred Croitor v októbri roku 1941 tajomníkovi ÚSOD-u Ivanovi Turzovi napísal: „Operety sa vyrábajú sériovo, činohry nikto nenavštevuje! ... Teraz je na repertoáru plno činohier, ale mal si vidieť tú návštevu. Tá naozaj nekryla réžiu! My hráme denne, skúšame denne a toto je výsledok?!“¹²⁴ Napriek všeobecnému konsenzu divadelných kritikov, že operety neprinášajú na divadelné dosky potrebnú kvalitu a neponúkajú divákovi náležitú výchovu, postoj Fraňa Devinského nebol až taký skeptický. Podľa jeho názoru slúžili na propagovanie divadla medzi pospolitým ľuďom, ktorý si, napriek tomu, že nešlo o novú formu trávenia voľného času, k nemu ešte nevybudoval natoľko blízky vzťah,

¹¹⁹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Zoznam repertoáru SLD za roky 1941/42.

¹²⁰ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 17 – 18.

¹²¹ **František Schramm** – mal český pôvod (František Grissa uvádza, že bol Nemec a člen NSDAP, pričom o jeho minulosti sa vedenie divadla dozvedelo až v roku 1944). Podľa spomienok Františka Grissa, herca SLD, v jeho zbore dlhú dobu popri Nemcoch (Heinrich Wagner a Artur Wottitz) pôsobili aj štyria hudobníci židovského pôvodu (Nágel, Schnapp, Weiss (Bieličky), Rottman (manželka Fraňa Devinského uvádza meno Rotnágel) a okrem toho aj Bureš a Klein); v revíznej správe z roku 1943 sa uvádzajú Leon Nadel, Ernest Oberst, Hugo Zeichner a Tibor Weiss. Celkovo bol orchester „politicky“ rôznorodý, avšak medzi členmi nedochádzalo k osobným konfrontáciám. Niektorí hudobníci židovského pôvodu mali podľa Františka Grissa nakoniec skončiť v koncentračných táboroch. Na zozname orchestra z júna 1945 naďalej figurovali Leon Nadel a Hugo Zeichner. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 13, ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Zoznam členov Oslobodeného divadla v Nitre zo dňa 25. 6. 1945.

¹²² ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Výkazy príjmov a výdavkov za divadelnú sezónu 1942/43.

¹²³ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. List Fraňa Devinského adresovaný MŠANO dňa 21. 12. 1943.

¹²⁴ AMS v MT, f. ÚSOD, kr. 112. Súkromný list Alfréda Croitora adresovaný Ivanovi Turzovi dňa 10. 10. 1941.

aby divadelné predstavenia pravidelne navštevoval.¹²⁵ Zvýšená návštevnosť operetných predstavení mohla byť spôsobená nielen „hladom“ po ľahšej forme zábavy, ale tiež tým, že pred rokom 1918 sa na ňu kládol dôraz, bola považovaná za vyvrcholenie divadelného umenia, a teda aj preferovaná v divadelných repertoároch.¹²⁶ Treba poznamenať, že Devinský bol v prvom rade podnikateľ a potreboval si vykryť stratové predstavenia činohry, o ktoré nebol medzi obyvateľmi až taký záujem. Preto počas sezóny usporadúval aj zábavno-tanečné večery s mixom najžiadanejších operetných vystúpení a opernými áriami. Takto ladený program divadelnej sezóny bol však kritizovaný zo strany ministerstva školstva, ktoré po revízii v divadle koncom októbra 1943 konštatovalo porušovanie koncesnej listiny. Devinský totiž mal predstavenia činohry a spevohry deliť presne na polovicu, čo však, vzhľadom na vyššie príjmy z operiet, nedodržiaval. V konečnom dôsledku sa však musel dikcii koncesie prispôbiť, inak by sa už nemohol spoliehať na štedrú finančnú podporu zo strany ministerstva.¹²⁷

Po príchode do Nitry musel Devinský, ak chcel zabezpečiť bezproblémový priebeh sezóny, rozšíriť nielen súbor o nových hercov, ale aj personál starajúci sa o chod divadla. Po roku pôsobenia v meste mu bola v júni roku 1942 zo strany ministerstva školstva obnovená koncesia na prevádzkovanie divadla. Podľa jej znenia mal v súbore zamestnávať výhradne slovenských štátnych občanov slovenskej národnosti, iba vo výnimočných prípadoch mohol ministerstvo požia-

Obrázok č. 2: Fraňo Devinský (Archív Divadelného ústavu v Bratislave)

dať o povolenie zamestnávať aj cudzincov.¹²⁸ V roku 1943 zamestnával Devinský v približne sedemdesiatčlennom súbore celkovo 13 cudzincov, z toho piatich Čechov, troch Nemcov, jednu Rusku a štyroch Židov.¹²⁹

Činnosť Slovenského ľudového divadla bola podobná Národnému divadlu, avšak sústredila sa najmä na zájazdové vystúpenia pre „vidiek“. Sezóna trvala 9 až 10 mesiacov v roku, pričom časť strávili herci na zájazdoch po slovenských obciach (okrem prvej nitrianskej sezóny). Niektoré predstavenia boli vyhradené pre školopovinnú mládež a vojsko. Po skončení sezóny nasledovali divadelné prázdniny, ktoré niektorí členovia súboru využívali aj na prezentáciu vo frontovom divadle.¹³⁰

¹²⁵ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom K vystúpeniu SLD v Trenčíne. In Slovenská politika, 18. 6. 1944.

¹²⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Nitrianske slovenské ľudové divadlo. In Slovák, 27. 8. 1944.

¹²⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Správa revíznej komisie o revízii v SLD v dňoch 27. – 29. 10. 1943 zo dňa 14. 1. 1944.

¹²⁸ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Koncesia pre SLD v Nitre zo dňa 26. 6. 1942.

¹²⁹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Správa revíznej komisie o revízii v SLD v dňoch 27. – 29. 10. 1943 zo dňa 14. 1. 1944.

¹³⁰ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Slovenské ľudové divadlo v Nitre. In Slovák, 2. 9. 1943. K problematike pozri bližšie: POLLÁK, Milan. Frontové divadlá slovenskej armády (1943). Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998. 160 s.

Na finančnú podporu divadla vzniklo Družstvo SLD, ktorého zakladajúcimi členmi sa stali miestni úradníci, obchodníci a banky¹³¹. Samozrejmosťou bolo, že členom sa stala Nitrianska župa pod vedením Devinského mecena Štefana Hašíka. Ten bol zvolený za predsedu.¹³² Okrem iných povinností každoročne otváral novú divadelnú sezónu príhovorom pred prvým predstavením.¹³³ Družstvo vzniklo v máji 1942¹³⁴, ale praktickú činnosť začalo vykazovať až od septembra 1942.¹³⁵

V súvislosti so sťahovaním Devinského divadla z Prešova do Nitry je nutné spomenúť, že Prešovčania sa nakoniec vrátili k myšlienke založenia stálej scény v meste a od roku 1943 začali podnikať kroky na vytvorenie Slovenského divadla v meste. Tieto aktivity podporoval aj štát, uvedomujúc si, že východ Slovenska zostal po Viedenskej arbitráži a odchode SLD bez divadla. Hneď na začiatku pôsobenia sa však Prešovčania dostali do ostrého sporu s divadelníkmi v Nitre a Bratislave. Keďže bolo potrebné vytvoriť v Prešove súbor, ktorý by bol schopný ponúkať kvalitné predstavenia, a nezostával čas vychovať si vlastných hercov, uchýlili sa organizátori k nečestným praktikám – snahe o preplácanie hercov z iných súborov. Devinský na tieto skutočnosti upozorňoval kompetentných pracovníkov na ministerstve školstva a národnej osvety v roku 1943. Uvádza, že Prešovčania sľubujú hercom a technickým pracovníkom z jeho súboru gáže, ktoré nie je možné zaplatiť, ak má divadlo fungovať bez finančných problémov. Požadoval, aby kompetentný štátny orgán v tejto veci zakročil. Ministerstvo následne nariadilo, aby prešovské divadlo zamestnancom prispôsobilo platy bežnej výške, pričom iba vo výnimočných prípadoch mohlo pristúpiť k priznaniu príplatku. Ten nesmel presahovať obvykle stanovenú výšku.¹³⁶

V záujme zvýšenia kvality predstavení Slovenského ľudového divadla v Nitre sa od sezóny v roku 1941 pristúpilo k sprísneniu príprav jednotlivých hier. Herci mali pracovný čas rozdelený na niekoľko fáz: doobedňajšia časť trvala od 9.00 do 12.00 hod., poobedňajšia zase od 14.00 do 17.00 hod. Večer sa hralo predstavenie pre verejnosť. Činohra hrala týždenne maximálne tri predstavenia, opera bola obyvateľmi častejšie navštevovaná, a preto bola na programe viackrát do týždňa. Nácvič bol každodennou záležitosťou bez ohľadu na to, či mal herec večer vystúpenie, alebo nie. Predĺžilo sa obdobie skúšania jednotlivých predstavení, pri činohre to bolo až sedem týždňov, čím sa mala zabezpečiť kvalitná realizácia divadelnej hry. Okrem stálych režisérov (činohra – Ľubomír Smrček¹³⁷,

¹³¹ Slovenská banka, Sedliacka banka, Sporiteľňa mesta Nitra, Tatra banka a Živnostenský úverný ústav. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Zoznam zakladajúcich členov Družstva SLD.

¹³² ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1942, kr. 537. List Družstva SLD adresovaný Župnému výboru Nitrianskej župy dňa 8. 6. 1942.

¹³³ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Revízná správa o kontrole v SLD v októbri 1943.

¹³⁴ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Stanovy Družstva SLD.

¹³⁵ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List Družstva SLD v Nitre adresovaný Prezídium ministerstva školstva a národnej osvety dňa 20. 12. 1942.

¹³⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. List Fraňa Devinského adresovaný MŠANO dňa 21. 12. 1943 a list MŠANO adresovaný Družstvu Slovenského divadla v Nitre dňa 8. 2. 1944.

¹³⁷ Ľubomír Smrček, vlastným menom Ladislav Mészáros, pseudonym Ladislav Slavko, Milan Oravec, Ladislav Pogranický (1919 – 1970) – jeho herecké začiatky sú spojené s ochotníckou činnosťou v Nitre. Neskôr epizodicky účinkoval na pôde Slovenského komorného divadla Emílie

spevohra – Bohuš Relský¹³⁸, Karel Rint¹³⁹) sa v divadle vystriedali aj hosťujúci režiséri, napríklad Čech Bohuš Vilím¹⁴⁰ (opereta *Šťastie nie je náhoda*), Drahoš Želenský¹⁴¹ (hry *Sedliak svojím pánom*, *Bobrový kožuch*, operety *Žaneta sa vydáva*, *Žena jeho snov*, *Osudný valčík*, *V siedmom nebi* a ďalšie)¹⁴² a Andrej Bagar¹⁴³ (hry *Bez tretieho* a *Pán Lambertier*)¹⁴⁴. Snaha o kritikmi očakávané kvalitatívne pozdvihnutie však vydržala nitrianskemu súboru iba prvú sezónu. Dôvodom mohli byť finančné problémy divadla. Zabezpečenie kvalitných predstavení si vyžadovalo vyššie finančné náklady, a tak sa divadlo dostávalo do čoraz väčšieho dlhu. V novembri 1942 už dosiahol výšku takmer 320 tisíc korún.¹⁴⁵ V nasledujúcej sezóne sa aj preto všetko vrátilo do starých koľají, spevohra viac vystupovala mimo mesta,

---

Wagnerovej a po jeho zániku v Devinského divadle. Tu zotrval až do roku 1945. V súbore pôsobil nielen ako herec, ale od roku 1943 aj ako šéf činohry a režisér. Po vojne prešiel do Slovenského národného divadla v Bratislave. MRLIAN, ref. 56, s. 350.

¹³⁸ **Bohuš Relský**, vlastným menom **Bohumil Tichý** (1902 – 1968) – vyštudoval spev, prózu a balet na brnianskom konzervatóriu a následne začal skúsenosti naberať na viacerých českých scénach. V rokoch 1937 – 1940 viedol balet Slovenského národného divadla v Bratislave. Po roku 1940 musel bratislavskú scénu opustiť a pôsobil už len na doskách Slovenského ľudového divadla v Nitre ako choreograf a vedúci baletnej zložky spevoherného súboru. MRLIAN, ref. 56, s. 242.

¹³⁹ **Karel Rint** (1886 – ?) – štúdium na umelecko-priemyslovej škole v Prahe opustil po roku a v jeho živote začalo dominovať divadlo. V rokoch 1924 – 1940 pôsobil na pôde Slovenského národného divadla v Bratislave, ktoré však musel opustiť, pričom „útočisko“ našiel v Slovenskom ľudovom divadle Fraňa Devinského. Tu zostal až do konca druhej svetovej vojny. Po roku 1945 odišiel do Plzne, kde aj zomrel. MRLIAN, ref. 56, s. 251-252.

¹⁴⁰ **Bohuš Vilím** (1884 – 1953) – napriek tomu, že pracoval ako bankový úradník, jeho životu učarovalo divadlo. Spev vyštudoval súkromne. Po tom, ako pôsobil na divadelných scénach v Plzni a Olomouci, svoje skúsenosti zúročil v bratislavskom Národnom divadle, a to na režisérskych stoličkách. Naštudoval väčšinu operných a operetných predstavení. Hosťovsky vypomohol aj Slovenskému ľudovému divadlu v Nitre. BLAHOVÁ-MARTISOVÁ, Elena. 130 rokov od narodenia Bohuša Vilíma. Online. Dostupné na internete: <http://operaslovakia.sk/130-rokov-od-narodenia-bohusa-vilima/> (2017-06-24).

¹⁴¹ **Drahoš Želenský**, vlastným menom **Karel Drápal** (1896 – 1959) – v rokoch 1913 – 1929 pôsobil na divadelných scénach v českej časti republiky. V rokoch 1929 – 1930 spolu s otcom Karlom vykonával funkciu spoluriaditeľa Východoslovenského národného divadla v Košiciach. Neskôr bol činný v českej činohre na pôde Slovenského národného divadla v Bratislave. Po jej zániku sa už nevenoval hereckej profesii, ale len réžii. Hosťujúco pôsobil aj v Devinského Slovenskom ľudovom divadle v Nitre. MRLIAN, ref. 56, s. 589-590.

¹⁴² ADÚ v BA, f. SLD, 1939–1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 22.

¹⁴³ **Andrej Bagar** (1900 – 1966) – nadobudol bohaté herecké skúsenosti už z ochotníckej činnosti. Uplatnenie našiel nielen ako herec, ale aj ako režisér, a to na scénach v Bratislave a Košiciach. V roku 1938 sa prihlásil do Komunistickej strany Slovenska, keď podpísal komunistami publikovaný Manifest československých umelcov. V rokoch 1939 – 1940 bol režimom na Slovensku väznený a obviňovaný z protifašistického odboja. Do Slovenského národného divadla sa už nestalo vrátiť nemohol. Pôsobil preto vo funkcii šéfrežiséra v Slovenskom rozhlase. Pomohli mu aj konexie s Jankom Borodáčom, vďaka ktorým hosťovsky sporadicky vystupoval v bratislavskom divadle aj v Slovenskom ľudovom divadle. V roku 1944 spoluzakladal stálu divadelnú scénu v Turčianskom Svätom Martine. Po vypuknutí Slovenského národného povstania sa uchýlil na povstalecké územie a viedol frontové divadlo. V júni 1945 sa stal riaditeľom Slovenského národného divadla a v tejto funkcii pôsobil až do roku 1951. MRLIAN, ref. 55, s. 56-58.

¹⁴⁴ ADÚ v BA, f. SLD, 1939-1945, kr. 1. Osobné spomienky manželky Fraňa Devinského – rukopis, s. 8.

¹⁴⁵ ADÚ v BA, f. SLD, 1939-1945, kr. 2. List ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný správe Slovenského ľudového divadla dňa 28. 12. 1942.

aby „zarobila“ na činohru a celkovú prevádzku divadla. Z tohto dôvodu hosťovala v divadle aj česká speváčka Jarmila Kšírová, ktorá vystupovala v operetách *Gróf z Luxemburgu*, *Giuditta*, *Zem úsmevov* a *Veselá vdova*. Herec František Grissa si na jej pôsobenie v divadle spomína takto: „... bola to zdatná pani, samozrejme hviezda, my sme si vedľa nej pripadali veľmi úboho, tak sa na nás aj dívala a ako takých aj brala. Jej kostýmy boli veľmi bohato vypravené, jej garderóba mala nesmiernu cenu, bola to nielen speváčka, ale aj dobrá herečka. ... cez predstavenie vypila dve fľaše 8 dcl červeného vína, ale švih mala pekelný. U tej herečky som po prvý raz videl, aký je rozdiel herec a herec...“¹⁴⁶

Podľa spomienok herca Františka Grissa to boli ešte celkom úspešné dni divadla, ktoré sa však skončili ku koncu vojny s prvým bombardovaním mesta. Od tých čias sa už do divadla nepodarilo získať na hosťovanie žiadneho významného umelca a aj návštevnosť značne poklesla.¹⁴⁷ Súviselo to i s tým, že mesto muselo striktne dodržiavať nariadenia CPO o zatemnení. Zhoršená politická a bezpečnostná situácia sa naplno prejavila na príjmoch divadla. Upadajúcu finančnú situáciu chcelo riaditeľstvo riešiť mimoriadnou subvenciou od MŠANO, avšak tá mu bola zamietnutá.¹⁴⁸ Fraňo Devinský bol preto nútený zredukovať počet hercov v súbore.¹⁴⁹ Prepustil z neho vyše dvadsať členov; z činohry boli prepustení len dvaja, zbor však muselo opustiť okolo dvadsať operetných umelcov. Čas nitrianskych divadelníkov odišla do Slovenského divadla v Prešove.

František Grissa v spomienkach uvádza (a podporujú to aj memoáre manželky Fraňa Devinského¹⁵⁰), že nitriansky herecký súbor bol rôznorodý nielen z hľadiska umeleckého prejavu, ale aj národnostne a politicky. V orchestri pôsobilo niekoľko židovských muzikantov, ktorí hrali spolu s nemeckými umelcami. Šepkárom bol Viliam Kónik, presvedčený komunista, často sledovaný Ústrednou štátnou bezpečnosťou, ktorý bol istý čas väznený v ilavskom väzení. Aj niekoľko hercov českej národnosti, ktorí opustili Národné divadlo v Bratislave, našlo v súbore miesto. Podobne tu na istý čas našli azyl Andrej Bagar a Hana Meličková¹⁵¹, ktorí boli v tomto období perzekvovaní. Z tohto dôvodu bol Fraňo Devinský niekoľkokrát vyšetrovaný Ústrednou štátnou bezpečnosťou a bolo mu vraj siahnuté aj na subvencie zo strany MŠANO, a to štátnym intendantom Ľudovítom Földym-Brezinským.¹⁵² Hoci by sa mohlo zdať, že v súbore panovala zomknutosť jeho členov, nebolo to celkom tak. V roku 1942 vyšetrovala pomery v divadle

¹⁴⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 22.

¹⁴⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 23.

¹⁴⁸ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Žiadosť SLD o subvenciu z MŠANO zo dňa 30. 12. 1944.

¹⁴⁹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List Hudobnej komory v Bratislave adresovaný MŠANO dňa 8. 1. 1945.

¹⁵⁰ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky Márie Rebcovej, manželky Fraňa Devinského – rukopis, s. 7.

¹⁵¹ **Hana Meličková** (1900 – 1978) – manželka historika Daniela Rapanta. V sledovanom období mala zakázané hrať na doskách Slovenského národného divadla v Bratislave, ale hosťovala v nitrianskom divadle. MRLIAN, ref. 56, s. 26 a n.

¹⁵² V rokoch 1940 – 1945 bol riaditeľom Slovenského národného divadla v Bratislave. Porovnaj: MISTRÍK, ref. 1, s. 133. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Príloha k dotazníku o osobných pomeroch a k zisteniu štátnoobčianskej a národnej spoľahlivosti štátneho a verejného zamestnanca, nedatované.

hudobná komora. Výpovede jednotlivých členov súboru sa niesli v duchu do-
nášania na vedenie a hereckých kolegov. Umelci sa sťažovali na protežovanie
niektorých hercov zo strany vedenia, prejavujúce sa v nespravodlivom finanč-
nom ohodnotení, na prideľovanie množstva práce aj nad rámec povinností a síl.
Pracovníci obviňovali riaditeľa z morálnych a mravných pokleskov, ale aj seba
navzájom z nedostatku talentu a umeleckého cítenia. S ohováraním a osočova-
ním mali zamestnávateľa akiste neblahé skúsenosti, preto sa tresty zaň objavili
aj v pracovnom poriadku (Domáci poriadok SLD).¹⁵³ Táto forma vyrovnávania
si účtov a „prepierania špinavej bielizne“ na verejnosti spôsobila niekoľkokrát
problémy nielen zamestnancom, ale aj zamestnávateľovi, čo dokazujú nasledu-
júce skutočnosti. V roku 1943 sa v divadle objavila nová tvár – stály hosť, spe-
vákka Lýdia Jefimovna-Bovtušenkova, ktorú podľa spomienok Márie Devinskej
do zboru priviedol generál Štefan Jurech z Kyjevského divadla. Ostatní herci
o nej nič bližšieho nevedeli a ona o to zjavne ani nestála. Pre všetkých hercov tak
bola veľkou záhadou. Zo závesti alebo z obáv o vlastný angažmán z nej členo-
via súboru spravili „nitriansku Mata Hari“ špehujúcu pre Nemcov. Podľa Márie
Devinskej skončila Bovtušenkova niekoľkokrát vo vyšetrovacej väzbe aj „vdáka“
hláseniu jej kolegov z divadla. Devinský sa ju snažil dostať z problémov, ale ne-
podarilo sa mu to. Ku koncu vojny bola zo Slovenska internovaná do Rakúska,
kde bola nakoniec popravená.¹⁵⁴ Rozvratnou osobnosťou v divadelnom súbore
bol podľa manželky riaditeľa Devinskej aj herec Gejza Prieložný ml.¹⁵⁵, ktorý sa
pridal k Hlinkovým gardám a začal úzko spolupracovať s Nemcami. Keďže do-
bre poznal vnútorné pomery v divadle, jeho ideologická agilita sa prejavila na nie-
koľkých raziách v divadle.¹⁵⁶ V roku 1942 začala pomery v divadelnom súbore
na podnet MŠANO vyšetrovať hudobná komora. Primadona Emília Václavíková
obvinila riaditeľa Devinského a dirigenta Františka Schramma zo sexuálneho ob-
ťažovania. Vyšetrovanie prebiehalo od februára do decembra, ale nevedlo k ni-
čomu, keďže neexistovali žiadni svedkovia a členka súboru medzitým zmenila
zamestnanie. Celá záležitosť bola zo strany MŠANO ukončená zaslaním pripo-
mienok riaditeľovi. V nich ho vyzývali k dodržiavaniu mravných zásad a vhod-
nému vedeniu inštitúcie v zmysle udelennej koncesnej listiny. V opačnom prípade
by ministerstvo muselo siahnuť na prideľované finančné zdroje.¹⁵⁷

Niektorí pracovníci divadla sa snažili nadviazať užší kontakt s nitrianskou
verejnosťou. Primabalerína Gréta Schmidtová¹⁵⁸ učila za poplatok baletné kroky
umelecky nadanú nitriansku mládež a deti. Tieto jej aktivity však boli zastavené

¹⁵³ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Domáci poriadok Slovenského ľudového divadla, s. 1.

¹⁵⁴ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 24.

¹⁵⁵ Nie je celkom jasné, či ide o skutočného herca, pretože v zoznamoch obsadenia jednotlivých
predstavení sa jeho meno neuvádzalo. Je možné, že išlo o príbuzného herca Emila Prieložného,
prípadne o komparz.

¹⁵⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Spomienky Márie Rebcovej Devinskej, manželky riaditeľa
SLD v Nitre, s. 9.

¹⁵⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Zápisnica z vypočúvania Fraňa Devinského napísaná dňa
26. 10. 1942.

¹⁵⁸ **Gréta Schmidtová** (1914 – 1995) – pred získaním angažmánu v SLD pôsobila od roku 1929
na doskách Slovenského národného divadla a rok aj v pražskej operete. Súbor Devinského di-
vadla obohatila v roku 1942, zostala tu dva roky. MRLIAN, ref. 56, s. 312.

po revízii ministerstva školstva v divadle koncom roka 1943 vzhľadom na to, že na túto činnosť nemala oprávnenie.¹⁵⁹

Jedným z cieľov Fraňa Devinského bolo na pôde vlastného divadla vychovať novú generáciu slovenských hercov, ktorí budú dobre vykonávať svoju profesiu. Možno konštatovať, že tento priestor riaditeľ využil a v Slovenskom ľudovom divadle popri „ostrieľanejších“ divadelníkoch (ako napríklad primadon Alice Párickovej¹⁶⁰ a Emílie Václavíkovej¹⁶¹, ďalej Frídy Bachletovej¹⁶², Márie Svobodovej¹⁶³, Marie Rintovej¹⁶⁴, dvojice Bohumil Relský a Marie Relská¹⁶⁵) vyrástla aj nová generácia hercov a baletných umelcov, a to: František Kabrheľ¹⁶⁶,

¹⁵⁹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Revízná správa o kontrole v SLD v októbri 1943.

¹⁶⁰ **Alica Páricková** – vyštudovala hudobno-dramatickú akadémiu. Istú dobu pôsobila aj na doskách Národného divadla v Bratislave. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940.

¹⁶¹ **Emília Václavíková** – ukončila hudobno-dramatickú akadémiu. Pred účinkovaním v súbore Slovenského ľudového divadla hrala rok v divadle vo Viedni a potom v divadle v Bratislave. Z tejto scény odišla za nie celkom jasných okolností. Nakoniec opustila aj nitriansky súbor, keď obvinila riaditeľa Devinského zo sexuálneho obťažovania. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940. Pozri tiež dokumenty č. 13, 14 a 15 v LAJCHA, ref. 8, s. 33 a n.

¹⁶² **Friderika Bachletová, rod. Hluchá** (1901 – 1969) – kým sa stala členkou súboru SLD, získavala skúsenosti ako herečka v Košiciach, Prešove a v rôznych divadlách v Čechách. V Nitre pôsobila až do zániku súboru v roku 1945. Po skončení vojny sa presadila na scénach v Prešove, Martine a Bratislave. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940. MRLIAN, ref. 55, s. 60-61.

¹⁶³ **Mária Svobodová** (1911 – 1987) – vyštudovala baletnú školu v Prahe. V medzivojnovom období najskôr pôsobila na doskách divadiel v Kladne a v Prahe. Od druhej polovice 30. rokov 20. storočia sa jej umelecká kariéra spájala len s divadlami na Slovensku – o. i. aj so Slovenským ľudovým divadlom. MRLIAN, ref. 56, s. 397-398.

¹⁶⁴ **Marie Rintová, rod. Volfová** (1902 – 1967) – po štúdiu herectva sa najskôr uplatnila na českých divadelných scénach. V roku 1924 sa stala členkou súboru Národného divadla v Bratislave, ktorý musela v roku 1938 opustiť. Po dvojročnej pauze sa k divadlu vrátila v Slovenskom ľudovom divadle. Od roku 1945 pôsobila v divadlách v Plzni a Opave. MRLIAN, ref. 56, s. 252.

¹⁶⁵ **Bohumil Relský** (1902 – 1968) a **Marie Relská, rod. Chocová** (1909 – 1952) – manželia Relskí sa veľmi dobre dopĺňali. Obrovské skúsenosti nadobudli počas ciest po európskych scénach. Pôsobili aj na doskách Národného divadla v Bratislave. Relský okrem tanečných schopností často uplatňoval v divadle aj režisérske zručnosti. Bol tiež šéfom baletnej zložky spevoherného súboru. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940. MRLIAN, ref. 56, s. 242.

¹⁶⁶ **František Kabrheľ** (1914 – 1982) – už v školskom prostredí účinkoval v rôznych detských divadelných predstaveniach a na herectvo mal dispozície. Tie v rokoch 1937 – 1939 rozvíjal pod vedením Janka Borodáča, keď študoval na hereckej akadémii. Okrem divadelných hier často účinkoval aj v operetných predstaveniach. Nitrú opustil v roku 1944, aby prijal ponuku Slovenského divadla v Prešove. V súbore mal povest' sukničkára, ktorému neodolala žiadna žena. Pozri MRLIAN, ref. 55, s. 551; ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940.

Karol Ondrejko¹⁶⁷, Fridrich Hoffstädter¹⁶⁸, František Grissa¹⁶⁹, Emil Horváth starší¹⁷⁰, Alfréd Croitor¹⁷¹, Irena Pašková¹⁷² alebo Božena Slabejová¹⁷³.

Program divadelnej sezóny bol ešte pred jej začiatkom pravidelne preverovaný kompetentnými úradníkmi na ministerstve školstva a národnej osvety. Kultúrnu, umeleckú a ideologickú úroveň predstavení sledovali aj dvaja zástupcovia miestnej osvetovej komisie, ktorí získavali lístok zdarma.¹⁷⁴ Pri premiérach hier slovenských dramatikov platila zásada, že boli najskôr uvedené v Bratislave a až potom na scénach na zvyšku Slovenska. Devinský tak niekoľkokrát musel premiéru preložiť po apelácii zo strany MŠANO. Hry museli byť ešte pred uvedením doručené v písomnej podobe na ministerstvo, ktoré posúdilo ich ideovú, mravnú, náboženskú, národnostnú, jazykovú a umeleckú hodnotu. Nežiaduce boli party ironizujúce vtedajšie spoločenské pomery, prípadne ich kritika, ale aj erotické motívy a jemne lascívne reči postáv¹⁷⁵. Naopak, očakávalo sa, že do programu budú zaradené diela „zo slovenského prostredia, ktoré by pôsobili výchovne a optimisticky

¹⁶⁷ **Karol Ondrejko** (1905 – 1981) – pred vykonávaním hereckej profesie bol policajtom. Venoval sa aj ochotníckemu divadlu. V roku 1936 vyštudoval spev a od roku 1939 začal hrať na doskách Devinského divadla, pričom sa realizoval v operetách. V tých nielen vystupoval, ale niektoré aj režíroval. Po roku 1945 začal umelecky pôsobiť v košickom divadle. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940. MRLIAN, ref. 56, s. 126.

¹⁶⁸ **Fridrich (Henrich) Hoffstädter** (1923 – 1994) – bol členom baletnej zložky súboru Slovenského ľudového divadla v rokoch 1940 – 1945. Po druhej svetovej vojne vystriedal niekoľko pôsobísk, o. i. aj scény v Bratislave a Košiciach. MRLIAN, ref. 55, s. 468.

¹⁶⁹ **František Grissa** (1922 – 1985) – v Slovenskom ľudovom divadle stvárňoval skôr menšie postavy. Po rozpade súboru v Nitre pôsobil v Prešove a Košiciach a neskôr sa venoval metodologickej činnosti. MRLIAN, ref. 55, s. 462.

¹⁷⁰ **Emil Jozef Horváth** (1923 – 2001) – do súboru SLD sa dostal ako šepkár a postupne sa vypracoval na herca. Účinkoval napríklad v divadelných hrách Don Juan, Sedliak svojím pánom alebo Bačova žena. Okrem toho pôsobil aj v operetných predstaveniach. MRLIAN, ref. 55, s. 476-477.

¹⁷¹ **Alfred Croitor/Croitor-Bukovinský** (1919 – 1945) – narodil sa v Rumunsku. Vychodil tri roky dramatickej akadémie (1936 – 1938), následne nastúpil do Devinského divadla. Jeho záujmy boli všestrannejšie, písal básne, novely a vydal aj detektívny román. Pod jeho režisérskou taktovkou vzniklo niekoľko divadelných predstavení. Zomrel náhle v roku 1945. Pozri ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Na posiedke u členov SLD. Túžby, starosti, radosti a hlavne plány do budúcnosti veselých herečiek a hercov Slovenského ľudového divadla. In Slovenská sloboda, 24. 11. 1940. MRLIAN, ref. 55, s. 161.

¹⁷² **Irena Pašková, rod. Drtinová** (1923 – 2012) – začínala v Devinského divadle v roku 1941 a pôsobila v ňom až do jeho zániku. Prípravu získala počas štvorročného štúdia na súkromnej baletnej škole. Po zániku SLD získala miesto v Slovenskom národnom divadle v Bratislave, kde pôsobila až do odchodu do dôchodku v roku 1982. MRLIAN, ref. 56, s. 172.

¹⁷³ **Božena Slabejová, rod. Mrázková** (1920 – 2004) – absolventka Štátneho konzervatória v Bratislave v roku 1941. Následne získala miesto v divadle Fraňa Devinského. Po skončení druhej svetovej vojny pôsobila na scénach v Bratislave, Trnave a Nitre. MRLIAN, ref. 56, s. 324-325.

¹⁷⁴ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Revízná správa o kontrole v SLD v októbri 1943.

¹⁷⁵ Ako príklad hry, v ktorej boli kritizované erotické prvky, možno spomenúť Morstínovu Obranu Xantipy. Cenzor MŠANO navrhoval upraviť časť dialógu v siedmej scéne prvého dejstva, kde mali byť vynechané vety silného erotického charakteru. Podobne bola pranierovaná aj opereta Dolfinka, kde sa cenzorovi nepáčili obrazy so spálňou ukrytou za knižnicou a ďalšie nevкусné časti, ktoré mali byť zoškrtané alebo prerobené. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 24. 10. 1944 a list MŠANO zo dňa 2. 12. 1944.

a budili v širokých vrstvách ľudu vieru v dobro a v budúcnosť“¹⁷⁶. Podľa predstáv cenzora, dramaturga Národného divadla Dr. Jána Sedláka, si malo divadlo dávať pozor na výstredné kostýmy, a to aj v balete. Herci sa tiež mali zdržať akýchkoľvek „nevhodných extempore alebo iných vecí, ktoré môžu vzbudiť vo vidieckej verejnosti nevoľu alebo pohoršenie“¹⁷⁷. V prípade, že by sa súbor dopustil konania, ktoré by bolo namierené proti „národným, mravným alebo politicko-výchovným tendenciám“, MŠANO by z toho vyvodilo dôsledky, ktoré by mohli znamenať až zánik divadla. Od roku 1941, keď SLD začalo pôsobiť v Nitre, bolo na nitrianskej divadelnej scéne zakázané uviesť alebo opakovane prezentovať z rôznych dôvodov tieto hry a operety: *Ulica spieva* od Karola Schureka¹⁷⁸, Kaufmanova *Čierna veža*¹⁷⁹, Benešova *Uličnica*¹⁸⁰, *Siedme nebo* od Františka Schramma¹⁸¹, Nikodemov *Tieň*¹⁸², *Anna Christie* od O’Neilla¹⁸³, Schönherova *Diablica*¹⁸⁴, Stodolovi *Mravci a svrčkovia*¹⁸⁵, Gogoľov *Revízor*, Benešove *Na tej lúke zelenej* (preverovaná bola aj hra režiséra Vilíma *Šťastie nie je náhoda* – mohla sa uvádzať len po riadnej dramaturgickej úprave).¹⁸⁶ Ku koncu vojny však Devinský niekoľkokrát porušil zásadu zákazu

¹⁷⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 4. 8. 1943.

¹⁷⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 4. 8. 1943.

¹⁷⁸ Hra bola zakázaná na podnet Eugena Filkorna, rímskokatolíckeho kňaza a poslanca Snemu Slovenskej republiky. Sťažnosť na ňu však Osvetové ústredie MŠANO dostalo aj od kňaza Viktora Trstenského. Podľa cenzora hra približovala život českých pouličných muzikantov „chápajúcich život ako večné opilstvo a zábavku. Dve ženy bojujú o jedného muža prostriedkami nevyberanými a vulgárnymi, pri tom im asistujú priatelia stále opití a stále si nadávajúci“. Problémom hry boli aj opakujúce sa vulgarizmy, ako napríklad *somár, vôl, hovädo, sviňa*. Úroveň slovenčiny v hre bola tiež veľmi slabá. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 1. 6. 1943.

¹⁷⁹ Išlo o židovského autora. Ďalším problémom hry bola skutočnosť, že v nej vystupoval Andrej Bagar, v tom období pre režim neprijateľná osoba. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 1. 6. 1943.

¹⁸⁰ Pri dielach Járu Beneša bol kritizovaný ich operetný charakter. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 1. 6. 1943.

¹⁸¹ Autor bol zároveň dirigentom divadelného orchestra. Tematika hry bola „jemne pikantná“ a zjavne neprijateľná z morálnych dôvodov. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 1. 6. 1943.

¹⁸² V hre vystúpila Hana Meličková, ktorá bola v tom období persona non grata. Najmä z tohto dôvodu hra už nemala byť uvádzaná. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 1. 6. 1943.

¹⁸³ Cenzor síce uznával kvality hry, ktorá zobrazovala život dievčaťa – prostitútky, ale pokladal ju za deštruktívnu. Celkový dojem z tejto hry by podľa jeho názoru nebol optimistický a hodila sa len na veľké pódia. Cenzor neodporúčal hrať túto hru mimo Nitry v menších mestách. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Vyjadrenie o repertoári SLD Fraňa Devinského na sezónu 1943/44.

¹⁸⁴ Hra mala podľa cenzora rozkladný charakter. Išlo o príbeh manželského trojuholníka, pričom vrcholom bola vražda. Podľa názoru cenzora sa hra z morálneho hľadiska absolútne nehodila na slovenské divadelné dosky. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Vyjadrenie o repertoári SLD Fraňa Devinského na sezónu 1943/44.

¹⁸⁵ Hra sa síce uvádzala na doskách Národného divadla v Bratislave, ale podľa slov cenzora „... čo sa môže hrať pre bratislavské publikum, nemôže sa hrať na vidieku, kde by problém a idea hry mohla byť, najmä pri nedostatočnom zvládnutí umeleckom, zle pochopená“. ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO zo dňa 4. 8. 1943.

¹⁸⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Repertoár Slovenského ľudového divadla na sezónu 1944/1945.

propagovania divadelnej hry na verejnosti ešte pred jej schválením cenzúrnou komisiou MŠANO, na čo ho kompetentný úrad opätovne upozorňoval. Vystavoval sa tak riziku, že mu bude odňatá koncesia. K tomu mohlo dôjsť dokonca aj bez udania dôvodu.¹⁸⁷

Divadlo robilo aj zájazdy s vybranými predstaveniami. Pri jednom z nich navštívili Turčiansky Svätý Martin, kde odohrali operetu Franza Lehára s názvom *Cigánska láska*. Hra však bola na stránkach časopisu *Naše divadlo* ostro skritizovaná, a to prakticky zo všetkých stránok. Autorovi kritiky Štefanovi Gráfovi, vedúcemu nakladateľstva v Matici slovenskej, sa v duchu vtedajšej politickej rétoriky nepáčil námet operety, ktorý približoval obecnstvu rómske etnikum. Tvrdil, že „*Slovák Cigánom vždy oprávnené pohrdal pre jeho lenivosť a celý komplex iných, ešte nepeknejších vlastností. ... dnes máme pre Cigána označenie: asociálny živel.*“¹⁸⁸ Preto by mala byť táto hra (ale aj ďalšie, ako napríklad Grófká Marica) vymazaná z repertoáru akéhokoľvek divadelného súboru. Výhrady mal nielen k národnostnej skladbe hlavných protagonistov, na margo ktorých poznamenal: „*Vystupujú tam akísi Bolescovia a Dragutínovia, tiež šľachtici, ale akísi zdegenerovaní idioti, nehodní potomci význačných predkov, ktorí sa musia na javisku správať s trápnuou komičnosťou. Naproti tomu sú v týchto kusoch junácki, gavalierski a do života (operetného) i do zábavy súci maďarskí aristokrati, grófi a kniežatá, kňažné a kontesy, ktorí, pravdaže, ihravo rozlúštia všetky problémy, kým tí ostatní im robia šašov.*“¹⁸⁹ V pozornosti kritika sa ocitla aj hudba, ktorá „*musela Slováka urážať maďarskými motívami a parafrázovaním maďarských ľudových piesní.*“¹⁹⁰ Operetný repertoár Slovenského ľudového divadla bol opätovne pranierovaný aj v roku 1943 na novembrovom valnom zhromaždení ÚSOD-u tajomníkom tejto organizácie Ivanom Turzom.¹⁹¹

Finančná situácia SLD bola počas celej jeho existencie napätá. Družstvo, ktoré vzniklo na podporu divadla, pravidelne žiadalo o finančnú pomoc predstaviteľov jednotlivých žúp na Slovensku a väčšinou mu bolo vyhovené.¹⁹² Nezanedbateľná finančná podpora však pre divadlo plynula zo zdrojov MŠANO, a to aj v mimoriadnych prípadoch. Divadlo sa týmto spôsobom snažilo vyriešiť neustále existenčné problémy. Sezóna 1941/1942 mohla prebehnúť aj vďaka dotáciám vo výške cca 80 tisíc korún.¹⁹³ V roku 1942 získalo Devinského divadlo od ministerstva mimoriadnu subvenciu vo výške dovedna 90 tisíc korún v troch splátkach¹⁹⁴ a okrem toho si na účet pripísalo aj podpory od Nitrianskej a Bratislavskej župy vo výške viac ako 50 tisíc korún.¹⁹⁵ Napriek tejto štedrej štátnej podpore sa

¹⁸⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Koncesia pre SLD zo dňa 26. 6. 1942.

¹⁸⁸ GRÁF, Štefan. „Cigánska láska“ roku 1943. In *Naše divadlo*, 1943, roč. 15, č. 9-10, s. 130.

¹⁸⁹ GRÁF, ref. 188, s. 131-132.

¹⁹⁰ Tamže.

¹⁹¹ BEZ AUTORA. 21. valné shromaždenie ÚSOD. In *Naše divadlo*, 1944, roč. 16, č. 5, s. 106.

¹⁹² Napríklad v roku 1943 získalo od Nitrianskej župy podporu 100 tisíc korún. ŠA v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1943, kr. 564. Žiadosť o podporu Družstva Slovenského ľudového divadla v Nitre na rok 1943 zo dňa 20. 10. 1943.

¹⁹³ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO adresovaný Župnému úradu v Bratislave dňa 15. 6. 1942.

¹⁹⁴ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. List MŠANO adresovaný ministerstvu financií dňa 10. 2. 1942.

¹⁹⁵ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Uznesenie Župného výboru v Bratislave zo dňa 18. 6. 1942 a uznesenie Župného výboru v Nitre zo dňa 16. 7. 1942.

divadlo dostávalo do čoraz väčšej finančnej tiesne. Tá vyvrcholila exekúciou, ktorú na divadlo uvalil súd. Devinský totiž dlhšiu dobu neuhrádzal za hercov odvody *Penzijnému fondu súkromných zamestnancov*. Dlžoba dosiahla výšku viac ako 47 tisíc korún a mala byť vymáhaná spolu s päťpercentnými úrokmi.¹⁹⁶ Deficit bol nakoniec vyrovnaný podporou zo strany štátnych úradov. Napriek tejto negatívnej skúsenosti s odvádzaním poistenia za zamestnancov sa ani v nasledujúcom období praktiky vedenia divadla nezlepšili a pri revízii v októbri roku 1943 boli opäť konštatované podlžnosti voči poisťovni vo výške 24 tisíc korún.¹⁹⁷ Devinský chcel túto situáciu riešiť ďalšou mimoriadnou dotáciou štvrt' milióna korún z ministerstva. Tá mu však nebola udelená.¹⁹⁸ V nasledujúcich rokoch však už Devinský pravidelne získaval státisícové subvencie z MŠANO, ktoré sa používali na vyplácanie miezd zamestnancom.¹⁹⁹

S finančnou stránkou úzko súvisela výška angažmánov jednotlivých členov súboru. Riaditeľ divadla bol ohodnotený platom úctyhodných 8 000 korún mesačne, jeho zástupkyňa, ktorou bola v sledovanom období Mária Relská, poberala mesačný plat vo výške 3 500 korún.²⁰⁰ Honoráre jednotlivých hercov sa, samozrejme, líšili v závislosti od ich kvality, dĺžky praxe a aj príslušnosti k jednej z častí súboru. V činohre sa gáže pohybovali v rozmedzí od 800 do 2 200, sólisti v spevohre zarobili od 1 900 do 2 800 korún. Režisér Ľubo Smrčok a dirigent orchestra František Schramm dostávali mesačne po 3 500 korún. Gáža elévov pôsobiacich v zbore sa pohybovala od 800 do 1 400 korún. Baletní umelci si mesačne zarobili 900 až 1 600 slovenských korún, pričom najviac dostávala nemecká primabalerína Greta Schmidtová, a to 2 600 korún. Muzikanti v orchestri vrátane židovských umelcov mali plat od 1 500 do 2 000 korún. Podľa pracovnej zmluvy herci za vystúpenie mimo Nitry a cestu naň v nedeľu alebo vo sviatok dostávali príplatok 5 korún a ďalších 5 na ubytovanie, ak im ho nezabezpečil zamestnávateľ. Prídavok v rovnakej výške patrila umelcovi aj v prípade mimoriadneho tretieho (predstavenie pre školy alebo pre vojsko) vystúpenia a skúšky naň. V čase divadelných prázdnin dostával umelec plat prislúchajúci mu za 14 odpracovaných dní.²⁰¹ Platy kancelárskych síl, technických pracovníkov a ostatného obslužného personálu sa pohybovali v rozpätí od 600 korún pre správcu budovy po 2 400 pre tajomníka divadla Antona Vaneka.²⁰² Pre približnú predstavu o nutných životných nákladoch, ktoré musel Nitran v čase vojny vynaložiť, uvádzame, že ceny štátom regulovaných nájomov bytov sa od novembra 1940 pohybovali od 80

¹⁹⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Návrh na povolenie exekúcie movitosti a pohľadávky zo dňa 28. 8. 1942.

¹⁹⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Revízna správa z kontroly v SLD v októbri 1943.

¹⁹⁸ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Žiadosť o mimoriadnu subvenciu pre SLD z roku 1943.

¹⁹⁹ V roku 1943 bola divadlu „priklepnutá“ podpora zo strany štátu 360 tisíc korún a v nasledujúcom roku vo výške 800 tisíc korún. SNA v BA, f. ÚPV, 1944, kr. 13. List MŠANO adresovaný predsedníctvu vlády dňa 17. 2. 1945.

²⁰⁰ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Revízna správa o kontrole v SLD v októbri 1943.

²⁰¹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Pracovná zmluva medzi SLD a Annou Lubotinskou zo dňa 27. 5. 1942.

²⁰² ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Revízna správa o kontrole v SLD v októbri 1943.

(za jednoizbový byt) do 550 (za štvorizbový byt) korún.²⁰³ Členovia súboru v sledovanom období niekoľkokrát vystúpili voči vedeniu s požiadavkami na zvýšenie mzdy.²⁰⁴ Výška honorárov sa nepáčila najmä umelcom s nižšími príjmami, na čo sa sťažovali aj pri vyšetrovaní pomerov v divadle vo februári 1942. Časť hereckého kolektívu protestovala proti nerovnému odmeňovaniu všetkých členov súboru a protežovaniu obľúbencov vo forme vyšších plátov a príplatkov. Mnohí sa tiež domnievali, že by mali dostávať vyššiu gázu, pretože sa považovali za talentovanejších, ako boli ich hereckí kolegovia.²⁰⁵

Väčšina hereckého obsadenia súboru si podľa spomienok herca Františka Grissa podmienky v divadle pochvaľovala. Hercov v sledovanom období zastrešovala Hudobná komora v Bratislave, stavovská organizácia založená štátom v roku 1939 združujúca slobodné povolania.²⁰⁶ Pracovná zmluva riešila rôzne problémy, ktoré sa mohli počas angažmánu v divadle vyskytnúť, napríklad nariaďovala zabezpečiť si vlastné parochne a civilné obleky (muži museli mať okrem toho aj smokingový oblek alebo frak), vyžadovala dokonalé ovládanie spisovnej slovenčiny, striktné dodržiavanie pracovného poriadku (Domáci poriadok SLD) spísaného riaditeľstvom SLD, prítomnosť na pracovisku minimálne pol hodiny pred predstavením a primerané, reprezentatívne správanie sa na verejnosti. Angažmán prestal platiť v prípade mimoriadnej situácie, za ktorú sa pokladalo vážne ochorenie riaditeľa, zákaz divadelných predstavení vládnu mocou alebo vypuknutie vojny. Výpovedná lehota trvala 6 týždňov.²⁰⁷ Podľa pracovného poriadku, ktorý bol vydaný v auguste 1942, mali členovia súboru v divadle

²⁰³ Vyhláška Župného úradu Nitrianskej župy zo dňa 29. 11. 1940. Podobne boli regulované aj ceny potravín a vareného jedla v reštauráciách, hostincoch a hoteloch. Ceny základných potravín sa v rokoch 1940 – 1942 podľa nariadení pohybovali takto: jednotný národný chlieb 1 kg za 2,20 korún; obyčajný rožok 38 gramov za 0,25; liter pasterizovaného mlieka za 1,80; kilogram čajového masla za 26,40; vykostené bravčové mäso sa malo predávať za 20 korún; debrecínka za 28; turistická saláma za 22; hovädzie mäso I. triedy za 15; teľacie mäso za 16 korún. Ceny hotových jedál boli určené do maximálnej výšky 18 korún (išlo o kapra na masle). Cena menu bola stanovená na 12 korún. Alkoholické nápoje mali vyššiu cenu ako bežné potraviny, napríklad liter 40 % tuzemského rumu sa podľa nariadení smel predávať maximálne za 30 korún, jemný likér za 48, 100 % originálna borovička za 150 a pol litra svetlého piva 12° za 2,30 korún. Treba však poznamenať, že vo vojnovom období bolo tovaru nedostatok a rozmáhal sa čierny trh. ŠAN v NR – pob. Ivanka pri Nitre, f. Štátny policajný úrad v Nitre (ďalej len ŠPÚN), 1942, kr. 9. Ustálenie cien jedál v hostincoch v okrese Nitra zo dňa 23. 4. 1942; Maximálne ceny mäsa a potravín zo dňa 19. 5. 1942; Maximálne ceny liehovín pre konzumentov zo dňa 25. 11. 1941; Maximálne ceny potravných článkov zo dňa 16. 10. 1940.

²⁰⁴ Proti nízkemu platovému ohodnoteniu sa v sledovanom období postavili aj herci zo Slovenského národného divadla v Bratislave. Pozri ŠTEFKO, Slovenské činoherné..., ref. 3, s. 21 a n.

²⁰⁵ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Zápisnica napísaná v Spišskej Novej Vsi dňa 26. februára 1942 za prítomnosti tajomníka hudobnej komory Antona Cígera, vedúceho VI. odboru hudobnej komory Antona Flödlu a zástupcu vedúceho VI. odboru hudobnej komory F. K. Veselého pri príležitosti členovskej schôdze členov Slovenského ľudového divadla z Nitry, t. č. pohostinne účinkujúceho v Spišskej Novej Vsi.

²⁰⁶ BUGALOVÁ, Edita. Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989. Poznámky k problematike. In Hudobné inštitúcie na Slovensku. Vznik – vývoj – poslanie – perspektívy – medzinárodné kontexty. Bratislava: Slovenská muzikologická asociácia a Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum, 2012, s. 13.

²⁰⁷ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Pracovné zmluvy s hercami SLD.

vyslovene zakázané politizovať. Z požiarnebezpečnostných dôvodov sa v divadle nemohlo fajčiť ani variť. V priestoroch budovy sa herci mohli zdržiavať iba v nevyhnutných prípadoch, t. j. pri skúškach a predstaveniach. Herec v prípade, že zmeškal predstavenie, zaplatil pokutu od 50 do 500 korún, ak išlo o hlavnú úlohu a umelec nemohol byť nahradený iným, výška pokuty sa mohla rovnať príjmu zo vstupného. V tomto prípade platilo pravidlo trikrát a dosť, herec dostal po treťom previnení výpoveď. Herci v súbore mali zakázané akékoľvek vlastné dopĺňanie textov alebo iných vsuviek do hier, pretože sa tým mohla narušiť umelecká celistvosť predstavenia, ktoré bolo sledované kritikmi a štátnou mocou. Aj v tomto prípade bol vinník potrestaný pokutou od 10 do 100 korún. Finančné sankcie hrozili umelcom aj v prípade opitosti, vzdialenia sa z pracoviska bez povolenia riaditeľa alebo režiséra, výstupu nalíčeného a kostýmovaného umelca na verejnosť mimo divadla, zničenia garderóby alebo zmeškania skúšky. Výška pokuty sa pohybovala od 10 do 800 korún.²⁰⁸ Vybrané finančné prostriedky poukazovalo riaditeľstvo najskôr na dobročinné účely – na účet Pribinovho fondu. Tento postup však bol pri revízii divadla v októbri 1943 kritizovaný, a preto všetky zozbierané pokuty putovali na podporný sociálny fond, z ktorého mali byť podporovaní menej zarábajúci členovia súboru.²⁰⁹ Herecký ansámbl sa však sťažoval hudobnej komore, že pokuty sú vyberané nespravodlivo, niektorým umelcom, najmä riaditeľstvom protežovaným, sú priestupky prehliadané a iným, tým v nemilosti vedenia, sú vyrubované vysoké zrážky zo mzdy.²¹⁰

Vstupenky do divadla boli v porovnaní s ďalšou formou trávenia voľného času – kinom – drahšie iba pri miestach vyššej kategórie. V roku 1943 sa cena lístka na činohru pohybovala od 3 do 18 a na spevohry od 5 do 22 korún. Lístky do nitrianskych kín sa v tom čase predávali v štyroch kategóriách, pričom najlacnejšie stáli 3 a najdrahšie 9 korún.²¹¹ Od sezóny 1942/1943 zaviedla správa divadla sériový predplatný systém pre pravidelných odberateľov. Abonentí boli rozdelení do troch skupín, pričom predplatitelia prvej skupiny získali prístup na 20 premiérových predstavení. Ceny predplatených lístkov boli znížené o 7 – 10 %. Takíto návštevníci však museli vopred zaplatiť 20 % z celkovej ceny predplateného lístka, ktorá sa pohybovala od 150 do 1 500 korún v závislosti od miesta v hľadisku. Devinský ponúkal záujemcom aj permanentky, ktorých cena sa pohybovala od 1 800 do 11 000 korún.²¹² Ceny predplatených lístkov sa však z roka na rok zvyšovali.²¹³

²⁰⁸ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Domáci poriadok Slovenského ľudového divadla.

²⁰⁹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Správa o kontrole SLD v októbri 1942.

²¹⁰ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Zápisnica napísaná v Spišskej Novej Vsi dňa 26. februára 1942 za prítomnosti tajomníka hudobnej komory Antona Cígera, vedúceho VI. odboru hudobnej komory Antona Flödla a zástupcu vedúceho VI. odboru hudobnej komory F. K. Veselého pri príležitosti členovskej schôdze členov Slovenského ľudového divadla z Nitry, t. č. pohostinne účinkujúceho v Spišskej Novej Vsi.

²¹¹ Pozri bližšie MIKULÁŠOVÁ – PALÁRIK, Nitra cinema..., ref. 1, s. 291-312.

²¹² ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Informačný leták o predstaveniach SLD v Nitre v sezóne 1942/1943.

²¹³ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Informačný leták o predstaveniach SLD v Nitre v sezóne 1943/1944.

Viaceré z predstavení boli v miestnej aj celonárodnej tlači recenzované (zoznam všetkých premiérovaných divadelných predstavení aj s hereckým obsadením pozri v tabuľke č. 1). Mimoriadny ohlas získalo napríklad predstavenie *Bobrový kožuch*, ktorého úroveň prevýšila podľa posudzovateľov aj naštudovanie bratislavskej scény. Vyzdvihnutý bol najmä herecký výkon Fridy Bachletovej. Napriek jednoznačnému úspechu hry u kritikov obecenstvo na „vidieku“ nemalo pochopenie pre jej ukončenie, nepotrebanie zlodejky Wolfovej. Recenzent konštatoval, že podobné nenaplnenie očakávaní laického obcenstva bolo častým javom, pretože „*vidiek nemá veľa porozumenia pre javiskový experiment, žiada si stravu jednoduchú, ale osvedčenú a zdravú*“²¹⁴. Uznanie si získali aj hry *Mercadet*, *Sedliak svojím pánom* alebo *Veľká noc* a mnohé iné. Naopak, niektoré predstavenia, najmä operety, boli podrobené kritike pre ich oplzlý a pre kresťanskú verejnosť nevhodný obsah. Kritici v prípade operetnej produkcie divadla upozorňovali na to, že ide o „*samé odrhovačky, ... ktorých autori nemajú ani troška sebakritiky pri kradnutí melódií a námetov z iných, prevažne českých operiet. Obecenstvo má zabaviť nahota a diletantské pokusy „speváčok a spevákov“, ktorí za smiešnu almužnu vystavujú na obdiv svoje telá a „umenie*““²¹⁵. Články miestnych recenzentov o nedostatočnej úrovni divadelnej ponuky SLD sa objavovali najmä v regionálnej tlači po ukončení účinkovania súboru v danom meste. Devinský sa na ataky snažil reagovať. Upozorňoval na to, že ide o mladý súbor, skúsenejších hercov mu preberalo Národné divadlo v Bratislave. Príčinu videl aj v možnostiach naštudovania hier pre menšie, vidiecke priestory. Bolo to náročnejšie, scéna musela byť zjednodušená. Herci tiež nemali pohodlie potrebné pre bezchybné vystúpenia. Napriek týmto ťažkostiam nepovažoval skladbu a úroveň jednotlivých predstavení za slabú.²¹⁶ Kritizovanie operiet v tlači neprestalo počas celého obdobia existencie divadla, dokonca boli publikované požiadavky na vytvorenie miestnej cenzúrnej komisie, ktorá by do mestského divadla a kín pustila len mravne vhodné predstavenia. Tieto zábery však neboli realizované.

Nitránia vďaka Slovenskému ľudovému divadlu, ktoré v meste začalo pôsobiť od roku 1941, mali za štyri roky jeho pôsobenia možnosť vidieť aj divadelné hry svetových autorov: napríklad Lope de Vega *Sedliak svojím pánom*, *Mercadet* od Honoré de Balzaca, Strindbergovu *Veľkú noc*, Hauptmannov *Bobří kožuch*, *Annu Christie* od Eugena O'Neill, Ibsenove *Strašidlá*, Wallaceovho *Muža, ktorý si zmenil meno*, *Grand hotel* od Paula Franka, Moliérovho *Dona Juana*, *Chlapcov, dievčatá a psov* od Vanderbergha alebo Bradlaisovho *Štátneho zástupcu*.²¹⁷ Vzhľadom na veľkosť súboru, finančné a priestorové možnosti divadla, politiku štátotraný a najmä divácky záujem nebolo náročnejších hier svetových autorov veľké množstvo.

²¹⁴ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Bilancia činohry SLD. In Slovenský rozhlas, 9. 2. 1944.

²¹⁵ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižok z novín s názvom Nitrianske divadlo. In Gardista, 7. 2. 1945.

²¹⁶ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Výstrižky z novín s názvom SMRČOK, Ľubo. Slovo herca k vidieckym kritikom. In Slovenská politika; DEVINSKÝ, Fraňo. Vidiecke divadlo na rázcestí? In Slovák, 20. 9. 1941.

²¹⁷ ADÚ v BA, f. SLD, kr. 1. Zoznam repertoáru Slovenského ľudového divadla 1939 – 1945.

Poslednú vojnovú divadelnú sezónu 1944/1945 začali nitrianski herci zo spevohry v polovici augusta v Trnave. Chceli tým dopriať Nitranom odpočinok od divadla a, naopak, dožičiť umelecký zážitok mestu, ktoré stálou divadelnou scénou nedisponovalo. Tu súbor zastihla aj správa o vypuknutí Slovenského národného povstania. Situácia v meste bola kritická a po informácii od riaditeľa Devinského, že v Nitre je situácia pokojná, pretože miestna posádka sa do povstania nezapojila, sa začal pripravovať odchod domov. Po dramatickej ceste do Nitry sa nakoniec podarilo všetkých členov spevohry previezť do mesta. Situácia v ňom však už bola zmenená. Podľa spomienok herca Františka Grissa sa počet Nemcov v meste výrazne zvýšil, dokonca si bývalí profesionálni herci z Nemecka vytvorili vlastný divadelný súbor, ktorý hrával v nitrianskom divadle, pričom často nedodržiaval termíny predstavení. Predstavenia boli určené pre vojsko a mali skôr kabaretný charakter. Hralo sa za zvýšených bezpečnostných opatrení. Budova divadla bola najskôr preverená vojakmi a následne mohli hostia zaujať zakúpené miesta. Vchody boli počas celého predstavenia strážené ozbrojenými vojakmi. Postupne, keď vojaci nastupovali na front, boli chýbajúci nemeckí vojenski herci nahradzovaní nitrianskymi divadelníkmi a nakoniec sa na predstaveniach pre vojsko podieľali obe strany. Život v meste v závere vojny značne ovplyvňoval blížiaci sa front. Divadelné predstavenia boli sporadické, často sa nedohrali pre vyhlásený letecký poplach a nutnosť evakuácie do úkrytov. Herci však často poplach nerešpektovali a čas evakuácie trávili pred budovou divadla, aby sa čo najrýchlejšie mohli vrátiť na skúšku. Ku koncu vojny sa opäť pristúpilo k zlúčeniu činohry a spevohry, respektíve herci sa v predstaveniach dopĺňali. Väčšina z nich už však myslela na vlastné rodiny, ktoré mali roztrúsené po Slovensku. Dňa 27. marca 1945 bola budova divadla zasiahnutá pri leteckom nálete. Udalosť v spomienkach opísal herec Slovenského ľudového divadla František Grissa: „*Prvé (bomby – M. P.) zasiahli naše divadielko, dostali sme priamy zásah divadla, presnejšie do hľadiskovej časti. V tom čase sme všetci boli v divadle, lebo skúšky sa začínali o 9 hod. (letecký útok sa začal približne o 9.45 hod. – M. P.). Tlak, ktorý spôsobila bomba, strhol železnú oponu a tým sme boli ochránení od črepín a trosiek, ktoré nás mohli zasiahnuť. Nikto v prvých minútach nevedel, čo sa vlastne robí, keď nasledovali ďalšie výbuchy, vybehli sme z divadla von a tu sme videli obrovskú paniku, krik, nárek a hlasy „Do krytu!“*. Prvý nálet trval asi polhodiny, ľudia prichádzali do krytov šokovaní, ale aj ranení...”²¹⁸ Budova vojnu „neprežila“, nasledujúci deň ju zasiahli ďalšie bomby, ktoré spôsobili rozsiahly požiar. Herci prišli o väčšinu vecí, ktoré mali uložené v budove. Riaditeľ divadla, Fraňo Devinský, v tom čase už chorľavý, sa snažil nájsť vhodné priestory, kde by v oklieštenej zostave mohli dokončiť sezónu. Jedinou možnosťou bolo využiť budovu bývalej Sokolovne (dnešné Staré divadlo Karola Spišáka), ktorú s pomocou časti hereckého kolektívu uviedol do prevádzkového stavu.²¹⁹ Dirigentské miesto po Františkovi Schrammovi²²⁰

²¹⁸ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 28.

²¹⁹ ADÚ v BA, f. SLD, 1939 – 1945, kr. 2. Záväzné prehlásenie členov súboru SLD o upratovacích prácach v budove bývalej Sokolovne zo dňa 21. 4. 1945.

²²⁰ Herec František Grissa v spomienkach uvádza, že dirigent František Schramm zmizol počas bombardovania Nitry. V zozname členov súboru z 26. 3. 1945 sa však uvádza, že dotýčný umelec bol povolaný do nemeckej armády a zo súboru odišiel ešte 13. 2. 1945. Porovnaj ADÚ v BA,

zaujal Bohuš Slezák. Zvyšok súboru v najkratšom možnom čase nacvičil kaba-retné predstavenie a do konca júna, keď sa sezóna oficiálne skončila, sa hercom podarilo nacvičiť ešte dve divadelné hry, operetné pásma a jednoaktovky. Tým sa skončilo obdobie pôsobenia divadla pod vedením Fraňa Devinského v Nitre. Súbor bol oficiálne rozpustený. Devinský navrhoval opraviť budovu divadla, ktorá mala podľa názoru jeho manželky najlepšiu akustiku na Slovensku, avšak nakoniec sa rozhodlo o zbúraní tejto stavby. Devinský odišiel do Bratislavy. V septembri 1945 sa divadelná sezóna znova otvorila, na čele súboru stál bývalý šepkár SLD Viliam Könik, ale divadlo už viac-menej len živorilo.

Obrázok č. 3: Fotografia zachytávajúca zbombardované divadlo v Nitre
(fotografie pochádzajú zo súkromného archívu Juraja Vereša
a boli uverejnené na facebookovej stránke Klubu priateľov starej Nitry)

Záver

Podobne ako iné oblasti kultúrneho života, aj divadelníctvo na Slovensku zažilo po roku 1938 výrazné zmeny. Hlasy niektorých slovenských divadelníkov o nutnosti očisty slovenského dramatického umenia od českého vplyvu boli novou vládnuou mocou vypočuté. Hoci v hlavnom meste na pôde Národného divadla pôsobili už od roku 1932 dve činohry – slovenská aj česká, naďalej sa pociťoval nedostatok priestoru na šírenie najmä slovenského a vyššieho dramatického umenia. Kriticky boli vnímané operety, ktorých jednoduchosť a nízka úroveň boli kritikmi odsudzované. Zo šírenia lacnej zábavy pre širokú verejnosť boli obviňované najmä kočovné súbory, zväčša českej proveniencie, ktoré profitovali z absencie stálych divadelných scén. Ich repertoár, zložený väčšinou z operiet, bol podrobovaný kritike nielen z hľadiska žánru, ale do popredia sa často dostávalo aj národnostné hľadisko. Ich pôsobenie na Slovensku sa považovalo za akúsi piatu kolónu, ktorá v krajine šírila českú kultúru, Slovákom cudziu, a snažila sa ich divadelnými predstaveniami úplne počesť. Celkovo bolo vnášanie prvkov „voľného trhu“ do divadelníctva vnímané značne kriticky. Vysoké umenie pred-

f. SLD, 1939 – 1945, kr. 1. Osobné spomienky herca SLD Františka Grissa – rukopis, s. 28; Zoznam členov SLD podľa stavu z 26. 3. 1945.

sa nemohlo byť založené na princípoch ponuky a dopytu. Divadlo malo človeka zošľachťovať, prinášať mu nové podnety, námety na rozmýšľanie a poučenie. Takéto aspoň boli predstavy hlavných exponentov divadelníctva na Slovensku. Realita sa však s ich premisami nezhodovala. Predsa len, dramatické umenie nebolo a ani nemohlo byť masovou záležitosťou. Slovenské publikum nebolo ešte na prezentovanie vážnych divadelných hier pripravené, viac ho oslovovali operetné predstavenia založené na jednoduchých melódiách a často lascívnych textoch. Situácia sa v tomto smere nezmenila ani po roku 1938 a nástupe HSLS k moci, naopak, nadviazalo sa na predstavy z medzivojnového obdobia, ktoré sa mali dotiahnuť do dokonalosti. České kočovné divadelné súbory na Slovensku skončili účinkovanie a rovnako to dopadlo aj s českou činohrou v Slovenskom národnom divadle. Väčšina českých umelcov zo Slovenska odišla, výnimku tvorilo len mizivé percento. V divadle dostala príležitosť nová slovenská herecká generácia. V sledovanom období sa akcentovali najmä dramatické diela s národnou tematikou, ktoré mali poukazovať na historickú starobylosť národa a snahu o vytvorenie samostatného štátu, a to napriek všetkým prekážkam. Často sa vracalo k dielam starších dramatikov, keďže nebolo dostatok diel, ktoré by z obsahovej stránky spĺňali kritériá kladené vládnu mocou. Absencia vhodných diel zapríčinila, že sa staršie diela upravovali pre potreby ideologického pôsobenia. Vznik nových dramatických diel bolo potrebné podporovať, keďže na Slovensku toľko autorov nebolo a niektorí sa tvorivo odmlčali. Aby HSLS dosiahla požadovaný efekt, vypisovala súťaže na tvorbu nových diel s jasnými požiadavkami na ich obsahovú náplň. Napriek snahe zo strany štátu o zapojenie čo možno najväčšieho počtu ľudí súťaže nezaznamenali veľký ohlas. Z hľadiska šírenia štátnej ideológie boli pre jej predstaviteľov zaujímavejšie skôr ochotnícke divadelné spolky ako stále súbory, pretože tieto sa dostávali k väčšinovému publiku. Hrali predstavenia v menších obciach a za prijateľné vstupné. Celkovo možno konštatovať, že ochotníci boli prístupnejší laickému obecenstvu. Herci so stálym angažmánom boli predsa len ľuďmi prijímaní rezervovanejšie, citlivo boli vnímané najmä ich maniere, hoci je jasné, že z mediálneho hľadiska mohli byť pre verejnosť príťažlivejší.

V roku 1941 sa do Nitry z Prešova presťahoval stály divadelný súbor – Slovenské ľudové divadlo pod vedením Fraňa Devinského. Z analýzy miestnej dobovej tlače vyplýva, že príchod stáleho súboru do mesta bol vnímaný pozitívne a s veľkými očakávaniami. Obyvateľom sa rozšírili možnosti zmysluplného trávenia voľného času a divadlo sa mohlo stať istým protipólom masovej zábavy v kinách. Postupne sa však ukázalo, že očakávania zaostali za realitou. Aby divadelná produkcia mohla výraznejšie konkurovať filmovej ponuke, musela by tomu byť prispôbena cenová politika aj ponuka predstavení. Tomu však bránila na jednej strane podnikateľské zámery Devinského, na druhej strane predstavy ministerstva školstva a národnej osvety o úlohách divadiel na Slovensku. Ukázalo sa, že Nitrania ešte neboli dostatočne pripravení na program zložený z náročných divadelných hier. Skôr ich lákali kritikmi pranierované operety, čomu sa riaditeľ Devinský postupne prispôbil. Aj z dôvodu prevládajúcej operetnej skladby programu bol riaditeľ divadla často kritizovaný nielen ministerstvom,

ale aj recenzentmi a miestnou tlačou. Často sa preto v periodikách objavovali Devinského obranné články, ktoré reagovali na podľa neho neoprávnenú kritiku. Časť roka strávil súbor cestami po menších slovenských mestách. Za štvorročné pôsobenie prešli herci zo SLD niekoľko desiatok miest a odohrali vyše 1 400 predstavení (pozri tabuľky č. 2 – 9). Keďže Devinský bol podnikateľom a časť finančných prostriedkov na prevádzku divadla získaval z ministerstva školstva a národnej osvety, musel čiastočne vychádzať v ústrety aj ideologickým požiadavkám vládnej moci. Na doskách nitrianskeho divadla tak boli prezentované i diela, ktoré v pozitívnom svetle prezentovali protižidovské opatrenia, prebiehajúcu arizáciu alebo reflektovali nacionálne témy cez pokrivené zrkadlo. Podobne ako bola rôznorodá skladba repertoáru divadla, bol pestrý aj herecký kolektív. V Devinského súbore dostali priestor nielen divadelníci z novej, nastupujúcej generácie, ale uplatnenie našli aj herci, ktorí boli na doskách Slovenského národného divadla v Bratislave nežiaducimi persónami. Orchester pod vedením Nemca Schramma sa stal útočiskom aj pre niekoľkých židovských umelcov, ktorí však nakoniec skončili v transportoch. Vzťahy medzi osadenstvom divadla však neboli vždy ideálne, čo potvrdzujú aj inšpekcie z rôznych štátnych inštitúcií, ktoré museli riešiť sťažnosti hercov. Práve na ich výpovediach sa naplno ukázala rozpoltenosť kolektívu a typické vlastnosti ľudí, ktorí dlhšiu dobu pracujú na jednom pracovisku. Napriek tomu, že herecké osobnosti sa často v médiách verejne vyjadrovali aj k aktuálnym politickým udalostiam v štáte, na základe analýzy tlače možno konštatovať, že okrem Devinského a režiséra Ľuba Smrčka do novín a iných tlačovín neprispieval nikto, pričom obaja menovaní sa vyjadrovali takmer výhradne iba k záležitostiam týkajúcim sa divadla.

Devinského súbor „prežil“ druhú svetovú vojnu len o niekoľko mesiacov. Na kolená ho položila nielen choroba riaditeľa, ale aj praktické zničenie budovy divadla. Nitra tak na obnovenie divadelnej tradície v meste musela čakať do roku 1949.

Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0615/15 s názvom: Medzi politikou a každodennosťou. Zo života v Nitre v rokoch 1939-1945, ktorý financuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

PRÍLOHY:

Tabuľka č. 1: Premiéry divadelných hier a operiet v rokoch 1941 – 1945

Sezóna 1941/1942

Sezóna	Názov hry	Dátum premiéry	Režisér /autor	Obsadenie
1941/ 1942	Keď jubilant plače	15. 11. 1941	Bez udania režiséra	Bez udania hereckého obsadenia
1941/ 1942	Ulica spieva (Veselohra v troch dejstvách)	Bez udania dátumu premiéry	Ľubomír Smrčok/ Karl Schurek	F. Kabrheľ, J. Šimonovič, F. Dadej, J. Paška, A. Croitor, B. Muchová, B. Mrázková
1941/ 1942	Stratil sa hlásnik Cibul'a (Rozprávka v troch dejstvách)	Bez udania dátumu premiéry	A.V. Pagáč/ Valentín Erben	Bez udania hereckého obsadenia.
1941/ 1942	Pribina (Hra v troch dejstvách)	6. 9. 1941 – otváracie predstavenie sezóny	Ľubomír Smrčok/ Anton Prídavok	F. Kabrheľ, A. Pagáč, A. Croitor, B. Muchová, Š. Greguš, J. Klein, J. Paška, Š. Rosival, F. Hudek, H. Hoffstädter
1941/ 1942	Kytica ruží (Veselohra v troch dejstvách)	20. 9. 1941	Ľubomír Smrčok/ Aldo de Benedetti	V. Pagáč, F. Kabrheľ, F. Bachletová, B. Mrázová
1941/ 1942	Strieborné krídla (Spevohra v troch dejstvách a ôsmich obrazoch)	27. 9. 1941	Bohuš Relský/----	F. Kabrheľ, E. Vaclavíková, K. Ondrejko (J. Klein), Š. Greguš, F. Hudek, Š. Rosival, M. Svobodová, V. Pagáč, A. Croitor, H. Hoffstädter, B. Muchová, B. Mrázková, J. Paška, R. Dittová, tancujúci: M. Relská, G. Schmidtová, D. Turčaninov, B. Relský

1941/ 1942	Turecký tabak (Opereta v troch dejstvách (piatich obrazoch) s predohrou)	11. 10. 1941	Bohuš Relský/ Gejza Dusík	Š. Rosival, A. Páričko- vá, J. Paška, J. Klein (Š. Greguš), M. Svo- bodová, F. Kabrheľ, V. Pagáč, F. Hudek, A. Croitor, J. Sta- ník, H. Hoffstädter, F. Grissa
1941/ 1942	Zem úsmevov (Opereta v troch dejstvách)	17. 10. 1941	Karol Rint/ Franz Lehár	J. Staník (J. Paš- ka), E. Václavíková (R. Horská), H. Miha- lová (A. Lubotinská), F. Hudek, I. Pašková (M. Rintová), Š. Hron- ský (H. Hoffstäd- ter), K. Ondrejko- vič, M. Svobodová, Š. Rosival, F. Grissa (E. Prieložný), F. Kabrheľ (V. Schif- fer), A. Lubotinská (M. Horníková), M. Kollárová, I. Drti- nová, A. Hvizďáková, J. Kadlečík (D. Slávik, J. Staník). Sólo tan- cujú: G. Schmidtová, E. Prieložný.
1941/ 1942	On a jeho cisár (Fraška so spevmi v troch dejstvách s predohrou)	22. 11. 1941	Ľubo Smrčok/ ---	A. Croitor, B. Mucho- vá, E. Václavíková, J. Klein, F. Dadej, H. Hoffstädter, M. Svobodová, Š. Gre- guš, I. Drtinová, F. Hudek, J. Staník, J. Paška, E. Prieložný, G. Prieložný, F. Grissa, B. Mrázková

1941/ 1942	Veselá vdova (Opereta v troch dejstvách)	29. 11. 1941	Bohuš Relský/ Franz Lehár	F. Kabrheľ, M. Svobodová, J. Klein (F. Hudek), A. Páricková, K. Ondrejko (J. Klein), Š. Greguš, Š. Rosíval, J. Paška, F. Bachletová, A. Croitor, B. Mrázková, J. Staník, B. Šebová, A. Pagáč, A. Magulová, I. Drtinová, A. Šebová, A. Lubotinská, F. Grissa
1941/ 1942	Cigánska láska (Romantická opereta v troch dejstvách)	28. 3. 1942	Bohuš Relský/ Franz Lehár	F. Dadej, J. Klein, F. Hudek, K. Ondrejko (J. Staník), Š. Rosíval, R. Horská, M. Svobodová, A. Páricková

Sezóna 1943/1944

1942/ 1943	Úsvit (Historická dráma v troch dejstvách)	5. 9. 1942	Ľubomír Smrčok/ Ľubomír Smrčok (pseudonym Ladislav Slavko)	F. Kabrheľ, M. Rintová, J. Paška, F. Dadej, F. Bachletová, A. Croitor, J. Staník, B. Mrázková, F. Hudek, J. Šimonovič, A. Vandlík
1942/ 1943	Dom u troch dievčatiek (Opereta v troch dejstvách)	20. 9. 1942	Karol Rint/ Franz Schubert – Heinrich Berté	K. Ondrejko (J. Klein), I. Bachlet, E. Prieložný, Š. Rosíval, J. Staník, M. Rintová, M. Svobodová, K. Vajdová, R. Horská, E. Václavíková, F. Hudek, H. Hoffstädter, A. Pagáč, A. Vanek, L. Ročák, G. Sučanová, M. Kollárová, A. Lubotinská, P. Kolesárová, M. Horníková, F. Grissa

1942/ 1943	Pre šťastie (Dráma v troch dejstvách)	3. 10. 1942	Ľubomír Smrčok/ Stanislav Przybyszewsky	F. Dadej, B. Mrázková, F. Bachletová, A. Croitor
1942/ 1943	V siedmom nebi (Opereta v troch dejstvách)	10. 10. 1942	Karol Rint/ František Schramm	----
1942/ 1943	Don Juan (Komédia v piatich obrazoch)	17. 10. 1942	Ľubomír Smrčok/ Jean Baptiste Molière	F. Kabrheľ, A. Croitor, B. Mrázková, A. Vandlík, J. Paška, J. Šimonovič, F. Dadej, M. Tóthová, P. Kolesárová, E. Horváth, A. Vanek, K. Šutka
1942/ 1943	Krajčír na zámku (Hudobná veselohra v troch dejstvách)	29. (31.) 10. 1942	----/ A. Steinbrecher	----
1942/ 1943	Slečna vdova (Opereta v troch dejstvách)	5. 11. 1942	Karol Rint/ Ján Móry	R. Horská, K. Vajdová, M. Rintová, A. Pagáč, K. Ondrejko, F. Hudek, M. Svobodová, J. Staník, H. Hoffstädter, I. Drtinová, F. Grissa, E. Prieložný, P. Kolesárová, A. Lubotinská, Š. Rosíval, J. Benák, M. Horníková, M. Kollárová, G. Sučanová, D. Slávik
1942/ 1943	Pozor na maliara (Veselohra v troch dejstvách)	12. 11. 1942	Ľubomír Smrčok/ René Fauchois	A. Croitor, B. Muchová, B. Mrázková, M. Tóthová, F. Dadej, J. Šimonovič, J. Paška, F. Kabrheľ, F. Bachletová

1942/ 1943	Modrá ruža (Opereta v troch dejstvách (piatich obrazoch))	14. 11. 1942	Karol Rint/ Gejza Dusík	F. Kabrheľ (J. Staník), E. Václavíková (A. Pá- ričková, R. Horská), Š. Rosíval (A. Pagáč), M. Svobodová, Š. Gre- guš (K. Ondrejko- vič, J. Klein), V. Pagáč ml. (F. Hudek), J. Paš- ka (E. Prieložný), F. Grissa, B. Muchová (M. Rintová), A. Cro- itor (H. Hoffstädter), R. Dittová (F. Grissa), J. Benák, D. Slávik, L. Ročák. Tancu- je: G. Schmidtová, A. Missa, H. Hoffstäd- ter, L. Ročák
1942/ 1943	Štátny zástupca (Kriminálny riport)	28. 11. 1942	Andrej Bagar/ Jean Bradlaiss	F. Kabrheľ, A. Bachle- tová, A. Bagar (J. Ši- monovič), A. Croitor, J. Paška, A. Vandlík, M. Tóthová
1942/ 1943	Spis č. 516 (Hra v troch dejstvách)	12. 12. 1942	Ľubomír Smrčok/ Geno R. Senečič	F. Dadej, F. Kabrheľ, J. Paška, B. Muchová, A. Croitor, M. Tótho- vá, F. Bachletová, J. Ši- monovič, E. Horváth
1942/ 1943	Giuditta (Veľká opereta v štyroch obrazoch)	9. 1. 1943	----/ Franz Lehár	R. Horská, K. Ondrej- kovič, F. K. Veselý – rukou dopísané
1942/ 1943	Strašidlá (Rodinná dráma v troch dejstvách)	6. 2. 1943	Ľubomír Smrčok/ Henrik Ibsen	F. Dadej, B. Muchová, J. Šimonovič, A. Croi- tor, B. Mrázková

1942/ 1943	Uličnica (Opereta v troch dejstvách)	13. 2. 1943	Karol Rint/ Jára Beneš	J. Staník, M. Rintová, R. Horská (E. Václa- víková), Š. Rosíval, K. Ondrejko- vič, J. Kle- in, A. Vanek, M. Svo- bodová, F. Hudek, K. Vajdová, H. Hoff- städter, E. Prieložný, J. Benák, A. Pagáč, D. Slávik, A. Lubo- tinská, M. Kollárová, I. Bachlet, P. Kolesá- rová, V. Valik. Tan- cuje primabalerína: G. Schmidtová
1942/ 1943	Tieň (Hra v troch dejstvách)	20. 2. 1943	Ľubomír Smrčok/ Dario Ni- codemi	H. Meličková, F. Da- dej, B. Mrázková, A. Croitor, J. Paška

Sezóna 1942/1943

1943/ 1944	Jeanetta sa vydáva (Opereta v troch dejstvách)	20. 11. 1943	Drahoš Že- lenský/ František Schramm	Š. Hronský, K. Vajdo- vá, Š. Rosíval, J. Klein, F. Hudek, H. Miha- lová, A. Hvizdáková, M. Rintová, M. Pavlík, V. Schiffer, A. Lubo- tinská, Š. Šulek
1943/ 1944	Netopier (Opereta v troch dejstvách)	4. 3. 1944	----/ Johann Strauss	F. Hudek, E. Václa- víková, H. Mihalová, V. Schiffer, K. Ondrej- kovič, J. Klein, E. Prie- ložný, R. Horská, K. Vajdová, A. Vanek, F. Grissa, K. Kočandr- lová, H. Lubotinská, M. Kollárová

1943/ 1944	Bobrový kožuch (Veselohra v šty- roch dejstvách)	-----	Drahoš Želenský/ Gerhart Haupt- mann	F. Kabrheľ, A. Pagáč, J. Šimonovič, J. Paš- ka, T. Hurbanová, F. Bachletová, A. Cro- itor, E. L. Balcaro- vá, V. Zemaníková, E. Horváth, J. Koršo, D. Králik
1943/ 1944	Čierna veža (Detektívna hra v troch dejstvách)	----	Andrej Bagar/ George S. Kaufman	F. Dadej, F. Kabrheľ, A. Croitor, J. Paška, A. Bagar, E. Horváth, A. Vandlík, B. Mráz- ková, M. Rintová, F. Bachletová, B. Mu- chová, M. Tóthová, P. Kolesárová
1943/ 1944	V tieni lásky	-----	Alfred Croitor/ Paul Hey- se	J. Dúbravská, T. Hur- banová, J. Šimono- vič, E. L. Balcarová, A. Pagáč, F. Kabrheľ, J. Barto
1943/ 1944	Matka (Dráma v troch dejstvách)	4. 9. 1943	Ľubomír Smrčok/ Július Barč-Ivan	F. Bachletová, A. Cro- itor, J. Šimonovič, J. Dúbravská, B. Mráz- ková
1943/ 1944	Osudný valčík (Opereta v troch dejstvách)	18. 9. 1943	Karol Rint/ Gejza Dusík	Š. Rosíval, F. K. Vese- lý (K. Ondrejko- vič), V. Schiffer, R. Hor- ská, E. Václavíková, M. Rintová, K. Vajdo- vá, A. Vanek, M. Svo- bodová, H. Hoffstäd- ter, J. Klein, F. Hudek, H. Mihalová, A. Lu- botinská, E. Prieložný, F. Grissa, J. Kadlečík, L. Ročák
1943/ 1944	Grand hotel (Veselohra v troch dejstvách)	19. 9. 1942	František Dadej/ Paul Frank	J. Šimonovič, B. Mráz- ková, A. Croitor, F. Kabrheľ, J. Paška, F. Dadej, O. Če- chová, A. Vandlík, E. Horváth

1943/ 1944	Muž, ktorý si zmenil meno (Hra v troch dejstvách)	25. 9. 1943	Ľubomír Smrčok/ Edgar Wallace	F. Kabrheľ, J. Dúbravská, A. Pagáč, J. Paška, M. Horváth, J. Barto
1943/ 1944	Bábika pre šťastie (Veselohra v troch dejstvách)	9. 10. 1943	Ľubomír Smrčok/ Jean de Létraz	J. Šimonovič, B. Mrázková-Slabejová, A. Pagáč, A. Croitor, V. Zemaníková, T. Hurbanová, D. Králik, J. Paška, E. Horváth
1943/ 1944	Rose-Marie (ope-reta v dvoch dejstvách (deviatich obrazoch))	13. 10. 1943	Karol Rint/ Rudolf Friml	E. Václavíková (R. Horská), H. Mi- halová, M. Svobo- dová (K. Vajdová), Š Rosíval, K. On- drejkovič, F. Hudek, M. Pavlík, M. Rintová, V. Schiffer, D. Slá- vik, F. Grissa. Tan- cuje primabalerína G. Schmidtová
1943/ 1944	Veľká noc (Hra v troch dejstvách)	13. 11. 1943	Ľubomír Smrčok/ August Strindberg	J. Dúbravská, J. Šimo- novič, T. Hurbanová, E. L. Balcarová, V. Ze- maníková, F. Kabrheľ
1943/ 1944	Záletníci (čiže Cesta do pekiel) (Veselohra v troch dejstvách s preme- nou)	2. 12. 1943	Ľubomír Smrčok/ Ján Adolf Ferienčík	A. Pagáč, F. Bachle- tová, B. Mrázková- -Slabejová, F. Kabrheľ, J. Paška, J. Šimonovič, E. Horváth, E. L. Bal- carová, A. Croitor, J. Koršo, J. Barto, D. Králik
1943/ 1944	Gróf z Luxem- burgu (Opereta v troch dejstvách)	11. 12. 1943	Karol Rint/ Franz Lehár	J. Klein, J. Staník, F. Hudek, M. Rintová, R. Horská, M. Svo- bodová, F. Grissa, V Schiffer, Š. Rosí- val, H. Hoffstädter, E. Prieložný, G. Vy- čislíková, I. Pašková, M. Loggay

1943/ 1944	Veselá vdova (Opereta v troch dejstvách)	31. 12. 1943	Karol Rint/ Franz Le- hár	J. Staník (F. Kabr- heľ), M. Svobodová, F. K. Veselý (J. Klein, F. Hudek), J. Kšíro- vá (E. Václavíková, R. Horská), K. Ondrej- kovič, F. Grissa, Š. Ro- síval, E. Prieložný, O. Ďuronová (E. Ko- čandrlová), J. Kad- lečík, H. Mihalová, V. Schiffer, I. Pašková, A. Vanek, A. Lubo- tinská, M. Kollárová, O. Zemanová (E. Ko- čandrlová), I. Chren- ková, E. Kirner. Tancujú: G. Schmid- tová, H. Hoffstädter, E. Prieložný.
1943/ 1944	Sedliak svojím pánom (Veselohra v štyroch dejstvách)	29. 1. 1944	Drahoš Želenský/ Lope de Vega	F. Kabrheľ, T. Hurba- nová, D. Králik, J. Kor- šo, J. Paška, B. Mráz- ková-Slabejová, J. Šimonovič, E. L. Bal- carová, A. Croitor, E. Horváth, J. Barto
1943/ 1944	Mercadet (Umenie platiť svoje dlžoby) (Komédia v troch dejstvách)	január 1944	Ľubomír Smrčok/ Honoré de Balzac	F. Kabrheľ, J. Dúbrav- ská, V. Zemaníková, J. Šimonovič, V. Pagáč, J. Koršo, A. Croitor, E. Horváth, D. Králik, J. Barto, E. L. Balca- rová, T. Hurbanová, J. Paška

1943/ 1944	Keď láska nedá pokoja (Opereta v troch dejstvách (piatich obrazoch))	12. 2. 1944	-----/ Ernest Pet- rovský – Rudo Ko- váč	M. Rintová, R. Hor- ská (E. Václavíková), K. Vajdová, Š. Rosival, A. Vanek, K. Ondrej- kovič, J. Klein, M. Svo- bodová, H. Mihalová, F. Hudek, A. Lubo- tinská, M. Kollárová, F. Grissa, J. Kadlečík, E. Kirner
1943/ 1944	More a nebo (Tragédia v troch dejstvách)	19. 2. 1944	Ľubomír Smrčok/ Àngel Gui- merà	B. Mrázková-Slabejo- vá (E. L. Balcarová), F. Kabrheľ, A. Pagáč, J. Paška, A. Croi- tor, J. Šimonovič, E. Horváth, J. Barto, D. Králik, J. Koršo

Sezóna 1944/1945

1944/ 1945	Báčova žena (Dráma v troch dejstvách)	2. 9. 1944	Ľubomír Smrčok/ Ivan Sto- dola	F. Kabrheľ, J. Paš- ka, B. Slabejová (F. Bachletová), F. Bachletová (T. Hur- banová), A. Pagáč, D. Králik, E. Horváth, M. Štrbáková, J. Ši- monovič, A. Croitor, J. Vagač, J. Barto, J. Koršo, A. Soblahov- ská, E. Remenárová

1944/ 1945	Poľská krv (Opereta v troch dejstvách)	9. 9. 1944	Bohuš Relský/ Oskar Nedbal	J. Paška, E. Václavíková (R. Horská), A. Baránek (K. Ondrejковиč), R. Hudek, M. Svobodová (K. Vajdová), M. Rintová, V. Schiffer, E. Prieložný, H. Hoffstädter, F. Grissa, L. Ročák, I. Pašková, O. Lubotinská. Tancujú: 1. dejstvo mazur: M. Relská, H. Hoffstädter, M. Pánová, E. Kočandrlová. 3. dejstvo oberek: M. Relská, B. Relská.
1944/ 1945	Pani ministrová (Veselohra v štyroch dejstvách)	16. 9. 1944	Alfred Croitor/ Branislav Nušić	D. Králik, F. Bachletová, T. Hurbanová, J. Šimonovič, J. Vagač, J. Paška, A. V. Pagáč, M. Horváth, J. Dúbravská, J. Koršo, J. Barto, F. Kabrheľ, I. Pašková
1944/ 1945	Šťastie nie je náhoda (Opereta v troch dejstvách)	30. 9. 1944	Bohuš Relský/ Bohuš Vilím	K. Ondrejковиč, J. Klein, K. Vajdová, F. Hudek, R. Horská, Š. Rosíval, M. Rintová, H. Mihalová, F. Grissa, F. Kirner, J. Barto, J. Kadlečík, A. Soblahovská, E. Remenárová. Tancujú: M. Relská, H. Hoffstädter, E. Prieložný
1944/ 1945	Hľadá sa ženích (Juvelír) (Veselohra v troch dejstvách s jednou premenou)	8. 10. 1944	Ľubomír Smrčok/ Ján Chalupka	F. Bachletová, J. Dúbravská, T. Hurbanová, M. Štrbáková, J. Šimonovič, F. Kabrheľ, V. Pagáč, J. Paška, D. Králik, E. Horváth, J. Barto, A. Croitor, J. Vagač

1944/ 1945	Cárovič (Opereta v troch dejstvách)	14. 10. 1944	Bohuš Relský/ Franz Lehár	A. Baránek (K. Ondrejčkovič), J. Klein, Š. Rosíval, A. Vanek, E. Vaclavíková, J. Kadlečík, F. Hudek, M. Svobodová, I. Pašková, M. Kollárová, A. Lubotinská, E. Kočandrlová, V. Schiffer, H. Mihalová, F. Grissa, L. Ročák
1944/ 1945	Piate cez deviate (Veselá revue v dvoch dejstvách)	20. 10. 1944	František Kabrheľ/ ----	Bez uvedenia vystupujúcich.
1944/ 1945	Obrana Xantipy	28. 10. 1944	Ľubomír Smrček/ Ludwik Hieronim Morstin	F. Bachletová, J. Dúbravská, J. Paška, J. Šimonovič, A. Croitor, T. Hurbanová, D. Králik, E. Horváth, F. Kabrheľ, J. Vagač, V. Pagáč, M. Štrbáková, J. Barto, J. Koršo
1944/ 1945	Žena jeho snov (Zbojnícka opereta so spevmi)	4. 11. 1944	Bohuš Relský/ František Schramm	A. Baránek, A. Vanek, M. Rintová, K. Vajdová, Š. Rosíval, F. Hudek, V. Schiffer, M. Svobodová (H. Mihalová), J. Kadlečík, I. Pašková, F. Grissa, L. Ročák, M. Kollárová, A. Lubotinská, J. Vagač, E. Prieložný, J. Kadlečík
1944/ 1945	Tajomný prsteň (Opereta v troch dejstvách)	18. 11. 1944	Karol Ondrejčkovič/ Gejza Dusík	J. Klein, F. Hudek, A. Vanek, M. Rintová, K. Vajdová, Š. Rosíval, V. Schiffer, H. Mihalová, F. Grissa, L. Ročák, J. Vagač, J. Barto, J. Koršo, E. Prieložný, A. Soblahovská, H. Hoffstädter, J. Kadlečík

1944/ 1945	Flachsmann vychovávateľ	3. 12. 1944	----/Otto Ernst	-----
1944/ 1945	Dolfinka (Opereta v troch dejstvách)	9. 12. 1944	Bohuš Relský/ František Schramm	A. Baránek, M. Rintová, K. Vajdová, Š. Rosival, F. Hudek, V. Schiffer, M. Svobodová I. Pašková, F. Grissa, L. Ročák, A. Lubotinská, H. Hoffstädter, G. Schmidtová, K. Kočandrlová, I. Chrenková, M. Kollárová
1944/ 1945	Cisár z Portugálie (Hra o štyroch dejstvách (siedmich obrazoch))	január 1945	Alfred Croitor/ Paul Knudsen (podľa románu Selmy Lagerlöfovej)	H. Mihalová, I. Pašková, F. Grissa, A. Lubotinská, F. Bachletová, J. Dúbravská, J. Paška, J. Šimonovič, A. Croitor, D. Králik, E. Horváth, J. Vagač, V. Pagáč, M. Štrbáková, J. Barto
1944/ 1945	Dni bez konca (Hra v troch dejstvách (šiestich obrazoch))	13. 1. 1945	Ľubomír Smrčok/ Eugene O'Neill	H. Mihalová, J. Dúbravská, J. Paška, J. Šimonovič, A. Croitor, D. Králik, E. Horváth, M. Štrbáková
1944/ 1945	Kráľovské dobrodružstvo (Opereta v troch dejstvách)	3. 2. 1945	Bohuš Relský/ Bohuš Slezák	K. Vajdová, F. Hudek, M. Svobodová H. Mihalová, I. Pašková, F. Grissa, L. Ročák, M. Kollárová, A. Lubotinská, J. Paška, E. Horváth, J. Vagač, M. Štrbáková, E. Prieložný, H. Hoffstädter. V druhom obraze 1. dejstva tancuje G. Schmidtová, v druhom obraze 3. dejstva mečový tanec tancuje M. Relská.

1944/ 1945	Ohnivá láska (Komická opereta v troch dejstvách (piatich obrazoch))	22. 2. 1945	Bohuš Relský/ ----	R. Hudková, J. Klein, F. Hudek, A. Va- nek, K. Ondrejko- vič, H. Mihalová, I. Pašková, F. Grissa, J. Paška, D. Králik, E. Horváth. Tancujú: M. Relská, G. Schmid- tová, H. Hoffstädter, E. Prieložný.
1944/ 1945	Cudzinec	február – marec 1945	Alfred Croitor/ Anton Coolen	F. Bachletová, J. Paška, J. Šimonovič, A. Croi- tor, J. Vagač, M. Štrbá- ková, J. Barto
1944/ 1945	Ženy, pozor na mužov (Veselohra v troch dejstvách)	apríl 1945	Ľubomír Smrčok/ Gregor Schmitt	F. Hudek, M. Svobo- dová, H. Mihalová, J. Dúbravská, J. Ši- monovič, V. Pagáč, M. Štrbáková
1944/ 1945	Dva tucty červených ruží – už ako Oslobodené divadlo Nitra v priestoroch Národného domu (dnes Staré divadlo Karola Spišáka)	5. 5. 1945	V. Pagáč/ Aldo de Benedetti	F. Bachletová, J. Ši- monovič, V. Pagáč, M. Štrbáková
1944/ 1945	Večer sovietskeho divadla (Pásmo v troch dejstvách)	26. 5. 1945	Ľubomír Smrčok/ ----	-----
1944/ 1945	Keď hviezdy svie- tia (Veselá opereta v troch dejstvách)	29. 5. 1945	J. Klein/ Jára Beneš, prepraco- val B. Sle- zák	J. Klein, A. Vanek, F. Hudek, M. Svobo- dová H. Mihalová, F. Grissa, M. Kol- lárová, A. Lubotin- ská, F. Bachletová, E. Horváth, V. Pa- gáč, H. Hoffstädter, R. Hudková-Horská, K. Ondrejko- vič, V. Mi- hala

1944/ 1945	Macko (Veselohra v troch dejstvách)	16. 6. 1945	Ľubomír Smrčok/ Jean de Létraz	H. Mihalová, F. Bachletová, J. Dúb- ravská, J. Paška, J. Ši- monovič, E. Horváth, V. Pagáč, M. Štrbáko- vá, H. Grissová
1944/ 1945	Nitra v piesňach Bohuša Slezáka	13. 6. 1945	-----	Spieva A. Baránek.
1944/ 1945	Panské dieťa (Veselohra v troch dejstvách)	1945	Ľubomír Smrčok/ Kalman Mesarič	F. Grissa, F. Bachle- tová, J. Dúbravská, J. Paška, J. Šimonovič, E. Horváth, V. Pagáč, M. Štrbáková
1944/ 1945	Rytmus a melódia	19. 6. 1945	-----	Spieva A. Baránek.

Tabuľka č. 2: Spevoherné predstavenia v sezóne 1941/1942 a početnosť ich repríz

Názov spevohry (1941/1942) ²²¹	Počet predstavení	Mestá, kde sa spevohra uvádzala
Veselá vdova	39	Prievidza, Nitra, Zvolen, Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Podbrezová, Vrútky, Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Poprad, Spišská Nová Ves, Prešov, Humenné, Michalovce, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava, Senica, Skalica, Holič
Kytica ruží	21	Prievidza, Handlová, Zvolen, Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Podbrezová, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Levoča, Prešov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Sečovce, Žilina, Vrútky, Trenčín, Trnava
Voda	13	Handlová, Prievidza, Nitra, Ružomberok, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava
Žltá orchidea	31	Handlová, Prievidza, Zvolen, Banská Bystrica, Podbrezová, Brezno nad Hronom, Harmanec, Vrútky, Ružomberok, Liptovský Hrádok, Poprad, Batizovce, Spišská Nová Ves, Levoča, Prešov, Humenné, Sečovce, Michalovce, Žilina, Trnava

²²¹ Chýbajú údaje za mesiace september – november 1941.

Zem úsmevov	23	Prievidza, Nitra, Zvolen, Banská Bystrica, Podbrezová, Vrútky, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Levoča, Spišská Nová Ves, Prešov, Medzilaborce, Humenné, Michalovce, Žilina, Čadca, Trenčín, Trnava
Turecký tabak	33	Prievidza, Zvolen, Brezno nad Hronom, Podbrezová, Banská Bystrica, Vrútky, Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Poprad, Spišská Nová Ves, Prešov, Humenné, Michalovce, Sečovce, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava, Pezinok, Senica, Skalica, Holíč, Malacky
Rose Maria	12	Nitra, Vrútky, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Spišská Nová Ves, Prešov, Humenné, Žilina, Trnava
Zázračný salaš	22	Nitra, Zvolen, Brezno nad Hronom, Podbrezová, Banská Bystrica, Vrútky, Poprad, Spišská Nová Ves, Prešov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce
Báčik z Ameriky	15	Nitra, Zvolen, Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Podbrezová, Vrútky, Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Prešov, Humenné, Michalovce, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava
Pod cudzou vlajkou	14	Nitra, Vrútky, Poprad, Spišská Nová Ves, Prešov, Žilina, Trnava
Strieborné krídla	55	Nitra, Zvolen, Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Podbrezová, Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Prešov, Humenné, Michalovce, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava, Senica, Skalica, Holíč, Malacky
Poľská krv	14	Spišská Nová Ves, Prešov, Humenné, Michalovce, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava
Cigánska láska	20	Prešov, Humenné, Michalovce, Žilina, Považská Bystrica, Trenčín, Trnava, Senica, Skalica, Holíč, Malacky
Bez tretieho	3	Levoča, Spišská Nová Ves, Prešov
SPOLU	315	33

Tabuľka č. 3: Divadelné predstavenia v sezóne 1941/1942 a početnosť ich repríz

Názov divadelnej hry (1941/1942)	Počet predstavení	Mestá, kde sa divadelná hra uvádzala
Pre šľastie	8	Banská Bystrica, Liptovský Hrádok, Spišská Nová Ves, Levoča, Prešov, Žilina, Trnava
Keď jubilant plače	4	Nitra, Banská Bystrica, Brezno nad Hronom
Pribina	11	Nitra, Zvolen, Banská Bystrica, Ružomberok
Petrolej	2	Banská Bystrica
On a jeho cisár	12	Nitra, Zvolen, Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Prešov, Žilina, Trnava
Pán Lamberthier	5	Nitra, Brezno nad Hronom, Vrútky, Zvolen, Prešov
SPOLU	42	13

Tabuľka č. 4: Divadelné predstavenia v sezóne 1942/1943 a početnosť ich repríz

Názov divadelnej hry (1942/1943)	Počet predstavení	Mestá, kde sa divadelná hra uvádzala
Ulica spieva	55	Tisovec, Hnúšťa, Podbrezová, Banská Bystrica, Medzilaborce, Michalovce, Bardejov, Prešov, Sabinov, Gelnica, Brezno nad Hronom, Ružomberok, Dolný Kubín, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Spišská Nová Ves, Levoča, Vranov, Humenné, Trnava, Trenčín, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Žilina, Vrútky, Nitra, Trnava
Zo strachu hrdinovia	18	Hnúšťa, Banská Bystrica, Zvolen, Turčiansky Svätý Martin, Senica, Bardejov, Gelnica, Brezno nad Hronom, Ružomberok, Poprad, Spišská Nová Ves, Trenčín, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Žilina, Vrútky
Spis. č. 516	44	Hnúšťa, Podbrezová, Banská Štiavnica, Malacky, Medzilaborce, Michalovce, Bardejov, Prešov, Sabinov, Gelnica, Brezno nad Hronom, Tisovec, Ružomberok, Dolný Kubín, Poprad, Spišská Nová Ves, Vranov, Trenčín, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Žilina, Vrútky, Ružomberok, Trnava, Nitra

Pozor na maliara	42	Podbrezová, Banská Bystrica, Zvolen, Turčiansky Svätý Martin, Banská Štiavnica, Senica, Holíč, Malacky, Medzilaborce, Michalovce, Bardejov, Prešov, Brezno nad Hronom, Dolný Kubín, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Spišská Nová Ves, Vranov, Humenné, Trenčín, Považská Bystrica, Žilina, Vrútky, Ružomberok, Trnava, Nováky, Bánovce nad Bebravou, Prievidza, Handlová, Nitra
Don Juan	19	Banská Bystrica, Turčiansky Svätý Martin, Banská Štiavnica, Michalovce, Prešov, Liptovský Svätý Mikuláš, Poprad, Spišská Nová Ves, Humenné, Trenčín, Považská Bystrica, Žilina, Ružomberok, Trnava, Nitra
Štátny zástupca	24	Banská Bystrica, Zvolen, Turčiansky Svätý Martin, Banská Štiavnica, Senica, Holíč, Malacky, Sečovce, Michalovce, Prešov, Spišská Nová Ves, Levoča, Vranov, Humenné, Trnava, Trenčín, Považská Bystrica, Žilina, Vrútky, Ružomberok, Nitra
Tieň	12	Banská Bystrica, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Brezno nad Hronom, Liptovský Svätý Mikuláš, Spišská Nová Ves, Levoča, Trenčín, Žilina, Nitra, Trnava
Čierna veža	8	Ružomberok, Trenčín, Žilina, Nitra
Strašidlá	5	Trnava, Trenčín, Nitra
Úsvit	9	Nitra
Grand hotel	5	Nitra
Kytica ruží	5	Nitra, Sered', Urmín (dnes Mojmirovce), Močenok
Bez tretieho	3	Nitra
Pre šťastie	6	Nitra, Zlaté Moravce, Bánovce nad Bebravou, Prievidza
Zázračný salaš	3	Bánovce nad Bebravou
SPOLU	258	40

Tabuľka č. 5: Spevoherné predstavenia v sezóne 1942/1943 a početnosť ich repríz

Názov spevohry (1942/1943)	Počet predstavení	Mestá, kde sa spevohra uvádzala
Krajčír na zámku	32	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Podbrezová, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nitra, Topoľčany, Hlohovec
Uličnica	43	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Vrútky, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Prešov, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Poprad, Banská Bystrica, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Podbrezová, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nitra
Dve srdcia na predaj	21	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nitra, Hlohovec
Vdova spadlá z neba	29	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Prešov, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Poprad, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Zvolen, Banská Štiavnica, Podbrezová, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nitra, Topoľčany, Hlohovec
Dom u troch dievčatok	21	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Vrútky, Trenčín, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Topoľčany, Nitra, Prievidza
Cigánska láska	30	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Vrútky, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Michalovce, Spišská Nová Ves, Poprad, Banská Bystrica, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Podbrezová, Brezno nad Hronom, Nitra, Hlohovec, Topoľčany, Prievidza, Handlová

V siedmom nebi	45	Liptovský Svätý Mikuláš, Ružomberok, Vrútky, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nitra, Topoľčany, Hlohovec, Prievidza, Handlová
Hlásnik Cibuľa	46	Ružomberok, Vrútky, Trenčín, Prešov, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Poprad, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Prešov, Zvolen, Banská Štiavnica, Podbrezová, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Hlohovec, Zlaté Moravce, Nitra, Topoľčany, Prievidza, Handlová
Giuditta	18	Ružomberok, Prešov, Humenné, Michalovce, Spišská Nová Ves, Žilina, Turčiansky Svätý Martin, Zvolen, Nitra
Baletné predstavenie	10	Ružomberok, Nitra
Kabaretný večer	1	Rybárpole (dnes mestská časť Ružomberka)
Modrá ruža	18	Nitra, Topoľčany, Hlohovec, Prievidza, Handlová
V tom našom kostolíčku	7	Nitra
Turecký tabak	3	Nitra
Zábavný večer	1	Nitra
Koncert salónneho tria	2	Nitra
Pod cudzou vlajkou	4	Nitra
Veselá vdova	9	Nitra, Hlohovec, Topoľčany
Báčik z Ameriky	6	Nitra, Zlaté Moravce, Hlohovec
Zem úsmevov	7	Nitra, Zlaté Moravce, Prievidza
Poľská krv	5	Nitra
Žltá orchidea	4	Nitra
Hluchý kráľ	5	Nitra, Prievidza
SPOLU	367	25

Tabuľka č. 6: Divadelné predstavenia v sezóne 1943/1944 a početnosť ich repríz

Názov divadelnej hry (1943/1944) ²²²	Počet predstavení	Mestá, kde sa divadelná hra uvádzala
Matka	8	Nitra
Don Juan	3	Nitra
Muž, ktorý si zmenil meno	12	Nitra, Topoľčany, Prievidza, Bánovce nad Bebravou, Sereď, Trenčín, Veľká Bytča, Vrútky
Štátny zástupca	10	Nitra, Topoľčany, Močenok, Prievidza, Bánovce nad Bebravou, Hlohovec, Bošany, Sereď
Bábika pre šťastie	19	Nitra, Nováky, Prievidza, Bánovce nad Bebravou, Hlohovec, Bošany, Trenčín, Púchov nad Váhom, Kysucké Nové Mesto, Vrútky, Ružomberok
Bobrový kožuch	13	Nitra, Bánovce nad Bebravou, Trenčín, Dubnica nad Váhom, Púchov nad Váhom, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Vrútky
Veľká noc	3	Nitra
Nemecké predstavenie	1	Nitra
V tieni lásky	11	Nitra, Trenčín, Dubnica nad Váhom, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Kysucké Nové Mesto, Ružomberok
Coppelia	6	Nitra
Mercadet	11	Nitra, Trenčín, Považská Bystrica, Veľká Bytča, Vrútky
Sedliak svojím pánom	14	Nitra, Trenčín, Dubnica nad Váhom, Veľká Bytča, Vrútky
Vlasť frontu	3	Nitra
More a nebo	3	Nitra
Morhisti	5	Považská Bystrica, Veľká Bytča, Vrútky
Záhľadný milenec	3	Zvolen, Banská Štiavnica
	125	19

²²² Chýbajú údaje za mesiace apríl – jún 1944.

Tabuľka č. 7: Spevoherné predstavenia v sezóne 1943/1944 a početnosť ich repríz

Názov spevohry (1943/1944) ²²³	Počet predstavení	Mestá, kde sa spevohra uvádzala
Dom u troch dievčatok	3	Nitra, Trnava
Uličnica	25	Nitra, Trnava, Hlohovec, Topoľčany, Zlaté Moravce, Prievidza, Zvolen, Banská Štiavnica, Banská Bystrica
Giuditta	9	Nitra, Trnava, Hlohovec, Topoľčany, Prievidza, Banská Bystrica
Krajčír na zámku	7	Nitra, Trnava, Topoľčany, Zlaté Moravce
Cigánska láska	7	Nitra, Trnava
Vdova spadlá z neba	4	Nitra, Trnava, Prievidza
Koncert E. Kalixa, klavírneho tria	3	Nitra
Baletný program	5	Nitra
Zem úsmevov	13	Nitra, Topoľčany, Zvolen, Banská Bystrica
Dve srdcia na predaj	6	Nitra
Jeanetta sa vydáva	14	Nitra, Topoľčany, Zvolen, Banská Štiavnica, Banská Bystrica
Báčik z Ameriky	6	Nitra
Veselá vdova	12	Nitra, Topoľčany, Zvolen, Banská Bystrica,
Modrá ruža	1	Nitra
Osudný valčík	21	Nitra, Topoľčany, Prievidza, Hlohovec, Zvolen, Banská Štiavnica, Banská Bystrica
Rose Maria	12	Nitra, Topoľčany
Námorný kadet	13	Nitra, Prievidza, Hlohovec, Zvolen, Banská Štiavnica
Ujo Rojko kráľom	5	Prievidza, Bošany, Púchov nad Váhom, Veľká Bytča, Kysucké Nové Mesto
Lúbosť	4	Nitra
Záletníci	9	Nitra, Vrútky, Trenčín
Gróf z Luxemburgu	7	Nitra, Hlohovec, Topoľčany, Zvolen, Banská Štiavnica, Banská Bystrica
Silvestrovský kabaret	1	Nitra

²²³ Chýbajú údaje za mesiace apríl – jún 1944.

Kabaretný program	1	Nitra
Tabu	8	Nitra, Topoľčany
Netopier	4	Nitra, Zvolen, Banská Bystrica
Keď láska nedá pokoja	10	Nitra, Zvolen, Banská Štiavnica, Banská Bystrica
SPOLU	210	15

Tabuľka č. 8: Spevoherné predstavenia v sezóne 1944/1945 a početnosť ich repríz

Názov spevohry (1944/1945)	Počet repríz	Miesto, kde sa hra hrala
Keď láska nedá pokoj	9	Trnava, Nitra, Hlohovec
Jeanetta sa vydáva	3	Trnava, Nitra
Cigánska láska	1	Trnava
Tabu	2	Trnava
Netopier	8	Trnava, Nitra
Veselá vdova	3	Trnava, Nitra
Modrá ruža	1	Trnava
Osudný valčík	3	Trnava, Nitra
Námorný kadet	1	Trnava
Zem úsmevov	3	Trnava, Nitra
Cigánska láska	1	Trnava
Dve srdcia na predaj	2	Trnava, Nitra
Uličníca	3	Trnava, Nitra
Záletníci	1	Nitra
Poľská krv	7	Nitra
Z Nitry do Nitry	5	Nitra
Šťastie nie je náhoda	4	Nitra
Gróf z Luxemburgu	1	Nitra
Cárovič	6	Nitra, Hlohovec
Piate cez deviate	4	Nitra
Z Nitry do Hlohovca	1	Nitra
SPOLU	69	3

Tabuľka č. 9: Divadelné predstavenia v sezóne 1944/1945 a početnosť ich repríz

Názov divadelnej hry (1944/1945)	Počet predstavení	Mestá, kde sa divadelná hra uvádzala
V tieni lásky	1	Nitra
Sedliak svojím pánom	6	Nitra
More a nebo	1	Nitra
Muž, ktorý si zmenil meno	1	Nitra
Matka	1	Nitra
Bobrový kožuch	2	Nitra
Mercadet	1	Nitra
Bábika pre šťastie	1	Nitra
Bačova žena	4	Nitra
Pani ministrová	5	Nitra
Hľadá sa ženích	4	Nitra
Obrana Xantipy	2	Nitra
SPOLU	29	1

Literatúra:**Archívy a pramene:**

Slovenský národný archív v Bratislave, fond Ministerstvo vnútra; fond Úrad Predsedníctva vlády

Štátny archív v Nitre – pobočka Ivanka pri Nitre, fond Župa Nitrianska III.; Štátny policajný úrad v Nitre

Štátny archív v Nitre – pobočka Horné Krškany, fond Mestský úrad v Nitre

Archív Matice slovenskej v Martine, fond Ústredie slovenských ochotníckych divadiel

Archív Divadelného ústavu v Bratislave, fond Slovenské ľudové divadlo 1939-1945

Naše divadlo

Saleziánska Nitra

Nitrianska stráž

Monografie a zborníky:

BALLAY, Miroslav. Kontinuita Študentského divadla VYDI. Nitra: UKF, 2012.

BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka et al (eds.). Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945. Katalóg k výstave. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2016.

BUGALOVÁ, Edita. Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989. Poznámky k problematike. In Hudobné inštitúcie na Slovensku. Vznik – vývoj – poslanie – perspektívy – medzinárodné kontexty. Bratislava : Slovenská muzikologická asociácia a Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum, 2012.

- CIEL, Martin. Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989. Bratislava : Občianske združenie Vlna, 2017.
- ČAVOJSKÝ, Ladislav. Divadlo v Trnave. Bratislava : Obzor, 1982.
- ČAVOJSKÝ, Ladislav a kol. Kapitoly z dejín slovenského divadla. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1967.
- ČAVOJSKÝ, Ladislav – ŠTEFKO, Vladimír. Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980. Bratislava : Obzor, 1983.
- HANÁKOVÁ, Petra. Udávať, dozerať a trestať. Slovenské kino 1939 – 1945 v policajných a iných archívoch. In KANÚCH, Martin (ed.). Film a kultúrna pamäť. Bratislava : Asociácia filmových klubov a Slovenský filmový ústav, 2014, s. 114 – 127.
- HIMIČ, Peter. Divadelný život Prešova. Od počiatkov do polovice 20. storočia. Bratislava : Divadelný ústav, 2014.
- HIMIČ, Peter. Janko Borodáč – zakladateľ alebo exulant? In Ľudia a dejiny – historická biografia a jej miesto v historiografii. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Ľudia a dejiny – historická biografia a jej miesto v historiografii, konanej dňa 11. septembra 2015 v Košiciach. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 120 – 125.
- HIMIČ, Peter. Tektonika a ruptúry divadelnej genézy Košíc (1899 – 1999). In ŠUTAJ, Štefan – DZURIKANINOVÁ, Nikoleta (eds.). Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 104 – 127.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiach prvej polovice 20. storočia. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2012.
- KASÁČ, Zdenko (ed.). Anton Prídavok. Život a dielo. Zborník pri príležitosti 70. nedeľných narodenín a IX. Literárneho Kežmarku. Bratislava : Osvetový ústav, 1974.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica. Hana Melíčková. Veľká dáma slovenského divadla. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. Bratislava : VEDA, 2003, s. 411 – 414.
- KUKUROVÁ, Lenka. Politické aspekty v súčasnom umení. České a slovenské umenie v období 1989 – 2011. [Dizertačná práca.] Univerzita Karlova v Praze, 2012.
- KURINCOVÁ, Elena. Múzeum mesta Bratislavy počas druhej svetovej vojny. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (eds.). Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky. Bratislava : Zväz múzeí na Slovensku & Slovenské národné múzeum, 2015, s. 54 – 64.
- LAJCHA, Ladislav. Dokumenty SND. Zápas o zmysel a podobu SND (1920 – 1938). Bratislava : Divadelný ústav, 2000.
- LAJCHA, Ladislav. Dokumenty SND 1939 – 1945. Divadlo v rokoch vojny. 2. diel. Bratislava : Divadelný ústav, 2000.
- MARTÁK, Ján. Ochotnícka činohra 1918 – 1944. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965.
- MISTRÍK, Miloš a kol. Slovenské divadlo v 20. storočí. Bratislava : VEDA, 1999.
- MRLIAN, Rudolf a kol. Encyklopédia dramatických umení Slovenska 1. A – L. Bratislava : VEDA, 1989.
- MRLIAN, Rudolf a kol. Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2. M – Ž. Bratislava : VEDA, 1990.
- MUŠINSKÝ, Ladislav. Ochotnícke divadlo v Piešťanoch. 1. časť. 1918 – 1945. In KOSTELNÍK, Martin (ed.). Balneologický spravodajca. = Balneological Bulletin. Vlastivedný zborník múzea. Piešťany : Trnavský samosprávny kraj – Balneologické múzeum v Piešťanoch – Piešťanská muzeálna spoločnosť, 2008 – 2010 (vydané v roku 2011), s. 190 – 268.

- PALÁRIK, Miroslav. Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945. Nitra : UKF, 2011.
- PEKÁR, Martin. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov). In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 63 – 69.
- PODMAKOVÁ, Dagmar. Divadlo v zrkadle spoločensko-politických kontextov. In MIČHÁLEK, Slavomír (ed.). Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikov Milanovi Zemkovi. Bratislava : HiÚ SAV & Prodama, 2014, s. 497 – 508.
- PODMAKOVÁ, Dagmar. Divadlo na Slovensku 1918 (1920) – 1938. In ROGULOVÁ, Jarmila (ed.). Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. Bratislava : Historický ústav SAV 2009, s. 153 – 162.
- PODMAKOVÁ, Dagmar. Divadlo v živote Vavra Šrobára. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). Dr. Vavro Šrobár – politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava : Ústav politických vied SAV – VEDA, 2012, s. 775 – 782.
- PODMAKOVÁ, Dagmar (ed.). Hana Meličková. Bratislava : Tália-press, 1996.
- PODMAKOVÁ, Dagmar. Múzy v službe politiky. Divadlo a propaganda. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (eds.). Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií. Bratislava : AEP, 2005, s. 195 – 204.
- POLÁK, Milan. Frontové divadlá slovenskej armády (1943). Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998.
- PROCHÁZKA, Miroslav. Andrej Bagar. Divadelný kráľ storočia. In MIČHÁLEK, Slavomír (ed.). Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. Bratislava : VEDA, 2003, s. 31 – 34.
- ŠIŠKA, Matej. Staré divadlo Karola Spišáka v Nitre a regionálna kultúra. Nitra : FF UKF, 2013.
- ŠTEFKO, Vladimír. Divadelná Nitra. 50 rokov slovenského profesionálneho divadla v meste. Bratislava : Obzor, 1989.
- ŠTEFKO, Vladimír – FOJTÍKOVÁ-FEHÉROVÁ, Dária – TIMKO, Martin. Ferdinand Hoffmann. Kritik, dramaturg, režisér... Bratislava : Divadelný ústav, 2015.
- ŠTEFKO, Vladimír. Slovenské činoherné divadlo 1938 – 1945. Pokus o náčrt problematiky. Bratislava: Tália-press, 1993.
- ZUBÁČKA, Ida. Nitra za prvej ČSR. Nitra : UKF, 1997.

Štúdie a články v časopisoch:

- BLAHOVÁ-MARTIŠOVÁ, Elena. 130 rokov od narodenia Bohuša Vilíma. Online. Dostupné na internete: <http://operaslovakia.sk/130-rokov-od-narodenia-bohusa-vilima/> (2017-06-24).
- BOKES, František. Družstvo Slovenského národného divadla. In Slovenské divadlo. Revue dramatických umení, 2008, roč. 56, č. 2, s. 236-258.
- BULÝ, Marián. Anton Prídavok a jeho účasť v prešovskom divadelnom živote v rokoch 1938 – 1944. In Nové obzory 23. Bratislava : Osveta, 1981, s. 181-213.
- CARROLL, Noël: Politics and Aesthetics, Historical and Conceptual Overview. In KELLY, Michael (ed.). Encyclopedia of Aesthetics. Volume 4. New York, Oxford 1998, s. 12-16.
- ČAVOJSKÝ, Ladislav. Trnavčanov hudobný a divadelný zápisník. In Slovenské divadlo. Revue dramatických umení, 2008, roč. 56, č. 2, s. 142-181.
- DRAXLER, Vladimír. Slovenský rozhlas 1938 – 1945. In Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia, 2013, roč. 13, č. 1 – 2, s. 141-175.

- FALATHOVÁ, Zuzana. Museology and organisation of exhibitions in Bratislava during the period of Slovak Republic (1939 – 1945). In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, roč. 5, č. 2, s. 61-76.
- KAČÍREK, Ľuboš. Editorial activities of museums in late 19th and early 20th century. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, roč. 5, č. 1, s. 43-56.
- PALÁRIK, Miroslav. The fate of objects of artistic or historic interest owned by Jews during the Second World War. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.
- PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. The Nitra cinema during the Second World War. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 291-312.
- PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Libri prohibiti. Zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2016, roč. 4, č. 2, s. 117-137.
- PALÁRIK, Miroslav. Ochrana slovenského pamiatkového fondu v čase existencie tzv. slovenského štátu. In *Muzeum: muzejní a vlastivědná práce*, 2010, roč. 48, č. 2, s. 19-29.

Počet slov - hlavný text: 20 901

Počet slov - prílohy: 4 447

Počet znakov vrátane medzier – hlavný text: 141 495

Počet znakov vrátane medzier – prílohy: 28 865

IDEA ČECHOSLOVAKISMU VERSUS DOTVÁŘENÍ SVÉBYTNÉHO SLOVENSKÉHO POLITICKÉHO NÁRODA V PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE

Jan RYCHLÍK

Univerzita Karlova Praha
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
Náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
jan.rychlik@ff.cuni.cz

RYCHLÍK, Jan. The Idea of the Czechoslovakism Versus the Extension of the Sovereign Political Nation in the First Czechoslovak Republic. Czechoslovakism is a theory claiming that Czechs and Slovaks form a single nation using two languages or two literary versions of the same language. Czechoslovakism is based on natural cultural and language affinity of Czechs and Slovaks and has roots in early romantic national movements. The theory was essential for the creation of Czechoslovakia in 1918. During the inter-war period Czechoslovakism was supported by official representatives and became part of the state ideology. In Slovakia, however, the idea was strongly criticized and rejected by most of the population and especially by the autonomist movement. After 1945 the idea was abandoned.

Klíčová slova: čechoslovakismus; první Československá republika; politický národ;

Keywords: Czechoslovakism; the First Czechoslovak Republic; Political Nation;

Teorie čechoslovakismu hlásala, že Češi a Slováci tvoří jeden národ, hovořící jedním jazykem o dvou spisovných formách. Ve své původní podobě tato teorie vznikla v 19. století jako důsledek nového pojetí národa v českém i slovenském prostředí. Země české koruny, tedy Čechy, Morava a Slezsko, nebyly ve středověku etnicky a jazykově české: v Čechách a na Moravě bylo české pouze vnitrozemí, zatímco pohraniční území bylo osídleno německým obyvatelstvem, které ve Slezsku tvořilo dokonce většinu.¹ Až do konce 18. století převládalo v českém prostředí územní pojetí národa. Čechem (*ein Böhme*) byl ten, kdo bydlel v Če-

¹ K českému Slezsku (označovaném též jako Opavské Slezsko, podle svého hlavního města) patřilo též Slezsko Těšínské s vysokým počtem polského obyvatelstva. Češi byli proto ve Slezsku ve skutečnosti podle početnosti až na třetím místě.

chách, podobně jako Moravanem (*ein Mährer*) byl zase ten, kdo bydlel na Moravě. Samozřejmě, že si obyvatelstvo i tehdy uvědomovalo jazykové rozdíly, ty však nebyly ještě prvořadé. Teprve na přelomu 18. a 19. století dochází postupně ke změně. V této době začal být pojem národa ve střední a východní Evropě vázán především na jazyk. Vyplývalo z toho, že osoby hovořící stejným jazykem byly považovány automaticky za příslušníky téhož národa. Za Čecha proto začal být považován nikoliv každý obyvatel Čech, ale česky hovořící obyvatel Čech, Moravy a Slezska. Uvedenou koncepci prosazoval a také skutečně úspěšně prosadil český učenec Josef Jungmann.² V okamžiku, kdy byla tato koncepce přijata, vznikla otázka, zda také Slováci, tedy obyvatelé hornouherských žup, kteří hovoří jazykem velmi blízkým češtině, patří k českému národu. Protože slovenština byla většinou českých filologů v 19. století považována za pouhý dialekt češtiny, odpovídali čeští učenci a později i politici na uvedenou otázku vesměs kladně. Ve vizích českých obrozenců a politiků tak během 19. století postupně vznikly dvě koncepce: „užší“, která kalkulovala v budoucnosti se vznikem českého státu jen na bázi historických celků, tj. Čech, Moravy a Slezska, a „širší“, usilující o spojení všech „Čechoslovanů“ na bázi práva přirozeného, tj. spojením Čech, Moravy a Slezska se Slovenskem. Charakteristické je, že v tomto případě čeští politici účelově kombinovali právo přirozené s historickým, protože odmítali jakékoliv návrhy na odčlenění území s převahou německého obyvatelstva.

Místo poněkud zmatečného pojmu „Čechoslovan“ a „českoslovanský národ“ se začaly především od počátku první světové války používat spíše pojmy „Čechoslovák“ a „československý národ“. Pojem „Československo“ je naproti tomu novotvarem, který vznikl teprve v roce 1918. Samotný výraz „čechoslovakismus“ pro označení výše vysvětlené teorie národní jednoty vznikl dokonce ještě později: vymysleli jej po roce 1918 slovenští autonomisté, kteří od počátku myšlenku jednotného československého národa odmítali. V jejich pojetí měl tento výraz od počátku negativní konotaci. Stoupenci teorie jednotného československého národa se sami nikdy jako čechoslovakisté neoznačovali. Výraz „čechoslovakismus“ se však stal postupem času technickým termínem, který se především po druhé světové válce, kdy byl oficiálně zavržen, všeobecně vžil.

V českém prostředí byla myšlenka čechoslovakismu v 19. století velmi živá. Viděno z české perspektivy se Slovensko³ jevilo jako jedna z dalších „českých“ provincií, podobně jako Morava či Slezsko. Čechoslovakismus znamenal, že Čechů je ve skutečnosti téměř o dva miliony víc, resp. znamenal, že etnicky české území je větší minimálně o 20 000 čtverečních kilometrů, které jednou případnou území obnoveného českého státu.⁴ Ze slovenského pohledu ovšem vypadala

² HROCH, Miroslav. Na prahu národní existence. Praha: Touha a skutečnost, 1999, s. 146.

³ Pojem „Slovensko“ byl používán v českém i slovenském prostředí pro označení území obývaného Slováky. Toto území ale nebylo přesně vymezeno, protože Slovensko netvořilo před rokem 1918 v rámci Uher žádný administrativní celek. Srv. Ottův slovník naučný, díl XXIII, Praha 1905, s. 454.

⁴ Čeští politici v 19. století vždy zdůrazňovali, že nezpochybňují právo habsbursko-lotrinského rodu na českou korunu a že jim jde jen o obnovu českého státu v rámci existující habsburské monarchie. Nešlo jim ovšem o pouhou federalizaci monarchie, jak se obvykle v literatuře tvrdí, ale o mnohem volnější spojení. České země měly získat v rámci habsburské monarchie obdobné

situace poněkud jinak. Je pravda, že slovenština jako jazyk nebyla až do počátku 19. století kodifikována a slovakizovaná čeština se běžně používala v běžném písemném styku v mnoha slovenských městech. To ale neznamenalo, že by se Slováci v těchto městech považovali za Čechy. Otázka identity slovenského obyvatelstva v této době, především pak příslušníků vyšších vrstev, není ostatně ani dnes zcela objasněná. Až do 18. století tvořily privilegované vrstvy, tedy především šlechta, duchovenstvo a měšťané svobodných královských měst, jediný uherský národ (*una eademque natio hungarica*) a to bez ohledu na svůj etnický původ nebo jazyk. Teprve od konce 18. století se objevuje snaha maďarské šlechty změnit tento stav a vytvořit na místo starých Uher národní maďarský stát. Vznikla teorie *hungarismu*, podle které měli všichni obyvatelé Uher bez ohledu na svůj původ a jazyk přijmout za svůj maďarský jazyk a maďarskou kulturu. Uvedená koncepce se plně prosadila během uherské revoluce roku 1848 a byla potvrzena po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867. Všichni obyvatelé Uher byli prohlášeni za příslušníky jediného uherského politického národa (*Magyar nemzet*), což znamenalo, že se měli postupně pomaďarštit a stát se v delší časové perspektivě bez ohledu na svůj původ Maďary. Nemaďarské národy v Uhrách ovšem podobný program odmítaly, což se plně týkalo i Slováků, kteří si vlastně nyní mohli vybrat, zda se stanou „dobrovolně“ Maďary, anebo zda se pustí do konfliktu s oficiální státní ideologií. Při hledání možností, jak se účinně postavit stále silnějšímu maďarizačnímu tlaku, přicházely v úvahu v podstatě dvě možnosti: prohlásit se v duchu čechoslovakismu za součást jediného československého (československého) národa, tj. stát se vlastně českou menšinou v Uhrách, anebo si urychleně vytvořit vlastní politický program opírající se o slovenskou svébytnost. Obě možnosti měly své výhody i nevýhody. V prvním případě se Slováci mohli opřít o mnohem silnější Čechy, riskovali však, že se nakonec budou muset vzdát své vlastní slovenské identity. Druhá varianta vyžadovala spoléhat výhradně na vlastní síly, které byly na počátku 19. století slabé, dávala však mnohem větší záruky uchování vlastní svébytnosti.

Při rozhodování mezi uvedenými dvěma alternativami sehrálo velkou úlohu konfesionální rozdělení Slováků na evangelickou (luteránskou) menšinu a katolickou většinu. Slovenští evangelíci používali už od počátku 17. století český překlad Bible (tzv. Bible kralická) a využívali rovněž češtinu jako liturgický jazyk. Řada slovenských evangelíků byla ostatně potomky českých protestantů, kteří museli z Čech a Moravy odejít v důsledku rekatolizace v 17. století. Právě mezi slovenskými evangelíky se objevuje už koncem 17. století myšlenka, že Slováci a Češi mají společný československý jazyk (*Lingua boemoslavica*) a tvoří tedy vlastně jeden národ. Pro slovenské evangelíky, hlásící se k odkazu českého husitství 15. století i druhé české reformace 16. století, byla vazba na Čechy čímisi přirozeným. Nic na tom neměnil ani fakt, že šlo o vazbu ryze historickou, protože na přelomu osmnáctého a devatenáctého století již byly české země z více

---

postavení, jaké měly od roku 1867 Uhry. Od přelomu 19. a 20. století se objevují – byť zatím jen okrajově – i mnohem radikálnější programy usilující fakticky o úplnou samostatnost českého státu. I tyto programy počítaly z taktických důvodů s tím, že by císař zůstal v takovémto českém státě i nadále titulárním českým králem.

než 90 % katolické a protestantů zde bylo podstatně méně, než na Slovensku. Pro evangelíky bylo tedy přijetí myšlenky jednotného národa i jazyka přijatelné. Katolická většina se však k podobnému programu stavěla od počátku velmi zdrženlivě až odmítavě. Ani katolíci ovšem neodmítali užší spolupráci s Čechy, byť na jiných základech.

Myšlenka úplného splynutí Slováků s Čechy na základě používání českého jazyka se ukázala jako nereálná už ve čtyřicátých letech 19. století. I když řada slovenských kulturních činitelů psala česky (např. Pavol Jozef Šafárik, který používal i počeštěnou verzi svého jména – Pavel Josef Šafařík), jen málo kdo z nich se považoval za Čecha. Slovní zásoba spisovné češtiny byla kromě toho pro běžný styk mezi Slováky přeci jen nevhodná. Definitivní kodifikace spisovné slovenštiny se tak stala jen otázkou času. První pokus o kodifikaci provedl už na počátku 19. století katolický kněz Anton Bernolák (1762-1813) působící v západoslovenské Trnavě. Kodifikace byla provedena v roce 1787 na základě západoslovenských nářečí, velmi blízkých češtině.⁵ Pokus však nebyl úspěšný, protože tuto kodifikaci nepřijali nejen evangelíci, ale ani část katolíků na středním a východním Slovensku, pro které byl západoslovenský dialekt příliš vzdálený hovorové řeči. Proto když se v roce 1842 evangelík Ľudovít Štúr (1815-1856) rozhodoval pro nový pokus, konzultoval svou snahu nejprve s katolickým knězem a básníkem Jánem Hollým a zvolil raději za základ jazyka středoslovenské nářečí.⁶ Druhý kodifikační pokus byl úspěšně proveden v roce 1843. Stal se základem spisovné slovenštiny a přes určité dílčí změny v oblasti pravopisu je jím v podstatě dodnes. Samotní evangelíci postupně ve své většině opustili myšlenku splynutí s Čechy a rovněž se postavili na stanovisko slovenské svébytnosti.⁷

Rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 na dlouhý čas pohřbilo myšlenky spojení Čechů a Slováků do jediného celku, protože oba národy se ocitly v rozdílných částech monarchie. Vyrovnáním byla garantována celistvost Uher, kterou byl císař František Josef I. jako korunovaný apoštolský král uherský byl korunovační přísahou zavázán hájit. Česká staročeská politika vedená Palackým a po jeho smrti jeho zetěm Františkem Ladislavem Riegreml na Slovensko rezignovala. Palacký a Rieger, vycházejíce z jazykového chápání národa, stáli na stanovisku, že jestliže si Slováci kodifikovali vlastní jazyk a považují se za národ odchylný od Čechů, nemají vůči nim Češi už žádné závazky či povinnosti. Změnu svého stanoviska podmiňovali návratem Slováků zpět ke spisovné češtině, ve kterou tajně doufali. Známy se stal Riegerův výrok na adresu slovenské delegace, která přišla do Prahy žádat o finanční pomoc na slovenské kulturní aktivity. Když si Slováci stěžovali na persekuci ze strany uherských úřadů, likvidaci slovenských středních škol a nakonec i jediné kulturní instituce – Maticy slovenské, odpověděl jim Rieger, že jsou si svým postavením sami vinni, neboť se „odtrhli od Čechů“.⁸ Rieger v roce 1880 navštívil Budapešť, kde jednal s maďarskými politiky. Ujistil je, že česká politika uznává celistvost Uher a český zájem o Slováky

⁵ KOVÁČ, Dušan. Dějiny Slovenska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (NLN), 1998, s. 89.

⁶ KOVÁČ, ref. 5, s. 109.

⁷ ŠPIESZ, Anton. Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu. Bratislava: Perfekt, 1992, s. 71.

⁸ ŠPIESZ, ref. 7, s. 108.

je čistě kulturní a nadto omezený. Rieger se tím snažil přimět představitele vládnoucí uherské liberální strany ke změně jejich negativního stanoviska k přeměně rakousko-uherského dualismu v česko-rakousko-uherský trialismus. Tato snaha ale vyzněla naprázdno.⁹

Zásadní změna v poměru ke Slovensku a renesance myšlenky čechoslovakismu nastala teprve v osmdesátých a devadesátých letech. Představitel mladočechů Karel Kramář v devadesátých letech začal opět kombinovat české historické právo s právem přirozeným a znovu tak otevřel myšlenku pozdějšího spojení českých zemí a Slovenska do jednoho celku. S mnohem propracovanější koncepcí vystoupil univerzitní profesor Tomáš Masaryk, nejprve poslanec za mladočeskou stranu a později předseda a poslanec své vlastní lidové čili realistické strany. Masaryk se narodil v Hodoníně na moravsko-slovenském pomezí, jeho otec byl Slovák z nedaleké slovenské vesnice Kopčany. Masaryk již jako prezident Československé republiky sám v rozhovoru se spisovatelem Karlem Čapkem ve dvacátých letech přiznal, že jako dítě si žádný rozdíl mezi Čechy a Slováky neuvědomoval, protože v jeho rodném kraji se příslušníci obou národů nepovažovali vzájemně za cizí.¹⁰ Myšlenka, že Češi a Slováci jsou jedním národem, se proto Masarykovi zdála zcela logickou a přirozenou. V osmdesátých letech navštěvoval Masaryk se svou rodinou vždy v létě Turčianský sv. Martin, kde se seznámil se slovenským spisovatelem a čelným představitelem Slovenské národní strany Svetozárem Hurbanem Vajanským.¹¹ Vajanský, sám evangelík, ovšem odmítl Masarykovou pojetí Čechů a Slováků jako jednoho národa. Dokazoval Masarykovi, že Slováci jsou svébytným slovanským národem odlišným od Čechů s vlastním jazykem a kulturou, které se nehodlají vzdát. Masaryk proto vystoupil se zcela novým pojetím československé národní jednoty: ta měla být především politická, tj. Češi a Slováci měli tvořit jeden politický národ, podobně jako jej tvoří Švýcaři či Američané. Vytvoření jednotného politického československého národa nemělo přitom žádnou vazbu na společný jazyk. Masaryk si uvědomoval, že za půl století od kodifikace slovenštiny se stala spisovná slovenština nezměnitelným faktem a návrat ke spisovné češtině je proto už nemožný. Slovenština pro Masaryka nebyla problémem: vycházel z toho, že při vzájemné srozumitelnosti češtiny a slovenštiny není nutné, aby oba národy musely mít jeden společný jazyk, a to ani v rámci společného státu. Sám ostatně slovensky uměl a později jako prezident při svých vystoupeních na Slovensku také slovenštinu používal.¹² Československý politický národ měl proto používat dva jazyky a Slováci si také měli plně zachovat svou literaturu, umění a kulturu vůbec. Masaryk byl zřejmě do značné míry pod vlivem situace v USA, odkud pocházela jeho manželka Charlotta Garrigue (její příjmení Masaryk přijal a připojil ke svému jménu), a kde

⁹ KONTLER, László. Dějiny Maďarska. Praha: NLN, 2001, s. 479-480 (poznámka: autorem kapitoly o česko-maďarských vztazích je Richard Pražák).

¹⁰ ČAPEK, Karel. Hovory s TGM. 1. souborné vydání. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 131.

¹¹ OPAT, Jaroslav. Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893. Praha: Melantrich, 1990, s. 208-209.

¹² Tuto tradici po něm převzal částečně i jeho nástupce Edvard Beneš. Ten ovšem aktivně slovensky neuměl a proto při svých vystoupeních na Slovensku pouze četl předem připravené a přeložené texty.

skutečně z přistěhovalců různých národností vzniká jediný politický národ. Jinak řečeno, Masarykova koncepce čechoslovakismu nevyžadovala od Slováků, aby se vzdali své dosavadní identity a přijali identitu českou. Oproti starším koncepcím byla proto tato přijatelná alespoň pro část slovenské intelektuální veřejnosti.¹³

Myšlenka politického spojení českých zemí se Slovenskem byla před rokem 1914 spíše akademickou úvahou, protože jak už bylo řečeno, dualistické uspořádání podobné řešení předem vylučovalo. První světová válka však otevřela cestu k její realizaci. T. G. Masaryk a jeho někdejší žáci Edvard Beneš a slovenský astronom Milan Rastislav Štefánik krátce po vypuknutí války zahájili v dohodových státech agitaci za rozbití Rakousko-Uherska a obnovení českého státu, ke kterému by bylo připojeno i Slovensko. Ve vztahu k dohodovým státům přitom argumentovali tím, že Češi a Slováci jsou jedním národem a nový útvar tedy bude národním státem československého národa. V memorandu pro Foreign Office nazvaném „Nezávislé Čechy“ (*Independent Bohemia*) z dubna 1915 se např. říká toto: „Slováci jsou Češi, ačkoliv používají svůj dialekt jako spisovný jazyk.“ (The Slovaks are Bohemians, in spite of their using their dialect as their literary language¹⁴). Tuto argumentaci plně podporoval i Milan Rastislav Štefánik, který osobně byl přesvědčeným čechoslovakistou a slovenský národ jako samostatný a svébytný neuznával. Myšlenka společného česko-slovenského státu si od roku 1917 získávala stále větší popularitu i mezi českými a slovenskými politiky doma. V prohlášení českých poslanců na říšské radě z 30. května 1917 se již jasně požaduje „sloučení všech větví československého národa v demokratický český stát, zahrnující i slovenskou větev národa, žijící v souvislém celku s historickou vlastní českou.“¹⁵ Podobná prohlášení se pak opakovala v roce 1918. K této myšlence se přihlásil i vůdce slovenského agrárního proudu Milan Hodža a sociální demokraté. Většina slovenských politiků byla v této době ochotna fikci československého národa dočasně přijmout, protože v ní viděla vhodný nástroj, jak dostat Slovaky z rámce uherského státu. Vystupovat s myšlenkou slovenské svébytnosti ve vztahu k Čechům momentálně nepovažovali za taktické. Triumvirát Masaryk, Beneš a Štefánik, stojící od roku 1916 v čele Československé národní rady v Paříži, totiž vůči dohodovým mocnostem argumentoval takto: Rakousko-Uhersko je nestabilní, protože je mnohonárodnostním státem neschopným vyřešit své národnostní otázky. Státy, které vzniknou na troskách Rakousko-Uherska, budou stabilní, protože půjde o národní státy. Především Štefánik, který žil dlouhou dobu ve Francii a měl přístup do vládních a vojenských kruhů, varoval před otevíráním slovenské otázky. Předpokládal, že velmoci by nedali souhlas s demontáží Rakousko-Uherska, jestliže by zjistily, že nově vzniklý stát bude ve skutečnosti rovněž mnohonárodnostním. Také v Deklaraci slovenského národa z 30. října 1918, kterou přijala Slovenská národní rada na svém ustavujícím zasedání

¹³ Podrobněji viz RYCHLÍK, Jan (ed.). Korespondence T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé do roku 1918. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007, s. 14-16.

¹⁴ RYCHLÍK, Jan – MARZIK, Thomas David – BIELIK, Miroslav (eds.). R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks, 1906-1951. Documents. I. Martin – Praha: Matica slovenská – Ústav T. G. Masaryka, 1995, doc. 68, s. 229.

¹⁵ BENEŠ, Edvard. Světová válka a naše revoluce. III. Dokumenty. 3. vydání, Praha: Čin – Orbis, 1931, dok. 93, s. 292.

v Turčianském sv. Martině, se hovoří o „slovenskej vetvi československého národa“, která pro sebe žádá právo na sebeurčení.¹⁶ Mnoho členů ustavujícího shromáždění Slovenské národní rady přitom existenci jednotného československého národa odmítalo.

V nově vzniklém československém státu se idea čechoslovakismu stala základem státní doktríny. Ústava z 29. února 1920 začínala preambulí „My, československý národ“ a zaváděla dokonce i pojem „československý jazyk“.¹⁷ Ten ovšem reálně neexistoval a proto v § 4 jazykového zákona, který byl schválen současně s ústavou, bylo stanoveno, že v českých zemích je úředním jazykem zpravidla čeština a na Slovensku zpravidla slovenština, což umožňovalo používat češtinu i slovenštinu souběžně na celém území státu. České úřední vyřízení žádosti podané ve slovenštině a naopak bylo považováno za vyřízení v jazyku podání, což znamenalo, že z češtiny do slovenštiny a opačně se nepřekládalo, ani se nepořizovaly žádné úřední překlady. Slovenština tak byla povýšena na státní jazyk, který byl zaveden jako povinný i na všech maďarských, německých a rusínských (ukrajinských) menšinových školách na Slovensku, podobně jako se čeština povinně vyučovala na německých a polských menšinových školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Jenže právě vznikem československého státu se idea čechoslovakismu vyčerpala, protože většina Slováků ji chápala jako čistě účelovou a nadále ji nepotřebovala. Z českého pohledu byl nový československý stát vlastně státem českým rozšířeným o Slovensko a Podkarpatskou Rus. Většinový slovenský pohled byl ale takový, že Československo má být Česko-Slovenskem (ve slovenštině se název státu i dnes píše se spojovníkem), tj. unií českého a slovenského národního státu s určitými společnými kompetencemi. Vzorem pro uspořádání česko-slovenského poměru se stalo právě rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867.

T. G. Masaryk předpokládal, že v jednom státě dojde postupně ke sblížování Čechů a Slováků a nakonec k jejich splynutí. Domníval se také, že jestliže se slovenština stala v novém státě úřední řečí se stejným statusem jako čeština a Slováci získali vlastní školství od národních škol až po univerzitu a možnost úplného a nerušeného kulturního vývoje, budou ve svých požadavcích zcela uspokojeni. V tom se ovšem zásadně mýlil. Slováci jako plnohodnotný národ se již nemohli spokojit s kulturními a školskými požadavky, za které bojovali před rokem 1914 a zcela logicky vytýčili požadavek určité vlastní státnosti, zatím ještě v podobě pouhé autonomie. Masaryk podcenil národotvorný proces Slováků. I přes nepříznivé podmínky, které Slováci měli v Uhrách, se už před rokem 1914 konstitovali jako svébytný národ, resp. k dotvoření v takovýto národ jim chybělo velmi málo. Československá republika svým demokratickým uspořádáním a liberálním postojem k národnostním hnutím umožnila Slovákům rychle se dotvořit. To zároveň znamenalo i odmítnutí myšlenky čechoslovakismu. Jako první a nejostřeji se proti

¹⁶ Národné noviny, 31. 10. 1918 (zvláštní vydání, číslo 128 B).

¹⁷ Třeba říci, že v původní textaci ústavy tato preambule nebyla. Navrhl ji při projednávání ústavy přímo z pléna poslanec Ivan Herben, který se inspiroval ústavou USA začínající jak známo slovy „We, the People of the United States“. Herben zřejmě nevěděl, že pojem „národ“ má v angličtině jiný význam než v češtině a slovenštině a znamená prostě občany jednoho státu. Kromě toho výraz „people“ odpovídá spíše našemu pojmu „lid.“

myšlenke čechoslovakismu postavila katolická Slovenská ľudová strana Andreje Hlinky, od roku 1925 vystupující pod názvem Hlinkova slovenská ľudová strana (HSL'S). Ľudová strana vystupovala už od roku 1919 s myšlenkou autonomie. Čechoslovakismus odmítla a na autonomistické pozice přešla i evangelická Slovenská národná strana. Také v slovenské větvi agrární strany (Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu), která byla po celé meziválečné období stranou vládnoucí, se vytvořilo silné autonomistické křídlo. Sám představitel slovenské větve agrární strany Milan Hodža, který se stal v roce 1935 předsedou vlády, opustil své původní čechoslovakistické stanovisko a stal se zastáncem myšlenky slovenské svébytnosti a omezené autonomie. Autonomistické křídlo vzniklo i v slovenské větvi Komunistické strany Československa (KSČ), kde je reprezentoval okruh mladých intelektuálů kolem časopisu DAV. Na čechoslovakistických pozicích zůstala jen slovenská větev sociální demokracie, která ale na Slovensku byla velmi slabá. Autonomistická myšlenka neznamenal v meziválečném období negaci Československa jako státu. Autonomisté nezpochybňovali ani jazykovou a kulturní blízkost Čechů a Slováků. Oproti čechoslovakistům však z této blízkosti neodvozovaly žádné politické konsekvence. Kněz Dr. Jozef Tiso, místopředseda HSL'S, poslanec a pozdější prezident Slovenské republiky za druhé světové války, postoj Slováků-autonomistů k Československu vysvětlil v roce 1930 takto: Československo je i státem Slováků, protože Slováci se podíleli na jeho vytvoření. Setrvávají-li Slováci v Československu, nečiní tak proto, že tvoří (nebo v budoucnu vytvoří) s Čechy jeden československý národ, nýbrž proto, že takovéto řešení považují momentálně za nejvýhodnější. Z toho také plyne, že pokud by se v budoucnosti našlo řešení, které je pro Slováky výhodnější, mají nezadatelné právo Československo opustit.¹⁸

Ve třicátých letech bylo již zřejmé, že myšlenka československého národa byla jen zbožným přáním. Pro novou slovenskou generaci, která již vyrůstala v podmínkách Československé republiky, byla idea svébytnosti Slováků něčím samozřejmým. Ukázal to přesvědčivě Zjazd mladej slovenskej generácie, který se uskutečnil ve dnech 25. – 26. června 1932 v slovenských lázních Trenčianské Teplice. Sjezdu se uskutečnili představitelé nejrozličnějších politických směrů od mladých komunistů po mladé Ľudáky. Jediné, na čem se všichni shodli, byla neexistence československého národa. Sjezdové referáty jednotlivých účastníků publikoval ještě před zahájením sjezdu časopis *Politika*, který zároveň požádal prezidenta Masaryka, aby se vyjádřil ke slovenské otázce. Masaryk zde vyložil svou představu o postupném vzniku československého národa, jeho názory byly však vzápětí odmítnuty z různých stran slovenského politického spektra.¹⁹

Masaryk svému přesvědčení o tom, že Češi a Slováci tvoří v podstatě jeden národ, zůstal věrný až do smrti. Stejně to bylo i u jeho oddaného následovníka Edvarda Beneše, který byl od vzniku republiky nepřetržitě ministrem

¹⁸ TISO, Jozef. Ideológia Slovenskej ľudovej strany. Praha: Ústřední svaz československého studentstva, 1930. Brožura obsahuje Tisovu přednášku pro Svaz československého studentstva v rámci cyklu přednášek o programech politických stran. Text viz též: FABRICIUS, Miroslav – SUŠKO, Ladislav (eds.). Jozef Tiso - Prejavy a články I. (1913-1938). Bratislava: Academic Electronic Press, 2002, dok. 153, s. 300-308.

¹⁹ *Politika*, 14. 6. 1932, 25. 6. 1932.

zahraničních věcí a v prosinci 1935 se stal druhým československým prezidentem. Beneš 6. prosince 1933 vystoupil v Bratislavě s veřejným projevem, ve kterém prohlásil otevřeně: „Hovorím ako Čechoslovák, keďže národného vedomia len českého nemám, len Čechom sa byť necítim a cítenie české je mi podriadené cíteniu československému. Bol by som neuprímny, keby som celkom otvorene nepovedal, že si želám postupného vývojového zjednocovania oboch vetví nášho národa vo všetkých smeroch.“²⁰ V mladší generaci českých politiků sice nastoupil postupný odklon od čechoslovakismu, který se ukázal jako zcela neživotný, nicméně oficiálně zůstala idea jednotného československého národa základním pilířem státu až do roku 1938.

14. března 1939 vyhlásil slovenský sněm Slovensko za samostatný stát a následující den byl zbytek českých zemí okupován a přímo začleněn do Německa jako tzv. Protektorát Čechy a Morava. Existence samostatného slovenského státu za druhé světové války znamenala mnoho pro posílení slovenského sebevědomí. Jakkoliv byl tento stát zcela závislý na nacionálně-socialistickém Německu, byl to první stát, který Slováci ve své historii měli. Přesvědčivě ukázal, že slovenský stát je technicky možný. Vznik tohoto státu byl oficiální propagandou formulován jako vítězství slovenské národní myšlenky nad myšlenkou čechoslovakismu, která byla vydávána za český pokus o ovládnutí Slovenska, resp. za pokus o zničení slovenské svébytnosti. Ludácký politolog a politik Ferdinand Ďurčanský, v letech 1939-1940 slovenský ministr zahraničních věcí a vnitra, v roce 1943 označil čechoslovakismus nejen za pokus o nadvládu Čechů nad Slováky, ale také za výraz slovenské slabosti: někteří slovenští intelektuálové nevěřili ve vlastní slovenské síly, nevěřili ve slovenský národ a proto se jim jako přijatelné východisko zdálo splynutí s Čechy.²¹

Slovenský stát ovšem neměl žádnou naději přežít konec války, protože západní spojenci ani SSSR jej neuznávali a počítali s obnovou Československa, s jehož exilovou vládou v Londýně měli řádné diplomatické styky. Většina slovenských politiků, pokud se za války zcela nezkompromitovali spoluprací s Tisovým režimem, za této situace souhlasila s obnovou Československa, ovšem na nových zásadách. I když názory na to, jak by mělo poválečné Československo vypadat, se lišily, vypuštění fikce čechoslovakismu z ústavy a uznání svébytnosti slovenského národa bylo považováno za zcela samozřejmé. S představou obnovy Československa, které by ale tvořilo poměrně volnou federaci dvou národních států (českého a slovenského), vystupovala i Slovenská národní rada, ústřední ilegální odbojový orgán, který stanul koncem srpna 1944 v čele ozbrojeného protiněmeckého povstání na Slovensku (29. srpna – 27. října). S těmito požadavky nakonec musel souhlasit i prezident Edvard Beneš, byť on osobně zůstal až do své smrti přesvědčeným čechoslovakistou.

Třetí Československá republika (1945-1948) byla obnovena jako „národní stát dvou rovnoprávných národů – Čechů a Slováků,“ což již v teoretické rovině

²⁰ BENEŠ, Edvard. Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti. Bratislava: Orbis, 1934, s. 8.

²¹ ĎURČANSKÝ, Ferdinand. Pohľad na slovenskú politickú minulosť. Bratislava: Vlastným nákladem, 1943, s. 142-143.

znamenal určitý protimluv, protože je otázka, do jaké míry může být stát dvou národů národním. Samotná myšlenka federace se nakonec po válce nerealizovala. Poválečná republika nicméně již na čechoslovakismus nenavázala. Nová „lidově-demokratická“ ústava, schválená 9. května 1948, hovořila o dvou národech – českém a slovenském – a stejnou dikci převzala i tzv. socialistická ústava z 11. července 1960 a – celkem pochopitelně – i ústavní zákon o československé federaci z 27. října 1968. Komunistický režim se k čechoslovakismu nejenže nehlásil, ale prohlásil jej za ideologický nástroj nadvlády české buržoazie nad Slovenskem.²² Sama česká veřejnost pak přijala během padesátých a šedesátých let existenci slovenského národa jako nezvratný fakt.

Literatura:

Pramene a tlače:

BENEŠ, Edvard. Světová válka a naše revoluce. III. Dokumenty. 3. vydání, Praha: Čin – Orbis, 1931.

BENEŠ, E. Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti. Bratislava: Orbis, 1934.

ČAPEK, Karel. Hovory s TGM. 1. souborné vydání. Praha: Československý spisovatel, 1990.

ĐURČANSKÝ, Ferdinand. Pohľad na slovenskú politickú minulosť. Bratislava: Vlastným nákladom, 1943.

TISO, Jozef. Ideológia Slovenskej ľudovej strany. Praha: Ústřední svaz československého studentstva, 1930.

FABRICIUS, Miroslav – SUŠKO, Ladislav (eds.). Jozef Tiso - Prejavy a články I. (1913-1938). Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.

RYCHLÍK, Jan – MARZIK, Thomas David – BIELIK, Miroslav (eds.). R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks, 1906-1951. Documents. I. Martin – Praha: Matica slovenská – Ústav T. G. Masaryka, 1995, doc. 68.

Politika

Národné noviny

Monografie a sborníky:

FALŤAN, Samo. Slovenská otázka v Československu. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.

HROCH, Miroslav. Na prahu národní existence. Praha: Touha a skutečnost, 1999.

KONTLER, László. Dějiny Maďarska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

KOVÁČ, Dušan. Dějiny Slovenska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

OPAT, Jaroslav. Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893. Praha: Melantrich, 1990.

OTTŮV slovník naučný, díl XXIII., Praha, 1905.

RYCHLÍK, Jan (ed.). Korespondence T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé do roku 1918. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007.

ŠPIESZ, Anton. Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu. Bratislava: Perfekt, 1992.

Počet slov: 4 558

Počet znakov vrátane medzier: 32 096

---

²² FALŤAN, Samo. Slovenská otázka v Československu. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry (VPL) 1968, s. 93.

GRAMOTNOSŤ V KRUHU PALATÍNSKEJ RODINY DRUGETH

Đura HARDI

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za istoriju
Dr. Zorana Đinđića 2
21101 Novi Sad
Srbsko
hardidjura@gmail.com

HARDI, Đura. Literacy on the Court of the Palatine Family Drugeth. This study focuses on question of literacy on the court of the aristocratic Drugeth family. Originated in the Kingdom of Naples, Drugeths were collaborators and adherents of Hungarian king Charles Robert of Anjou. For a longer period of time they were palatines of Hungarian kingdom (1323-1341) and one of the most powerful aristocratic families of the era - they were foremen of the new Angevin nobility. The paper focuses not only on the question of literacy within the framework of the chancellery and public service of the Drugeth family, but as well on the literacy, that was a part of the culture and everyday life of this family. The author particularly resolves whether the palatine William Drugeth was literate and whether he researched in the Scepus law.

Kľúčové slová: gramotnosť; šľachtická rodina Drugethovcov; nová anjouovská aristokracia; Uhorské kráľovstvo; 14. storočie;

Keywords: Literacy; Aristocratic Drugeth Family; New Anjou Aristocracy; Kingdom of Hungary; 14th Century;

Práca je pokusom o zodpovedanie zdanlivo jednoduchej otázky: Boli členovia palatínskeho rodu Drugeth gramotní? Nášmu pokusu predchádzali rozsiahlejšie výskumy minulosti tohto šľachtického rodu a jeho zaujímavej úlohy, ktorú zohral v období panovania kráľa Karola Róberta, zakladateľa anjouovskej dynastie na tróne Uhorského kráľovstva. Z výskumov vzniklo viacero prác.¹ Jednu nie tak dávno publikovanú štúdiu sme už venovali rytierskej kultúre a „obrazom“

¹ HARDI, Đura. Drugeti, povest o usponu i padu porodice prtilaca anžujskih kraljeva. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2012, 480 s.; HARDI, Dzura. Nová aristokracia na dvore Karola Róberta. Budovanie osobných a politických väzieb palatína Filipa Drugetha. In Kultúrne dejiny, 2012, č. 1, s. 25-35.

z každodenného života rodiny uhorských palatínov, ale zdá sa nám, že sa téme potenciálnej gramotnosti na dvore a v okruhu rodiny Drugeth môže venovať aj celá osobitná rozprava.² „*Schlagwortom*“, na ktorom je táto práca založená, je dávnejšie prezentovaný názor historika Istvána Miskolczyho. Tento bádateľ neapolsko-uhorských vzťahov publikoval svojho času tézu, že jeden z členov rodiny Viliam Drugeth (vtedy spišský a abovský župan) „musel byť učený“, pretože mu panovník dal za úlohu preskúmať spišské právo.³ Aj napriek tejto cennej stope, na ktorú nás naviedol spomínaný historik a ktorej v ďalšom texte venujeme pozornosť, musíme vopred priznať, že čo sa týka prameňov, ktorými disponujeme, na položenú otázku nemožno dať ani krátku, ani jednoznačnú odpoveď – s kategorickým áno alebo nie. V nastolenom diskurze bude skôr reč o hypotézach a o viac-menej presvedčivých predpokladoch. No na druhej strane (predovšetkým kvôli významu a úlohe Drugethovcov v tomto historickom období) sme presvedčení, že aspoň otvoríme dôležitú otázku o gramotnosti a kultúre písomníctva v okruhu novej anjouovskej aristokracie.

Pripomíname, že členovia rodu Drugeth, o ktorých bude reč v príspevku, boli cudzinci, ktorí ako verní spojenci a stúpenci Karola Róberta prišli do Uhorska z ich spoločnej vlasti – Neapolského kráľovstva (1301), ako aj z Francúzskeho kráľovstva (1328). V Uhorsku sa na nich usmialo šťastie, pretože sa vďaka svojim schopnostiam a takmer neobmedzenej dôvere panovníka stali najmocnejším a najbohatším šľachtickým rodom. Ich veľké majetky (a priama moc vo viacerých stoliciach) sa nachádzali na severovýchode štátu. Vďaka galskému pôvodu a spôsobu života boli predákmi novej anjouovskej aristokracie, ktorá obklopovala panovnícku dynastiu a udávala tón rytierskej kultúre na kráľovskom dvore vo Vyšehrade. Nakoniec traja Drugethovci (jeden po druhom), Filip, jeho starší brat Ján, Jánov syn Viliam, boli počas dvoch desaťročí (1323 – 1342) uhorskými palatínmi (*palatini Regni Hungarie*), najvyššími štátnymi hodnosťami z radov svetských hodnostárov. Ako palatíni v súlade so svojimi širokými právomocami slúžili ako velitelia v kráľovskom vojsku, ako štátni sudcovia a predstavitelia štátnej moci, ktorá, čo sa týka autority a významu, nasledovala hneď za mocou kráľa a jeho rodu.⁴

Ak máme na zreteli fakt, že Drugethovci boli najvyššími štátnymi sudcami a v moci držali dve palatínsko-súdne kúrie, v kráľovskom centre Budíne a na juhu abovskej stolice vo Vizsoly, ako aj to, že v jednej časti krajiny uskutočňovali súdne, palatínsko-generálne kongregácie (*congregatio generalis*), nie je ťažké vyvodiť záver, že sa to na ich dvore, medzi ich služobníkmi a familiármi, zodpovednými za súdne záležitosti a kanceláriu, jednoducho „hemžilo“ vzdelanosťou.

Obkloповanie sa takýmito ľuďmi je v pozícii Drugethovcov pochopiteľné. Nie je naším cieľom znovu vysvetľovať kompetencie a hierarchiu súdnych a úradných inštitúcií palatínskej a županskej moci rodiny Drugeth. Ako vhodnú

² HARDI, Đura. Pictures of the everyday life of the drugeth aristocratic family as a paradigm of chivalrous culture and the way of life of the new aristocracy. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 203-224.

³ MISKOLCZY, István. Anjou-királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok. In *Századok*, 1932, roč. 66, s. 407.

⁴ Pozri: HARDI, Drugeti, ref. 1, s. 39 an; HARDI, ref. 2, s. 203-224.

paradigmu spomenieme iba ich protonotárov (t. j. notárov), ľudí, ktorí boli predovšetkým kvalitne vzdelaní a boli výbornými znalcami vtedajšieho práva. Na základe postavenia boli najbližšími palatínovými spolupracovníkmi, hodnosťami, ktorí podľa vzoru kráľových protonotárov spravovali palatínove úrady a vykonávali dozor nad prácou palatínových notárov pri vystavovaní úradných dokumentov. Nakoniec práve oni boli i strážcami palatínovej pečate.⁵ Zakladateľ rodu Drugeth v Uhorsku Filip, ešte ako mocný spišský a abovský župan, vo svojej službe (na čele úradu) držal protonotára Jána, o čom svedčí aj zmienka „*magistrum Johannem prothonotarium magistri Philippi*“ zo dňa 28. septembra roku 1322.⁶

V službách Filipovho brata palatína Jána bol v tridsiatych rokoch 14. storočia magister Peter, vlastník Pécela (*Pechel*) v Peštianskej stolici.⁷ Prvýkrát sa ako protonotár Drugethovcov tento schopný služobník objavuje 18. októbra 1333⁸, aby sme ho neskoršie (označovaného niekedy iba ako *notarius*) našli i v službe Jánovho syna Viliama, v poradí tretieho palatína z rodu Drugethovcov.⁹ Iný znalec úradných záležitostí, Viliamov „*notarius*“ Matej, bol v službách svojho pána mnoho rokov a potom aj vtedy, keď zastával funkciu palatína.¹⁰ Matej sa vo Viliamových službách spomína už 1. augusta 1329. Vtedy spolu s Mikulášom Perényim zastupoval svojho pána pred Spišskou kapitulou v súvislosti so sporom, ktorý vznikol pre pripojenie deviatich majetkov k Viliamovej pevnosti Ľubovňa, proti čomu sa vzbúrili miestni šľachtici.¹¹ Dôležitá je pre nás skutočnosť, že spomenutí notári boli vynikajúci profesionáli, akísi légisti, ktorí zastupovali svojich pánov tak vo verejnoúradných, tzv. štátnych službách, ako aj v ich súkromných právnych a finančných záležitostiach. Napríklad spomínaný Peter 8. mája 1337 zastupoval pred Budínskou kapitulou svojho pána pri príležitosti preberania viacerých majetkov od opátka kláštora na Margitinom ostrove do prenájmu.¹² O význame týchto učených ľudí v okruhu rodu Drugethovcov najlepšie svedčia dva údaje. Konkrétne je to testament Viliama Drugetha spísaný v roku 1330, v ktorom svojmu vernému notárovi Matejovi odkazuje nemalú odmenu v hodnote 50 mariek

⁵ O služobníkoch palatínskej kancelárie podrobnejšie: NYERS, Lajos. A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307 – 1386). Kecskemét: Hungária Ny., 1934; HAJNIK, Imre, A magyar bírósági szerveszet és perjog az Árpád- és vegyesházbeli királyok alatt, Budapest: MTA, 1899, s. 66-77; SZÓCS, Tibor. A nádori intézmény korai története 1000 – 1342. Budapest: MTA; Támoogatott Kutatócsoportok Irodája, 2014.

⁶ NAGY, Imre – TASNÁDI NAGY, Gyula (eds.). Anjoukori okmánytár, Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I-VII, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1878 – 1920 (ďalej CDA), II, s. 50, č. 39; pozri: SZENTPÉTERY, Imre, Magyar oklevéltan, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1930, s. 171.

⁷ FEJÉR, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I-XI, Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829 – 1844 (ďalej: CDH), VIII/7, s. 313-316, č. 242; CSÁNKI, Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890, s. 33, 45.

⁸ CDA, III, s. 39, č. 35; ENGEL, Pál. Magyarország világi archontológiája. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996, I, 2; II, 188.

⁹ CDH, VIII/7 s. 313-314, č. 242; ENGEL, ref. 8, I, s. 3.

¹⁰ Na základe zachovaných prameňov sa Matej v palatínskej službe Drugethovcov spomína počas rokov 1340 – 1342. ENGEL, ref. 8, I, s. 3.

¹¹ CDA, II, s. 423-424, č. 369.

¹² CDA, III, s. 353, č. 244.

striebra.¹³ A keď boli Drugethovci po smrti palatína Viliama v roku 1342 odstavení od moci, pre Petra to nepredstavovalo problém. Dlhoročný vedúci palatínskej kancelárie Drugethovcov „protonotarius“ Peter zastával rovnakú funkciu v kancelárii dvoch kráľovských taverníkov, Lőrinc a „Tóta“ Roholcaia a Olivera Pakšihó (1345 – 1353). Neskôr bol sudcom v službách Lőrincovho syna Mikuláša Konta, vtedajšieho sedmohradského vojvodu (1355).¹⁴ Boli to teda vážení, ctení ľudia, ktorí boli vďaka vzdelaniu nositeľmi písomníctva a ovládania právnych zručností na dvore palatínskej rodiny Drugeth.

V tých časoch, keď pre barónov nebolo typické nechávať na dokumentoch podpis, ale obyčajne iba pečať, o Drugethovcoch získavame iný obraz, predovšetkým ako o cnostných a znamenitých rytieroch. Tak v známej listine z roku 1317, v ktorej mu daruje šarišský hrad Plaveč, Karol Róbert svojho verného vojenského veliteľa a spolubojovníka Filipa opisuje ako „*magister Phylippus, veluti militaribus actibus eruditus*“¹⁵. Znamená to, že v rokoch, keď kráľ viedol ťažkú vojnu proti Matúšovi Čákovi Trenčianskemu a iným magnátom, faktickým pánom Uhorska¹⁶, sa pojem „erudícia“ vťahoval na meč a bojového koňa, nie na knihu a písané slovo. Na druhej strane vieme, že Filip Drugeth bol blízkym priateľom tých barónov na kráľovskom dvore, ktorí vynikali svojou vzdelanosťou a znalosťou talianskej kultúry. Už v jednej z našich starších prác sme uviedli, že do Filipovho dvorného kruhu patrili ostrihomský arcibiskup Tomáš, ktorý v mladosti študoval v Padove a neskôr bol vyslancom v Ríme, a potom aj Filipov kmotor, jágerský biskup Čanád, ktorý bol zároveň i kráľovým tajomníkom. Nakoniec tu bol i vzdelaný kráľovský *magister tavernicorum* Demeter Nekcsei, autor finančných reforiem Karola Róberta, ktorého Filip uznal za svojho (duchovného) otca.¹⁷ Ako už dávnejšie poznamenal Antal Pór, práve Demeter v roku 1323¹⁸ v liste adresovanom „svojmu najbližšiemu“ Filipovi (*Philippo palatino proximo suo*), písal Drugethovi vycibrenou latinčinou, používajúc štylistické obraty, ktoré neboli príznačné pre vtedajší literárny život Uhorska.¹⁹ Štýl listu vypovedá veľa o Demeterovi, ale zároveň aj o adresátovi Filipovi, pretože si znovu môžeme položiť logickú otázku, či by bol učený taverník mrhal čas a námahu, aby ho v liste oslovil takýmto spôsobom, ak by Filip bol iba jednoduchým rytierom, ktorý vynikal svojou chrabrosťou na bojovom poli. Nakoniec nesmieme zabúdať na to, že

¹³ „*Item Magistro Matthie, notario meo lego quinquaginta marcas fini argenti...*“ Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, Mohács előtti gyűjtemény (Collectio Ante Mohacsiana) (ďalej: DL). 71270; Pozri: CDH, VIII/3, s. 506-511, č. 221; KRISTÓ Gyula et al. (eds.). Anjou-kori oklevéltár, Dokumenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301 – 1387. I-XV, XVII, XIX-XXIX, XXI, Budapest-Szeged: JATE; Szegedi Tudományegyetem et al., 1990 – 2007, (ďalej Anjou), XIV, s. 285-287, č. 473; SEDLÁK, Vincent (ed). Pod vládou anjouovských kráľov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, s. 99-102, č. 26.

¹⁴ ENGEL, ref. 8, I, 12, 37; II, 188.

¹⁵ CDA, I, s. 447, č. 401.

¹⁶ ENGEL, Pál. Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 – 1323). In Századok, 1988, roč. 122, s. 89-144.

¹⁷ HARDI, Nová aristokracia, ref. 1, s. 25-34.

¹⁸ CDA, II, s. 67-68, č. 60.

¹⁹ PÓR, Antal. Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. In Századok, 1890, roč. 24, s. 30-31.

Filip strávil detstvo na neapolskom dvore, kde bola už vo veľkej miere prítomná renesančná kultúra.²⁰

Je nám známe, že každodenný život Drugethovcov sa vyznačoval veľkým prepychom, vlastnou kultúrou a osobitným štýlom, ktorý si priniesli so sebou do Uhorska ako dedičstvo z neapolského a parížskeho (francúzskeho) kráľovského dvora, kde predtým žili na dvore panovníkov z anjouovskej dynastie.²¹ O tom, či v ich uhorských kúriách (vlastnili dve) v kráľovskom sídelnom meste Vyšehrad boli prítomné aj knihy, môžeme iba uvažovať. Hodnota kníh, ako vieme, sa rovnala hodnote osobitného pokladu rovného peniazom, šperkom alebo drahým látkam. Ako také boli spomínané v testamentoch a v pozostalostiach zomrelých panovníkov alebo aristokratov. Máme zachovaný testament Viliama Drugetha z roku 1330. Podľa slov Ágnes Kurczovej ide o cenný dokument, ktorý výrečne odzrkadľuje bohatstvo a prepych, ktorý obklopoval rod Drugethovcov a ktorým sa tento rod odlišoval od zvyšku novej anjouovskej aristokracie. V tomto ohľade Drugethovci zohrali významnú úlohu v rozširovaní rytierskej kultúry v Uhorsku v období panovania Anjouovcov.²² Avšak medzi početnými drahocennosťami, ktoré dal Viliam Drugeth spísať v predvečer ťaženia do ďalekého Pruska, sa nenašlo miesto pre knihy. Akoby u tohto Drugetha nestáli v centre záujmu a nemali takú vysokú hodnotu v porovnaní s inými vecami. Je možné, že sa vzhľadom na situáciu, v ktorej bol zhotovený tento testament, na spísanie niečoho takého nenašiel čas. A opäť, u iných súčasníkov Viliama Drugetha zrejme boli knihy prítomné tak v priebehu, ako aj na konci ich životov. Keď dalo chorvátske knieža Ostrovice Pavol II. Šubić v roku 1346 zostaviť svoj testament, vo svojom majetku spomína až desať kníh prevažne religiózneho charakteru (z autorov tu boli zastúpené také autority a svätci, akými sú pápež Gregor Veľký, Izidor Sevillský, sv. Bonaventúra a pod.).²³ Na porovnanie, v rozsiahlejšom súpise majetku niekdajšej Viliamovej suverénky, bývalej francúzskej kráľovnej Klemencie Anjouovskej, zostavenom tesne po jej smrti (1328), bolo okrem šperkov, zlatého a strieborného riadu, látok a kožušín, prepychového nábytku, osobitných cirkevných predmetov a svätých relikvií, cenných zbraní, koní a vína z rôznych krajov Francúzska zaznamenaných aj štyridsať kníh, medzi ktorými sa nachádzal aj *Román o ruži* a zbierka ľúbostnej poézie.²⁴ Zdá sa, že to nebol prípad Drugethovcov, a to napriek tomu, že vieme, že strávili roky po boku tejto kráľovnej ako jej najvernejší dvorania.²⁵

²⁰ HARDI, Nová aristokracia, ref. 1, s. 31.

²¹ HARDI, ref. 2, s. 203-224.

²² KURCZ, Ágnes. Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988, s. 126, 140-146, 264.

²³ KLAJČ, Vjekoslav. Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347. Zagreb: Matica hrvatska, 1897, s. 154; STIPČEVIĆ, Aleksandra. Knjižnica bribirskog kneza Pavla II. iz 1346. godine. In Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 2001, roč. 22, Supplement č. 1 (Spomenica akademiku Luji Margetiću), s. 365-370.

²⁴ DOUËT-D'ARCQ, Louis (ed). Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France. Paris: Librairie Renouard, H. Loones, successeur, 1874, s. 37-112; HUFFELMANN, Annie M, Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich. Berlin; Leipzig: Dr Walther Rothschild, 1911, s. 65-78.

²⁵ Pozri: HARDI, Drugeti, ref. 1, s. 223-249.

Vráťme sa k analýze úvodnej myšlienky Istvána Miskolczyho, ktorá by mohla vyriešiť naše pochybnosti. Zopakujme, že tento autor predpokladal, že Viliam Drugeth „*musel byť vzdelaný, pretože mu panovník dal za úlohu preskúmať spišské právo a vyhotoviť jeho náčrt*“²⁶. Svoj záver Miskolczy prevzal od staršieho bádateľa, známeho učenca, historika Spiša a Šariša, genealóga a editora stredovekých prameňov Karola Wagnera (1732 – 1790).²⁷ V tomto konkrétnom prípade musíme dielu tohto historika vyjadriť rešpekt, pretože Wagner okrem toho, že bol vynikajúcim znalcom latinských prameňov, bol vlastne i prvým moderným historio-gramom rodu Drugethovcov.²⁸ Vo svojej edícii prameňov *Analecta Scepusii sacri et profani, pars III*, v akomsi úvode ku kráľovskej listine zo dňa 25. marca 1330²⁹, adresovanej spišskému a abovskému županovi Viliamovi, uviedol širší komentár jedného právneho sporu. Zdá sa, že nahliadol i do iných prameňov, ktoré boli späté s týmto dokumentom, keďže uviedol, že Viliam dostal nariadenie od kráľa Karola, aby celé Spišské právo, ako i všetky slobody získané oddávna preskúmal, posúdil a vymedzil (*jessus est ab Carolo Rege omnium Scepusiensum jura, de superiorum temporum licentia sane quam consuderat, cognoscere definireque*). Podľa neho mal v ďalšom konaní pred spišským konventom pri Kostole svätého Martina preskúmať status jednotlivých sporných majetkov v súlade s listinami. Oproti tomuto výkladu v samotnej listine stojí iba to, že pre sťažnosť obyvateľov Spiša, konkrétne zo Spišského Štvrtka (*de Quintoforo quod ad sanctum Ladislaum nuncupatur*), ktorí sa pred panovníkom odvolali na svoje privilégia, vydal panovník Viliamovi nariadenie, aby dohliadal na dodržiavanie privilégií vydaných kráľovým poddaným, ktoré boli porušené v prípade kúpy dedičných pozemkových majetkov šľachticmi mimo Spišskej provincie. Viliamov vicekastelán Spišského hradu tieto privilégia porušil tým, že im nariadil platiť daň v zlate.³⁰

Čo sa týka súdnej moci, do „Viliamových žúp“ patril i Spiš s nerastným bohatstvom.³¹ Vtedajší obyvatelia, akými boli saskí baníci alebo kráľovskí kopijníci, mali osobitné privilegované postavenie, ktoré získali ako kolektívne právo od uhorských panovníkov. Keďže Viliam bol spišským županom a kráľovým kastelánom, on a jeho úradníci ako špeciálni poverenci uhorského panovníka súdili i týchto ľudí.³² Nepochybujeme, že Viliam hypoteticky mohol vydať rozkaz svojim právnikom, odborníkom na právo a hodnovernosť dokumentov, aby dôsledne preskúmali privilégia a listiny spišských obyvateľov a šľachticov s cieľom vyriešiť vzniknutý spor. Práve pre také potreby Drugeth, ako sme to už uviedli vyššie v texte, iste mal schopných ľudí na svojom dvore. Či sa on sám priamo

²⁶ MISKOLCZY, ref. 3, s. 407.

²⁷ MALOVECKÁ, Milota. Karol Wagner 1732–1790, historik Spiša a Šariša. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009.

²⁸ Wagnerov text o Drugethovcoch bol zverejnený po jeho smrti (r. 1802) v treťom zošite významného diela WAGNER, Carolus. Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae que jam intercederunt, Decas III. Posonii, Pestini et Lipsiae: typis et sumptibus Ioan. Michaelis Landerer, 1802, s. 33–55.

²⁹ Listina sa dnes nachádza v Štátnom archíve v Levoči. Pozri: Anjou, XIV, s. 113, č. 167.

³⁰ WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani. III, Posonii et Casoviae: Sumptibus Ioan. Michaelis Landerer, 1778, s. 206–207.*

³¹ ENGEL, ref. 8, I, s. 195

³² DEMKÓ, Kálmán. A szepesi jog (Zipser Willkühr). Budapest: MTA, 1891, s. 17–18.

podieľal na týchto záležitostiach, o tom pochybujeme. Predsa len išlo o jedného z najmocnejších uhorských barónov, kráľovho obľúbenca, ktorý (podľa nás) svoj voľný čas radšej trávil na kráľovskom dvore, zaoberajúc sa pre neho zaujímavejšími vecami, ktoré viac prislúchali jeho statusu. Určite však tento náš predpoklad v podstate neprotirečí mienke o Viliamovej gramotnosti a učenosti, ktorú zástava Miskolczy.

Taktiež vieme, že Drugeth viedol rôzne finančné záležitosti späť s prenájmom kráľovských peňažných komôr a colníc. Neboli mu cudzie ani bankárske záležitosti alebo obchod s vínom, o čom svedčí jeho testament. Drugethovci oplývali takým druhom zručnosti, ktorú možno nazvať aritmetickou gramotnosťou, pod ktorou rozumieme znalosť písmen a slov. Ale ani na tomto poli Viliam nepôsobil sám. Ako to prislúchalo jeho postaveniu, bol obklopený bankármi a finančnými odborníkmi, akými boli jeho služobníci Gery Gallicus alebo magister Frychko.³³ Jeden z jeho vysokých hodnostárov, palatínskych zástupcov, magister Martin, mal v roku 1335 titul „účtovníka“ (*dispensator vicesque gerens palatini*).³⁴ Viliam práve preto pripisoval veľký význam listinám a iným dokladom, ktoré mali právnu hodnotu. Ako doklad tejto tézy nám poslúžia poznatky vyplývajúce z našich predošlých výskumov rodovej histórie Drugethovcov. Vieme, že Viliam kráľovské listiny – donácie vydané k početným rodovým pevnostiam a majetkom – uchovával v abovskej pevnosti Regec (1330)³⁵, zatiaľ čo vo Viliamovom vyšehradskom paláci (kúrii) sa nachádzali jeho palatínske listiny, resp. palatínsky archív, ktorý po jeho smrti zostal v držbe vdovy Márie Folie.³⁶ Našu rozpravu o gramotnosti Drugethovcov obohatíme pri tejto príležitosti údajom spätým s Máriou ako významnou ženskou predstaviteľkou tohto mocného rodu. Podobne ako jej manžel, i Mária (de la Folia) pochádzala z Neapolského kráľovstva. I napriek nepriaznivým politickým okolnostiam, ktoré postihli rodinu Drugeth po Viliamovej smrti, Mária ako vdova po palatínovi si naďalej udržala privilegované postavenie a príjmy. Vo svojich službách mala úradníkov, z ktorých niektorí mali „galský“ pôvod.³⁷ Hypoteticky medzi nich patril aj istý anonymný pisár. V jednej Máriinej listine z roku 1348 meno nebohého manžela svojej panej zapísal ako „Guillermus“ v ortografickom variante charakteristickom pre neapolské dokumenty, celkom nezvyčajnom v uhorských podmienkach.³⁸

Vyčerpajúc správy, ktoré sa priamo alebo nepriamo týkali gramotnosti v okruhu palatínskej rodiny Drugeth (na čo sme poukázali v úvode), konštatujeme, že na mnohé otázky smieme dať iba hypotetické odpovede. Predsa však môžeme uzavrieť, že Drugethovci vďaka postaveniu a povinnostiam, ktoré vyplývali

³³ Pozri: HARDI, Drugeti, ref. 1, s. 301.

³⁴ CDH, VIII/4 s. 119-120, č. 36; CDA, III, s. 232, č. 159; HARDI, Drugeti, ref. 1, s. 285-286.

³⁵ ENGEL, Pál. Druget. In KRISTÓ Gyula. Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Budapest: MTA, 1994, 174; pozri: ref. 13.

³⁶ NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHÉLY, Dezső (eds.). A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. I-XII. Pesten; Budapest: Kiadja a Magyar Tört. Társulat, 1871 – 1931 (ďalej Zichy), II, s. 106, č. 75.

³⁷ HARDI, Drugeti, ref. 1, s. 353-379.

³⁸ CDH, IX/1, s. 634, , č. 348.

z ich funkcií v štátnych úradoch, boli obklopení skupinou vzdelaných a gramotných ľudí. V takom prostredí im kultúra písomníctva nebola cudzia, skôr naopak, mohla byť súčasťou ich každodennosti. Vďaka okruhu priateľov, ktorých životopisy sú popretkávané detailmi vzťahujúcimi sa na civilizačný vplyv talianskych univerzít, palatín Filip Drugeth venoval pravdepodobne aspoň časť voľného času intelektuálnym aktivitám.

Literatúra:

Archívy a pramene:

Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, Mohács előtti gyűjtemény (Collection Ante Mohacsiana).

Monografie a zborníky:

- FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-XI. Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829 – 1844.
- KRISTÓ Gyula et al. *Anjou-kori oklevéltár, Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301 – 1387*. Budapest-Szeged: JATE; Szegedi Tudományegyetem et al., 1990 – 2007.
- SEDLÁK, Vincent (ed). *Pod vládou anjouovských kráľov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002.
- CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890.
- DEMKO, Kálmán. *A szepesi jog (Zipser Willkühr)*. Budapest: MTA, 1891.
- DOUËT-D'ARCQ, Louis (ed). *Nouveau recueil de comptes de l'argenterie des rois de France*. Paris: Librairie Renouard, H. Loones, successeur, 1874.
- ENGEL, Pál. *Druget*. In KRISTÓ Gyula. *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Budapest: MTA, 1994.
- ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996.
- HAJNIK, Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházbeli királyok alatt*, Budapest: MTA, 1899.
- HARDI, Đura. *Drugeti, povest o usponu i padu porodice prtilaca anžuskih kraljeva*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2012.
- HUFFELMANN, Annie M. *Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich*. Berlin; Leipzig: Dr Walther Rothschild, 1911.
- KLAIĆ, Vjekoslav. *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*. Zagreb: Matica hrvatska, 1897.
- KURCZ, Ágnes. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
- MALOVECKÁ, Milota. *Karol Wagner 1732-1790, historik Spiša a Šariša*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009.
- NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHÉLY, Dezső (eds.). *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. I-XII*. Pesten; Budapest: Kiadja a Magyar Tört. Társulat, 1871 – 1931.
- NAGY, Imre – TASNÁDI NAGY, Gyula (eds.). *Anjoukori okmánytár, Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I-VII*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1878 – 1920.

- NYERS, Lajos. A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307 – 1386). Kecskemét: Hungária Ny., 1934.
- SZENTPÉTERY, Imre. Magyar oklevéltan. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1930.
- SZŐCS, Tibor. A nádori intézmény korai története 1000 – 1342. Budapest: MTA; Támogatott Kutatócsoportok Irodája, 2014.
- WAGNER, Carolus. Collectanea genealogico-historica ilustrum Hungariae que jam intercederunt. Decas III. Posonii, Pestini et Lipsiae: typis et sumptibus Joan. Michaelis Landerer, 1802.
- WAGNER, Carolus. Analecta Scepusii sacri et profani. III. Posonii et Casoviae: Sumptibus Ioan. Michaelis Landerer, 1778.

Štúdie a články v časopisoch:

- ENGEL, Pál. Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 – 1323). In Századok, 1988, roč. 122, s. 89-144.
- HARDI, Dzura. Nová aristokracia na dvore Karola Róberta. Budovanie osobných a politických väzieb palatína Filipa Drugetha. In Kultúrne dejiny, 2012, č. 1, s. 25-35.
- HARDI, Ďura. Pictures of the everyday life of the drugeth aristocratic family as a paradigm of chivalrous culture and the way of life of the new aristocracy. In Historický časopis, 2014, roč. 62, č. 2, s. 203-224.
- MISKOLCZY, István. Anjou-királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok. In Századok, 1932, roč. 66, s. 407.
- PÓR, Antal. Lipóczi és Néksei Demeter és Sándor. In Századok, 1890, roč. 24, s. 30-31.
- STIPČEVIĆ, Aleksandra. Knjižnica brijirskog kneza Pavla II. iz 1346. godine. In Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 2001, roč. 22, Supplement č. 1 (Spomenica akademiku Luji Margetiću), s. 365-370.

Počet slov: 3 823

Počet znakov vrátane medzier: 26 713

ŠTEINER Pavol

Univerzita Konštantína Filozofa
Filozofická fakulta
Katedra muzeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra
psteiner@ukf.sk

STEINER, Pavol. Dead - alive Alexei Dmitrievich Ponomaryov. A. D. Ponomaryov, member of 40th cavalry guards regiment (10th guards cavalry division) volunteered for a reconnaissance mission on 28th March 1945 on the outskirts of village Úľany nad Žitavou in southwestern Slovakia. He failed to complete his task since German defenders of the 357th infantry division captured him. They had probably tried to interrogate him, but after a short time they poured petrol on him and burnt him. On the next day, when Soviet division occupied the village, Cossacks found his body presuming he was dead. But soon after that, when burial platoon started to collect bodies, they had found out, he was still alive. Ponomaryov thus got to the hospital and in spite of his burns, he survived. His regimental commander, not knowing about that, made a proposal to award Ponomaryov a Hero of the Soviet union in memoriam, which was accepted and executed on 15th May 1946! Even the supreme commander of cavalry-mechanized group, general Pliev, did know nothing about Ponomaryov's survival and wrote about his presumed death in his memoirs in 1971

Kľúčové slová: druhá svetová vojna; hrdina Sovietskeho zväzu; Alexei Dmitrievich Ponomarev; 10. gardová jazdecká divízia; oslobodenie Slovenska; vojnové zverstvá;

Keywords: World War II; Hero of the Soviet Union; Alexei Dmitrievich Ponomaryov; 10th guards Cavalry Division; Liberation of Slovakia, War Atrocities;

Úvod

Dnes už asi nikto nepochybuje o tom, že druhá svetová vojna sa vyznačovala veľkou dávkou brutality, obzvlášť na východnom fronte. Táto brutalita zasahovala najmä samotných vojakov, a to nielen pri bojových operáciách. V odbornej aj memoárovej literatúre sa často objavuje konštatovanie, že na východnom fronte sa diali neuveriteľné zverstvá preto, lebo podľa Nemcov Sovietsi neratifikovali medzinárodné dohovory o vojnových zajatcoch a iné dokumenty. Bez ohľadu na pravdivosť týchto často citovaných tvrdení treba skonštatovať, že beštialita

bojov medzi Sovietmi a Nemcami má svoj hlavný dôvod inde. Išlo o ideologickú vojnu dvoch nezmieriteľných totalitných režimov, nacistického a boľševického, ktorá sa nemohla skončiť inak než zánikom jedného z nich. Vojaci oboch bojujúcich strán a často aj ich spojencov bývali vystavení masívnej propagande, ktorá nepriateľa vykresľovala ako najväčšiu hrozbu pre ich vlasť. Nemecké jednotky sa na území ZSSR od prvých hodín operácie Barbarossa správali mimoriadne agresívne, pričom svoj hnev často obracali proti civilnému obyvateľstvu. Preto sa nemožno čudovať, že len čo sa karta obrátila a Červená armáda získala strategickú prevahu, odplácala nepriateľovi rovnakou mincou. Známe sú predovšetkým prípady okamžitých popráv sovietskych politických komisárov a straníckych funkcionárov Nemcami. Na druhej strane sovietski vojaci nepoznali zľutovanie najmä s príslušníkmi SS. Správanie sa k zajatcom na oboch stranách bolo tiež drastické, aj keď víťazi ušetrili ich životy.

Jeden mimoriadny príbeh vojnovnej beštiality sa odohral 28. marca 1945 na juhozápadnom Slovensku. Jeho nedobrovoľným hlavným hrdinom sa stal *gvardii mladšij seržant*¹ Alexej Dmitrijevič Ponomarjov (obr. 1).

Presný dátum jeho narodenia dosiaľ nie je známy, vieme, že sa narodil v roku 1902 v ruskom meste Tver severozápadne od Moskvy. Dosiahol neúplné stredoškolské vzdelanie a neskôr pracoval ako robotník v opravárenskej dielni v meste Tichoreck na Kubáni. Do Červenej armády narukoval podobne ako státisíce iných záložníkov už v roku 1941. Najprv bojoval v jednotkách 1. bieloruského frontu, potom ho preradili k 1. gardovej jazdecko-mechanizovanej skupine 2. ukrajinského frontu, kde slúžil v 2. eskadróne 40. gardového jazdeckého pluku 10. gardovej jazdeckej divízie, kde sa stal veliteľom družstva.²

Obrázok č. 1:
A. D. Ponomarjov
(Zdroj: Geroi Sovetskogo Sojuza 1988).

Situácia na bojisku

Prvá gardová jazdecko-mechanizovaná skupina, ktorej velil *general-lejtenant* I. A. Plijev, sa 27. marca 1945 zapojila do veľkej jarnej ofenzívy, známej ako Bratislavsko-brnianska operácia. Mala predstavovať hlavný úderný klin frontu a jej úlohou bolo prelamovať obranu protivníka a vytvárať podmienky na postup streleckých divízií 7. gardovej armády.

Jazdecko-mechanizované skupiny boli pomerne silnými formáciami na úrovni armády a pozostávali z jazdeckých a tankových jednotiek. Jazdecké divízie disponovali vlastnými tankovými plukmi, na úrovni skupiny existovali aj samostatné pluky samohybného delostrelectva. Vytvárali tak mobilitu doslova do každého počasia. Relatívnu taktickú samostatnosť každému zboru zabezpečovali pridelené delostrelecké, protiletectvé aj protitankové oddiely. Primárnou úlohou jazdecko-mechanizovaných skupín bolo rozširovanie prielomov a prieniky

¹ Hodnosť Červenej armády na úrovni desiatnika.

² Geroi Sovetskogo Sojuza. Kratkij biografičeskij slovar. Tom 2. Moskva: Vojennoje izdatel'stvo, 1988, s. 300. Táto encyklopédia však udáva nesprávny rok úmrtia (1947).

do hĺbky obrany protivníka, no podľa potreby plnili aj iné, najmä defenzívne úlohy. Jazdecké pluky divízií sa delili na eskadrony. Ich taktika by sa dala prirovnať k dragúnom predchádzajúcich storočí, keďže kone používali hlavne na presun na bojisko, kde ďalej bojovali ako pechota. Útoky koňmo s vytasenými šablami boli na konci vojny iba zriedkavou výnimkou.

Už v prvý deň pôsobenia Plijevo skupina za Hronom dosiahla výrazný úspech. Kým 30. jazdecká divízia zamestnávala nemecké jednotky v Bardoňove, jej pravokrídlný partner, 10. gardová jazdecká divízia (od 16. 3. 1945 jej velil *general-major* Sergej Trofimovič Šmujlo), posilnená okrem iného o 128. tankový pluk a 1815. samohybný delostrelecký pluk, obišla Bardoňovo cez kótu 225 západne od Horného Pialu a o 2.30 dobyla obec Beša. Sovietska divízia sa nezastavila, zlikvidovala odpor dvoch nemeckých peších rôt s tankovou podporou vo vinohradoch západne od obce a už o 6.00 jej pluky hlásili prienik do Trávnice a Pozby.³

Sovieti tak mali voľnú cestu do údolí prítokov Žitavy, ktorú dosiahli ku koncu dňa a na viacerých miestach ju dokonca prekročili. Ocitli sa v otvorenej, iba mierne zvlnenej krajine, vhodnej na rozvíjanie ofenzívnych aktivít. Brániace sa nemecké oddiely tu zaujali novú obrannú čiaru. Zo sovietskych oddielov sa najďalej dostali 36. a 40. gardový pluk 10. gardovej jazdeckej divízie, ktoré obsadili Radavu a Hul a prenikli až do Veľkej Mane a na prístupy k Mojzesovu a Úľanom nad Žitavou.⁴ V týchto miestach sa Žitava približuje k východnému ramenu Nitry⁵ iba na vzdialenosť jedného kilometra, čo predstavuje ideálnu príležitosť na prekonanie oboch riek za sebou. Divízia sa tak vysunula príliš dopredu a dostala sa pod paľbu nemeckých jednotiek, ktoré sa stále nachádzali v Dolnom Ohaji, pár kilometrov na juh. Na scéne sa objavil generál Plijev, ktorý osobne na mieste nasadil zo zálohy svojej skupiny 9. gardovú jazdeckú divíziu. Jej jednotky zaútočili na Dolný Ohaj a obec v spolupráci s 30. jazdeckou divíziou do 17.00 obsadili, čím zaistili bok 10. gardovej streleckej divízie.⁶

Nemecké oddiely sa urýchlene stiahli na čiaru Černík – Bešeňov, súvislej obrany na Žitave sa teda museli vzdať pomerne rýchlo. I. A. Plijev vo svojich memoároch uvádza, že jeho prieskumníci v tých dňoch na úzkom segmente frontovej línie zajali vojakov nemeckej 46., 357. a 711. pešej divízie, 211. a 271. divízie ľudových granátnikov, ako aj 153. poľnej výcvikovej divízie. Takáto pestrá zmes svedčí o tom, že pešiaci Wehrmachtu sa pri ústupe medzi sebou miešali a vytvárali improvizované bojové skupiny ad hoc. Cez ich riedke obranné pozície, pozostávajúce z osamotených palebných ohnísk, sa početné sovietske oddiely dostávali

³ Vypusk iz žurnala bojevych dejstvij 10-j Gv. Kazač. Krasnozn. Kub. Sluckoj ord. Suvorova, Kutuzova, Bogdana Chmeľnickogo Divizii za period s 1. 1. po 10. 5. 45 g., s. 11, 12. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).

⁴ Vypusk iz..., ref. 3, s. 12. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).

⁵ Cetínka (Cítenka).

⁶ PLIJEV, Issa Alexandrovič. V bojach za osvoboždenije Rumynii, Vengrii, Čechoslovakii. Ordžonikidze: Ir, 1971, s. 113; Žurnal bojevych dejstvij 9 gv. Kazačej, Kavalerijskoj, Kubansko-Baranovičeskoj, Dvaždy Krasnoznamennoj, ord. Suvorova, Kutuzova i Bogdana Chmeľnickogo Divizii za period s 1 janvarja 1945 po..., s. 208; Opisanije nastupatel'nych operacij 30 Kavalerijskoj Novobugskoj ordena Lenina Krasnoznamennoj ordenov Suvorova i Kutuzova divizii s 26. 3. po 10. maja 1945 g., 3. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).

do tyla a im nezostávalo nič iné ako urýchlene ustupovať na západ. 153. poľná výcviková divízia bola ešte k 18. marcu dislokovaná medzi Trnavou a Bratislavou. 711. pešiu divíziu zas evakuovali z pravého brehu Dunaja po dobytí Ostrihomu Sovietmi.⁷ Ostatné spomínané divízie boli stabilnou súčasťou tankového zboru Feldherrnhalle, ktorý mal na starosti obranu tohto frontového úseku.

V noci vyslali Plijeve divízie do tyla protivníka prieskumníkov a pripravovali sa na ďalší postup.⁸

Dokumenty

40. gardový jazdecký pluk sa teda zastavil na Žitave medzi obcami Hul a Úľany nad Žitavou. Druhá menovaná obec predstavovala pre nemeckú obranu, zverenú 357. pešej divízii, dôležitý bod pre svoju polohu na železničnej a cestnej križovatke, a tak boli obrancovia odhodlaní udržať ju tak dlho, ako sa len dá.

Soviety zas potrebovali zistiť silu nemeckej obrany. Ponomarjov sa podľa zachovaných dokumentov prihlásil na prieskum dobrovoľne. V noci na 28. marca sám vykonával prieskum nemeckej obrany pre svoju jednotku. Potiaľto dokážeme rekonštruovať udalosti pomerne presne. Nasledujúce udalosti však zachytávajú dva dokumenty, ktorých spoľahlivosť je viac ako diskutabilná.

Prvým dokumentom je „Nagradnoj list“, čiže návrh na udelenie vyznamenania Hrdina Sovietskeho zväzu, spísaný 16. júna 1945:

„Dňa 28. marca 1945 viedol 40. gardový kozácky pluk ťažký boj pri prekonávaní rieky Nitry.⁹ Nemci sa na náprotivnom brehu rieky opevnili na vopred pripravených pozíciách, prisunuli veľké množstvo samohybných diel, obrnených transportérov a kládli húževnatý odpor.

Mladší seržant Ponomarjov bol poslaný na prieskum rozmiestnenia obrany a palebných bodov protivníka. Dostal sa až tesne k nemeckým zákopom, ale Nemci ho odhalili a nastal nerovný boj muža proti mužovi. Súdruh Ponomarjov zlikvidoval troch fašistov, ale sám bol ťažko zranený. Hitlerovci mu navliekli na krk slučku a pritiahli ho k zákopu.

Rezali ho nožmi, bodali bajonetmi, bili tupým železom, snažiac sa z neho dostať informácie o našich jednotkách. Odvážny gvardejec-hrdina, mladší seržant Ponomarjov, neprehovoril ani slovo, neprezradil vojenské tajomstvo. Keď z Ponomarjova hitlerovci nedostali nijaké informácie, v strašnom hneve ho poliali benzínom, zapálili a vyhodili zo zákopu. Ponomarjov, prijímajúci mučenícku smrť, oblievaný plameňmi, z posledných síl zakričal: „Kozáci-gvardejci! Zomieram za slávu našej Vlasti, za veľkého Stalina! Pomstíte sa za mňa fašistom!“¹⁰

Posledné slová mladšieho seržanta Ponomarjova počuli kozáci-gvardejci a pomstili sa za mučenícku, no hrdinskú smrť svojho druha v zbrani. Pluk prudkým útokom nepriateľa vytlačil a splnil svoju úlohu.¹¹

⁷ Spolu s nemeckou 96. a maďarskou 23. pešou divíziou. Pozri: DOMANSKI, Jacek – LEDWOCH, Janusz. Wien 1945. Warszawa: Militaria, 2006, s. 25.

⁸ PLIJEV, ref. 6, s. 114.

⁹ V skutočnosti išlo o Žitavu.

¹⁰ Túto heroickú vsuvku treba chápať ako nutný neskorší prídavok veliteľa pluku, ktorý sa takto snažil vyzdvihnúť Ponomarjovove zásluhy.

¹¹ O obec sa v skutočnosti bojovalo ešte dopoludnia nasledujúceho dňa.

Gvardii mladší seržant Ponomarjov v mene záujmov národov našej Vlasti položil svoj život v boji s nemecko-fašistickými okupantmi. Prihovám sa za to, aby mu bol udelený titul Hrdina Sovietskeho zväzu.

Veliteľ 40. gardového kozáckeho jazdeckého kubánsko-baranovičského pluku Radu Červenej zástavy a Radu Alexandra Nevského, gvardii podplukovník¹² Makarov.“¹³

Veliteľ 1. gardovej jazdecko-mechanizovanej skupiny, generál I. A. Plijev vydal knižne v roku 1971 svoje spomienky na boje v druhej svetovej vojne pod názvom „V bojach za osvoboždenije Rumynii, Vengrii, Českoslovakii“. V kapitole o postupe od Hrona k Malým Karpatom venoval pozornosť aj Ponomarjovomv osudu:

„Veliteľ pluku podplukovník Makarov úporne hľadal slabé miesto v obrane protivníka. Predpokladal, že smer na dedinu Fedýmeš¹⁴, rozkladajúcu sa na východnom brehu rieky Cetínka, je bránený menšími silami. To sa muselo zistiť podrobným prieskumom. Prvý, kto sa dobrovoľne prihlásil na túto úlohu preskúmať silu protivníka, bol gardový vojak¹⁵ 2. eskadrony Ponomarjov, ktorý prišiel do pluku len nedávno v rámci doplnenia stavov z hlbokého tyla. Mal to byť vlastne jeho bojový krst. Na prieskum ho odprevadili jeho súdruhovia. Videli, ako vojak pod rúškom súmraku, tu plazením, tu prískokmi, od kríkov k rozbitému samohybnému delu, odtiaľ k bombovému kráteru, tesne sa pritískajúc k zemi pri výbuchoch rakiet, úporne sa posúval vpred. Náhle vzduch prešla dávka trasujúcich striel. Vojak spadol. Za prvou dávkou nasledovala druhá, tretia... Spolubojovníci spustili odvetnú paľbu. Protivník zmĺkol. Keď to prieskumník zbadal, prudko vyskočil vpred a zmizol v tme. Hitlerovci znova začali strieľať na to miesto, kde predtým spadol. Vojaci, ktorí Ponomarjova sprevádzali, pochopili, že nepriateľ stratil cieľ a vrátili sa k svojej jednotke. Ale Ponomarjov medzitým rýchlo postupoval do nepriateľského tyla. Zakrátko sa dostal na okraj Fedýmeša a dal sa do plnenia úlohy.¹⁶

...

Po tom, ako obsadili Fedýmeš, kozáci 40. pluku 10. gardovej divízie spoznali osud vojaka Alexeja Ponomarjova, ktorý sa nevrátil z prieskumu. Ukázalo sa, že Ponomarjova chytili fašisti. Odviedli ho na výsluch. Pri ňom gvardejec odpovedal na všetky pokusy nepriateľa rozviazať mu jazyk pohrdavým mlčaním. Fašisti ho začali mlátiť. On mlčal. Zversky ho mučili. Odvážny vojak mlčal. Potom ho hitlerovci postavili pred popravnú čatu. Civeli naňho čierne ústia hlavní samopalov. No srdce prieskumníka nezakolísalo. Fašisti mu poslednýkrát ponúkli na výmenu jeho život. A vypočuli si hrdú odpoveď. Vtedy sa rozbesnení hitlerovci rozhodli vykonať strašný zločin: zviazali mu ruky, poliali ho benzínom a zapálili.

¹² Podplukovník.

¹³ Centrálny archív Ministerstva obrony Moskva, fond 33, č. 150026310. Nagradnoj list, Ponomarev Aleksej Dmitrijevič.

¹⁴ Úľany nad Žitavou sa do roku 1948 volali Fedýmeš nad Žitavou.

¹⁵ Plijev Ponomarjova nechtiac „degradoval“ na radového vojaka, hoci mal v skutočnosti hodnosť mladšieho seržanta, teda desiatnika.

¹⁶ PLIJEV, ref. 6, s. 114, 115.

Hrdinský skutok komsomolca¹⁷ Alexeja Ponomarjova a zverská poprava, ktorú vykonali hitlerovci, okamžite obleteli celý zbor. V plukoch sa zvolali mítingy, na ktorých sa vojaci zaprisahávali pomstiť za fašistické zverstvá.¹⁸

Aj keď z citovaných prameňov odfiltrujeme patetické nánosy ideológie, zostane nám drsný príbeh, akých sa na východnom fronte odohralo veľké množstvo. Sovietskeho prieskumníka dopadli nemeckí vojaci, a hoci to neboli práve smutne preslávení príslušníci SS, ale granátnici „obyčajnej“ 357. pešej divízie, pripravili mu útrapy, ktoré ho mohli stáť život. Celkom určite nešlo o nehodu, pri ktorej by si Ponomarjov spôsobil popáleniny sám.

V priebehu 28. marca 10. gardová jazdecká divízia po tuhom boji predsa len Úľany dobyla. Až večer, keď už divízia smerovala k Bánovu, kde mala prekročiť Nitru, sanitári a pohrebný oddiel zbierali na bojisku padlých a ranených. Na okraji dediny našli Ponomarjovo obhorené telo, ktoré však javilo známky života! V archíve Obecného úradu Úľany nad Žitavou sa nachádza kópia fotografie, na ktorej je zachytené obhorené Ponomarjovo telo (obr. 2). Hoci by sa autenticita záberu dala spochybniť, typická „kubanka“ (kozácka čiapka) v ruke jedného z vojakov svedčí o tom, že skutočne išlo o príslušníka jazdeckej jednotky.¹⁹

Obrázok č. 2: Obhorené telo A. D. Ponomarjova, Úľany nad Žitavou, 28. 3. 1945
(Zdroj: archív OcÚ Úľany nad Žitavou).

¹⁷ Ponomarjov mal vtedy už 42 alebo 43 rokov, takže celkom určite nemohol byť členom Komsomolu, sovietskej mládežníckej organizácie. Tento omyl svedčí o slabej informovanosti I. A. Plije-va, alebo kohokoľvek, kto v jeho mene robil rešerše o udalosti a jej aktéroch.

¹⁸ PLIJEV, ref. 6, s. 117.

¹⁹ K fotografii existuje v obecnom archíve aj stručný strojopisný záznam udalosti, napísaný ale v jazyku niektorého z etníc bývalých stredoázijských sovietskych republík, pravdepodobne kirgizsky.

Ponomarjova okamžite odsunuli k zdravotníckemu práporu zboru a odtiaľ do tylovej nemocnice, kde mu zachránili život. Kompetentné miesta o tom evidentne nevedeli, a tak ho na vyššie citovaný návrh veliteľa pluku 15. mája 1946 oficiálne „posmrtné“ vyznamenali Zlatou hviezdou Hrdinu ZSSR. O jeho osude paradoxne nevedel ani generál Plijev, keď koncom 60. rokov spisoval svoje pamäti.

A. D. Ponomarjov sa po vyliečení vrátil do Tichorecka, kde sa neskôr stal vedúcim opravárensko-stavebného podniku. Zomrel na následky zranení 8. júla 1949.²⁰

Ďalšie zaznamenané vojnové zločiny

Na rozsiahlom bojisku medzi Ipľom a Váhom máme v období od decembra 1944 do apríla 1945 zdokumentovaných niekoľko prípadov vážneho porušenia medzinárodných vojenských dohovorov. Počas januárovej ofenzívy Červenej armády medzi Hronom a Váhom prišlo v Pribete k masakru viac než šesťdesiatich zajatých sovietskych vojakov, ktorí si mali pred popravou vyhlásiť vlastný masový hrob. Je veľmi ťažké určiť, ktorá nemecká alebo maďarská jednotka by tento čin mohla mať na svedomí. Výrazne sa tam vtedy angažovala nemecká 20. tanková divízia, „rukopis“ uvedeného zverstva však skôr poukazuje na možnú zodpovednosť niektorej bezpečnostnej jednotky, o činnosti ktorej nemáme žiadne správy. V každom prípade boli po vojne za nepriamu účasť na poprave súdení štyria miestni exponenti radikálnej maďarskej Strany šípových krížov.²¹

Dmitrij Loza, priamy účastník oslobodzovania juhozápadného Slovenska, spomína na boj o Lontov 22. decembra 1944, keď v obci padli do pasce tri tanky Sherman 46. gardovej tankovej brigády. Podľa uvedeného autora Nemci preživších členov tankových posádok podrobili podobnému trýzneniu ako Ponomarjova, keď ich zviazali drôtni, poliali benzínom a podpálili, o čom sa ich spolu bojovníci dozvedeli, keď večer toho istého dňa obec konečne obsadili.²² Za tento čin by tak niesli zodpovednosť príslušníci nemeckej 3. alebo 6. tankovej divízie.

Keď 26. decembra dobyli príslušníci tej istej sovietskej brigády Ipeľský Sokolec, našli tam v jednom dvore zohavené telá jedenástich tankistov vrátane jedného podplukovníka, všetkých z 22. gardovej tankovej brigády 5. gardového tankového zboru, ktorý do obce dočasne prenikol o tri dni skôr.²³

Počas operácie Südwind máme zo sovietskej strany priznaný masaker päťdesiatich nemeckých zajatcov v Brutoch. Zrejme išlo o príslušníkov 12. tankovej divízie SS „Hitlerjugend“, zajatých vojakmi sovietskej 81. gardovej streleckej divízie krátko predtým. Podľa záznamov mali byť všetci Nemci opití. Vzhľadom na to, že sovietska divízia čelila v obci riziku obkľúčenia a musela čím skôr

²⁰ BORTAKOVSKIJ, Timur Vjačeslavovič. Ostaťsja v živych! Neizvestnyje stranicy Velikoj Otečestvennoj. Moskva: Veče, 2015, s. 262, 263.

²¹ HALAJ, Dušan. (ed.). Fašistické represálie na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1990, s. 64.

²² LOZA, Dmitrij Fjodorovič. Tankist na „inomarke“. Pobedili Germaniju, razbili Japoniju. Moskva: Jauza Eksmo, 2005, s. 108-109.

²³ Žurnal bojevych dejstvij 9 gv mechkorpusa za dekabr mesjac 1944 g., s. 15. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).

ustúpiť, všetkých zajatcov postrieľali.²⁴

Posledné dva prípady môžeme považovať za autentické a vierohodné, keďže sú zachytené v hláseniach zborov vyhotovených krátko po ukončení bojov, spravidla na začiatku nasledujúceho mesiaca. Paradoxne však Ponomarjovov osud nezachytáva žiadny bojový denník – ani divízie, ani zboru...

Záver

Na novom náhrobku, ktorý zdobí miesto posledného odpočinku A. D. Ponomarjovova v Tichorecku, je nápis: „Nikto nie je zabudnutý. Nič nie je zabudnuté“ (obr. 3).

Hoci sú príbehy jednotlivcov vo vojne iba drobnými kamienkami v mozaike podrobného historického výskumu oslobodenia, zasluhujú si pozornosť, zasluhujú si nebyť zabudnuté. Napríklad preto, že ilustrovaním reálií každodenného života na fronte umožňujú urobiť si predstavu o ťažkostiach, s ktorými sa vojaci stretávali. Navyše zvyrazňujú špecifický aspekt brutality, sprevádzajúcej fatálny konflikt nacizmu a boľševizmu. Obzvlášť v súčasnosti, keď sa stretávame s relativizovaním vplyvov politiky totalitných režimov, je potrebné tieto osudy skúmať a publikovať nielen na stránkach odbornej tlače, ale aj v masmédiách.

Obrázok č. 3: Náhrobok A. D. Ponomarjova v Tichorecku
(Zdroj: www.podvignaroda.ru).

²⁴ Журнал боевых действий 24 гв стрелкового корпуса за январь и февраль 1945 г., с. 43. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).

Literatúra:

Archívy a pramene:

- Centraľnyj archiv Ministerstva oborony Moskva, fond 33, č. 150026310. Nagradnoj list, Ponomarev Aleksej Dmitrijevič.
- Opisanije nastupateľnych operacij 30 Kavalerijskoj Novobugskoj ordena Lenina Krasnoznamennoj ordenov Suvorova i Kutuzova divizii s 26. 3. po 10. maja 1945g., 3. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).
- PLIJEV, Issa Alexandrovič. V bojach za osvoboždenije Rumynii, Vengrii, Čechoslovakii. Ordžonikidze: Ir, 1971, s. 117. Žurnal bojevych dejstvij 24 gv strelkovogo korpusa za janvar i fevraľ 1945 g., s. 43. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).
- Vypusk iz žurnala bojevych dejstvij 10-j Gv. Kazač. Krasnozn. Kub. Sluckoj ord. Suvorova, Kutuzova, Bogdana Chmeľnickogo Divizii za period s 1. 1. po 10. 5. 45 g., s. 11, 12. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).
- Žurnal bojevych dejstvij 9 gv. Kazačej, Kavalerijskoj, Kubansko-Baranovičeskoj, Dvaždy Krasnoznamennoj, ord. Suvorova, Kutuzova i Bogdana Chmeľnickogo Divizii za period s 1 janvarja 1945 po..., s. 208.
- Žurnal bojevych dejstvij 9 gv mechkorpusa za dekabr mesjac 1944 g., s. 15. Dostupné na internete: www.pamyat-naroda.ru (12. 6. 2017).

Monografie a zborníky:

- BORTAKOVSKIJ, Timur Vjačeslavovič. Ostaťsja v živych! Neizvestnyje stranicy Velikoj Otečestvennoj. Moskva: Veče, 2015.
- DOMANSKI, Jacek – LEDWOCH, Janusz. Wien 1945. Warszawa: Militaria, 2006.
- Geroi Sovietskogo Sojuza. Kratkij biografičeskij slovar. Tom 2. Moskva: Vojennoje izdatel'stvo, 1988.
- HALAJ, Dušan. (ed.). Fašistické represálie na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1990.
- LOZA, Dmitrij Fjodorovič. Tankist na „inomarke“. Pobedili Germaniju, razbili Japoniju. Moskva: Jauza Eksmo, 2005.

Počet slov: 3 235

Počet znakov vrátane medzier: 22 665

ntína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra archeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra
daniel.besina@ukf.sk

Kľúčové slová: Baratka; Levice; ochrana pamiatok; prezentácia; informačná tabuľa;

Náčrt problematiky prezentácie nehnuteľných pamiatok

Samotný spôsob prezentácie závisí od viacerých aspektov. Prvým je skutočnosť, či je pamiatka chápaná ako fyzický objekt na pôvodnom mieste, alebo ako múzejný exponát. Druhý aspekt hovorí o prezentácii zachovaného originálu alebo o prezentovaní substitútu (kópie pôvodného originálu). Môže ísť aj o zaniknuté časti, ktorých fragmenty pomôžu dotvoriť pôvodné skutočnosti. Z hľadiska architektonického dedičstva sa pri múzejnej prezentácii môže hovoriť o vystavovaní zbierkových predmetov, ako sú napríklad stavebné fragmenty a múzeá

/ 459 /

ľudovej architektúry v prírode (skanzeny).² Múzejný exponát predstavuje v tomto prípade úžitkový predmet, umelecké dielo, prípadne fragmenty stavebných architektonických prvkov. Tento druh exponátov je možné sústrediť a formou zbierok prezentovať v lapidáriách (kamenné fragmenty), múzeách a galériách (úžitkové a umelecké predmety). Výstavný obraz tematického celku je predmetom vnímania ako vizualizácia prezentovanej skutočnosti v celoplošnom spracovaní všetkých využitých prostriedkov. Vyňaté doklady z pôvodného prostredia uplatnené pri prezentácii by mali byť vhodne výstavne usporiadané tak, aby s doplnkovými materiálmi a textovými popiskami podali obraz o pôvodnej zaniknutej skutočnosti. Častým prípadom je prezentovanie substitútov (kópií) zaniknutého originálu, keď je originál prenesený do centrálnych lapidárií alebo iných zariadení určený na tento účel. V prípade, že substitút nahradil originál, kópia nadobúda sprostredkované hodnotu pamiatky v rámci pamiatkového kontextu pôvodného celku. Princíp kópie (substitúcie) sa pri architektonických pamiatkach praktizuje ojedinele. Pri návrhu expozície je potrebné určiť charakter vystavovaných exponátov s ich chronologickým zaradením. Interpretácia a prezentácia samotných exponátov môže byť aj predmetom výtvarno-umeleckého návrhu. Architektonické exponáty sa môžu prezentovať ako súčasť umeleckého diela, keď sa narába s princípmi evokácie či revokácie, resp. exponáty sú prezentované v autentickej podobe. Architektonický súbor aj objekt vyňatý zo svojho pôvodného prostredia je tiež považovaný za múzejný exponát. V prípade potreby prenosu architektonického súboru či objektu sa využíva metóda nazývaná transfer. Transferom nám vznikne nový architektonický alebo urbanistický súbor, ktorý sa volá skanzen. O transfere je možné uvažovať len vtedy, ak bol objekt vytvorený z kusových prvkov, ktoré je možné rozobrať a znovu poskladať (drevené konštrukcie, kamenné konštrukcie zhotovené z pravidelne opracovaných kamenných prvkov v celom rozsahu objektu). Pri objektoch s kompaktným murivom (kameň, tehla, hlina) nie je možné realizovať transfer. V takýchto prípadoch sa situácia rieši kópiami originálu alebo sa pristupuje ku krajinnej metóde, keď sa celý objekt stabilizuje, podkope a prevezie ako celok.³ Dochádzať by k tomu malo v čo možno najobmedzenejšej miere, pretože autentický objekt má najväčšiu silu v pôvodnom prostredí in situ.⁴

Pre prezentáciu pamiatok v exteriéri je dôležitý ich stav a prostredie, v ktorom sa nachádzajú. Podľa stavu ich zachovania možno pamiatky rozdeliť na zachované a zaniknuté (k zaniknutým patria aj archeologické pramene). Pri prezentácii zachovanej pamiatky sa kladie dôraz na maximálne zachovanie autenticity, v prípade architektonických pamiatok ide o zachovanie architektonickej a urbanistickej originality prostredia in situ. Prezentovanie autentických súborov v pôvodnom stave by sa malo zaobiť bez výstavných zásahov, t. j. bez doplnkových materiálov a vysvetliviek. V niektorých prípadoch, ak zanikla určitá časť existujúceho originálu, je možné pristúpiť k prezentácii zaniknutých častí. Prezentácia je v tomto prípade zameraná na sprostredkovanie informácií identifikovaných častí prostredníctvom

² GREGOROVÁ, ref. 1, s. 24.

³ GREGOROVÁ, ref. 1, s. 25 – 26.

⁴ GOGOŤOVÁ, Stanislava. Archeológia a múzejná prezentácia. Nitra : FF UKF, 2011, s. 71.

symbolov, kópií a náznakových rekonštrukcií. Počas obnovy sa môžu zaznačiť zaniknuté časti v pôdoryse, prípadne ako odtlačok v murive, resp. ako čiastočné priestorové vykladanie fragmentov pôvodného objektu (anastyulóza).⁵

Otázka správnej prezentácie nehnuteľných archeologických nálezov je neoddeliteľne spätá s problematikou starostlivosti o ne. Bez využitia rôznych foriem prezentácie nie je možné uplatniť tento druh kultúrnej pamiatky.⁶ Vhodná spoločenská prezentácia sprístupnená architektonickou úpravou patrí medzi hlavné funkčné poslania archeologických pamiatok.⁷

V prípade nehnuteľných archeologických nálezov je potrebné zamerať sa na výber najdôležitejších nálezov, ktoré dokladajú vývoj nášho územia, s nadväznosťou na možnosti ich zachovania, sprístupnenia a využitia na muzeálne účely formou expozícií v exteriéri.⁸ Vzhľadom na prezentačné požiadavky by sa mal významný nehnuteľný archeologický nález zachovať v čo najautentickejšej podobe, respektíve by sa mal vyhnúť rekonštrukcii. V takomto prípade je vhodnejšie (s ohľadom na zvýšenie didaktickosti) uvažovať o kópiách alebo modeloch nálezov umiestnených vo vedľajších polohách.⁹ Dlhodobý a oveľa zložitejší je však problém s ochranou a samotnou prezentáciou i využitím nehnuteľných archeologických nálezov aj napriek viacerým pokusom a opatreniam. Všetky príčiny súvisia so špecifickou polohou nehnuteľných archeologických nálezov medzi pamiatkami v súvislosti s ich situovaním prevažne pod zemou. Náleziská sa vyskytujú v rámci určitého sídelného komplexu so stále sa rozširujúcou zástavbou alebo v extraviláne, kde je terén využívaný pôdnym a lesným hospodárstvom. Za predpokladu reálnej ochrany si táto situácia vyžaduje osobité prístupy, variabilnejšie vypracovanie prevádzkových režimov v spolupráci so zainteresovanými osobami a dôkladnejšie prehodnotenie jednotlivých lokalít s ich postupným zaraďovaním do terénnych výskumov.¹⁰ V súvislosti so zachovaním vhodného stavu pamiatky je dôležitá pamiatková úprava spočívajúca v prísnej konzervácii odkrytej architektúry. Zabezpečuje sa tým ochrana pred poveternostnými vplyvmi a inými nevhodnými zásahmi, ktoré by viedli k postupnej devastácii pamiatky.¹¹ Ide o obnovu a ochranu fyzického originálu objektu, v tomto prípade architektonickej pamiatky.¹² Ďalej je potrebné nálezisko chrániť pred akýmkoľvek rušivým zásahom, predovšetkým pred vykonávaním prác poľnohospodárskeho charakteru. Na lokalitách dotknutých týmto typom prác treba areál náleziska zabezpečiť predstihovými archeologickými výskumami, prípadne vykonávať aspoň odborný dozor.¹³

⁵ GREGOROVÁ, ref. 1, s. 24.

⁶ TÓTHOVÁ, Štefánia. Problémy ochrany a prezentácie archeologických lokalít, respektíve nálezov zahrnutých do fondu kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky. In Študijné zvesti 2. Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 295.

⁷ HANULIAK, Václav. Ochrana a prezentácia archeologických pamiatok v Stredoslovenskom kraji. In Študijné zvesti 2. Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 301.

⁸ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 297.

⁹ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 298.

¹⁰ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 293.

¹¹ HANULIAK, ref. 7, s. 301.

¹² GREGOROVÁ, ref. 1, s. 46.

¹³ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 295.

Spôsob prezentácie pri každej kultúrnej pamiatke (zachovanej aj zaniknutej) je jedinečný a z toho vyplýva aj metóda obnovy. Z toho dôvodu je potrebné chápať všetky typy prezentácie v systéme.

Stredoveká dedina Baratka (Baratka) pri Leviciach

Táto problematika sa týka aj ochrany národnej kultúrnej pamiatky – zaniknutej stredovekej dediny Baratka. Archeologická lokalita Baratka bola 23. októbra 1963 vyhlásená SKK ONV v Leviciach (školská kultúrna komisia Okresného národného výboru v Leviciach) za nehnuteľnú kultúrnu pamiatku.¹⁴ Lokalita Baratka je teda podľa zákona č. 49/2002 nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je vyhlásená za kultúrnu pamiatku; ide o archeologické nálezisko zistené metódami aj technikami archeologického výskumu (zákon č. 49/2002 Z. z.).¹⁵ V evidenčnom liste z roku 1963 nesie lokalita názov Zaniknutá stredoveká dedina – archeologická lokalita s poradovým číslom 27/1617/274/6. K problematike prezentácie je potrebné stručne uviesť aj dosiaľ zistené skutočnosti zo starších a novších historických, archeologických i geofyzikálnych výskumov stredovekej dediny Baratka (starší názov Bratka), keďže tieto pozoruhodné fakty predstavujú samotný prezentačný potenciál lokality.

V súčasnosti je poloha, kde sa rozprestierala stredoveká dedina, intenzívne poľnohospodársky využívaná. Pozemok bývalého Ladislavovho majera nachádzajúci sa v kline železničných tratí patril Štátnym majetkom v Leviciach. Prvá písomná zmienka o Bratke je z roku 1156 a je zároveň aj najstaršou zmienkou o Leviciach.¹⁶ V donačnej listine sa uvádza, ako ostrihomský arcibiskup Martirius posväcuje zemanom Euzidinom nedávno postavený kostol a spomína aj nanovo zriadenú faru, ku ktorej boli pričlenené dediny Bratka, Léva a Vitk. Prameň vymedzuje aj presné hranice darovaného Euzidinovho majetku vymedzené potokmi Cumpusca, Cumpa a Pristuc.¹⁷ Zmienená listina patrí k najstarším písomne doloženým príkladom uplatnenia vlastníckeho práva nižšej šľachty. Uvedená skutočnosť sa prejavovala vo fenoméne takzvaných panských kostolov, kam radíme aj Euzidinov kostol.¹⁸ Richard Marsina¹⁹, ktorý listinu z roku 1156 obsiahnejšie analyzoval, vyslovil názor, že ide o sfalšovanú listinu. Spochybnil najmä zmienky o farnosti. Autenticitu jadra listiny však v zásade neodmietol.²⁰ Bratka sa druhýkrát spomína v listine z roku 1158, ktorá by už mala byť nesfalšovaná.

¹⁴ Evidenčný list nehnuteľnej kultúrnej pamiatky 27/1617/274/6. Zaniknutá stredoveká dedina – archeologická lokalita. SKK ONV v Leviciach 1963.

¹⁵ Zákon č. 49/2002 Z. z. Zákon o ochrane pamiatkového fondu, 2. časť, § 3 – 14. Pôsobnosť orgánov štátnej správy a orgánov územnej samosprávy na ochranu pamiatkového fondu.

¹⁶ VINCZE, Ladislav. Pavol Behula o archeologickej lokalite Bratka. In *Časopis Rímskokatolíckej cirkvi, farnosti Levice-mesto*, 2011, r. 1, č. 3, s. 12.

¹⁷ HABOVŠŤIAK, Alojz. Výskum zaniknutej stredovekej dediny na Bratke pri Leviciach. In *Vlastivedný spravodaj okresu Levice 2. Levice : Tekovské múzeum*, 1964, s. 13.

¹⁸ POMFYOVÁ, Bibiana. Zaniknutý Kostol svätého Martina v Bratke – príklad zemepanskej fundácie. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 16*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 2005, s. 124.

¹⁹ MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Druhá časť. In *Historické štúdie* 18. Nitra: AÚ SAV, 1973, s. 71.

²⁰ POMFYOVÁ, ref. 18, s. 124.

Darovacia listina uvádza, že Euzidinus a jeho synovia boli mŕtvi a majetok zdedil jeho brat Štefan. Ten však nemal žiadnych potomkov, a preto sa rozhodol darovať majetok kláštora v Hronskom Beňadiku. V ďalších prameňoch, ktoré predstavujú prevažne mladšie odpisy, sa Bratka spomína len torzovito. Listina z roku 1209 ju uvádza pod názvom Brethka a od 14. storočia ju ďalšie pramene označujú ako Baratka.²¹ Z listu opáta Jána III. z roku 1489 vieme, že v priebehu 15. storočia Baratku spustošil majiteľ levického panstva Peter Čech.²² V liste je zmienené riešenie sporu Petra Čecha a opátstva v Hronskom Beňadiku o neoprávnenej držbe a pustošení niektorých obcí a pri tejto príležitosti sa spomínajú Bratka a Zamto ako zničené. Na základe písomných prameňov z 15. storočia môžeme zánik Baratky datovať medzi roky 1429 – 1456. V roku 1429 sa spomína, že tu stojí akýsi kostol alebo bazilika, a o 17 rokov neskôr (v roku 1456) sa o dedine hovorí ako o spustnutej. Do konca 18. storočia sa toto miesto v dokumentoch uvádza ako „*prédium Baratka*“, to znamená pustatina alebo zaniknutá dedina.²³

Archeologickým výskumom na Baratke, ktorý viedol Alojz Habovštiak v rokoch 1958 – 1960, sa podarilo verifikovať superpozíciu dvoch kostolov. Oba kostoly sú postavené v románskom slohu a dispozične ide o typické jednolodňové vidiecke kostoly. Starší kostol s podkovovitou apsidou možno stotožniť s Euzidinovou fundáciou spomínanou v listine z roku 1156. Podkovovitý tvar apsidy ukazuje na staršie stavebné tradície, avšak apsidy s týmto tvarom sa vyskytovali aj na stavbách z neskororománskej doby, a preto ho nemožno použiť ako spoľahlivú datovaciu pomôcku.²⁴ Výskum zachytil na staršom kostole dva pozoruhodné stavebné prvky. Prvou zaujímavosťou je umiestnenie troch oltárov v malom dedinskom kostole, spomínané v listine z roku 1156 (*altari sancte crucis, altari sancti Martini et altari Stephani regis*). Druhým pozoruhodným nálezom je dvojprístorová prístavba nachádzajúca sa v západnej časti kostola dokázateľne nepostavená v čase vzniku kostola.²⁵ O prístavbách možno uviesť iba toľko, že zanikli spolu so starším kostolom a neboli postavené so zámerom zväčšiť kostol. Pravdepodobne išlo o poschodovú budovu murivom nepriamo nadväzujúcu na západnú stenu kostola.²⁶ Ich funkcia je stále neobjasnená. Uvažovať sa dá o prepojení panského sídla so sakrálnym objektom²⁷ alebo o hospodárskom dvore s malým kláštorným domom, známym pod označením grangia (pozri najmä menšie kláštory východných cirkví). Táto teória nemá však dostatok analógií, a preto je to skôr pracovná hypotéza.²⁸ Bližšie poznatky by mohli priniesť ďalšie deštruktívne archeologické výskumy. Archeologickým výskumom na začiatku 60. rokov sa zistilo, že starší kostol s prístavbami zanikol v priebehu 13. storočia

²¹ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

²² VINCZE, ref. 16, s. 12.

²³ TESÁK, Peter. O našej prvej písomnej zmienke. In Novinky z levickej radnice. Mesto Levice, 2006, r. 4, č. 3, s. 1.

²⁴ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 11.

²⁵ POMFYOVÁ, ref. 18, s. 125.

²⁶ HABOVŠTIÁK, Alojz. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach. In Slovenská archeológia XI, 1963, č. 2, s. 430.

²⁷ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

²⁸ HABOVŠTIÁK, Alojz. Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1985, s. 180.

v dôsledku nepriateľského vpádu. Druhý kostol, tiež románsky, postavili ešte v tom istom storočí. Nálezy z torz stavieb a príkostolného cintorína dokladajú zánik dediny a kostola v priebehu 15. storočia, čím sa stotožňujú písomnými prameňmi.²⁹

V roku 2012 sa prišlo k nedeštruktívnemu prieskumu lokality pomocou geofyzikálnych metód. Cieľom geofyzikálnych prieskumov bolo opätovné verifikovanie zasypaných základov kostolov. V prvej etape sa nepodarilo zamerať kostoly, ale došlo k objavu doteraz neznámej, dispozične zložitej a väčšej stavby pravdepodobne zo stredoveku (možno panské sídlo?). V druhej etape prieskumu v roku 2015 sa už vzhľadom na novozistené skutočnosti podarilo verifikovať aj deštrukcie základov kostolov.³⁰

V súčasnosti je archeologická lokalita Baratka vedená v Ústrednom zozname pamiatok pod číslom 1617/1-3.³¹ Kultúrna pamiatka pozostáva z troch pamiatkových objektov. Prvým je sídlisko-dedina (1617/1).³² Druhým sú základy dvoch románskych kostolov (1617/2)³³ a posledným pamiatkovým objektom je príkostolný cintorín (1617/3)³⁴. Dnes táto lokalita tvorí určitý ostrovček uprostred hospodársko-priemyselnej zóny mesta. V aktualizáčnom liste NKP z roku 2007 sa uvádza, že zaniknuté architektúry kostolov sú zarastené bylinným porastom. Ale počas geofyzikálneho merania sa na lokalite tento porast nikde nevyskytoval. Celá plocha NKP je v súčasnosti intenzívne poľnohospodársky využívaná.

Prvé snahy o sprístupnenie lokality a návrh jednotlivých prezentačných metód

V súvislosti s prezentáciou, ale aj ochranou lokality Baratka je potrebné spomenúť fakt, že po ukončení všetkých etáp archeologického výskumu v roku 1960 sa lokalita mala stať pamiatkovou rezerváciou. Iniciatíva vzišla od členov odbornej komisie na konci poslednej etapy archeologického výskumu 19. 8. 1960 na nálezisku v Leviciach. Zo zápisnice komisie číslo 2275/66³⁵ je známe, že v nej boli B. Chropovský, V. Mencl, A. Točík, A. Habovštiak a iní. Žiaľ, návrhy odborníkov nemali praktické uplatnenie a k nijakému konzervovaniu a ani vymedzeniu pozemku na prezentačné účely nedošlo. Vtedajší pracovník múzea Ján Kováčik vypracoval návrh na zriadenie rezervácie na lokalite. Dňa 22. novembra 1960 zaslal návrh Alojzovi Habovštiakovi na schválenie. Pamiatkovú rezerváciu zakreslil (obr. 1). Do úvahy prichádzal plán vykopávok od Alojza Habovštiaka. Celý

²⁹ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

³⁰ TIRPÁK, Ján. Levice – poloha Baratka, odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním. Nitra : Gemologický ústav Fakulty prírodných vied UKF v Nitre, 2012. 3 s.

³¹ Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky č. 1617/1-3. Archeologická lokalita Baratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

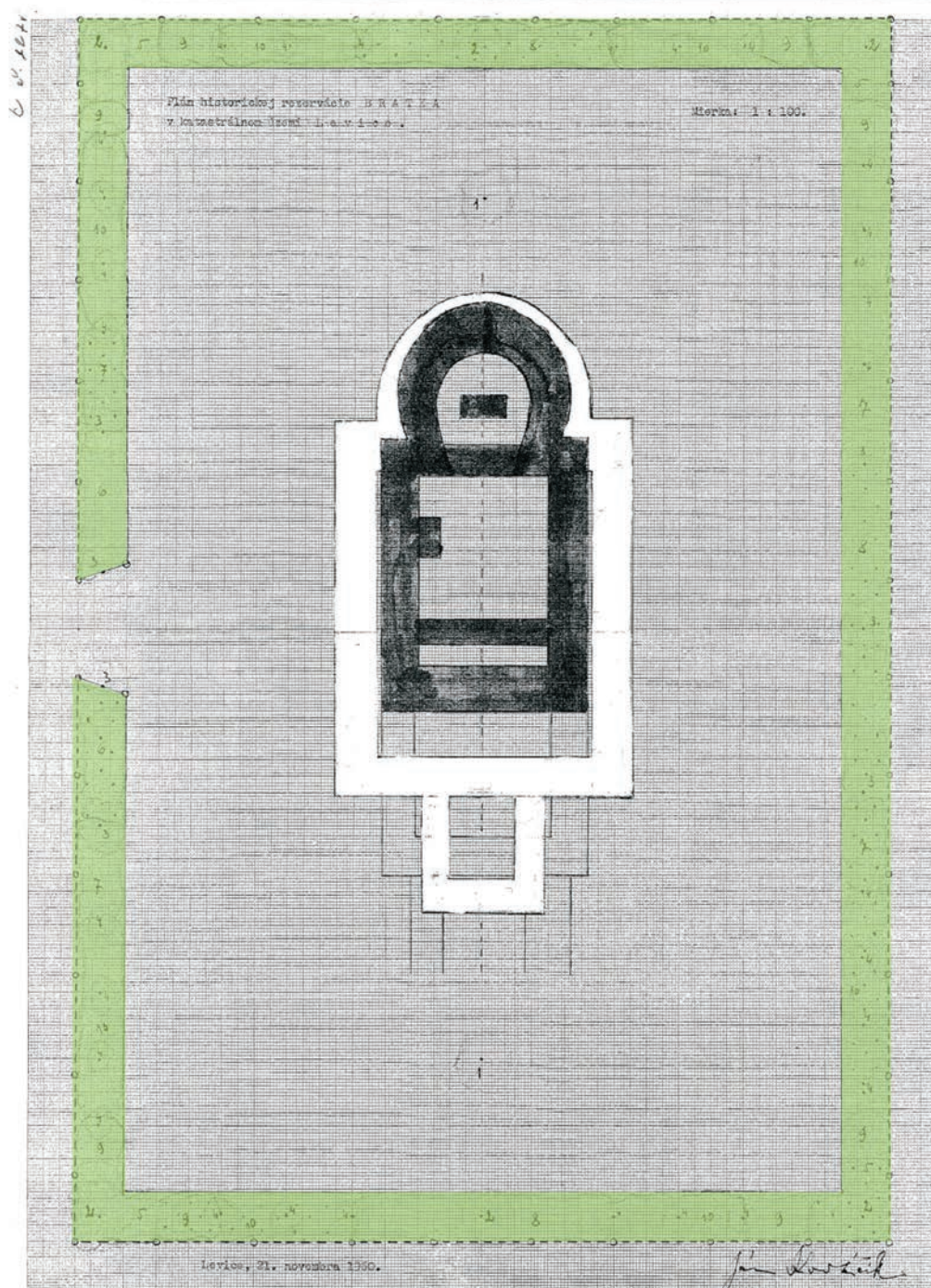
³² Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/1. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

³³ Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/2. Kostol – základy. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

³⁴ Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/3. Cintorín – príkostolný. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007

³⁵ HABOVŠTIÁK, Alojz. Odkrytie prístavieb na západnej strane. Nálezová správa 200/60. Nitra : AÚ SAV, 1960.

Obr. 1. Plán pamiatkovej rezervácie vypracovaný Jánom Kováčikom v roku 1960
(Nálezová správa 200/60 AÚ SAV Nitra).

areál mal byť oplotený a okolo konzervovanej pamiatky mal byť trávnatý povrch so stromami. V návrhu Ján Kováčik píše: „Pôvodne som plánoval do rohov ohrady dub (cer alebo dub plstnatý), no dub je vraj (aj je) symbolom germánstva, a tak som

od toho upustil. Lipy tu v Leviciach naši spoluobčania Maďari zase vraj nemajú v láske ako symbol slovanský a ničia ich, a aj tu na Bratke, že ich určite vykántria. No ja som predsa – ako vidno v plániku – dal ta lipy, či sa to niekomu páči alebo nie.“³⁶ V súčasnosti nie je možné jednoznačne povedať, kde a kedy došlo k zlyhaniu a nenaplneniu stanovených návrhov. Presné príčiny možno odhalí dôkladné štúdium archívnych materiálov, ktoré sa týkajú daného obdobia a problematiky. Z uvedených dôvodov možno konštatovať, že k nenaplneniu cieľov mohlo dôjsť zo strany orgánov štátnej správy na ochranu pamiatok.

Predmetom navrhutej prezentácie bude sakrálny architektonický objekt – Kostol sv. Martina s druhou zaniknutou sakrálnou stavbou na lokalite Baratka pri Leviciach.

Navrhovaný spôsob prezentácie *in fondo*. Stredoveká dedina Baratka s jej sakrálnymi stavbami je prezentovaná v jednej časti archeologickej expozície Tekovského múzea v Leviciach. Komplexne je archeologická expozícia zameraná na dávnu históriu celého regiónu Tekova a sprostredkúva návštevníkom najstaršiu históriu celého regiónu pomocou archeologických artefaktov. Výstavná časť venovaná Baratke (obr. 2) pozostáva z jednej vitríny, nad ktorou je umiestnený menší panel (poster zaberá pomerne malú časť stálej expozície). Exponáty sú inštalované s veľmi stručnou

Obr. 2. Súčasný vzhľad časti stálej expozície venovanej stredovekej dedine Baratka (foto autor).

textovou a obrazovou dokumentáciou. Výstavné exponáty pozostávajú zo zmenšeného modelu deštrukcie základov kostolov objavených pri archeologickom výskume, zo zachovanej časti keramickej nádoby, mincí, náušník, fragmentu architektúry, časti sklenenej nádoby, železného kosáka a noža.

Počas diskusie s pracovníkmi múzea (konkrétne s pracovníčkou v pozícii archeológa Mgr. Margarétou Novákovou) sme dospeli k riešeniu a následne aj dohode, že sa pristúpi k navrhnutiu nového panelu (obr. 3), ktorý bude za vhodných podmienok inštalovaný na nové miesto v expozícii (obr. 4). Pod navrhnutý

³⁶ HABOVŠTIÁK, Alojz. Odkrytie prístavieb na západnej strane. Nálezová správa 200/60. Nitra: AÚ SAV, 1960.

Pokus o rekonštrukciu kostola

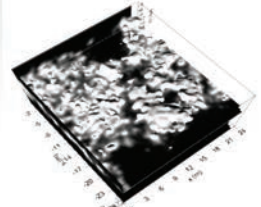
Archeologický výskum

Rekonštrukcia kostola podľa Matúša Martináka

Situačné umiestnenie náleziska na mape

3D model anomálií
neznámej kamennej stavby
objavenej geofyzikálnym prieskumom

Odkryté základy kostola počas výskumu

Baratka

Stredovekú zaniknutú dedinu Baratku (Baratku), spomínanú v listine z roku 1156, sa podarilo objaviť a archeologicky preskúmať v rokoch 1958 - 1960. Výskum zaniknutej dediny uskutočnil AÚ SAV Nitra v juhozápadnej časti mesta v kline železničných tratí. Podarilo sa odkryť dva románske kostoly s cintorinom i nepatrné stopy po stredovekej dedine. Baratka sa po prvý krát spomína v listine z roku 1156, kde sa píše, že istý Euzidinus nechal postaviť kostol svätého Martina, ktorý následne vysvätil ostrihomský arcibiskup Martirius. Dedina definitívne zanikla v 15. storočí.

V roku 2012 sa po 52 rokoch vykonal na lokalite archeogeofyzikálny prieskum, počas ktorého sa však zvyšky po románskych kostoloch zamerať nepodarilo. Došlo ale k objavu zvyškov inej neznámej zaniknutej kamennej stavby pravdepodobne zo stredoveku neďaleko od miesta výskytu kostolov. Pravdepodobne sa jedná o doteraz neznáme a neobjavené panské sídlo.

Na lokalite, ktorá bola vyhlásená v roku 1963 za národnú kultúrnu pamiatku, sa v súčasnosti už nenachádzajú viditeľné zvyšky po stredovekom osídlení.

Obr. 3. Návrh panelu (in fondo) do stálej expozície v Tekovskom múzeu (vypracoval autor štúdie).

Obr. 4. Súčasný stav relatívne voľného priestoru kam by sa umiestnil nový panel s vitrínou (foto autor).

panel sa premiestni už inštalovaná vitrína s exponátmi (obr. 5). Exponáty vo vitríne by boli reinštalované do vizuálne vhodnejšej podoby, avšak k ich doplneniu by nedošlo vzhľadom na menší rozmer vitríny a počet predmetov v nej. Nový priestor určený na doplnenie stálej expozície nie je momentálne obzvlášť využitý. Nachádza sa hneď vedľa výstavnej časti o Baratke, a to v tej istej miestnosti, kde sa nachádzajú tri inštalované panely s vyobrazením najvýznamnejších i najhodnotnejších mincí z fondu múzea. Pre tieto postery existuje aj lepšie využiteľné alternatívne miesto v expozícii.

Obr. 5. Vzhľad návrhu novej časti venovanej Baratke vypracovaný v grafickom programe Adobe Photoshop CS3 (návrh autora).

Predstava o vzhľade panelu je nasledujúca: panel by mal mať rozmery formátu A2 (420 × 594 mm) alebo B2 (500 × 707 mm). Farebnosť panelu sa prispôbi už vytvoreným a inštalovaným panelom v expozícii (v odtieňoch zelenej a žltej farby). Vizuálna podoba návrhu panelu je spracovaná v grafickom programe CorelDraw X4. Materiál, z ktorého by mal nový panel pozostávať, budú tvoriť plastové doskové formy, ako sú napríklad komatex, kapaplast, x-foam, lexan, plexisklo. Na podobný materiál sú tlačené aj ostatné panely v expozícii. V textovej dokumentácii by boli všeobecné informácie zo starších poznatkov, ktoré budú doplnené o najnovšie poznatky získané prieskumom. Ako zdroje informácií budú využité poznatky od Alojza Habovštiaka³⁷, Bibiany Pomfyovej³⁸ a Jána Tírpáka³⁹.

³⁷ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

³⁸ POMFYOVÁ, ref. 18, s. 125.

³⁹ TÍRPÁK, ref. 30, s. 3.

Obrazový materiál bude pozostávať zo záberov z výskumu v 60. rokoch minulého storočia, z hypotetických rekonštrukcií sakrálnych objektov a zo záberov z najnovšieho geofyzikálneho prieskumu lokality. Je potrebné zdôrazniť, že je viacero spôsobov, ako zatriktívniť danú problematiku s využitím moderných vizuálnych prvkov. Pri realizovaní tohto prezentačného návrhu sme vychádzali z možností, ktoré nám poskytlo Tekovské múzeum a scenár už existujúcej expozície. Limitným prvkom boli aj výstavné prostriedky – nový priestor na inštaláciu, tematická realizácia stálej expozície, materiálne možnosti múzea a finančné zabezpečenie potenciálnej prezentácie in fondo. K praktickej realizácii tohto návrhu zatiaľ nedošlo.

Množstvo získaných a potenciálne ešte získateľných informácií môže v budúcnosti vyústiť do vytvorenia samostatnej výstavy venovanej zaniknutej stredovekej dedine. Už terajší objem nazhromaždených informácií je dostatočujúci na navrhnutie dočasnej múzejnej výstavy. Množstvo materiálu sa môže ešte doplniť spracovaním nálezových správ⁴⁰ uložených v AÚ SAV v Nitre a určite aj ďalšími formami archeologického výskumu v teréne na mieste lokality. V archeologickom depozite Tekovského múzea sa dodnes nachádza uložený materiál z výskumov A. Habovštiaka. Nálezy neboli dosiaľ publikované a ani výraznejšie odborne spracované. Preto je potrebné vytvorenie samostatného katalógu alebo rozsiahlejšej štúdie venovanej materiálnej zložke získanej z Baratky. Možnosť vytvorenia výstavy z uvedených dôvodov považujem za veľmi reálnu vzhľadom na výnimočnosť lokality pre miestnu, ale aj národnú históriu.

Súčasťou návrhu na prezentáciu kostolov in fondo je návrh prezentácie v intraviláne mesta Levice. V roku 2016 sa prikróčilo k praktickému výstupu vychádzajúcemu z tohto návrhu.

Prezentácia zaniknutého románskeho Kostola sv. Martina i druhej románskej stavby in situ naráža na viacero nepriaznivých faktorov, ktoré znemožňujú jej realizáciu v pôvodnom autentickom prostredí. Ako už bolo vyššie uvedené, miesto, kde sa nachádza národná kultúrna pamiatka, je poľnohospodársky intenzívne využívané. Faktorom, ktorý komplikuje prezentáciu in situ, je, že cez lokalitu vedú dve železničné trate, v okolí ktorých je ochranné železničné pásmo. Takže voľný pohyb po lokalite je nebezpečný a obmedzený. Avšak najzávažnejší problém predstavuje samotný prístup na lokalitu. Cez ňu a ani v jej blízkosti nevedú žiadne využívané cesty ani chodníky. Celé pamiatkovo chránené územie obklopuje priemyselná časť mesta, čo znamená, že nepatrí medzi atraktívne a ľuďmi vyhľadávané miesta. Cesta z centra mesta Levice na nálezisko trvá pešou chôdzou minimálne 30 minút. Prírodné prostredie tu už neexistuje a tvorí ju len antropogénna krajina. Z toho vyplýva, že lokalita má rovnaký osud ako mnohé neprístupné a zničené archeologické náleziská na Slovensku. V čase po ukončení posledného archeologického výskumu v roku 1960 nebolo okolie až tak plošne zastavané a v tom čase by sa teoreticky mohol vytvoriť aj lepší prístup k lokalite.

Tieto nepriaznivé faktory neumožňujú na lokalite vytvoriť priestor na prezentáciu in situ, a teda ani uplatnenie základných stupňov prezentácie archeologických pamiatok v teréne. Určite by bolo prospešné a vhodné, ak by sa aspoň

⁴⁰ Nálezové správy č. 42/60, 206/60, 200/60. AÚ SAV Nitra.

vyčlenil priestor, kde sa nachádzal Kostol sv. Martina (nachádzal sa tu spolu s druhým kostolom). Takto vyčlenený priestor sa môže ohradiť plotom. Pokiaľ by sa pristúpilo k tomuto kroku, bolo by možné uplatniť prípadnú konzerváciu zvyškov, resp. by sme mohli využiť prvý stupeň prezentácie archeologických nehnuteľných pamiatok formou archeologického pamätníka, ako napríklad v Kyjaticiach.⁴¹

Z hľadiska súčasnej situácie je najreálnejší spôsob prezentácie formou informačnej tabule (obr. 6) s textovou a obrazovou dokumentáciou, ktorá mala byť podľa pôvodného návrhu na autobusovej stanici v Leviciach. Stanica je od náleziska vzdialená 10 – 20 minút pešej chôdze a predstavuje najbližšie a najfrekventovanejšie miesto v okruhu lokality. Pri riešení inštalovania došlo k zmene navrhovaného miesta. V roku 2016 sa v spolupráci s mestom Levice prišlo k reálnemu výstupu v podobe navrhovanej prezentačnej formy. Mesto Levice vyčlenilo priestor na pešej zóne v centre mesta Levice. Toto miesto je oveľa dostupnejšie, frekventovanejšie a prístupnejšie ako pôvodne navrhovaný priestor. Informačná tabuľa o stredovekej dedine bola inštalovaná 18. 6. 2016 (obr. 7). Mesto Levice si v tomto roku pripomínalo 860. výročie prvej písomnej zmienky. Inštalovanie tabule tak pripomína obyvateľom a návštevníkom mesta historické okolnosti súvisiace s počiatkami Levíc.

Obr. 6. Návrh informačnej tabule (in situ), ktorá bola umiestnená na pešej zóne v Leviciach v roku 2016 (vypracoval autor štúdie).

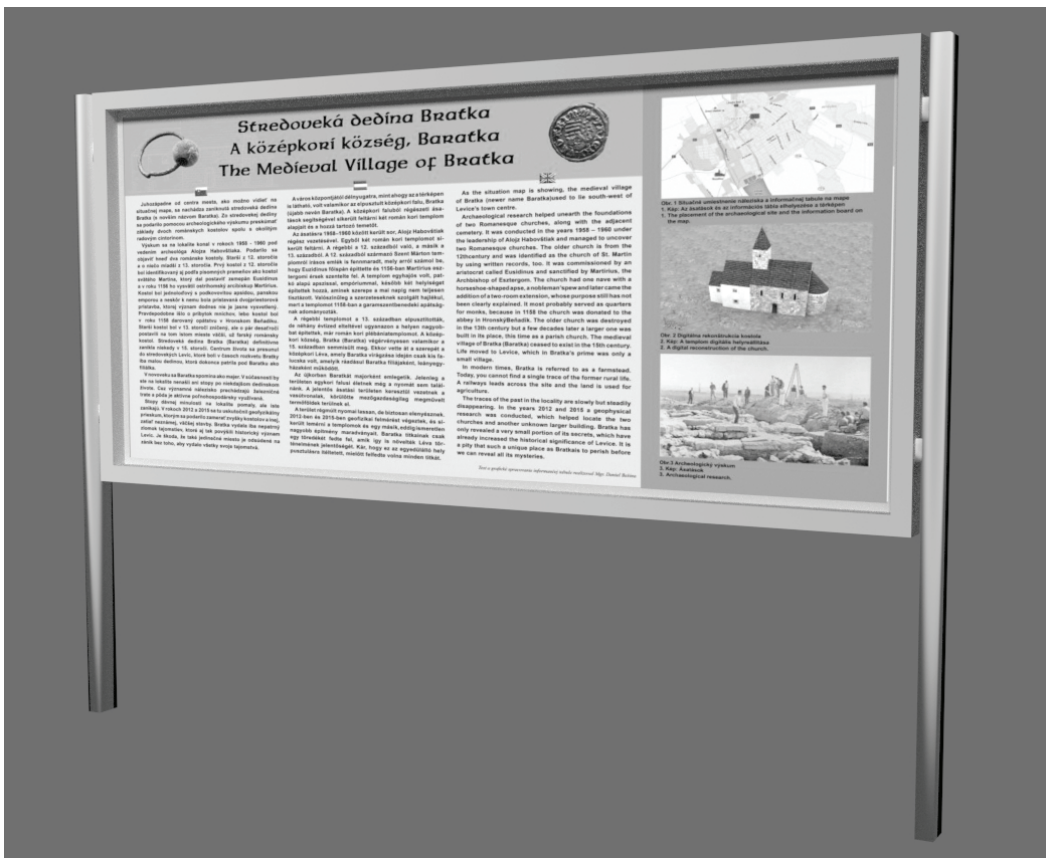
Samotná informačná tabuľa (obr. 8) obsahuje stručné informácie o význame lokality a sakrálnych objektov i stave ich devastácie. Má rozmery 160 x 83 centimetrov. Text je vhodnou a ľahko čitateľnou formou upravený, aby aj široká laická verejnosť pochopila významnú hodnotu nie príliš vzdialeného miesta. Ako zdroj informácií sa na tabuli nachádzajú aj obrazové prvky. Zobrazujú 3D rekonštrukciu stavby,

⁴¹ FURMÁNEK, Václav. Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. In Pamiatky a príroda, 20, 1989, s. 16 – 17.

Obr. 7. Informačná tabuľa na pešej zóne v Leviciach (foto autor).

Obr. 8. Návrh informačnej tabule v 3D perspektíve vypracovaný v programe Blender (vypracoval autor štúdie).

fotografie z archeologického výskumu, mapu s vyznačenými miestami náleziska a umiestnenia tabule, aby sa čítajúci vedeli zorientovať a identifikovať miesto lokality. Na tvorbu grafiky tabule bol využitý grafický softvér CorelDraw X4 a 3D rekonštrukcia kostola (obr. 9) bola vytvorená v programe Blender. Materiál tabule je totožný s uvedenými umelohmotnými materiálmi. Vytlačený podklad je uzavretý v hliníkovom puzdre so sklenenými otvárateľnými dverami. Takto vytvorená tabuľa je osadená na dvoch hliníkových stĺpikoch zapustených do zeme. Prínosom je aj viacjazyčnosť textu (okrem slovenského textu je k dispozícii aj maďarský a anglický preklad).

Obr. 9. Hypotetická 3D rekonštrukcia prvého kostola s prístavbami zisteného archeologickým výskumom v roku 1960 (vypracoval autor štúdie).

Mesto Levice v roku 1156 ešte neexistovalo. V listine spomínaná dedina Léva patrila ako filiálka práve Bratke. Stredoveké mestečko začalo vznikať po vybudovaní hradu pravdepodobne koncom 13. storočia. Z histórie mesta existuje množstvo zaujímavých dejinných javov, ktoré ešte neboli patrične prezentované. Preto je pozitívne, že aj takýmto spôsobom bola sprístupnená neznáma minulosť. Získané poznatky z lokality Baratka sú jedinečné, a preto by bolo škodou, keby upadla do zabudnutia bez využitia jej vedeckého a hodnotového potenciálu.

Literatúra:

Nálezové správy a archívne pramene:

Evidenčný list nehnuteľnej kultúrnej pamiatky 27/1617/274/6. Zaniknutá stredoveká dedina – archeologická lokalita. SKK ONV Levice 1963.

Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky č. 1617/1-3. Archeologická lokalita Baratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/1. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/2. Kostol – základy. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

- Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/3. Cintorín – príkostolný. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.
- HABOVŠTIK, Alojz. Správa o výskume na Baratke pri Leviciach za obdobie od 2. 8. 1958. Nálezová správa 42/60. Nitra: AÚ SAV, 1958.
- HABOVŠTIK, Alojz. Správa o výskume románskych stavieb a radového cintorína na Baratke pri Leviciach. Nálezová správa 206/60. Nitra: AÚ SAV, 1959.
- HABOVŠTIK, Alojz. Odkrytie prístavieb na západnej strane. Nálezová správa 200/60. Nitra: AÚ SAV, 1960.
- TIRPÁK, Ján. Levice – poloha Baratka, odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním. Nitra: Gemologický ústav Fakulty prírodných vied UKF v Nitre, 2012, 3 s.

Monografie a články:

- FURMÁNEK, Václav. Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. In Pamiatky a príroda, 20, 1989, s. 16-17.
- GOGOVÁ, Stanislava. Archeológia a múzejná prezentácia. Nitra : FF UKF, 2011.
- GREGOROVÁ, Jana a kol. Prezentácia architektonického dedičstva. Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2003.
- HABOVŠTIK, Alojz. Výskum zaniknutej stredovekej dediny na Bratke pri Leviciach. In Vlastivedný spravodaj okresu Levice 2. Levice: Tekovské múzeum, 1964, s. 4-14.
- HABOVŠTIK, Alojz. Dva zaniknuté románske kostoly na Baratke pri Leviciach – výskumná správa- In Archeologické rozhledy. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1960, s. 373-381.
- HABOVŠTIK, Alojz. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach. In Slovenská archeológia XI, č. 2. Nitra: SAV, 1963, s. 407-451.
- HABOVŠTIK, Alojz. Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1985.
- HANULIAK, Václav. Ochrana a prezentácia archeologických pamiatok v Stredoslovenskom kraji. In Študijné zvesti 2. Nitra: AÚ SAV, 1990, s. 301-305.
- KNAUZ, Nándor. A Gran-melletiSzentBenedekapátság I. Budapest 1890, s. 139-140.
- MARSINA, Richard. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava: Academia Scientiarum Slovacae, 1961.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Druhá časť. In Historické štúdie 18. Nitra : AÚ SAV, 1973, s. 71-75.
- POMFYOVÁ, Bibiana. Zaniknutý Kostol svätého Martina v Bratke – príklad zemepanskej fundácie. In Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 16. Bratislava: Pamiatkový úrad, 2005, s. 123-132.
- TESÁK, Peter. O našej prvej písomnej zmienke. In Novinky z levicej radnice. Mesto Levice, 2006. r. 4, č. 3, s. 1.
- TÓTHOVÁ, Štefánia. Problémy ochrany a prezentácie archeologických lokalít, respektíve nálezov zahrnutých do fondu kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky. In Študijné zvesti 2. Nitra: AÚ SAV, 1990, s. 293-300.
- VINCZE, Ladislav. Pavol Behula o archeologickej lokalite Bratka. In Časopis Rímskokatolíckej cirkvi, farnosti Levice-mesto, 2011, r. 1, č. 3, s. 12.

Normy:

- Zákon č. 49/2002 Z.z. Zákon o ochrane pamiatkového fondu, 2 časť, § 3 – 14. Pôsobnosť orgánov štátnej správy a orgánov územnej samosprávy na ochranu pamiatkového fondu.

Počet slov: 4 522

Počet znakov vrátane medzier: 32 797

Literatúra o Benátkach by možno zaplnila niekoľko knižníc. V priebehu storočí bolo toto mesto predmetom politických hlásení, tajných správ špiónov, vedeckých traktátov, ale i popisov umelcov rôzneho žánrového zamerania a tiež umeleckých kvalít. Vyvolávalo nálady v štýle Albinoniho Adagia, inšpirovalo obrazy Tiziana, Tintoretta, Canaletta a psychológiu príbehu knihy T. Manna, formovalo fantáziu I. Calvina v Neviditeľných mestách, ale tiež nútilo k úteku G. Casanovu. Prešlo od štádia mocnosti cez pozíciu okupovaného územia až po archetyp romantického mesta a turistickej atrakcie. V stredoveku sa stalo miestom azylu skupín ľudí unikajúcich pred nástupom dobyvateľov a dnes čelí masovému záujmu zvedavých turistov. Odolalo spoločnému náporu Janova i Ľudovíta z Anjou, snúbilo sa každoročne s morom, aby sa v neďalekej budúcnosti stali vlny tohto bývalého spojenca pre neho potenciálnou hrozbou. Nebyť svedectva histórie a súčasnej reality, bol by to scenár ako z hollywoodského filmu. Legendárny a skoro romantický príbeh však L. Ranke zmenil na politický thriller, prebiehajúci v historickom čase a priestore. Odhaľovanie jeho súvislostí a zápletiiek je úlohou historikov. Recenzovaná kniha prináša aktuálne výsledky skúmania procesov zrodu, vzostupu a zárodkov úpadku benátskej námornej i teritoriálnej moci v 9. až 15. storočí. Analýza autora siaha do nástupu novoveku. Vtedy končí najvýznamnejšie imperiálne obdobie štátu okrídleného leva a to zjednodušene povedané kvôli vzostupu Osmanskej ríše v Stredomorí a postupnej orientácii európskeho záujmu najmä v hospodárskej, ale i mocenskej sfére na atlantickú oblasť. Benátsky príbeh (aj keď sa kryštalizoval i v občasných stretoch s rímsko-nemeckým štátom), bol od začiatku spätý s Byzantskou ríšou. Benátky, odkázané hlavne na námorný obchod, vystupovali ako predĺžená ruka východného impéria. V mene Byzancie, ale vo vlastnom záujme zvädzali boje s pirátmi na Jadrane. Neskôr nasadzovali loďstvo aj v rámci márnej snahe byzantskej moci v 11. storočí zachrániť svoje slabnúce pozície voči Normanom na juhu Apeninského polostrova. Benátske služby boli východnými cisármi ocenené udelením obchodných privilégií v rokoch 992 a 1082. Od 12. storočia prebiehali boje Benátčanov s uhorskými kráľmi o ovládnutie Istrie a Dalmácie. Zlomovým momentom budovania benátskeho námorného impéria bolo rozbitie byzantského štátu po dobytí Konštantínopolu v roku 1204 v priebehu štvrtej križiackej výpravy masami západoeurópskych bojovníkov kríža. Recenzovaná kniha sa delí na štyri časti. V tej prvej autor píše o zrode štátu a o jeho postupnom „vymaňovaní sa z lagúny“. Ukazuje

počiatky zrodu mesta, priam legendárneho, ale i dramatického procesu osídľovania pôvodne ľudoprázdnej oblasti (lacuna), „krajiny nikoho“, kde dochádza k akejsi „konfrontácii Západu s Východom“ – (perspektívou sa stáva obchodná činnosť, ale nie pozemkové vlastníctvo antického Ríma). V rámci legendy autor spomína príbeh o svätom Marekovi, ktorý pôsobil v Aquileji. Pri plavbe do Ríma v blízkosti benátskej lagúny jeho loď uviazla na plytčine a anjel mu vo sne oznámil, že v týchto končinách bude po smrti odpočívať jeho telo. Marek sa tak stal benátskym svätcom, čo potvrdzovalo aj dobrodružné prenesenie jeho pozostatkov z Alexandrie do Benátok. Najmä po útoku Hunov v 5. a vpáde Longobardov v 6. storočí sa začali utečenci sústreďovať na ostrovoch lagúny. Podľa Cassiodora lovili vtáky i ryby a na konzervovanie mäsa používali soľ, získanú z pobrežných močarísk. Významným medzníkom histórie špecifického štátneho útvaru spojených ostrovov sa stal rok 697, keď došlo fakticky k jeho osamostatneniu pod právomocou vojvodu, (dux), predstaviteľa byzantského cisára. Vo vzťahu k Franskej ríši pozíciu Benátok posilnila neúspešná výprava Pipina, syna Karola Veľkého v roku 810, ktorá vyvolala vojenský zásah Byzantskej ríše. V rámci mierovej zmluvy medzi mocnosťami Karol Veľký uznal „lénnu zvrchovanosť Byzancie nad Benátskom“ a zaručil „neutrálny status benátskeho loďstva“. Podľa autora však výsledkom zmluvy bol „definitívny rozchod“ Benátskeho vojvodstva (dogado) s Byzantskou ríšou a vojvodovia v budúcnosti odmietali skladať prísahu cisárom Rímsko-nemeckej ríše. Takýto vývoj potvrdzovali aj úspechy Longobardov voči Byzancii na Apeninskom polostrove. Reálne vzťahy s vládcami Nemeckého kráľovstva a neskôr Rímsko-nemeckej ríše sa však formovali v rámci konkrétnych politických krokov, ale i dohôd tiež v oblasti hospodárskej. Postavenie Benátok v jadranskej oblasti vylepšovali krvavé, ale v dôsledku úspešné strety loďstva so slovanskými pirátmi. (Autor spomína výpravu dóžu Pietra I. Candiana proti pirátom na Neretve v roku 887, ktorí sa okrem iných svojich aktivít venovali tiež únosom benátskych žien. Loďstvo ovládlo pobrežie pri Makarskej, ale v boji padol i dóža.) Súčasťou formovania benátskeho štátu boli aj politické zápasy vo vnútri mesta spojené so vznikom inštitúcií. Podľa autora uvedený proces je možné vnímať ako odklon od feudálneho usporiadania a sústreďovania obyvateľstva do priestoru zabezpečeného hradbami či hradom (incastellamento) „pod zvrchovanou mocou veľkých laických i cirkevných urodzených rodov“. Nezávislé postavenie Benátok sa kryštalizovalo aj v rámci vzťahov medzi patriarchátmi (arcibiskupstvami) v Grado a v Aquileji. Grado predstavovalo benátske záujmy v cirkevnej i politickej oblasti v zápasoch s cisárskou mocou, ktorú v podstate zastupovali patriarchovia z Aquileje. (Autor v uvedenej súvislosti spomína Henricha IV. (1056 – 1105) a Fridricha I. Barbarossu (1152 – 1190) ako podporovateľov patriarchov z Aquileje. Benátske víťazstvo nad patriarchom z Aquileje sa prenieslo aj do karnevalovej podoby, keď súčasťou zábavy davu bolo zabíjanie zvierat symbolizujúcich arcibiskupa a jeho lénnikov (1 vôl a 12 bravov), hnaných k dóžovmu palácu. Po roku 1420 bola opakujúca sa krvavá udalosť nahradená iným divadlom v rámci ktorého herci oblečení do kostýmov bojovníkov útočili proti dreveným hradom. Je len otázne, či zmena formy zábavy vyplynula z akéhosi civilizačného vzostupu renesančnej doby alebo by sme mali uvažovať

o iných dôvodoch. Ako určité memento benátskych dejín je možné vnímať predstavu, že na sklonku samostatnej existencie štátu v 18. storočí sa mesto stalo len priestorom karnevalov, zábav, v ktorých už nikto nehľadal skryté významy reálnych politických aktov.) Z hľadiska budovania obchodných pozícií Benátok na Apeninskom polostrove mali však podľa autora prvoradý význam politické zmluvy podpísané s cisármi Západu najmä v 9. – 13. storočí. Viedlo to k rozvoju riečnej, ale i pozemnej dopravy. (Od roku 1225 mali možnosť pôsobiť v Benátkach nemeckí kupci v objektoch (ubytovacie priestory, sklady, colnica, zmenáreň atď.), ktoré im poskytlo mesto. (V 16. storočí potom písal renesančný literát Pietro Aretino, pôsobiaci v Benátkach, o nemecky hovoriacich pasažieroch gondol, padajúcich pod vplyvom alkoholu do kalných vôd kanálov ako o pomerne bežnom jave.) V priebehu križiackych výprav v spleti protichodných záujmov posilnili Benátčania po dobytí Konštantínopolu v roku 1204 významne svoje obchodné i mocenské pozície. Autor podrobne popísal ovládnutie Kréty a charakterizoval ostrov ako „vlajkovú loď benátskeho koloniálneho panstva vo východnej oblasti Stredomoria“. Kolonizácia ostrova napriek gréckemu odporu pokračovala pomerne rýchlo. V rokoch 1211 až 1252 odišlo z Benátok na Krétu 3500 osadníkov, vrátane predstaviteľov významných benátskych rodov. V období medzi rokmi 1207 až 1364 vypuklo na ostrove 14 povstaní a benátska vláda tvrdo trestala odpor. Na druhej strane ale sľubovala ochotným spolupracovať výhody, ktoré užívali počas byzantskej vlády. Benátska expanzia najmä po roku 1204 smerovala aj do oblasti Čierneho mora, kde sa štát okrídleného leva stretol s odhodlaným súperom, Janovom. Spomínané dva štáty sa niekoľkokrát v priebehu svojich dejín stretli vo vojnových, ale i diplomatických stretoch. Ich zápolenie vyústilo vo vojne o Chioggia (1379 – 1381), ktorá podľa autora skončila kompromisom, teda rozdelením oblastí vplyvu. Napriek spomínanému kompromisu výhodnejšie pozície pre ďalšiu expanziu (do budúcnosti) si vybojovali Benátčania. V ďalšej časti autor sledoval priestor imperiálneho nástupu Benátok z pozícií aktérov nielen vojenských akcií, ale najmä obchodných operácií. Ovládnutie byzantského územia po roku 1204 spustilo podľa neho akúsi zlatú horúčku podnikateľsko-objaviteľských aktivít. Uvádza príklady jednotlivcov aj rodov, zapojených do dobývania, spravovania, ale i obchodného využívania nových území. (V tejto súvislosti nezabúda ani na Marca Pola (1254 – 1324), bez toho však, aby spomenul debaty okolo teórií a kvázi teórií, spochybňujúcich autentickú existenciu tejto postavy.) Boli to príbehy úspechov, neúspechov, kariér i debaklov. Všetky však prebiehali v hraniciach špecificky vnímaného času obchodníkov, v konkrétnom priestore a boli výsledkom realizácie snov i kalkulácie konkrétnych jednotlivcov. K základným podmienkam úspechu patrili tiež informácie. V tejto súvislosti autor uvádza výrok sultána Sulejmana I., podľa ktorého „Benátčania vedia aj to, čo robia ryby na dne mora“. Benátske impérium nemohlo existovať ani bez hospodárskeho zázemia a preto bolo nútené promptne reagovať na každú, aj dočasnú stratu územia (Dalmácie v roku 1358, oblasti Čierneho mora po podpísaní mieru s Janovom v Miláne v roku 1355 atď.). Štát musel zaisťovať potraviny a dbať o bezpečnosť trhov. Na príkladoch získavania solí, dreva, železa a vlny autor rozoberá metódy benátskej obchodnej politiky a charakterizuje počínanie štátu

ako súčasť ekonomiky lúpeže. Okrem námorskej expanzie začal štát okrídleného leva najmä od 14. storočia prejavovať záujem aj o niektoré oblasti severu Apeninského polostrova. Postupne až do 16. storočia tak vzniklo pevninské panstvo Benátok (Stato da Terraferma) ako „paralela k námorským dŕžavám“. V ďalšej časti autor skúmal nástroje mocenského pôsobenia štátu. Medzi rokmi 1194 a 1202 došlo k nahradeniu cisárskeho denáru benátskym grošom (grosso). Išlo o striebornú mincu, ktorá bola v obehu aj pod názvom strieborný dukát. Najvýznamnejším počinom benátskeho štátu v danej sfére bolo zavedenie zlatého dukátu (zecchino) (1284). Autor pripomína, že dukát ako najvyhľadávanejšie platidlo pri realizácii obchodných transakcií, bol v obehu v nezmenenej podobe päť storočí. Podmienkou možnosti permanentnej razby mincí bola existencia nálezísk potrebného kovu, podľa autora najmä v Tirolsku, Bosne, Srbsku, v Čechách. Bohatstvo balkánskych baní vyzdvihovali aj doboví kronikári a cestovatelia. (Autor spomína burgundského cestovateľa Bertrandona de la Broquiére, ktorý v roku 1432 odhadol produkciu baní v Novo Brdo, (zlato, striebro), na 200 000 dukátov ročne.) Z hľadiska budovania a udržiavania námornej moci benátskeho štátu nezastupiteľné miesto patrilo lodenici a prístavu. (Autor pripomína, že na označenie lodenice sa v Benátkach používal pojem arzenál.) Ten z poverenia štátu riadili správcovia, volení z členov Veľkej rady. Uvádza tiež údaj, ukazujúci hranice možností Benátok: napriek dotácii 100 000 dukátov poskytnutej v roku 1470 arzenálu, stačilo to na vystrojenie len 73 galér. Turci oproti tomu dokázali v tom istom čase do boja poslať 300 – 400 vojnových lodí. Podľa autora nosným typom benátskeho obchodného loďstva boli nákladné galéry. Tie boli zaradované do konvojov, ktoré sa pravidelne plavili na vopred stanovených trasách. (Okrem galér, poháňaných veslami, používali Benátčania aj plachetnice). V roku 1321 benátsky senát vydal nariadenie o novom spôsobe prepravy tovaru. Podľa tejto inovácie sa lode mali plaviť v radových formáciách po vytyčených trasách. Išlo tu podľa autora o záujem štátu, pretože takýmto spôsobom bolo možné zaistiť „dodávky prvoradej dôležitosti – obilie, soľ, víno“. Okrem galér, ktoré viezli spomínané „strategické suroviny“, mohli byť v konvojoch zaradené aj neozbrojené lode súkromníkov, podnikajúcich na vlastnú päsť. Konvoj im mohol zaistiť bezpečnú plavbu. Existoval aj druhý spôsob prepravy tovaru, keď išlo o jednoznačne súkromný podnik. Majitelia plavidiel sa spojili a spoločne financovali obchodnú výpravu. Podľa autora dochádzalo aj k spojeniu dvoch spôsobov prepravy tovaru a to v systéme nazývanom incanto: štát, vlastník plavidiel ich prenajímal podnikateľom. Podľa jeho názoru benátsky štát bol „len stelesnením patricijských zhromaždení, ktoré dospeli k určitým politickým, hospodárskym a sociálnym rozhodnutiam“. Postupne však v priebehu 15. storočia začal spomínaný systém upadať. Mnoho rodín podnikateľov sa už prestalo venovať námornému obchodu, realizovanému za pomoci galér. Plavby sa už nefinancovali spoločne. Uvedený podnik sa dostával do rúk (ako uvádza autor, veľkokapitalistov), ktorí sa nátlakom na správne orgány, vedenie štátu, snažili o presadenie vlastných záujmov. Podľa autora vnútorná kríza systému, nárast obchodu s Východnou a Západnou Indiou (Amerikou), ako i osmanská expanzia v Stredomorí – to boli príčiny postupného úpadku Benátok ako vedúcej mocnosti doby. Záujmy Benátskej republiky zastupoval

v cudzom meste benátsky konzulát. Konzul bol vždy šľachtic, zastupujúci nielen záujmy vlády, ale tiež obchodných kruhov. Volili ho členovia Veľkej rady, čo potvrdzoval dôža, odovzdaním poverenia. Na základe zákona z roku 1271 bol stanovený jeho dvojročný mandát. Postavenie konzula v tej ktorej krajine, či meste súviselo vo veľkej miere aj s momentálnou mocenskou i politickou situáciou. (Autor spomína prípad konzula Girolama Minotta, ktorého dal sultán Mohamed II. v roku 1453 po dobytí Konštantínopolu spolu so synom a šiestimi spoločníkmi popraviť, nakoľko sa zúčastnil obrany mesta.) V štvrtej časti práce sa autor venoval obyvateľstvu Benátok. Štát potreboval pracovné sily a už od roku 1258 platil naturalizačný výnos, na základe ktorého bolo možné získať občianstvo po desiatich rokoch života v meste. Neskôr došlo k vytvoreniu nových pravidiel. Súčasťou každodennej reality štátu okrídleného leva v stredoveku boli tiež otroci. V záverečnej časti práce autor skúmal procesy premien mentality obyvateľstva Benátok ako multikultúrnej spoločnosti univerza stredovekej západnej Európy.

Recenzovaná kniha prináša výsledky najnovších výskumov fenoménu Benátok v stredoveku a preto si zasluhuje rovnako pozornosť odborníkov ako i záujemcov z radov laickej verejnosti.

Ludovít Marci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

KACÍREK, Ľuboš. Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875. Budapešť: Kor/ridor Könyvek – Kor/ridor Knihy, 2016, 404 s. ISBN 978-615-5330-06-3.

Budapešť, jedno z najväčších miest Habsburskej monarchie, ktoré vzniklo v roku 1873 spojením troch jeho častí, konkrétne Budína, Starého Budína a Pešti zohralo dôležitú úlohu aj v našej histórii, konkrétne pri etablovaní moderného slovenského národa. Postupom času hlavné mesto uhorskej časti krajiny po Rakúsko-Maďarskom vyrovnaní, Zalitavska, medzi svojimi obyvateľmi privítalo množstvo Slovákov z rozličných kútov našej zeme, a to sa stalo tak trochu aj „naším“. Ľuboš Kačírek, autor monografie sa na vyše 300 stranách textu a takmer 400 stranách celého diela pustil do nie príliš spracovanej témy života Slovákov v meste, ktoré nazývali Pešťbudín, v priebehu jedného štvrtstoročia, konkrétne v rokoch 1850 – 1875. Ako aj on sám spomína, väčšia pozornosť ich pôsobeniu sa začala rozvíjať až od polovice 90. rokov 20. storočia. Dovtedy sa historici a etnológovia skôr zaoberali významnejšími osobnosťami, ktoré v Budapešti žili a pracovali, či už to bol najmä Ján Kollár alebo Ján Palárik. Postupne sa však začali objavovať aj komplexnejšie práce akými boli napríklad zborník Kultúrne dedičstvo budapešťianskych Slovákov (1998), či publikácia Anny Kováčovej Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (2006). Nakoniec aj sám autor má v tejto oblasti bohaté vlastné skúsenosti, keď jeho bádanie zahrňovalo už v minulosti konfesi-onálnu otázku v danom období či spory medzi Starou a Novou školou, ktoré sa priamo dotýkali aj Budapešti.

Aj keď je dielo menšieho formátu A5, jeho moderný modrý vzhľad zaujme oko čitateľa hneď na počiatku. Členenie publikácie je prehľadné, s rozdelenými

hlavnými piatimi kapitolami na sériu ďalších menších podkapitol. Súčasťou je navyše aj bohatý fotografický materiál, konkrétne 85 obrázkov rôzneho zameralia cez jednotlivé významné osobnosti slovenského kultúrneho, spoločenského a národného života v meste, vyobrazenia rôznych listín, časopisov, budov atď. Väčšina kapitol a podkapitol je pritom doplnená aj citáciami rôznych osobností či inštitúcií, autor dokonca pridáva prepisy korešpondencie známych členov slovenskej a českej inteligencie, akými boli napríklad Gustáv Zechenter-Laskomerský, Jan Neruda či Viliam Paulíny-Tóth, ktorí reagovali na práve prebiehajúce udalosti a zaujali k nim svoj postoj.

Názov svojho diela síce autor ohraničil treťou štvrtinou 19. storočia, avšak prvé dve kapitoly sú venované udalosťami a životom Slovákov pred spomínaným rokom 1850. Ide o akýsi úvod do problematiky, ktorý je však veľmi potrebným pre lepšiu orientáciu v hlavnom texte a oboznámenie sa s realiami vtedajšieho Uhorska. V prvej kapitole, nazvanej Budín, Pešť a Pešťbudín, Obraz dnešnej Budapešti v slovenskom vedomí v 19. storočí opisuje rozmach mesta od roku 1783, kedy nariadením cisára Jozefa II. došlo k presunutiu Miestodržiteľskej rady z Prešporka (dnešná Bratislava) do Budína, čím mesto získalo na mape Rakúska opäť svoj dôležitý politický význam. Celkovo je podkapitola rozdelená do šiestich podkapitol: 1. Rozmach mesta, 2. Slováci v Pešťbudíne, 3. Sociálna štruktúra Slovákov v Pešťbudíne, 4. Pešťbudín ako „kotol národov“, 5. Pešťbudín ako sídlo neresti a 6. Pešťbudín ako kultúrne centrum Slovákov. V priebehu 19. storočia zaznamenal Pešťbudín svoj veľký nárast obyvateľov, kedy za obdobie sto rokov (1810 – 1910) jeho počet narástol viac než desaťnásobne, z približne 60 000 až na takmer 900 000. Mesto sa tak postupne stalo hlavným kultúrnym, hospodárskym, vzdelanostným a politickým miestom Uhorska. Celkovo sa autor v kapitole venuje rozmachu mesta, teda jeho budovateľskej, staveľskej činnosti, rôznym oddychovým a spoločenským miestam akými boli okolitá príroda, reštaurácie, komókert – chmeľnica, kde často vystupovali vandrovní divadelníci či zimným radovánkam v podobe korčuľovania sa na rieke alebo vozenia po ľade. Následne nadväzuje už priamo na opis Slovákov v Pešťbudíne. Tí boli v polovici 19. storočia štvrtou najpočetnejšou skupinou obyvateľstva so svojimi 8 000 členmi. Najviac bolo paradoxne Nemcov, až 40 000 a následne Maďarov (30 000) a Židov (15 000). Ako však aj sám autor uvádza, údaje môžu byť sčasti skreslené, kedy si aj jednotliví slovenskí činitelia v meste poznačovali rôzne počty. Podľa Palárika sa napríklad v roku 1858 v meste zdržiavalo až 51 000 Slovákov. Medzi najzastúpenejšou zložkou Slovákov boli najmä nádenníci, tovariši, obchodní uční, služobníctvo, drevorubači a murári. Známe sú najmä príbehy o liptovských murároch, „ktorí postavili Budapešť.“ Išlo o sezónnych pracovníkov, ktorí na jar do mesta prichádzali a na jeseň sa zas so zárobkom vracali naspäť na Slovensko. V roku 1847 dokonca magistrát Pešti zostavil delegáciu k Miestodržiteľskej rade, ktorá mala zamedziť príchodu robotníkov z Horného Uhorska do mesta. To sa samozrejme stretlo s veľkou vlnou nevôle. V meste sa tak v priebehu 19. storočia utáborilo veľké množstvo národov Rakúskej, a neskôr Rakúsko-Uhorskej monarchie, čo sa nezaobišlo aj bez neskorších konfliktov.

Pešťbudín sa dokonca, aj keď sa nachádzal mimo územia súčasného Slovenska, stal popri Prešporku, Trnave, Liptovskému Sv. Mikulášu a Turčianskemu Sv. Martinu jedným z hlavných kultúrnych a národnostných centier Slovákov. Vďaka tomu najmä vďaka slovenskej inteligencii, ktorí sa v meste zgrupovala a veľkému počtu kníhtlačiarov. Postupne tak v meste začali vychádzať rôzne periodiká akými boli Katolícke noviny, Priateľ školy a literatúry, Pešťbudínske vedomosti, Slovenské noviny. Aj keď fungovanie mnohých z nich, či už z dôvodu nedostatočných kapacít, financií, problémami s tlačou, spormi medzi jednotlivými členmi či nepriateľstvom úradov nemalo častokrát dlhého fungovania, významným spôsobom podporili myšlienku národného uvedomenia sa Slovákov v danom čase, ako aj snahu bojovať o svoje lepšie postavenie v rámci monarchie.

Od druhej kapitoly pomenovanej Národný život Slovákov v Pešťbudíne v 1. polovici 19. storočia je štruktúra textu takmer identická. Autor rozoberá vždy na začiatku významné slovenské osobnosti pôsobiace v meste ako aj to, kde sa radi stretávali (rôzne hostince, súkromné obydlia). Náležitú pozornosť venuje najmä náboženskej situácii v Pešťbudíne. Podkapitola nazvaná Cirkevný život Slovákov s následnými podsekciami Založenie slovenského evanjelického zboru v Pešti a Postavenie katolíckych Slovákov, už ako ich samotný názov naznačuje, sa zaoberajú duchovným životom. Autor tu rozoberá boj slovenských evanjelikov za svoj vlastný kostol, vieru, farára a nástrahy, s ktorými museli bojovať. Napríklad v roku 1828 bolo predstaviteľmi maďarských reformistov usilujúcich o maďarizáciu Uhorska odsúhlasené, že Slováci budú mať len evanjelického kaplána a nie farára. Navyše sa po novom kňazom mohol stať len ten, kto bude vedieť maďarsky. Postupne v meste vznikla aj Slovenská evanjelická škola a Nedeľná škola, ktorým sú venované krátke pasáže v texte. Situácia katolíkov bola zložitejšia. Keďže cirkev bola unitárna, nevytvárali sa tu osobitné národnostné farnosti. Aj napriek tomu však mohli slovenskí katolíci, podobne ako aj katolíci iných nárečí, navštevovať kázne vo svojom vlastnom, materinskom jazyku. Treťou podkapitolou sa stala Organizovanie národného života Slovákov v Pešťbudíne, kde sa rozoberajú rozličné spoločenské podujatia, no ale aj akési prvotné kultúrne aktivity slovenskej inteligencie, ktoré sa odzrkadlili v snahe o založenie Katedry slovanskej reči na Pešťianskej univerzite, Slovenského čitateľského spolku, Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej či Slovanského kasína. Posledná podkapitola, Koniec 40. rokov je venovaná sporom Štúrovcov s podporovateľmi slovakizovanej češtiny.

Práve tretia, štvrtá a piata sú tými, ktoré aj korešpondujú s názvom publikácie. Tretia kapitola mapujúca činnosť Slovákov po neúspešnej revolúcii a následnom nástupe absolutizmu a centrálnemu riadeniu z Viedne (Slovenský život v Pešťbudíne v 50. rokoch), štvrtá od konca 50. rokov do Rakúsko-Maďarského vyrovnania (Obdobie po politickom uvoľnení (1859 – 1867)) a posledná piata situáciu až po rok 1875 (Národný život Slovákov v Pešťbudíne po vyrovnaní (1868 – 1875)). Jednotlivé kapitoly sa tak zameriavajú na náboženský, národný a kultúrny život vo vymedzených rokoch. Autor sleduje najmä úskalia, ktorými si museli Slováci prejsť, ako napríklad jazyková otázka, matičné aktivity, spor

Starej a Novej školy, ktorým je venovaná veľká časť štvrtej a piatej kapitoly či konečná postupujúca maďarizácia.

Bohatá zbierka poznámok pod čiarou, ktorých je 832 len dopĺňa úplnosť a precíznosť spísaného textu. Aj keď ide poväčšine o poznámky odkazujúce na použité zdroje, teda publikácie, periodiká a najmä listy, objavujú sa medzi nimi aj poznámky, ktoré detailne vysvetľujú daný problém. Čitateľ sa tak môže dozvedieť bližšie niečo o doposiaľ neznámych menách, ako napríklad Štefan Zbíňovský, aktivitách jednotlivých spolkov a ich organizačným štruktúram či vysvetľujúcim pojmom.

Štýl písania je priamočiary, no pritom kvalitný a odborný. Keďže text obsahuje aj spomínané citácie jednotlivých osobností a rôzne obrázky, je o to zaujímavejší. Čitateľ si vďaka nemu vie lepšie predstaviť a posúdiť situáciu, o ktorej sa práve dozvedel. Formálna a štylistická úprava je na vysokej úrovni, no ako to už pri dielach obdobného rozsahu býva, miestami sa môžu objaviť menšie chyby. Napríklad na strane 113. autor píše, že „Dominantné postavenie získavali aj s podporou viedenskej vlády tzv. Staroslováci, stúpenci tzv. staroslovenčiny, resp. slovakizovanej slovenčiny.“, pričom malo ísť pravdepodobne o slovakizovanú češtinu. To však nijakým spôsobom nedeľhonestuje celkový text, a každý čitateľ okamžite pochopí, čo tým autor myslel.

Dielo svojím rozsahom možno zaradiť medzi stredné, čomu zodpovedá aj bohatá bibliografia. Autor pritom nevyužil len už existujúce slovenské, respektíve české zdroje, no neváhal siahnuť aj po cudzojazyčnej, maďarskej literatúre. Prácu rovnako vyzdvihuje aj použitie archívnych prameňov zo slovenských a českých fondov. Rovnako poteší aj prehľadné usporiadanie použitých zdrojov (archívne pramene, encyklopedická literatúra, monografie, zborníky, periodiká, almanachy a korešpondencia), ale aj zoznam obrazovej prílohy s uvedenými zdrojmi, preklad slovensko-maďarských názvov ulíc a menný register.

Lukáš Trnkóci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

HRABOVEC, Emília (ed.). Jozef Tiso – kňaz a prezident. Bratislava: Post Scriptum, 2017, 216 s. ISBN 978-80-895-6775-1.

Osoba prvého slovenského prezidenta Jozefa Tisa dodnes rozdeľuje nielen slovenskú spoločnosť, ale aj historickú obec. Kníh venovaných jeho osobe bolo za posledných desať rokov publikovaných niekoľko. Z ich množstva vyberiem pár. V roku 2007 vyšla kniha s názvom Jozef Tiso – prejavy a články (1938 – 1944) od autorov Kataríny Hradskej a Miroslava Fabriciusa. O sedem rokov nato vyšla kniha aj Milanovi S. Ďuricovi s názvom Jozef Tiso (Životopisný profil, 1887 – 1947). Z diel, ktoré sú skôr beletristickejšie, no podložené aj archívnym výskumom, by som spomenula knihu Silvestra Lavríka – Nedeľné šachy s Tisom, ktorá bola nominovaná aj na cenu Anasoft litera v roku 2017. Najnovšou publikáciou, pre zmenu z pera zahraničného autora, je kniha od Jamesa M. Warda s názvom Jozef Tiso (kňaz, politik a kolaborant). No azda verejne najväčšmi uznávaným je dielo

nestora dejín slovenského štátu Ivana Kamenca – Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947).

K takýmto publikáciám môžeme zaradiť aj zborník, ktorý vzišiel z vedeckého seminára konajúceho sa v Nitre 25. apríla 2017. Zostaviť zborník sa podujala prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, PhD. Publikácia je prehľadne rozdelená na sedem samostatných štúdií. Odborným textom predchádza Niekoľko slov na úvod v podobe troch strán od zostavovateľky profesorky Emílie Hrabovec.

Historička svoj text začína zmienkou o pápežovi Levovi XIII., ktorý v roku 1880 otvoril vatikánske archívy pre historický výskum. Pápež vyhlásil, že „Svätá stolica sa nebojí pravdy o svojich dejinách (...), ale naopak, je presvedčená, že pozitívny výskum historických prameňov zadosťučiní spravodlivosti a vyvráti falošné obvinenia“. Hneď na úvod to predstavuje veľmi sľubné predsavzatie. Hrabovec ďalej uvádza, že Lev XIII. sa mal obávať len toho či sa historické pramene nestanú „služkou politickej moci a nástrojom ideologicky motivovaných machinácií“. Keď sa však čitateľ po prečítaní tohto zborníka spätne vráti k týmto slovám, zapochybuje o nich. Autori vo väčšine prípadov opomínajú negatívne stránky Tisovho života, a to aj v tom prípade, kedy píšú o období vojnového slovenského štátu 1939 – 1945. O období, kedy bol Tiso hlavným protagonistom politiky satelitného štátu nacistického Nemecka. Preto počiatočné uvádzanie slov pápeža Leva XIII. vnímam ako bezpredmetné.

V úvodných slovách sa nachádza zarážajúce konštatovanie. Historička píše, že kniha sa sústreďuje predovšetkým na Tisovo kňazstvo, nakoľko: „kňazstvo bolo nosným pilierom Tisovej identity (...) bez ktorého Tisovo konanie ťažko pochopiť. Z kňazstva čerpal Tiso aj orientačné zásady pre mravné konanie vo všetkých okolnostiach historického ľudského časopriestoru, a teda aj na riešenie sociálnych a politických otázok.“ Vzhľadom na stav historického výskumu a množstvo publikácií, ktoré dokazujú Tisovu zodpovednosť za neľudské „riešenie“ židovskej otázky, ako aj falošnú interpretáciu kresťanského učenia, nemôžem súhlasiť s vyššie uvedeným citátom. Tisove antisemitské vyjadrenia boli často na hrane ľudskosti a zrejme aj teologického učenia. Ak niekto čerpal z kňazstva, tak by som skôr spomenula osobu gréckokatolíckeho biskupa Pavla Petra Gojdiča alebo evanjelického kňaza Vladimíra Kunu.

V poradí prvým je príspevok prof. Dr. Milana S. Ďuricu, emeritného profesora Padovskej univerzity, s názvom Tisova náuka o slovenskom národe a štáte. Autor svoj text veľmi bohato doplnil o citované výňatky Tisových vyjadrení o národe a štáte. Cituje napríklad jeho Ideológiu Slovenskej ľudovej strany, holdujúcu reč v Slovákov, vyjadrenia z Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia Československej republiky alebo Tisovu reč pri príležitosti stretnutia katolíckych a evanjelických Slovákov vo Zvolene v roku 1932. Prostredníctvom citovaných vyjadrení sa autor snaží poukázať jednak na Tisovu angažovanosť v boji za lepšie postavenie Slovákov v rámci ČSR, neskôr za autonómiu, ale predovšetkým predostiera Tisov pohľad na národ a štát ako taký. Štúdia obsiahla obdobie zhruba od polovice dvadsiatych rokov 20. storočia až do Mníchovskej dohody 29.-30. septembra 1938. Avšak, príspevok príliš neodráža to, čo si autori stanovili v úvode, a teda Tisovo kňazstvo.

Ďalšou štúdiou prispel mons. ThDr. Pavol Zahatlan, PhD. z Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Autor si vybral veľmi podobnú problematiku ako jeho predchodca, Ďurica. Názov textu je Tisova náuka o národe a štáte. Príspevok sa začína Tisovým krátkym životopisom. Následne Zahatlan opisuje dôvod, prečo kňazi vstupovali do politickej sféry. Píše o sociálnom učení katolíckej cirkvi, ktoré sa sformovalo na začiatku 20. storočia. Podobne ako Emília Hrabovec, spomína pápeža Leva XIII. Tento raz však v spojitosti s encyklikou *Rerum novarum* z roku 1891, ktorou pápež analyzoval situáciu v spoločnosti a vyznal svojich veriacich, aby sa angažovali pri odstraňovaní spoločenských neduhov. Autor zastáva názor, že v tomto období nebol rozpor medzi duchovným a politickým poslaním kňazov. Angažovanosť kňazov obhajuje nasledovne: „Kňazi tých čias chápali politiku ako službu národu“. V texte je uvedených niekoľko príkladov, kedy kňazi zastávali politické funkcie v rôznych krajinách Európy. Na tomto mieste by som však uvítala zdôraznenie, že ani jeden z týchto cirkevných predstaviteľov nestál na čele satelitného štátu nacistického Nemecka, a to dokonca v období 2. svetovej vojny, čím je Tisova osoba negatívnym spôsobom výnimočná.

Dve strany Zahatlan venoval textu, ktorý prakticky celý vychádza z Tisovej náuky od ideológa strany Štefana Polakoviča. Nevidím problém v analyzovaní Polakovičovho textu, no nakoľko je to ideologické dielo, pýta si vysvetlenie a ďalší komentár. V inom prípade získava až nebezpečnú konotáciu. Totiž, pokiaľ sa tento text dostane do rúk človeku, ktorý ho nevie správne vyhodnotiť, môže získať mylnú predstavu o slovenskom štáte. Príspevok tiež obsahuje vyjadrenie: „Národ je podľa Dr. Tisu duchovným spoločenstvom, ktoré sa dá udržať len vnútornou duchovnou silou. Namiesto triedneho boja treba pestovať kresťanskú, vzájomnú lásku k blížnemu“. Autor však ďalej nevysvetľuje, že to tak v skutočnosti v slovenskom štáte nebolo, a že všetko, čo nebolo slovenské, bolo zlé. Základným problémom tejto časti textu je, že čitateľ častokrát nevie, čo je názor resp. vyjadrenie autora, a čo je citovanie Tisovej náuky. Na konci príspevku sa ešte nachádza Exkurz: Max Weber a vlastnosti vodcu i dosahovanie cieľov v politike – o nemeckom sociológovi, ekonómovi a politikovi, ktorý je známy svojou knihou *Politika ako povolanie*. O túto časť bol príspevok doplnený zrejme pre porovnanie chápania politiky Tisa a Webera.

V poradí tretím je príspevok mons. prof. ThDr. Viliama Judáka, PhD., ktorý je v súčasnosti biskupom Nitrianskej diecézy, no zároveň predstaviteľom Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Jeho príspevok má názov Jozef Tiso, spolupracovník biskupa Karola Kmeťka. Judákov text je skutočne obsiahly – 44 strán.

Na úvod autor píše o rozličných pohľadoch na osobu Jozefa Tisa. Túto skutočnosť dopĺňa o citované vyjadrenia slovenských historikov – Antona Hrnka či Dušana Kováča. Autor svoju pozornosť sústredil aj na Tisov životopis, prirodzene, neopomenul ani jeho štúdiá a pôsobenie v Nitre. S Nitrou je vlastne Tiso spätý dodnes. V roku 2008 boli jeho ostatky prenesené do krypty na Nitriansky hrad. Sleduje jeho povolanie kňaza, čo zodpovedá predsavzatíu stanovenému v úvode zborníka. Ťažko v Tisovom živote opomenúť jeho politickú angažovanosť,

o nej napokon píše aj Judák. Prepracoval sa k autonómii Slovenska i k vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Za akých okolností došlo k jeho vzniku nespomína. Pri sledovaní Tisovho života a štátu, na čele ktorého stál, sa to priam pýta. Na strane 64 sa nachádza jedno nešťastné konštatovanie – „Slovensko a Slováci v tom čase na 90 % s tým súhlasili, keď sa oznámilo, že máme samostatný štát.“ Autorom týchto slov mal byť Karol Kmeťko. Nejaký prameň potvrdzujúci túto Kmeťkovu domnienku však Judák neuvádza. Bolo na mieste uviesť, že Kmeťkovo vyjadrenie nemusí byť správne a odrážajúce skutočnosť. Judák neopomína ani židovskú otázku. Píše: „Do roku 1940 Tiso podporoval zákonné normy obmedzujúce postavenie Židov.“ Vzápätí však na ďalšej strane píše, že Tiso: „Deportáciu Židov považoval za akciu radikálov a v tejto veci zachoval istý pasívny postoj.“ Pasívny postoj však nemôže Tisovi slúžiť ku cti. Tiso mal podľa Judáka oponovať maximalistickým požiadavkám Nemecka. Taktiež uvádza, že do roku 1944 sa na Slovensku z politických príčin nevykonala žiadna smrť. Koľko vyvezených slovenských občanov našlo smrť za jeho hranicami už nepíše. Autorovi by som vytkla, že bez ďalšieho vysvetlenia uviedol vyjadrenie Karola Kmeťka pred Národným súdom o tom, že Tiso nepodpisal Židovský kódex. Tisov podpis, ako podpis prezidenta, tam nemal čo robiť. Práve takéto tvrdenia sú potom vodou na mlyn pre ľudí obhajujúcich Tisa. Autor neskôr uvádza rôzne príklady vyjadrení a skutkov či už na zastavenie deportácií alebo na zmierenie radikálneho „riešenia“ židovskej otázky. Uvádzané záchranné akcie sa týkali predovšetkým nitrianskej diecézy a jej biskupa Kmeťka. Pozitívne možno zhodnotiť záver príspevku, kde chcel autor vyjadriť ospravedlnenie za kňaza Tisa – „aj keď nemôžem určiť veľkosť jeho viny lebo nevinu, keď sa jeho konaním stala nespravodlivosť komukoľvek a v akejkolvek forme“.

Zborník o svoj príspevok obohatila aj prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, PhD., ktorá tiež zastupovala Rímskokatolícku cyrilometodskú bohosloveckú fakultu v Bratislave. Názov jej príspevku znie Jozef Tiso a Svätá stolica. Na príspevku treba oceniť, že vychádza z pestrej pramennej bázy, a to nielen slovenskej proveniencie. V úvode textu autorka opäť pripomína kňazstvo, ktoré malo byť nosným pilierom Tisovej identity. Svoje kňazské pôsobenie mal podľa historičky Tiso vnímať ako praktické uplatňovanie katolíckeho svetonázoru a uskutočňovanie prirodzeného práva a spravodlivosti. Autorka pomerne (vzhľadom na rozsah) podrobne opisuje vzťah Vatikánu k politickej sfére Tisovho života. Hrabovec píše o pozitívnom vnímaní autonómie Slovenska zo strany Vatikánu. Postupne sa autorka dostáva k vzniku samostatného slovenského štátu, pričom rozpad Č-SR Vatikán podľa Hrabovec nevnímal negatívne, nakoľko to bol štát, „ktorý jeho tvorcovia a nositelia chápali aj ako dovŕšenie historického emancipačného zápasu českého národa proti Katolíckej cirkvi...“ V texte sa tiež dočítame o diplomatickej ceste pápežského diplomata Raffaela Forniho, o dosadení chargé d'affaires Giuseppeho Burziu a odvolaní pápežského nuncia Xavéra Rittera. Hrabovec vo svojom príspevku približuje aj postoje katolíckych biskupov po menovaní Tisa za prezidenta Slovenskej republiky. Autorka časť svojho príspevku venovala aj otázke vzťahov medzi Svätou stolicou, Tisom a Židmi. K židovskej otázke na Slovensku Hrabovec píše, že protižidovské nálady sa v zime 1938-39 šírili

„pod dojmom napätej politickej situácie (...) myšlienkových vplyvov a politických tlakov prichádzajúcich z Nemecka“. A že „ani vtedy, ani neskôr v Tisovom myslení nemala miesto rasovo či ideologicky motivovaná nevraživosť alebo nábožensky motivovaný antijudaizmus“. Napätie vo vzťahu medzi Slovákmi a Židmi mal Tiso podľa Hrabovec vnímať skôr v národnom a sociálnom rozmere. Avšak písať o tom, že v Tisovom živote nemala rasová, ideologická či náboženská nevraživosť voči Židom miesto, môže navádzať na myšlienku, že z Tisovej strany vlastne žiadna nevraživosť nebola. Opomíňať Tisove antisemitské vyjadrenia a postoje, pričom je jedno či sú motivované sociálnym, národným, ideologickým alebo náboženským rozmerom, je z môjho pohľadu marginalizovanie tejto temnej stránky Tisovho života. Hrabovec postupne prechádza celým obdobím slovenského štátu, píše o Tisovom exile a väzení, pričom príspevok zakončuje rokom 1947, teda rokom Tisovej popravy.

V poradí piatym je príspevok ThDr. Gabriela Brendzu, PhD. z Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Podobne ako Judák, Brendza tiež vyjadruje vzťah medzi Tisom a biskupom – v tomto prípade Andrejom Škrábikom. Od tohto úmyslu je odvodený aj názov štúdie Jozef Tiso a Andrej Škrábik. Svoj príspevok autor začína krátkym životopisom banskobystrického biskupa. Autor sa opiera, ako sám píše, o doteraz nepublikované historické pramene pochádzajúce z Banskobystrickej diecézy a o spomienky Škrábikovho blízkeho spolupracovníka a ceremoniára Jozefa Murára. Brendza na začiatok uvádza aj Murárov životopis. Autor sa v príspevku sústreďuje na obdobie Slovenského národného povstania, ktoré opisuje rozsiahlymi citáciami. V ďalšej časti opisuje miesto biskupa Škrábika v procese s Tisom. Svoj príspevok autor končí Tisovou popravou, ktorá sa Škrábika „veľmi dotkla“ a bol presvedčený o jej nespravodlivosti.

Právny pohľad na Tisa mal priniesť príspevok JUDr. Michala Malatinského, PhD., ktorý bol zameraný na Proces s Jozefom Tisom v kontexte retribúcie na Slovensku. V úvode autor vysvetľuje význam samotného slova retribúcia, aby neskôr mohol plynule prejsť na retribúciu v rámci územia Slovenska. Ďalšiu časť príspevku už tvorí samotný proces s Tisom. Autor čerpá jednak z prameňov Slovenského národného archívu, z archívu Kancelárie prezidenta republiky, pričom sa často obracia na dielo Ernesta Žabkaya a Antona Rašlu – Proces s Dr. J. Tisom. Právny historik ponúka pomerne podrobne priebeh procesu s Jozefom Tisom, no ako sám pripúšťa v úvode, jeho práca neobsahuje komplexné spracovanie procesu, skôr sa sústreďuje na vybrané črty a súvislosti. V texte píše o personálnom zložení Národného súdu a o zmenách, ktoré v ňom prebiehali. Autor neopomína ani skutočnosť, že spoločne s Jozefom Tisom boli súdení Ferdinand Ďurčanský a Alexander Mach. Malatinský sa nevyhol ani citlivej téme Tisovho priznania. Tiso totiž v procese nepriznal vinu – autor si to vysvetľuje nasledovne: „Je možné, že Tiso chcel v procese predniesť obhajobu svojho konania (...), avšak akékoľvek verejné prejavenie viny či ľútosti chápal ako akt uznania porážky myšlienky slovenskej štátnosti.“ Po vynesení rozsudku smrti ešte Žabkay predložil žiadosť o milosť, ktorej nebolo vyhovené, a tak došlo k naplneniu rozsudku. Autor na záver hodnotí proces ako udalosti, ktoré prebiehali

v neštandardnom období, čo malo ovplyvniť jeho priebeh a výsledok. Súd vníma ako politicky instrumentalizovaný a s formálnymi nedostatkami.

Posledným príspevkom v zborníku bol ten od slovenského historika PhDr. Martina Lacka, PhD. V porovnaní s ostatnými príspevkami je trochu odlišný. Nazýva sa Dr. Jozef Tiso v pamäti národa (Náčrt problematiky). Autor píše o Tisovom dvojakom živote – o jeho vlastnom živote a o tom, ktorý vznikol po jeho smrti. Spomínaná je aj „jeho potupná poprava, ktorou sa Slovensko neslávne zapísalo do dejín“ – teda aspoň podľa Lacka. Svoj príspevok historik rozdelil na niekoľko častí. V prvej – V znamení politickej pomsty – upozorňuje na okolnosti popravy slovenského prezidenta. Píše o československom štáte, ktorý bol dostatočne silný na pomstu. Tisovu popravu opisuje ako pohrozenie Slovákom, aby už nepomysleli na samostatnosť. Svoju interpretáciu dejín dopĺňa o vyjadrenie exilového „protibenešovského“ politika Simona Ghelfanda. V závere tejto časti Lacko píše, že všetkým je známe, že medzi Slovákmi nebol jediný vojnový zločinec, čiže ním nemohol byť ani Tiso. Druhá časť je venovaná Tisovej pamäti v Československu. Lacko píše, že Tisov druhý život začal dňom jeho popravy, teda 18. aprílom 1947. Teóriu ďalej rozvádza: „Od tohto momentu sa v očiach väčšiny národa stal mučeníkom národnoštátnej myšlienky a protikomunistického stanoviska“. Toto tvrdenie „väčšiny“ autor nijak nepodkladá. Ďalej Lacko poukazuje na Tisov „kult“, ktorý sa mal podľa neho rozvíjať od spomínaného roku 1947. Kult je podľa Lacka dôležitý pri predpoklade blahorečenia konkrétnej osobnosti. Treťou časťou je Tisova pamäť v exile. Autor píše, že na západe sa vytvorila „obrovská pamäťová stopa vyjadrená viacerými formami“. Spomína zbierku básní, ktorá vyšla o Tisovi, ďakovnú tabuľu vo Washingtonskej katedrále, ale aj pamätnú tabuľu v Izraeli, ktorej existenciu, ako sám autor priznal, nič nepotvrdzuje. Ďalšiu časť tvorí text s názvom Po páde československej totality, v ktorej spomína aj portréty „spontánne“ objavujúce sa na námestiach či pamätné tabule v Ošadnici a Rajci. Pomerne zvláštne znie názov poslednej časti – Na prahu nového prenasledovania Slovákov, kde autor konštatuje, že Tiso dosiahol v národe obrovskú popularitu. Takéto vyjadrenie pokladám za veľmi silné, pričom ho autor opäť nijak nepodkladá. Celý príspevok historika Lacka vyznieva značne jednostranne.

V konečnom dôsledku môžeme publikáciu hodnotiť ako obsahovo hutné dielo s úmyslom „priniesť viac svetla“ do niektorých problematických oblastí Tisovho života. Za negatívum ale pokladám, že autori sa nie vždy riadili na začiatku stanovvej tézy o pridržaní sa, podľa mňa, akéhosi pokriveného pohľadu na Tisovo kňazstvo. Navyše, v celej publikácii absentuje pohľad „druhej strany“, pričom niektoré tvrdenia môžu znieť miestami tendenčne, čomu neprospieva ani skutočnosť, že autori vo väčšine prípadov opomínajú negatívne stránky Tisovho života. Kniha nepriamo potvrdila rozdelenie historickej obce na dva nezmieriiteľné tábory. Seminár, ktorý mohol byť pomyselným katalyzátorom zmierenia oboch táborov, túto možnosť na vyriešenie polarizujúcich sa názorov nevyužil.

Viktória Rigová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dejiny hrou Popularizačné podujatie pre najmenších – „V historikovej dielni“

V sobotu, 17. 6. 2017, sa členovia Konštantínovho historického spolku, pôsobiaceho pri Katedre histórie FF UKF v Nitre, zúčastnili na popularizačnej akcii určenej pre širokú verejnosť, ktorá sa konala v nitrianskom Hideparku. Podujatie nadväzovalo na ďalšiu z celého radu aktivít, na ktorých sa už pravidelne podieľa katedra histórie, Nitriansky spolok historikov, Slovenská historická spoločnosť pri Historickom ústave SAV, študenti histórie zoskupení v Konštantínovom historickom spolku a zástupcovia z občianskeho združenia Herodotos. Účelom podujatí je predstaviť najnovšie vedecké poznatky a priblížiť prácu historikov v celej jej rozmanitosti, a to nielen širokej odbornej, ale predovšetkým laickej verejnosti rôznych vekových kategórií – tých najmenších nevynímajúc. Z tohto dôvodu sa organizátori (Bc. Mária Molnárová, Mgr. Martina Škutová, Mgr. Vladimír Koppan, Natália Hrkotáčová, Kristína Koppanová, Mgr. Miroslav Palárik, PhD. a Mgr. Zuzana Hasarová, PhD.) rozhodli pripraviť kreatívne podujatie pre deti a mládež s názvom „V historikovej dielni“.

Obrázok č. 1: Účastníci dielne pri kreatívnych aktivitách (Foto: autori)

S impulzom vytvoriť priestor na prezentáciu aktivít združení, ktoré sa zapojili do grantového programu Mladí nitrianski filantropi, prišla Nitrianska komunitná nadácia. Medzi úspešnými žiadateľmi o finančnú podporu sa objavili aj študenti Katedry histórie FF UKF v Nitre – Bc. Viktória Rigová, Bc. Mária Molnárová a doktorand Mgr. Vladimír Koppán. Tí v apríli 2017 usporiadali interaktívnu prednášku, mapujúcu situáciu v stredoeurópskom priestore po zániku Veľkej Moravy. Diskusný večer v Stredovekej taverne, ktorého fórum bolo otvorené aj pre širšiu verejnosť, a ktorý prebiehal v dobových kostýmoch a s replikami zbraní, sa zamerail aj na prezentovanie aktuálnych problémov výskumu veľkomoravského obdobia, s úsilím o vyvrátenie tradičných mýtov, ktoré sa s ním spájajú.

Obrázok č. 2: Aktéri podujatia: Historikova dielňa (Foto: autori)

Snaha priblížiť prácu vedca spolu so schopnosťou zaujať i tie najnižšie vekové kategórie návštevníkov podujatia sa pri prípravách naň stali pre organizátorov nemalou výzvou. Hoci popularizácia odborných výstupov a prezentovanie vlastnej činnosti majú už tradičné miesto v každoročnom kalendári akcií pracoviska i uvedených spolkov, väčšina z nich sa doteraz primárne zameriavala na študentov stredných alebo vysokých škôl, či na ďalších záujemcov o históriu z radov širokej, no zväčša už „dospelej“ verejnosti. Práca s detským návštevníkom však bola vo viacerých ohľadoch novinkou. Úsilie navrhnuť taký koncept podujatia, ktoré by nebolo len zábavným, ale aj poučným, a ktoré by priblížilo zložité procesy pátrania po historických faktoch hrou, interaktívnou formou, nakoniec našlo výraz vo vytvorení celej siete zaujímavých aktivít. Lúštenie slov ukrytých v starých latinských listinách, zostavenie si vlastného rodokmeňa, vyfarbovanie erbov podľa heraldických zásad, možnosť vyskúšať si proces pečatenia či zostavovanie časovej osy dejinných udalostí za pomoci pestrofarebných obrázkov – to je len malá časť z bohatého repertoáru pripravených činností, do ktorých sa detský návštevník mohol zapojiť. Skladba jednotlivých úloh bola navrhnutá tak, aby náležitou formou previedla deti svetom historického bádania a ukázala im,

čo všetko sa skrýva za pojmom „dejiny“. Finálna podoba však neprilákala len najmenších – do aktivít sa neraz zapájali i členovia z iných spolkov a združení, ale tiež rodičia detí či ďalší náhodní návštevníci. Príležitosť spoznať osobnú históriu, zoznámiť sa s dejinami vynálezov či nazrieť pod rúško vybraných disciplín z pomocných vied historických si rýchlo získali svojich fanúšikov. Motiváciou pre splnenie alternatívnych úloh boli udeľované pečiatky, ktorých určitý počet posunul mladých výskumníkov až tesne pred veľké finále – odhalenie pripravenej šifry.

Obrázok č. 3: Zúčastnenci dostali možnosť vytvoriť si vlastný rodostrom (Foto: autori)

V historikovej dielni bolo živo, zábavne i poučne. Vošli do nej malé, zvedavé deti, dospievajúci i dospelí, a po zdolaní vybraných aktivít z nej vyšli diplomom odmenení amatérski historici. Spokojnosť však zavládla na oboch stranách. Kým tí najmenší odchádzali obohatení o nové zážitky, zručnosti a vedomosti, organizátori si úspešne otestovali nový model popularizačných aktivít, ktorý plánujú rozvíjať i v budúcnosti, a prilákať tak i ďalších nadšencov prahnúcich po nových informáciách z historikovej dielni. Ktovie, možno sa raz práve oni, v snahe stať sa budúcimi učiteľmi dejepisu či historikmi, stanú študentmi na Katedre histórie FF UKF v Nitre.

Miroslav Palárik – Zuzana Hasarová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Medzinárodná vedecká konferencia o rómskom holokauste s letnou školou pre PhD. študentov

V dňoch 20. a 21. septembra 2017 sa v reprezentačných priestoroch AV ČR v Prahe konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom „*Tracing the Legacies of the Roma Genocide. Families as Transmitters of Experience and Memory*“. Konferencia bola spoločnou udalosťou dvoch akademických iniciatív zameraných na výskum histórie Rómov: Pražského fóra pre rómske dejiny pri Ústave pre súdobé dejiny AV ČR a Výskumnej sieti „*Legacies of the Roma Genocide in Europe since 1945*“, ktorú založila Výskumná rada pre filozofické a humanitné vedy (AHRC, Spojené kráľovstvo). Účelom tejto bohatej konferencie bolo zmapovať súčasný výskum a usmerniť tie rozvíjajúce sa, skúmať, ako perzekúcie a násilie v minulosti vplývalo na rodinnú históriu a politickú a spoločenskú identitu Rómov v rozdielnych častiach Európy. Konferenciu otvorili historičky z Univerzity v Liverpoole Celia Donert, ktorej onedlho vyjde v nakladateľstve Cambridge university press kniha s názvom „*The Rights of the Roma*“ s podtitulom „*The struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*“ a Eve Rosenhaft, ktorá sa už dvadsať rokov venuje výskumu nemeckých Sintov a Rómov a vzbudila záujem objavom vzácných fotografií v Univerzitnej knižnici v Liverpoole, ktorých autorom bol novinár a fotograf Hanns Weltzel.

Prvému panelu konferencie s názvom „*Families as Transmitters of Experience and Memory*“ predsedala Kateřina Čapková (AV ČR). Prvý príspevok predniesol Volha Bartash (Univerzita v Uppsale) na tému „*The Holocaust in Three Generations? Transmitting Memories and Communicating Trauma in Romani Families in Belarus and Lithuania*“. V nasledujúcom príspevku Hanna Abakunova (Univerzita v Sheffilde) vystúpila s podnetným príspevkom „*Memories of Persecution of Roma in Ukraine during the Second World War: Roma vs. Non-Roma Perspectives*“, v ktorom okrem iného upozornila na špecifikum rómskych spomienok. Rómovia majú rozdielne skúsenosti so záchranou ako Židia alebo Ukrajinci, absentujú u nich písané pramene a spomienkové udalosti na holokaust, o perzekúcii majú iba fragmentované spomienky. Tretí príspevok predniesla Lada Viková (Univerzita Pardubice) na tému „*‘Not being others’ and ‘Forgetting the Auschwitz Trauma’ as two chosen strategies in the postwar history of a Czech-Moravian Roma family*“. Prvý panel prednášok uzavrel Slawomir Kapralski (Pedagogická univerzita v Krakove) s príspevkom „*Roma Family as an Ambiguous Frame of Memory*“.

Podvečer sa účastníci konferencie presunuli do Knižnice Václava Havla, kde Eve Rosenhaft a Jana Müller (Alternatives Jugendzentrum v Dessau) otvorili výstavu s názvom „... don't forget the photos, it's very important...“ *The National Socialist Persecution of Central German Sinti and Roma*. Táto panelová výstava bola inštalovaná v priestoroch Karlovej univerzity od 23. septembra do 3. novembra 2017. Nasledovala hodinová diskusia so vzácnymi hosťami, preživšími holokaust z Nemecka a Česka, ktorú moderovala riaditeľka Múzea rómskej kultúry v Brne Jana Horváthová.

Na druhý deň predsedal druhému panelu konferencie Yasar Abu Ghosh (Karlova univerzita). S prvým príspevkom vystúpil Ari Joskowicz (Vanderbilt univerzita) na tému „*Judicial Testimony and Communal Memory: Pretrial Interviews*“.

with Romani Survivors in the Frankfurt Auschwitz Trials“. Ďalšími prednášajúcimi v rámci tohto panelu bol Petre Matei (Elie Wiesel národný inštitút pre štúdium holokaustu v Rumunsku) s témou „*Roma in Romania and their Memories of the Holocaust – a Complicated Interplay between Survivors, Families, Activists and State*“, ktorého príspevok bol postavený na rozsiahlom výskume založenom na oral history. Druhý panel konferencie uzatvorila Eszter Varsa (Univerzita v Regensburgu) s príspevkom „*Child protection authorities' perception of Romani and non-Romani families in early state socialist Hungary*“.

Tretiemu panelu konferencie predsedal Ilse About (EHESS v Paríži). Ako prvý vystúpil Viorel Achim (Rumunská akadémia vied) s príspevkom „*Roma deported to Transnistria speaking about their suffering in several petitions from 1943-44*“, ktorý v rámci svojej prednášky analyzoval niekoľko žiadostí smerovaných na rumunské úrady v období druhej svetovej vojny. Pripomenul, že takýchto žiadostí, ktoré v tomto období napísali Rómovia, sú stovky. Nasledoval príspevok Grégoire Cousina (MigRom projekt) s názvom „*Creating a community, sharing a history: Family narratives of Bessarabian Roma in France and Romania*“, ktorý počas svojho doktorandského štúdia skúmal právne postavenie migrujúcich rumunských Rómov. Tretí panel uzatvorili svojimi príspevkami historičky Helena Sadílková (Karlova univerzita) a Milada Závodská (Múzeum rómskej kultúry v Brne) s prezentáciou na tému „*After the liberation from the camp I returned to my country (Leon Růžička). Two written testimonies (1958, 1980) by Romani Holocaust Survivors in Communist Czechoslovakia: Asserting a presence outside the private sphere*“. Je dôležité hľadať a pracovať s písanými prameňmi, ktorých autormi sú samotní Rómovia, pretože k rómskej histórii máme predovšetkým písané pramene od Nerómov a nepísané (oral) pramene od Rómov.

Štvrtému, poslednému, panelu konferencie predsedala Krista Hegburg (USHMM vo Washingtone). Prvý príspevok predniesol Dušan Slačka (Múzeum rómskej kultúry v Brne) s témou „*Circumstances of Creation of Miroslav Bárta's Short Documentary Motion Picture Nezapomeňte na tohle děvčátko*“. V rámci svojej prezentácie premietol 5 minútový film, ktorý zobrazuje rómske deti v koncentračnom tábore Lety u Písku. Zaujímavosťou je, že vo filme je ako dozorca predstavený Nemec, pretože v dobe vzniku filmu v roku 1960 bolo neprípustné, aby ním bol český četník, z radov ktorých bola väčšina dozorcov. Tento unikátny krátky film, ktorý bol dlhý čas zabudnutý v archíve, je v súčasnosti prístupný na web stránke romea.cz. S druhým príspevkom vystúpila Jana Horváthová na tému „*Genesis of Research, Documentation and Commemoration of the Roma Holocaust before and after the Establishment of the Museum of Romani Culture*“, ktorá okrem iného priblížila okolnosti prvej spomienky na obete holokaustu Rómov v Hodoníne u Kunštátu v roku 1973. Štvrtý panel uzatvorili svojou prednáškou Anne Klein (Univerzita v Cologne) a Thorsten Fehlberg (nevládna Federálna asociácia pre informovanie a poradenstvo pre preživších nacistických perzekúcií) s témou „*Who speaks? Tracing the transmittance of the Roma Genocide in private memory and commemorative culture*“.

Konferenciu ukončila diskusia, ktorej predsedala Celia Donert. Hlavnými diskutujúcimi boli Tara Zahra (Univerzita v Chicagu), Iulius Rostas (CEU v Budapešti),

Ari Joskowicz, Jan Grill (Univerzita v Manchesteri) a Čeněk Růžička (Komisia pre reparácie rómskych obetí holokaustu), ktorý prítomných oboznámil s tragickým príbehom vlastnej rodiny, ktorá takmer celá zahynula v koncentračných táboroch. Podľa jeho názoru Rómovia v období druhej svetovej vojny pocítili, čoho je človek schopný. V správaní majority sa ukázali jej negatíva i pozitíva. Podľa jeho slov však prevažovali negatíva. Rómovia to vedeli, a preto po druhej svetovej vojne hovorili iba to, čo vedeli, že chce majorita počuť. Upozornil na problémy s odškodňovaním rómskych obetí holokaustu, ako aj na pretrvávajúcu diskrimináciu Rómov. Zaznela aj poznámka o dôležitosti prenosu vedeckých poznatkov o rómskej histórii z východnej do západnej Európy, ktoré počas rozdelenia kontinentu železnou oponou absentovalo.

Na konferenciu nepriamo nadviazala druhá letná škola pre PhD študentov, ktorú organizovala Sieť akademických inštitúcií pre rómske štúdiá (NAIRS). Jednou zo zakladajúcich inštitúcií tejto siete je aj Ústav etnológie SAV v Bratislave. Letná škola sa odohrala od 23. do 26. septembra 2017 v rovnakých priestoroch ako predchádzajúca medzinárodná vedecká konferencia.

Počas NAIRS letnej školy vystúpili so svojimi PhD projektami študenti, ktorých dizertačné práce súvisia s rómskymi štúdiami. Okrem antropologických, sociologických a kulturologických prác boli predstavené aj práce mladých historikov, najmä z Rumunska a Ukrajiny. Predniesli príspevky na témy, ktoré boli založené predovšetkým na oral history výskumoch. Týkali sa tém, akou je pohľad rómskych žien na pronatálnu politiku rumunského komunistického režimu, alebo výskum pohľadu Rómov žijúcich na predmiestiach miest na obdobie socializmu. Boli predstavené málo známe deportácie, ktoré sa odohrali počas druhej svetovej vojny, do rumunskom okupovaného Podnesterska, ktoré sa týkali približne 25,000 rumunských Rómov. Deportácie sa konali pod zámienkou asociálnosti, tj. nomádskeho spôsobu života, v prípade usadlých Rómov to bola kriminalita a chudoba. V rokoch deportácií zahynulo približne 11,000 Rómov. Práce z Ukrajiny sa zaoberali projektom Shoah foundation, vďaka ktorému boli v rokoch 1996-1999 zaznamenávané aj svedectvá Rómov, alebo možnosťou zaradenia problematiky rómskeho holokaustu do vyučovacieho procesu, ktorá absentuje nielen na Ukrajine.

Akademické lekcie pre študentov tretieho stupňa štúdií sa týkali najmä oblasti migrácie Rómov z východnej do západnej Európy a lingvistických otázok. Historickú obec svojimi lekciami zastúpila Helena Sadílková a Elena Marushiakova (Univerzita St. Andrews), ktorá v súčasnosti pracuje v projekte RomaInterbellum (ERC Advanced Grant). V závere predposledného dňa letnej školy sa konala diskusia za okrúhlym stolom, pri ktorom každý účastník letnej školy predostrel tému, ktorá ho najviac zaujala a je podľa jeho názoru aktuálna. Bol predstretý široký okruh tém, od histórie Rómov a dôležitosti zaradenia jej výučby do vzdelávacieho procesu po emancipáciu Rómov v súčasnosti. Všetci prítomní sa zhodli na tom, že rómske štúdiá vo všetkých svojich oblastiach spája etický rozmer.

Na záver je potrebné dodať, že pre porozumenie povojnovej histórie rómskych rodín a komunít v Európe sa zdá byť zásadné poznanie genocídy Rómov

počas druhej svetovej vojny. Najmenej 130,000 Rómov bolo zabitých ako priamy dôsledok rasovej politiky realizovanej nacistickým Nemeckom, jeho spojencami a ostatnými európskymi štátmi medzi rokmi 1933 a 1945. Niektorí aktivisti a vedci tvrdia, že bolo zabitých až pol milióna Rómov. Napriek tomu, že mechanizmy a rozsah rómskeho holokaustu sú čiastočne preskúmané, dedičstvo masového vraždenia, getoizácie, sterilizácie a otrockej práce je pre nasledujúce generácie stále pomerne neznáme. Rómsky holokaust je viac holokaustom nepoznaným, ako holokaustom zabudnutým, pretože zabudnúť môžeme iba niečo, čo sme predtým poznali.

Tomáš Kráľovič, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV na pôde FF UKF v Nitre

Dňa 11. októbra 2017 prebiehalo stretnutie členov Výboru Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) so študentmi a pracovníkmi FF UKF v Nitre. Na úvod privítali hostí a všetkých prítomných vedúci Katedry histórie Mgr. Miroslav Palárik, PhD. a prodekan Filozofickej fakulty doc. PhDr. Matrin Hetényi, PhD., ktorý zdôraznil dôležitosť tém, ktoré budú pertraktované.

Obrázok č. 1: Rastislav Kožiak - predseda Slovenskej historickej spoločnosti (Foto: Z. Hasarová)

Činnosť SHS predstavil jej predseda PhDr. Rastislav Kožiak, PhD., ktorý zdôraznil, že okrem vytvárania „histórie pre históriu“, je dôležité aj prezentovať výsledky výskumu historikov verejnosti. Predstavil web stránku SHS, ktorá mapuje históriu spoločnosti od jej založenia v roku 1946, ale prináša informácie

aj o pripravovaných podujatiach. SHS tvoria jej členovia, ktorí musia mať profesionálne historické vzdelanie, minimálne v bakalárskom stupni štúdia. Nového člena musia odporučiť dvaja členovia SHS. Jeho prijatie schvaľuje Výbor SHS. Členovia sú rozdelení do odborných sekcií. Pri organizovaní lokálnych podujatí sú dôležité regionálne sekcie SHS, ktoré propagujú historický výskum. SHS sa začína viac otvárať celospoločenskému daniu a preto ju aj viac zaujíma vzdelávanie budúcich historikov a učiteľov dejepisu. Preto zastrešuje každoročné zasadnutia vedúcich katedrií histórií z celého Slovenska, kde sa diskutuje o kvalite vzdelávania budúcich učiteľov a profesionálnych historikov. Minulý rok sa stretnutie konalo v Košiciach a bolo zamerané na obsah doktorandského štúdia. Toho roku je v pláne zrevidovanie opisu študijných plánov pre študijné programy histórie a dejepisu.

Každých päť rokov organizuje spoločnosť historikov výročný zjazd. Posledný, v poradí už pätnásty, sa konal minulý rok v máji v Skalici. K jeho výsledkom sa bližšie vyjadrila aj podpredsedníčka SHS Gabriela Dudeková. Pripomenula to, ako sa v minulosti historiografia politizovala. Na zjazde sa diskutovalo o plagátorstve, vzťahu médií a historikov, o scientometrii a etike v historickom výskume. Upozornilo sa na hrozby, ktoré prináša súčasný svet a na to, že humanitné a spoločenské vedy sú zatlačované do úzadia. Väčšina politikov si myslí, že odpovede na problémy sa dajú hľadať iba v prírodných, technických či ekonomických vedách. Na zjazde bola prijatá výzva, aby sa vrátila dotácia vyučovacích hodín dejepisu na druhom stupni ZŠ na dve hodiny týždenne, tak ako tomu bolo pred reformou v roku 2008. Žiak na základnej škole nemá iba mechanicky preberať informácie, ale už ich má aj vedieť kriticky hodnotiť, k čomu by ho mal priviesť aj dejepis. Zníženie dôrazu na vyučovanie dejepisu môže mať za dôsledok slabšie všeobecné vedomosti o spoločnosti, ktoré môžeme medzi študentmi sledovať už aj v súčasnosti. Preto SHS založila novú sekciu učiteľov dejepisu, kde budú môcť riešiť akútne problémy súvisiace s výučbou tohto predmetu na školách.

Podpredseda SHS Peter Švorc predstavil činnosť Slovenského národného komitétu historikov, ktorý je „ministerstvom zahraničných vecí“ SHS a nadväzuje bilaterálne vzťahy so zahraničím. Členka výboru, Alžbeta Bojková, sa vyjadrila k rokovaniam predmetovej komisie dejepisu s ministerstvom školstva o navýšení počtu hodín dejepisu pre 5. - 8. ročník z 1 na 2 hodiny týždenne, pričom v 9. ročníku by zostali 2 hodiny. Tento návrh komisie nebol akceptovaný, pričom bola navýšená hodinová dotácia iba pre 9. ročník z dvoch na tri hodiny týždenne. Miroslav Palárik hovoril o probléme štátom financovaných grantových schém VEGA a KEGA. Ich výstupmi sú v prípade histórie najčastejšie publikácie, ktoré sú ťažko dostupné verejnosti, nakoľko nie je možný ich predaj v kníhkupectvách. Predseda SHS Rastislav Kožiak upozornil, že ministerstvo školstva hodlalo vytvoriť web stránku, kde by mali byť tieto publikácie zadarmo prístupné v pdf formáte. Doteraz však takýto portál vytvorený nebol. Vladimír Koppan počas diskusie predstavil aktivity študentského historického spolku – Konštantínovho historického spolku, ktorý pôsobí pri Katedre histórie FF UKF v Nitre. Predsedníctvo slovenskej historickej spoločnosti do budúcnosti prisľúbilo finančnú, ale aj odbornú

pomoc študentom pri organizovaní rôznych podujatí, ktoré popularizujú históriu medzi širokou laickou verejnosťou.

Po diskusii nasledovalo každoročné odovzdávanie výročných cien SHS za diela publikované v roku 2016. Návrhy, ktoré môže podať ktorýkoľvek občan Slovenskej republiky, vyhodnotila komisia, ktorú menoval Výbor SHS. Tá zároveň pripravila aj nomináciu navrhovaných vedeckých diel. Laureátov cien predstavila podpredsedníčka SHS Gabriela Dudeková. Ocenení boli:

V kategórii vedecká práca prof. PhDr. Peter Švorc, CSc za dielo: *Štrbské vizitácie a ich aktéri. Od Tolerančného patentu po prvú svetovú vojnu.*

Obrázok č. 2: Peter Švorc - laureát Výročnej ceny SHS za vedeckú prácu (Foto: Z. Hasarová)

V kategórii populárno-vedecká práca Mgr. Martin Furman, PhD. za publikáciu: *Opevnenia na Liptove. Refúgiá, hradiská a hrádky od praveku po stredovek.*

Obrázok č. 3: Martin Furman - držiteľ Výročnej ceny SHS za populárno-vedeckú prácu (Foto: Z. Hasarová)

Za edíciu prameňov PhDr. Erika Mayerová, PhD. - Mgr. Miroslav Lacko, PhD.:
Das älteste Stadtbuch von Schmöllnitz 1410–1735. Eine Quelle zu den mitteleuropäischen wirtschaftlichen Verflechtungen.

Obrázok č. 4: Erika Mayerová a Miroslav Lacko - ocenení Výročnou cenou SHS
za edíciu prameňov (Foto: Z. Hasarová)

Záverečná časť programu bola venovaná besede na tému: *Prejavy režimu slovenského štátu 1939–1945 v regiónoch*. Besedu moderoval Róbert Arpáš. Na úvod vystúpil Ivan Kamenec. Podľa neho sa pri téme slovenského štátu ukazuje, že poučka "Historia magistra vitae" neplatí. Slovenský štát vznikol ako vedľajší produkt politiky nacistického Nemecka voči Československej republike. Podobne vzniklo napríklad aj Chorvátsko. Okolnosti vzniku predznamovali charakter a fungovanie štátu. Historici a politológovia sa sporia, či bol politický systém slovenského štátu autoritatívny alebo totalitný. Podľa Ivana Kamenca bol totalitný, pretože už v ústave sa nachádzal článok, ktorý Hlinkovej slovenskej ľudovej strane – Strane slovenskej národnej jednoty priznával vedúcu úlohu. Totalitný režim mal však niektoré trhliny, najmä v kultúrnej oblasti. Kamenec upozornil aj na skutočnosť, že Nemci nechali v boji o moc zvíťaziť konzervatívne krídlo nad tým radikálnym, ku ktorému mali väčšie sympatie. Veľmoc postupuje voči satelitu pragmaticky a preto nechali zvíťaziť toho, kto vedel efektívnejšie kolaborovať a bol pre domácu verejnosť akceptovanejší. Slovenský štát bol prvou a jedinou krajinou, z ktorej boli vyvezení vlastní židovskí spoluobčania. Vo všetkých ostatných krajinách sa to dialo až po ich obsadení Nemeckom.

Druhou vystupujúcou bola Monika Vrzgulová, etnologička, ktorá od 90. rokov 20. storočia zaznamenáva spomienky ľudí na slovenský štát. Jej príspevkom niesol názov: *Nevyroprávane susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch*

perspektív. Priblížila výskum majoritného obyvateľstva z oblastí, kde ľudia videli perzekúcie židovského obyvateľstva. Najčastejšie reflexie boli na nosenie žltých hviezd a arizácie. Zozbieraných bolo veľa spomienok aj na chudobných Židov, ktorí žili najmä na východnom Slovensku. Nabúral sa aj stereotyp, že ľudia nevedeli, čo sa deje so Židmi. Ľudia videli, ako a kto ich viedol do transportov, z neznámych páchateľov sa stali známi. Mená gardistov ale na záznam hovoriť nechceli. Väčšina ľudí uviedla, že o týchto veciach mladšej generácii nehovorí. V 90. rokoch sa o tejto téme vytvoril paralelný diskurz, keďže predtým bola počas reálneho socializmu ignorovaná.

Na záver hovoril Miroslav Palárik o intervenciách vládnej moci v rokoch 1939-1945 do oblasti pamiatkovej starostlivosti na príklade mesta Nitry. Verejné priestranstvá sú priestorom, kde sa forumuje kolektívna pamäť. Od 2. polovice 19. storočia sa na nich začínajú objavovať pomníky a sochy, ktoré sú najčastejšie pri zmene politického režimu odstraňované. V roku 1938 začalo v Nitre tieto, slovami Ľubomíra Liptíka, rošády na piedestáloch odstránením sochy Tomáša Garriguea Masaryka, ktorého nahradila socha Milana Rastislava Štefánika. V roku 1939 bolo prikázané odstrániť štátne znaky Československej republiky. Vážne vyvolávalo najmä odstraňovanie cirkevných predmetov – sôch „maďarských“ svätcov – sv. Štefana, sv. Imricha, sv. Ladislava a sv. Alžbety, ktorí boli vládou mocou vnímaní najmä ako politickí predstavitelia spojení s dejinami Uhorského kráľovstva. Celá situácia sa vyriešila v októbri 1943, keď biskupská konferencia Slovenska odmietla odstraňovanie pamiatok z chrámov. Besedu ukončila diskusia, kde malo auditórium priestor položiť vystupujúcim otázky.

Obrázok č. 5: Účinkujúci na besede o režime slovenského štátu (Foto: Z. Hasarová)

V rámci sprievodného programu sa paralelne konal aj seminár pre učiteľov dejepisu, ktorý viedol člen Výboru SHS Viliam Kratochvíl.

Stretnutie členov Výboru SHS so študentmi a pracovníkmi FF UKF v Nitre zaznamenalo pozitívny ohlas na oboch stranách. V prezentovaných príspevkoch a následnej diskusii sa upriamila pozornosť na problémy s akými sa humanitné a spoločenské vedy v súčasnosti stretávajú, ako aj na nedostatočnú hodinovú dotáciu dejepisu pre základné školy. Je dôležité, aby pertraktovanie týchto tém pokračovala a aby sa riešenia na súčasné spoločenské problémy nachádzali aj v spolupráci s historikmi a učiteľmi dejepisu.

Tomáš Kráľovič, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Historické dni a Historycon 2017

Historické dni majú na Katedre histórie dlhú tradíciu. Každoročne si študenti môžu vypočuť zaujímavé a poučné prednášky na rozličné témy, či už z oblasti histórie, archeológie alebo múzejníctva. Súčasný ročník sa však od minulých mierne odlišoval. Organizátori Historických dní sa po dlhšom období opäť vrátili k myšlienke ich viacdnového trvania, tentokrát obohatenej o nové, multimediálne prvky, čím učinili za dosť plurálu v názve podujatia a dokázali tiež osloviť väčšie množstvo poslucháčov.

Dňa 7. novembra 2017 sa v Akropole začal prvý deň Historických dní, venovaný pripomienke 100. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR), ktorá výrazným spôsobom ovplyvnila nielen budúcnosť Ruska, ale aj celého sveta. Po úvodných formalitách, ktoré sa začali poetickým výstrelom z dela ruského krížiaka Avrora, čím sa začala aj samotná revolúcia, predstavením organizačného výboru, z ktorých každý oblečený v čierno-červených odevoch a s menovkami pripomínajúcich významné osobnosti partaje Vladimíra Iľjiča Lenina a krátkym príhovorom prodekana pre vedu, výskum a postgraduálne formy štúdia Filozofickej fakulty UKF Martina Hetényiho, otvoril oficiálne úvodným slovom Historické dni zástupca z katedry histórie, Róbert Arpáš. V krátkosti priblížil okolnosti VOSR, o ktorej sa častokrát hovorí ako o revolúcii aj pod vplyvom bývalej sovietskej propagandy, no výstižnejšie by udalosť označoval termín prevrat. Boľševici dokázali umne využiť rozruch prvej svetovej vojny a tiež politickú a ekonomickú slabosť cárskeho Ruska, pričom v priebehu krátkeho časového úseku sa zmocnili 1/6 sveta. Ich vplyv sa však nezdržal len v danej oblasti, prenikol aj do ostatných krajín Európy, Ázie, Afriky či Ameriky.

Po jeho vystúpení sa hlavného slova ujal odborník na dané obdobie, Ladislav Ruman s príspevkom nazvaným: 100 rokov, veľa či málo? Hneď na začiatku vyvrátil mýtus úvodnej revolučnej piesne, ktorá mala vzniknúť až počas druhej svetovej vojny, konkrétne dva dni po začiatku operácie Barbarossa, teda útoku nacistickej Tretej ríše na Sovietsky zväz. Následne sa nevyhol ani v súčasnosti značne rozšírenej snahe o falzifikáciu dejín zo strany ruských historikov a rôznych internetových stránok a fór, či už v oblasti sovietskej invazívnej politiky do Poľska (1. septembra 2016 ruský Najvyšší súd poprel inváziu do Poľska,

pretože nedošlo k jej spomenutiu na Norimberskom procese), pobaltských krajín, ale aj do Československa v roku 1968, či napríklad ukrajinského hladomoru na počiatku 30. rokoch 20. storočia. Táto falzifikácia a šírenie propagandy sa však uskutočňuje oficiálnou cestou v podobe filmov, ktoré častokrát úmyselne menia historické skutočnosti a pravdu za vymyslené príbehy. Ďalšou témou bol aj boľševický teror, ktorý sa prejavoval už počas občianskej vojny a v rokoch 1937 – 1938 prepukol naplno. Obeťami sa stali všetky nepohodlné osoby, mnohokrát aj z najvyšších pozícií samotnej komunistickej strany či armády. Denne sa tak na popravisku ocitlo 1 500 až 5 000 ľudí.

Po krátkej diskusii nasledoval príspevok predstaviteľa Historického ústavu Slovenskej akadémie vied – Juraja Benka. S témou: Boľševická revolúcia a jej cesty do strednej Európy predostrel poslucháčom obdobie Ruska ešte pred vypuknutím VOSR. Hlavný dôvod pre jej uskutočnenie vidí práve v prvej svetovej vojne, ktorá otvorila pomyselné brány pre zmenu absolutistického režimu v krajine. Boľševická revolúcia totižto nebola jedinou v krajine v danom období, keď krátko pred ňou sa odohrala aj revolúcia demokratických síl. Práve vojna vytvorila objektívne podmienky pre radikalizáciu spoločnosti.

Prvý deň Historických dní bol obohatený aj o film Bitka o Sevastopol', ktorý nasledoval po vystúpení Juraja Benka, a ktorý študentom a poslucháčom vykreslil osudy tohto mesta počas druhej svetovej vojny.

Po krátkej prestávke nasledovala druhá časť podujatia, ktorá začala interaktívnym kvízom pripraveným Zuzanou Hasarovou a Vladimírom Koppanom. V ňom museli študenti pomocou mobilnej aplikácie čo najrýchlejšie odpovedať na 10 otázok, venovaných udalostiam a osobnostiam VOSR. Prví traja najrýchlejší na záver dostali hodnotné ceny v podobe knižných publikácií či tričiek s logom katedry.

Ďalšou vystupujúcou bola Adriana Kičková, ktorá priblížila osudy žien v Červenej armáde. Tie zohrali počas druhej svetovej vojny, podobne, ako aj v iných krajinách, dôležitú úlohu vo vojnovom priemysle a armáde napríklad ako vodičky nákladných a osobných automobilov, spojovateľky, ale objavili sa aj v prvých líniiach, kde obsluhovali delostrelecké batérie.

Okrem vyučujúcich na Historických dňoch dostali priestor aj študenti, predstavitelia Konštantínovho historického spolku, ktorý už niekoľko rokov aktívne figuruje pri katedre. Išlo konkrétne o Máriu Molnárovú, ktorá nadviazala na predchádzajúci referát a prezentovala príspevok o významných ženách, ktoré sa aktívne zúčastňovali na politickom a kultúrnom dianí za hradbami Kremľa. Jednou z nich bola napríklad Svetlana Josifovna Alliluyeva, dcéra sovietskeho diktátora Josifa Stalina. Tému propagandy zase predstavila Viktória Rigová v podobe vysvetlenia jej samotnej podstaty, spôsobov jej šírenia a uplatnenia napríklad vo filmovom priemysle.

Druhý deň, 8. novembra, sa Historické dni zamerali na popularizáciu histórie v jej rôznych formách. Akcia dostala vlastný názor Historycon a jej organizátormi boli občianske združenie Herodotos spolu s Konštantínovým historickým spolkom. Prvým vystupujúcim sa stal Jozef Kuric, stredoškolský učiteľ a knižný blogger, ktorý v diskusii s jednou z moderátoriek, Viktóriou Rigovou (druhým

moderátorom dňa bol Vladimír Koppan), rozobrali témy venujúce sa vyučovaniu dejepisu na školách, knihám s historickou tematikou, ich popularite či knižným recenziám. Spoločne však nazreli aj do oblasti, ktorá v súčasnosti hýbe politickými udalosťami nielen na Slovensku, a to do boja proti extrémizmu, čo vyvolalo aj živú diskusiu medzi študentmi.

Medzi ďalšími významnými osobnosťami, ktoré vystúpili na Historycone bol Pavel Dvořák z vydavateľstva Rak v Bratislave. Okrem zaujímavého opisu ťažkých začiatkov vo vydavateľstve otvoril aj tému významu histórie pre laickú verejnosť. Po jeho vystúpení nasledoval predaj a následná autogramiáda jeho diel.

Nitriansku komunitnú nadáciu zastupovala jej projektová manažérka Eva Vargová. Študentov oboznámila s možnosťami čerpania financií prostredníctvom rôznych grantových výziev.

Organizáciu Post Bellum prezentoval náš absolvent, v súčasnosti doktorand na Historickom ústave SAV, Filip Pavčík. Post Bellum zachytáva spomienky pamätníkov, ktoré potom zverejňuje na vlastnej webstránke a zabezpečuje tak distribúciu pohľadu staršej generácie na rôzne traumatizujúce udalosti z minulosti.

Za reklamnú agentúru TRIAD vystúpil Martin Woska, čím uzatvoril aj doobedňajší prednáškový blok dňa. Rôzne historické udalosti sa často stávajú vhodným materiálom a námetom pre reklamu. Woska to ukázal na príklade reklamného spotu venovaného 17. novembru – Dňu boja za slobodu a demokraciu, ktorý agentúra pripravila pre jedného zo slovenských mobilných operátorov. Predostrel aj možnosti pre kreatívnych študentov, ktoré im ponúka reklamný trh. Jedným z najdôležitejších kritérií pri výberových konaniach do reklamných agentúr sú kreativita, vôľa učiť sa a byť otvorený novým veciam.

Záverečné vystúpenia podujatia obstarali významný slovenský spisovateľ historických románov Juraj Červenák a Peter Jenčík z občianskeho združenia Hradiská, ktorý priblížil problematiku záchrany hradísk a predostrel aj vývoj ich internetového portálu.

Organizátorský výbor oboch dní (Ladislav Ruman, Adriana Kičková, Zuzana Hasarová, Róbert Apráš, Viktória Rigová, Vladimír Koppan, Mária Molnárová, Lukáš Trnkóci, Kristína Koppanová, Peter Štefaňák, Bianka Beláková, Patrícia Ďručanová, Tomáš Královič, Jakub Havran) prekonal najvyššie očakávania a pozitívne ohlasy potvrdili, že hodiny venované organizácii podujatia sa vyplatili. Okrem prednášok a vystúpení však boli počas Historických dní 2017 zavedené aj novinky v podobe priameho online prenosu vysielaného na facebookovej stránke Katedry histórie FF UKF v Nitre, ako aj možnosti položiť otázky vystupujúcim prostredníctvom online aplikácie.

Lukáš Trnkóci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

1. Úloha šéfredaktora:

2. Úloha redakčnej rady:

1. vedecká rada časopisu a
2. rozšírený redakčný kruh.

/501/

a akademickej praxe. Vedecká rada časopisu uverejňuje na web stránke etické zásady, zásady pre recenzné konanie a aj pokyny pre autorov, ktorými sa pri rozhodnutiach riadi. V prípade potreby môže vedecká rada časopisu tieto normatívy aktualizovať. Články v sekcii štúdie, rozhľady, materiály a diskusia prechádzajú jazykovou úpravou. Vedecká rada časopisu zabezpečí na stránkach časopisu zverejnenie opráv, reakcií zo strany vedeckej obce, prípadne ospravedlnení, ak dôjde k porušeniu etických princípov publikovania.

3. Úloha redakcie:

Redakcia dodržiava anonymnosť autorov, recenzných posudkov ako aj dôvernosť korešpondencie medzi autorom a redakciou. Redakcia neprijíma komerčné platené príspevky ani reklamné texty s výnimkou upozornenia na nové publikácie z tematických oblastí časopisu SHN, vydávané vydavateľom časopisu. Redakcia dbá na to, aby nedošlo ku konfliktu záujmov medzi autormi, recenzentmi a členmi vedeckej rady časopisu, resp. rozšíreného redakčného kruhu.

4. Proces posudzovania doručených rukopisov:

Doručené texty sú po prvotnom vytriedení šéfredaktorom časopisu pridelené dvom posudzovateľom. Vedecká rada vyberá posudzovateľov. Ak je posudzovateľ vybraný z prostredia mimo vedeckej rady časopisu alebo rozšíreného redakčného kruhu, budú mu spolu s textom zaslané aj zásady publikovania v časopise SHN. Texty sú anonymizované a pridelené dvom, v prípade kolízie názorov trom, posudzovateľom. Autori a recenzenti zostávajú počas celej doby voči sebe anonymní. Redakcia využíva posudkový formulár, v ktorom sa oslovení recenzenti vyjadrujú k nasledovným oblastiam:

1. k obsahu, odbornosti a vedeckej úrovni textu;
2. štýlu a formálnym náležitostiam.

Recenzent môže text odporučiť na publikovanie, navrhnúť modifikáciu, prípadne úplne zamietnuť publikovanie textu. Ak je nutné príspevok modifikovať, prípadne je úplne zamietnuté jeho publikovanie musí posudzovateľ svoje rozhodnutie jasne zdôvodniť. Posudzovatelia sú povinní redakciu upozorniť, ak už bol príspevok publikovaný v inom časopise/monografii, prípadne je časť alebo celý text plagiátom, alebo sú informácie v texte zmanipulované. Týka sa to aj jazykových mutácií textu. Posudzovateľ môže odmietnuť vypracovať posudok na pridelenú štúdiu, o čom musí redakciu obratom informovať. Posudzovateľ sa zaväzuje, že bude pristupovať k posudzovaniu objektívne, vyhne sa invektívam na adresu autora posudzovaného príspevku. V prípade, že jeden z posudzovateľov text odporučí publikovať a druhý posudzovateľ ho zamietne, redakcia zabezpečí tretí, zmierovací posudok, ktorý vypracuje redakciu oslovený odborník. Konečné slovo v prípade sporných textov má šéfredaktor s vedeckou radou časopisu. Všetky príspevky publikované v časopise musia úspešne prejsť recenzným konaním, inak nemôžu byť publikované. Výnimku tvoria texty do rubriky kronika, recenzie a anotácie, kde o publikovaní rozhoduje šéfredaktor bez recenzného konania. V prípade, že chce autor publikovať recenziu na publikáciu svojho kolegu, musí

o tom upovedomiť redakciu hneď pri jej doručení na adresu redakcie. Všetci posudzovatelia sa zaväzujú, že obsah recenzovaných rukopisov budú považovať za tajný, nezneužijú ich a žiadnu ich časť nepoužijú vo vlastných prácach skôr ako budú publikované a to s riadnym uvedením autorstva.

5. Etika autora:

Autor sa zaväzuje, že odovzdáva do redakcie originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie rovnakého príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Autori si od redakcie nemusia pýtať povolenie na opätovné publikovanie vlastných textov v monografiách potom, ako už boli publikované na stránkach časopisu SHN. Autor nesmie publikovať príspevok v inom časopise potom, ako už bol publikovaný v časopise SHN. Autor sa zaväzuje, že sa pripísaní textu riadi etickými zásadami, ktoré sú predpokladom toho, že žiadna časť textu alebo celý príspevok nie sú plagiátom a že výsledky svojho výskumu nezmanipuloval. Autor sa pri písaní príspevku riadi pokynmi pre autorov, ktoré sú zverejnené na web stránke časopisu SHN v slovenčine a angličtine a tiež v printovej verzii časopisu. Autor je povinný redakcii na vyžiadanie dokladovať, že získal povolenie využívať materiály, na ktoré sa vzťahujú autorské práva.

Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal

The Studia Historica Nitriensia journal (hereinafter referred to as SHN) is published by the Constantine the Philosopher University. The address of the editorial office is the Department of History of the Philosophical Faculty of the Constantine the Philosopher University in Nitra, Hodžova 1, 949 01 Nitra. The current editor-in-chief is prof. Janka Hečková, CSc. The journal publishes original contributions dealing with history, archaeology, museology. The role of the editorial board is to guarantee the highest quality of the published texts, their originality and prevent breaching the authorship ethics. The rules below follow from the rules of the Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. The role of the editor-in-chief

The editor-in-chief makes the primary editing decision, i. e. they do preliminary evaluation of the contributions delivered to the editorial office, their compatibility with the topic of the journal, as well as their suitability for reviewing process. The contributions which do not correspond with the topic of the journal, do not meet the primary criteria for scholarly articles and evidently breach the principles of publication ethics are denied. The editor-in-chief discusses disputable cases

with the members of the scientific board of the journal. They can ask the authors to make necessary changes in the submitted articles, e. g. shortening, rewriting footnotes in accordance with the authorship guide, adopting the figures to the publication and economic conditions of the journal. The editor-in-chief has the final word in editing individual issues of the journal.

2. The role of the editorial board

The editorial board of the SHN journal comprises:

1. the scientific board of the journal
2. wider editorial circle.

Members of the journal's scientific board are renowned experts and authorities in the fields of history, archaeology and museology from Slovakia as well as other countries. The wider editorial circle comprises experts who are preferably requested to review articles. The scientific board of the journal decides on publishing of the contribution in the journal if it passes the reviewing process successfully. Deciding on publishing or not publishing, the scientific board of the journal follows from the reviews elaborated by the reviewers. In their decisions, the scientific board regards generally accepted ethical principles and academic practice. On the website, the scientific board publishes the ethical principles, principles of the reviewing process and instructions for authors which are essential in their decisions. If necessary, the scientific board can update the norms. The articles in the section of studies, perspectives, materials and discussion are subject to language editing. The scientific board provides publishing corrections, reactions from the scientific community, or possible apologies on the pages of the journal, in case of breaching the publication ethics.

3. The role of the editorial board

The editorial board observes the anonymity of authors, reviews and confidentiality of the correspondence between the author and the board. The board does not accept paid commercial contributions or advertisements, with the exception of notes on new publications related to the topics of the SHN journal published by the journal's publisher. The board monitors possible conflicts of interest among authors, reviewers and members of the scientific board of the journal or its wider editorial circle.

4. The process of reviewing the submitted manuscripts

After the submitted manuscripts have been primarily classified by the editor-in-chief, they are assigned to two reviewers. The scientific board decides on the reviewers. If the reviewer is chosen outside the scientific board or the wider editorial circle, the publication principles of the SHN journal shall be sent to them together with the article. The articles are anonymous and assigned to two, in case of coliding reviews three, reviewers. The authors and reviewers remain anony-

mous to each other during the whole process. The editorial board uses a review form in which the reviewers comment on the following:

1. the content, expert and scientific level of the text;
2. style and form.

The reviewer can recommend the text for publishing, suggest modifications, or reject publishing. If it is necessary to modify the article or it is rejected, the reviewer must clearly justify their decisions. The reviewers must inform the editorial board if the article has been published in another journal/monograph, or it is wholly or partially copied or the information it contains is manipulated. This also applies to other language editions of the article. The reviewer can refuse to review the assigned study but must inform the editorial board immediately. The reviewer must be unbiased judging the reviewed articles, inoffensive to the author of the reviewed article. If one of the reviewers recommends the article for publication and the other one refuses it, the editorial board provides a third, conciliation review elaborated by an expert. In such case, the editor-in-chief and the scientific board of the journal have the final word. All articles published in the journal must successfully pass the reviewing process, otherwise they cannot be published. Articles published in the Chronicle, Reviews and Annotation sections are exceptions; the editor-in-chief decides on publishing without the reviewing process. If the author wants to publish a review of their colleague's work, they must inform the editorial board as soon as it has been delivered to the address of the editorial board. All reviewers must consider the content of the reviewed manuscripts confidential, they shall not abuse or use any of the articles' parts in their own works before these articles are published, they must declare the name of the author.

5. Author's Ethics

The author is obligated to submit an original unpublished article based on their own archive or resource research. Submitting an article which has been published before (including other language editions) is considered unethical. Considerably rewritten or completed articles are acceptable. The author must state such information in footnotes and specify where the original article was published. The authors do not need to ask the editorial board for permission to further publish their own texts in monographs after they have been published on pages of the SHN journal. The author must not publish the same article in another journal after it has been published in the SHN journal. Writing the text, the author must observe the ethical principles which ensure that no part of the text or the whole text are copied and they must not manipulate the results of their research. Writing the text, the author must observe the instructions for authors published on the SHN journal's webpage in Slovak or English as well as in the printed version of the journal. The author is obligated to prove their authorization to use materials protected by copyright if asked by the editorial board.

POKYNY PRE AUTOROV

Studia Historica Nitriensia je vedecký, recenzovaný časopis, ktorý vychádza 2x ročne. Uverejňuje pôvodné príspevky, výsledky bádateľskej činnosti autorov. Uzávierka je vždy 30. júna a 31. decembra. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databázach: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte; SCOPUS.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:
elektronicky na adresu: shnnitra@ukf.sk

poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra histórie FF UKF, Hodžova 1,
949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:

- názov v slovenskom a anglickom jazyku
- meno autora
- pracovisko a stručné informácie o autorovi
- abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5-7 riadkov
- 5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
- vlastný text
- v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku
- redakcia prijíma príspevky do sekcie štúdie v rozsahu maximálne 40 normostrán. Redakčná rada si vyhradzuje právo na zaradenie príspevku aj do inej sekcie časopisu (rozhľady, materiály, diskusia). Rozsah recenzie by mal byť 3 – 10 normostrán. Príspevky s menším rozsahom budú zaradené medzi anotácie.
- Obrázky (rozlíšenie min. 300×300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétne obrázky, tabuľky alebo grafy.

- Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a spĺňať nasledujúce požiadavky:

písmo: Times New Roman, 12

zarovnanie na obe strany

poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939).

In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>

- ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.

- skratka pre stranu je s.

- údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami

- ak sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň

- presný názov archívu, názov fondu, ktorý ste študovali, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu

Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón (ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač

Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.

Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň

V poznámke uvádzajte meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréčtine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený TACITUS. Annales II, 46.

Instructions for the authors of contributions in the *Studia Historica Nitriensia* journal

Studia Historica Nitriensia is a reviewed scientific journal issued semiannually. It publishes original contributions, results of investigation of the authors. The deadlines are 28 February and 30 July. The texts are anonymously reviewed by two independent reviewers. The authors shall be informed of the result of the reviewing process and of the decision of the scientific board within 6 months from the submission of the article. The authors also agree with publishing of their contributions in the following databases: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Contributions can be sent electronically or by post, on a CD:

electronically to: shnnitra@gmail.com

by post to: *Studia Historica Nitriensia* Editorial Board (redakcia), Department of History of the Philosophical Faculty of CPU (Katedra histórie FF UKF), Hodžova 1, 949 01 Nitra

Each contribution must include:

- title in Slovak and English languages
- author's name
- workplace and brief information about the author
- abstract in a foreign language (English) – min. 5-7 lines
- 5-6 key words in Slovak and English languages
- text itself

If the text is written in English or German, the title of the contribution as well as the abstract must be written in Slovak.

For the section of studies, the editorial board accepts contributions of 40 pages max.

The editorial board reserves the right to publish the contributions in other sections of the journal (perspectives, materials, discussion). Reviews should contain 3-10 standard pages. Shorter contributions shall be classified as annotations.

Figures (resolution of min. 300×300 dpi, colour/black and white), tables and graphs must be submitted in a separate file. They shall be placed in the text by the graphic designer. Figures, tables and graphs must be numbered, with captions and stated source. The text of the contribution must contain the references to specific figures, tables and graphs.

Each contribution (regardless of the field of study) must include footnotes and meet the following standards:

- font: Times New Roman, 12
- justified
- footnotes in the following form:

Referring to a monograph:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Referring to a whole collection of papers:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Referring to a study in a collection or a joint work:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Referring to a study published in a periodical:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Referring to a previously mentioned work:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Referring to an electronic source:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súdežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská

národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>

If place or year of publication or the name of publisher are not stated, we write: n. a., n. p., n. d., n. p.

- If there are multiple places of publication and only one Publisher, the places are separated with a semicolon and a space, e. g. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
- p is short for page
- Information like volume of a journal, numbers of collections of papers are written in Arabic numerals.
- If the documents in the editions are numbered, it is necessary to write the number of the document, together with the pages

Referring to an archive source

exact name of the archive, name of the studied fund or the years which the agenda of the fund comes from, number of the carton with the document, document's signature and characteristics

The Slovak National Archive in Bratislava (hereinafter referred to as SNA in BA), fund (f) Ministry of Education and National Edification (Ministerstvo školstva a národnej osvety) (MŠANO), 1939 – 1945, carton (c) 52, u. no. 785. Regulation of the Ministry of Education and National Edification for the administrators of public schools from 12 April 1941.

Referring to a contemporary press

Slovák, 5.12.1938, s. 3, article title.

Note: If it is a daily, we state the date of the issue, if it is a different periodical, we state the year, volume, issue, page, title of the article. If the article has its author and we want to emphasize the fact, we also state the name, title and In.

Referring to an antique source

In the note, state the name of the author in the most frequently used form (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), title of the work in Latin (although the original was written in another language, e. g. Greek), number of the book, chapter and paragraph, if marked.

TACITUS. Annales II, 46.